Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor
Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links
Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Tidsskrift for
kulturhistorie og
lokalhistorie
Udgivet af
Dansk historisk
Fællesforening

fortid og nutid

BIND XXIII
HEFTE 5/6
SIDE 353–536
1968

fortid og nutid

Tidsskrift for kulturhistorie
og lokalhistorie

Bind XXIII

Udgivet af
Dansk Historisk Fællesforening

Andelsbogtrykkeriet i Odense
1966–68

Redigeret af museumsdirektør, cand. mag. *Niels Oxenvad* (s. 1–96)
og arkivar, mag. art. *Knud Prange* (s. 97–536)
under medvirken af
Kristian Hald, Johan Hvidtfeldt og Knud Klem

Indhold

KOMMENTARER

Kulturcentre (Olaf Olsen) 97
Stivner vi? (Knud Prange) 177
Skal vi i bokseringen? (Peter Kr. Iversen) 273
Johan Hvidtfeldt (Olaf Olsen) 353

ARTIKLER

Andersen, Vald.: Registrering af tingbogstof 183
Bertouch, Rudolph, H. K. Kristensen og *Ole Warthoe-Hansen:* Hvad vil vi opnå med den amtshistoriske årbog? 403
Dahlerup, Troels: Den gejstlige jurisdiktion i dansk middelalder 297
Dybdahl, Vagn: Det lokalhistoriske arbejde i byerne 275
Diskussionen efter Vagn Dybdahls foredrag 348
Eskeröd, Albert: By och gård inom danskt-skånskt område 1
Iversen, Peter Kr.: De lokalhistoriske foreningers arbejde i tal 1966–67 .. 390
Jørgensen, Frank: Brandforsikringsarkivalier i Rigsarkivet vedrørende landbygninger i kongeriget 383
Jørgensen, Jens Ulf, Kristian Hald og *Axel Steensberg:* Tingbøger 412
Jørgensen, Preben: Amatørfotografen og registreringen af gamle bygninger 123
Kayser, Kjeld og *Poul Strømstad:* Vejledning i undersøgelse af købstadbygninger 355
Neumann, Hans: Museernes arbejdsforhold 110
Drøftelse af: Museernes arbejdsforhold 117
Rasmussen, Poul: Principper for udarbejdelsen af registre og regester til – samt udtog af – tingbøger og dombøger 422
Seeberg, Peter: Regionalmuseernes rolle i den videnskabelige forskning 119
Toft, H.-I.: Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder 179
Warthoe-Hansen, Ole: Bidrag til lokalhistorisk status 99

MINDEORD

Knud Fabricius, 1875–1967 310

ANMELDELSER

a. *Litteraturoversigter*

Litteratur om Danmarks forhistorie 1961–1964 (C. J. Becker) 27

b. *Enkeltanmeldelser*

Arhnung, J. O.: De hellige tre kongers kapel ved Roskilde Domkirke (Erik Skov) 144
Arkiv. Tidsskrift for arkivforskning (H. P. Clausen) 129
Arnfred, J. Th.: Askov Højskole i mands minde (Ingrid Markussen) .. 320
Bjerre Herreds Bogen (Paul G. Ørberg) 62
Bringéus, Nils-Arvid: Olof Hyltén-Cavallius som etnolog (Holger Rasmussen) 197
Bødker, Laurits, Brynjulf Alver, Bengt Holbek og Leea Virtanen: The Nordic Riddle. Terminology and Bibliography (Iørn Piø) 63
Christensen, P.: Forfatteren Andreas Peter Gaardboe og hans forudsætninger (Paul G. Ørberg) 146
Cohen, Sidney L.: Viking fortresses of the Trelleborg type (Olaf Olsen) .. 140
Dansk Folkemuseum & Frilandsmuseet (Gösta Berg) 191
Dansk historisk Bibliografi 1913–1942 (C. Rise Hansen) 425
Danske historikere 1965 (Harald Ilsøe) 317
Descriptive list of plans in the Scottish Record Office. Vol. I (C. Rise Hansen) 433
Eller, Povl: Historisk Ikonografi (Gudmund Boesen) 204
Familiengeschichtliche Bibliographie, Band 11, 1960–62 (Hans H. Worsøe) 428

Favrholdt, M.: Haderslev Latinskoles historie 1567–1967 (Aage Bonde) .. 222
Flensburg-Geschichte einer Grenzstadt (Lorenz Rerup) 223
Fortid i skrift (Ole Warthoe-Hansen).. 315
Galster, Georg: Mønt (Erling Albrectsen) 204
Gejl, Ib: Under værgerådet (Paul G. Ørberg) 463
Glob, P. V.: Danske oldtidsminder (Hans Neumann) 436
Glob, P. V.: Mosefolket (Elise Thorvildsen) 207
Gotfredsen, L.: Gentofte kommunestyre 1942–1967 (Sigurd Jensen) 462
Grandjean, Bredo L.: Dansk ostindisk porcelæn (Kristian Jakobsen) 453
Grosse, Rudolf: Sølvkarret fra Gundestrup (Aino Mortensen) 210
Hald, Kristian: Stednavne og kulturhistorie (Christian Lisse) 206
Hartmann, Grethe: Boliger og bordeller (Aage Jørgensen) 450
Hjelholt, Holger m. fl.: Sønderborg bys historie I–II (Lorenz Rerup) 464
Högberg, Folke: Medeltida absidkyrkor i Norden (Axel Bolvig) 56
Jacob Fabricius den yngres optegnelser 1617–1644 (Hans H. Worsøe) 145
Jacobeit, Wolfgang: Bäuerliche Arbeit und Wirtschaft (Holger Rasmussen) 131
Jensen, Per: Drikkevandsundersøgelser (Herluf Nielsen) 135
Jyllands brevkiste (Poul Enemark) ... 136
Jørgensen, Andreas: Bornholmske retsbetjentarkiver indtil 1919 (A. Strange Nielsen) 313
Jørgensen, E. Lauman og *P. Chr. Nielsen:* Nordsjællands skove gennem 200 år (C. Rise Hansen) 217
Jørgensen, Frank: Ældre fængselsarkiver fra København og Møn (A. Strange Nielsen) 313
Jørgensen, Harald: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm (A. Strange Nielsen) 313
Jørgensen, Johan: Rentemester Henrik Müller (Niels Steensgaard) 445
Kegnæs 1615–1965 (Finn Grandt-Nielsen) 466
Kejlbo, Ib: Historisk kartografi (Niels Nielsen) 139
Krause, Wolfgang: Die Runeninschriften im älteren futhark (Kristian Hald) 439
Kristensen, H. K.: Gamle sydvestjyske fiskerlejer (Holger Rasmussen) 133
Kulturhistorisk Leksikon VII–XI (Knud Prange) 193
Kürstein, Poul: Korstolene i Roskilde Domkirke og deres billeder (Ulla Haastrup) 442
Kaae, Alfred: Vestjyske godsejere og deres bønder (C. Rise Hansen) 220
Lagerlöf, Erland och *Gunnar Svahnström:* Gotlands kyrkor (Olaf Olsen) 225
Lang, A. W.: Entwicklung, Aufbau und Verwaltung des Seezeichenwesens an der deutschen Nordseeküste (Henning Henningsen) 57
Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København (Lorenz Rerup) 458
Lauring, Palle: Ude og inde i København 1850–1920 (Finn H. Lauridsen) 147
Linvald, Steffen: Københavnske gadenavne i fortid og nutid (Kristian Hald) 459
Lindälv, Elof: Fornfund och Fornminnen i Norra Halland (Marianne Bro-Jørgensen) 438
Lund, Hans: Askov Højskole 1865–1915 (Ingrid Markussen) 320
Lunds stifts landebok I–III (Troels Dahlerup) 211
Löber, Karl: Beharrung und Bewegung im Volksleben des Dillkreises/Hessen (Holger Rasmussen) 59
Middelalderstudier tilegnede Aksel E. Christensen (Thelma Jexlev) 188
Nielsen, Erik Levin: Det ældste Viborg (Hans Stiesdal) 200
Olsen, Olaf: Hørg, hov og kirke (Roar Skovmand) 141
Piø, Iørn: Folkeminder og traditionsforskning (Henning Henningsen) ... 429
Præsteindberetninger om fæstegods m. v. i Vendelbo stift 1568 og 1599 (Bue Kaae) 219
Ramders bys vilkår og artikler 1609 (Thelma Jexlev) 444
Rasmussen, Poul og *Aase Rosenberg Rasmussen:* De nørrejyske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956 (Harald Jørgensen) 432
Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder. III Band. 1764–1815 (C. Rise Hansen) 457
Riismøller, Peter: Sultegrænsen (Olaf Olsen) 194
Roskilde kapitels jordebog 1568 (Poul Rasmussen) 216
Rostvik, Allan: Har och Harg (Bent Søndergaard) 431

Rudolph, Wolfgang: Handbuch der volkstümlichen Boote im östlichen Niederdeutschland (Ole Crumlin-Pedersen) 440
Schlee, Ernst: Kieler Fayencen (Sig. Schoubye) 203
Schmidt, J. Boisen: Studier over statshusholdningen i kong Frederik IV's regeringstid 1699–1730 (Johan Jørgensen) 447
Skrubbeltrang, Fridlev: Det indvundne Danmark (Sigurd Rambusch) 212
Stone, Lawrence: The crisis of the aristocracy 1558–1641 (E. Ladewig Petersen) 150
Strømstad, Poul: Ildebrandshuse (Knud Klem) 213
Strømstad, Poul: Søerne (Steffen Linvald) 460
Strømstad, Poul: Åbenrå 1 (Knud Klem) 148
Thomsen, Birgit Nüchel: Sjællandske retsbetjentarkiver indtil 1919, Gl. Københavns amt (A. Strange Nielsen).. 313
Topsøe-Jensen, Torben: Ad hjulspor og landeveje (Axel Steensberg) 198
Trap, J. P.: Danmark, bd. VIII–IX (Niels Oxenvad) 434
Valen-Sendstad, Fartein: Norske landbruksredskaper 1800–1850-årene (Peter Michelsen) 54
Weber-Kellermann, Ingeborg: Erntebrauch in der ländlichen Arbeitswelt des 19. Jahrhunderts auf Grund der Mannhardtbefragung in Deutschland von 1865 (Holger Rasmussen) 59
Vedel, Anders Sørensen: Den danske Krønicke (E. Ladewig Petersen) 443
Wiese, H. und *J. Bölts:* Rinderhandel und Rinderhaltung im Nordwesteuropäischen Küstengebiet vom 15. bis zum 19. Jahrhundert (Johan Jørgensen) 455
Vikingen (Olaf Olsen) 441
Vikingerne i Paris (Helge Paludan) .. 316
Aakjær, Jeppe: Jyske folkeminder (Iørn Piø) 195

HISTORISKE NOTER
153, 226, 325, 468

INSTITUTIONERNES VIRKSOMHED 1965, 1966 og 1967

Nationalmuseet,
1. afd. 64, 232, 477
2. afd. 64, 232, 477
3. afd. Dansk Folkemuseum 64, 233, 478
Frilandsmuseet 64, 233, 478
Naturvidenskabelig afd. .. 64, 234, 479
Skibshistorisk Laboratorium 234, 479
Landbrugsmuseet 65, 235, 479
Kunstindustrimuseet 65, 235, 480
De danske kongers kronologiske samling på Rosenborg 66, 235, 480
Tøjhusmuseet 66, 236, 481
Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg 66, 236, 481
Orlogsmuseet 482
Dansk Pressemuseum og Arkiv 66, 237, 482
Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg 67, 493
Helsingør Bymuseum 67, 237
Frederiksværk og Omegns Museum 67, 237
Nordsjællands Folkemuseum 238
Hørsholm Egns Museum ... 67, 238
Tikøb Kommunes historiske samling 67, 238
Gilleleje Museum 68, 482
Museet på Jægerspris Slot .. 482
Roskilde Museum 68, 238, 483
Køge Museum 68, 483
Museet for Holbæk og Omegn 68, 239, 484
Kalundborg og Omegns Museum 68, 239, 484
Odsherreds Folkemuseum, Nykøbing Sjælland 69, 240, 485
Næstved Museum 69, 240, 485
Sydsjællands Museum, Vordingborg 69, 240, 485
Lolland-Falsters Stiftsmuseum, Maribo 69, 240, 486
»Falsters Minder«, Nykøbing F. 241, 486
Odense Bys Museer 70, 241, 486
Willemoesgaardens Mindestuer, Assens 70,
Middelfart by- og egnshistoriske Museum 70, 242, 487
Museet for Kerteminde og Omegn 242
Svendborg Amts Museum .. 70, 242, 487
Hjemstavnsmuseet »Den gamle gaard«, Fåborg 70, 242, 487
Langelands Museum, Rudkøbing 71, 242, 488
Marstal Museum 71, 243, 488
Vendsyssels historiske Museum, Hjørring 71, 243, 488
Bangsbomuseet, Frederikshavn 71, 243, 488
Museet for Thy og V. Hanherred, Thisted 243
Morslands historiske Museum, Nykøbing Mors 243, 489

Aalborg historiske Museum . 71, 244
Hjemstavnsmuseet, Als, Østjylland 495
Viborg Stiftsmuseum 72, 244, 489
Kulturhistorisk Museum, Randers 490
Hobro Museum 72,
Djursland Museum 492
Ebeltoft Museum 246, 491
Forhistorisk Museum, Århus 72, 245, 490
Odder Museum 73, 490
Silkeborg Museum 73, 490
Vejle Museum 73,
Fredericia Museum 245, 491
Museet på Koldinghus Slot.. 73, 246, 491
Glud Museum 245, 491
Ringkjøbing Museum 74, 246
Holstebro Museum 74, 246, 492
Lemvig Museum 489
Herning Museum 74, 247, 492
Den antikvariske Samling, Ribe 74, 247, 493
Museet for Varde By og Omegn 247, 492
Esbjerg Museum 74, 247, 493
Ølgod Egnsmuseum 247, 492
Haderslev Amts Museum .. 75, 248, 494
Tønder Museum 494
Aabenraa Museum 75, 494
Museet på Sønderborg Slot.. 75, 494
Rigsarkivet 76, 248, 495
Erhvervsarkivet, Statens erhvervshistoriske arkiv 78, 254, 500
Landsarkivet for Sjælland m. m. 80, 251, 497
Landsarkivet for Fyn 81, 252, 498
Landsarkivet for Nørrejylland 81, 252, 499
Landsarkivet for de sønderjyske landsdele 82, 253, 499
Københavns Stadsarkiv 83, 256, 502
Frederiksberg Stadsarkiv ... 83
Søllerød Kommunebiblioteker 84, 502
Helsingør byhistoriske Arkiv 83,
Køge byhistoriske Arkiv ... 84,
Kalundborg by- og egnshistoriske Arkiv 85, 256, 503
Midtsjællands lokalhistoriske Arkiv, Ringsted 257
Næstved by- og egnshistoriske Arkiv 85, 257, 503
Faxe Herreds lokalhistoriske Arkiv 85, 258, 503
Lollands Arkiv 86, 258
Falsters egnshistoriske Arkiv 258
Willemoesgaardens Mindestuer, Assens 86
Byarkivet i Kerteminde 258
Middelfart by- og egnshistoriske Arkiv 86, 258, 504
Faaborg byhistoriske Arkiv. 86, 258, 504
Rudkøbing byhistoriske Arkiv 87, 258
Lokalhistorisk Samling, Hjørring 87, 259, 504
Frederikshavn byhistoriske Arkiv 87,
Sæby historiske Arkiv 87, 259, 504
Viborg byhistoriske Arkiv .. 88, 259, 504
Det byhistoriske Arkiv i Skive 88, 259, 505
Randers byhistoriske Arkiv.. 88, 505
Ebeltoft byhistoriske Arkiv.. 260
Århus Kommunes lokalhistoriske samling 88, 260, 505
Det historiske Arkiv for Odder og omegn 89,
Lokalhistorisk Samling, Silkeborg Bibliotek 260
Esbjerg byhistoriske Arkiv.. 261, 506
Varde byhistoriske Arkiv .. 506
Grindsted egnshistoriske Arkiv 261, 506
Lokalhistorisk Samling for Sønderjylland 261
Aabenraa byhistoriske Arkiv 89, 262, 506
Det kongelige Bibliotek 90, 262, 507
Dansk Folkemindesamling .. 91, 265
Foreningen Danmarks Folkeminder 93, 510
Nordisk Institut for Folkedigtning 93, 266, 510
Institut for dansk Dialektforskning 93, 267, 510
Institut for jysk Sprog- og Kulturforskning 95, 512
Institut for Navneforskning (Stednavneudvalget) 95, 268, 512
Institut for dansk Kirkehistorie 269, 512
Institut for dansk Skolehistorie 513
Selskabet for udgivelse af kilder til dansk Historie 269, 514
Landbohistorisk Selskab (Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie) 96, 269, 514
Det danske Sprog- og Litteraturselskab 96, 269, 514
Udgiverselskabet for Danmarks nyeste Historie ... 96, 269, 514
Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie .. 270

FORENINGSMEDDELELSER

De folkelige bevægelser og lokalhistorien. Referat af Verner Hansens foredrag og den efterfølgende diskussion på årsmødet i Frederikshavn 1967 ved Povl Eller 347
Dansk kulturhistorisk Museumsforening
årsmøde i Tønder 1966 158
– i Frederikshavn 1967 331
– i Svendborg 1968 515
Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver
årsmøde i Tønder 1966 165
– i Frederikshavn 1967 337
– i Svendborg 1968 523
Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger
årsmøde i Frederikshavn 1967 338
– i Svendborg 1968 525
Dansk historisk Fællesforening
årsmøde i Tønder 1966 167
– i Frederikshavn 1967 340
– i Svendborg 1968 529
Dansk historisk Fællesforening
regnskab 1965–66 175
– 1966–67 351
– 1967–68 535

○ KOMMENTAR *Johan Hvidtfeldt*

I 1968 forlod rigsarkivar dr. phil. Johan Hvidtfeldt styrelsen for Dansk historisk Fællesforening efter 22 års uafbrudt medlemskab, heraf 4 år som sekretær og ikke mindre end 16 år – fra 1950 til 1966 – som foreningens formand. Hans virksomhed i foreningen rækker endog endnu længere tilbage i tiden. Fra slutningen af 1930rne deltog han som ung arkivar i Aabenraa livligt i debatterne på de årlige repræsentantmøder, og et foredrag om samarbejdet mellem rigshistorien og lokalhistorien, som han holdt på årsmødet i 1942, peger på mange måder frem mod den indsats, han siden kom til at øve i foreningen.

Johan Hvidtfeldts formandstid kendetegnedes af en næsten eksplosionsagtig vækst i snart sagt alle grene af Dansk historisk Fællesforenings arbejdsområde. Mest markant måske inden for publikationsvirksomheden. Den store Håndbog for danske Lokalhistorikere, som foreningen udgav 1952–56, er både i sit oplæg og i gennemførelsen Johan Hvidtfeldts værk. Han påtog sig det slidsomme og utaknemmelige hverv som redaktør af håndbogen, skrev selv talrige artikler i den og forsynede værket med en kyndig indledning. Håndbog for danske Lokalhistorikere er foreningens hidtil største bog og uden al tvivl også den nyttigste – et glimrende hjælpemiddel for enhver, der beskæftiger sig med historisk forskning i Danmark. Siden fulgte en lang række andre udgivelser, bl. a. genoptrykket af Bauers Calender, det biografiske værk Danske Historikere og frem for alt den løbende serie af små historiske håndbøger, der har vundet bemærkelsesværdig stor udbredelse.

Johan Hvidtfeldt har altid været stærkt optaget af det folkelige historiske arbejde. Han har deltaget aktivt i den vigtige oplysningsvirksomhed, der foregår rundt om i de lokalhistoriske foreninger, både som foredragsholder, kursusleder og skribent. Han har virket for en højnelse af årbøgernes kvalitet, bl. a. ved gennemførelse af en konsulentordning, han har hjulpet de økonomisk svagt funderede foreninger til større statstilskud, og han har kæmpet for oprettelsen af det lokalhistoriske institut, som nu synes at skulle blive en realitet.

Alt dette er, som Johan Hvidtfeldt selv udtrykker det, »kun fritidsarbejde«. Men hans indsats inden for arkivvæsenet – først som landsarkivar og siden som rigsarkivar – har været så omfattende, at det er svært at forstå, hvorledes der overhovedet er blevet tid til noget som helst andet. Alligevel har han ydet

en stor og vægtig videnskabelig produktion, foretaget omfattende indsamlinger og udgivelser af arkivmateriale og bestredet talrige tillidsposter både inden og uden for faget. Næppe nogen anden dansk historiker har i vor tid taget en så stor arbejdsbyrde på sig.

Johan Hvidtfeldt har kunnet gøre det, fordi han er et overskudsmenneske med vældige ressourcer. Han er ikke alene ideernes mand, men ejer også den energi og indlevelsesevne der må til, når ideerne skal føres ud i livet. Hver sag, som Johan Hvidtfeldt tager op, bliver for ham en hjertesag, og meget er lykkedes for ham, fordi han er ukuelig optimist. Udbygningen af Dansk historisk Fællesforenings forlagsvirksomhed var en dristig disposition, som må have givet foreningens skiftende kasserere søvnløse nætter. Men tiden har vist, at Johan Hvidtfeldt også her tænkte klart og handlede rigtigt.

I en sammenslutning af foreninger og institutioner kan enkeltpersoner ikke være medlemmer. Men i dyb taknemmelighed for en indsats, der har været skelsættende for Dansk historisk Fællesforening, vedtog repræsentanterne på årsmødet 1968 med akklamation at udnævne rigsarkivar dr. phil. Johan Hvidtfeldt til foreningens æresmedlem.

Olaf Olsen

Vejledning i undersøgelse af købstadbygninger

AF KJELD KAYSER OG POUL STRØMSTAD

Lederen af Nationalmuseets købstadundersøgelser, museumsinspektør Poul Strømstad, *og arkitekt* Kjeld Kayser, *der underviser ved Københavns Universitet i opmåling, beskriver, hvordan idealundersøgelsen af en købstadbygning foregår. Litteratur og arkivalier gennemgås, fotograferings- og opmålingsteknikken beskrives, og der gives praktiske vink m. h. t. ordning og opbevaring af notater, tegninger o. s. v. En så gennemført undersøgelse realiseres sjældent, og artiklen skal derfor først og fremmest pege på de mange muligheder, den enkelte kan vælge mellem, alt efter tid, lyst og evne.*

Bebyggelsen i vore byer ændres fra dag til dag. Af økonomiske, sundhedsmæssige, trafikale eller andre årsager bliver en mængde bygninger ombygget eller nedrevet. Med de strukturforandringer, der i de senere år er sket i det danske samfund, og de tekniske hjælpemidlers voksende kapacitet har tempoet i vore byers ombygningsproces været stigende. Mange steder vil købstædernes gamle bydele i løbet af en kort årrække fuldstændig skifte udseende og funktion. Mens man fra gammel tid havde en sammenblanding af beboelse og erhverv i bykernen, tvinges beboerne nu mere og mere bort fra bymidten af kontorer og forretninger. Når den forhåndenværende bebyggelse ikke længere kan opfylde erhvervslivets plads- og effektivitetskrav, ombygges husene, eller hele karréer af gamle bygninger nedrives for at give plads for moderne forretningsejendomme. Ofte sker disse ændringer så hurtigt, at de gamle bygninger forsvinder uden at efterlade sig synlige spor. Mange kulturhistorisk værdifulde milieuer og bygningshistoriske monumenter udslettes, uden at de er blevet opmålt eller beskrevet, og uden at der findes så meget som et fotografi af dem.

Det ville derfor være af stor værdi, hvis man rundt om i vore byer tog den opgave op at registrere og undersøge bygningerne, inden de forsvinder for stedse. Følgende kortfattede vejledning er udarbejdet som et hjælpemiddel ved undersøgelser af denne art. Den er først og fremmest lagt an på undersøgelser af endnu beboede borgerhuse, som ved deres anonymitet og jævnhed viser karakteristiske sider af dansk husbygning og boligindretning i de sidste 2–300 år. De fleste af disse huses bygmestre er forlængst glemt, og bygningernes arkitektoniske og æstetiske udformning berettiger dem ikke til omtale i kunsthistoriske værker. Det

er derfor så meget mere vigtigt, at deres bygningshistorie og indretning registreres, inden de nedrives. Hvis en sådan dokumentation ikke tilvejebringes i tide, vil man mangle oplysninger om vigtige sider af udviklingen inden for husbygning og boligindretning i Danmark.

Hvor omfattende og dybtgående en undersøgelse af et gammelt hus kan blive afhænger naturligvis af den tid og det mandskab, der står til rådighed, det vil i sidste instans sige de økonomiske midler. I det følgende beskrives fremgangsmåden ved en undersøgelse, som den bør foretages, for at man kan betegne den som fuldt gennemført. Ofte kan en undersøgelse ikke gennemføres, så den opfylder alle krav om forsvarlig dokumentation, og den, der foretager undersøgelsen, må under hensyntagen til de muligheder, der er til stede, skønne i hvilket omfang undersøgelsen skal gennemføres.

Orientering før undersøgelsen

Udvælgelsen af den eller de bygninger, der skal undersøges, kan ske ud fra flere bevæggrunde. Er der i forvejen foretaget undersøgelser af bygninger i byen, vil det være naturligt at supplere det materiale, der allerede er indsamlet, således at man efterhånden får opbygget et arkiv over bygningshistorien. Er der derimod ikke tidligere arbejdet på dette felt, bør man lægge en samlet undersøgelsesplan, så man får indsamlet materiale, der dækker de forskellige tidsperioder og disses bygningstyper. Ofte må man dog gå i aktion med meget kort varsel, nemlig i de tilfælde, hvor en bygning pludselig rømmes og i løbet af kort tid skjules bag plankeværker. (Ill. 1) En plan, der hviler på en tidligere foretaget gennemgang af bykvartererne, vil her vise sig at være af stor værdi. Det kendskab, man ved en sådan gennemgang har fået til bygningsbestanden, vil kunne hindre, at man udsættes for overraskelser i form af pludselige nedrivninger af bygninger, der burde undersøges. Hvor det ikke drejer sig om større byer, vil den, der følger med i den lokale presse, som regel være orienteret om, hvad der er i gære, ligesom man under sin færden i byen kan notere sig forvarsler om kommende nedrivninger. Bedst er det dog at have forbindelse med byens byggemyndigheder, hos hvem alle sager af denne art skal godkendes. Ved henvendelse til stadsarkitekt, stadsingeniør eller hvis sådanne embedsmænd ikke findes i byen, til kommunekontoret vil man kunne få oplysning om planer for fremtidige byggerier og reguleringer, men det er vigtigt for det fortsatte gode forhold til disse myndigheder, at man arbejder seriøst med sagerne og kan motivere sin henvendelse til dem. I det hele taget må det være en grundregel, at man først henvender sig til myndigheder og andre officielle organer, når man har udtømt mulighederne for oplysning ad anden vej. Det kan således ofte være nødvendigt at undersøge, om der findes trykte byplanvedtægter for det pågældende område eller ved henvendelse til tinglysningskontoret at få oplyst, om der på ejendommen hviler særlige servitutbestemmelser. Det er her vigtigt at kende ejendommens grundtakst- eller matrikelnummer. Grundtaksterne stammer fra 1682, da der indførtes grundskatter

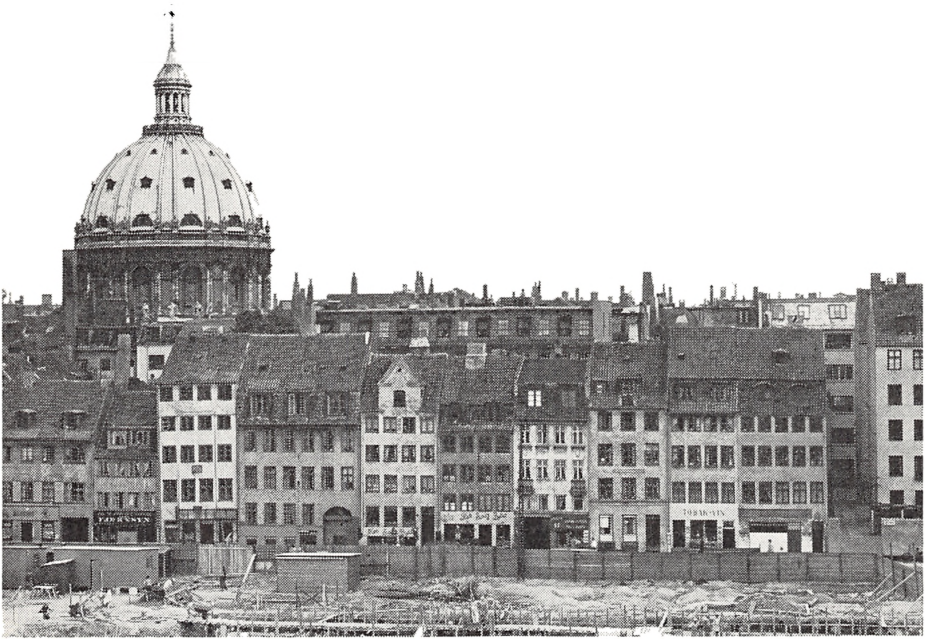

1. Borgergade i København under nedrivning. I baggrunden Frederikskirken. Fot. Niels Elswing 1958.

for byerne, mens matrikelnumrene for de fleste byers vedkommende er fra 1860-erne. Matrikelnumrene er flere gange siden blevet ændret, og de nugældende matrikelnumre kan man få oplyst på kommunekontoret. Med disse oplysninger i hænde vil det som regel være muligt at få lystryk af planer, kommunekontoret ligger inde med, og man vil herved til en billig penge kunne skaffe sig kortmateriale over arealet. I mange tilfælde vil udsnit af trykte, offentliggjorte kort over byen også kunne bruges som udgangspunkt for en oversigt over området.

Litteratur

Efter således at have orienteret sig om planerne for den fremtidige udnyttelse af de pågældende grunde og bygninger, bør man undersøge, om de er omtalt eller beskrevet i den trykte litteratur. Her går man først til de lokalhistoriske værker som f. eks. byhistorier, årbøger for de lokalhistoriske foreninger eller samfund, monografier over bygninger eller personer, der har haft tilknytning til disse, lokale tidsskrifter og aviser. Herunder er det vigtigt at gennemgå den personalhistoriske litteratur. Personer, der har haft tilknytning til huset, kan i deres memoirer have medtaget beskrivelser af dets udseende og indretning eller meddelt tidstypiske indretninger af boligerne. Som hjælpemiddel til at finde frem til den

lokalhistoriske litteratur kan benyttes Chr. Heilskov: Dansk Provinstopografi I–II, 1920–49, der dog kun omfatter tiden til 1915. For tiden efter 1915 henvises til Dansk historisk Bibliografi 1913–42, hvoraf der hidtil er udkommet tre bind (1966, 1967 og 1968), og Dansk historisk Bibliografi 1943–47 (udkom 1956). Endvidere henvises til den største danske bibliografi Bibliotheca Danica I–IV + supplement og register, som udkom 1877–1948, og som er genudgivet 1948–63 i et fotografisk optryk. Dette værk registrerer alle danske bøger, der er udkommet 1482–1840, mens Erichsen & Krarup: Dansk historisk Bibliografi I–III, 1917–1929, giver en systematisk oversigt over alle bøger 1831–1912. Hvad der er udkommet herefter findes i Dansk Bogfortegnelse, der indtil 1944 kom i femårlige bind, derefter årligt. For tidsskriftartikler efter 1912 henvises til Dansk Tidsskrift-Index, der er udkommet årligt siden 1915. Endelig kan henvises til Merete Bodelsen og Aage Marcus: Dansk kunsthistorisk Bibliografi, 1935. På det lokale bibliotek vil man kunne få hjælp til denne side af opgaven. Fra den lokalhistoriske litteratur går man til værker af almen karakter. Som udgangspunkt kan her benyttes J. P. Trap: Danmark, 5. udgave, hvis tidligere udgaver dog også kan have interesse, da de enkelte udgaver giver oplysninger om forhold på det tidspunkt, hvor de udkom. Håndbogen »Hvem byggede hvad?«, 1952, giver kortfattede, men gode oplysninger om ca. 1200 danske bygninger. En ny udgave i tre bind er under udgivelse. Første bind, der omfatter København, er udkommet i 1968. I »Fortegnelse over fredede bygninger«, der udgives hvert 5. år – sidst i 1964 – af Det særlige bygningssyn, kan man se, hvilke bygninger, der her i landet er fredet i henhold til bygningsfredningsloven. Weilbachs Kunstnerleksikon I–III, 1947–1952, indeholder foruden biografier over ca. 5000 kunstnere, herunder arkitekter og bygmestre, også et register (i 3. bind) over bygninger med henvisning til deres ophavsmænd. Harald Langberg: Danmarks bygningskultur I–II, 1955, er en historisk oversigt over dansk byggeri fra oldtiden til 1930, mens Vilhelm Lorenzen: Vore byer I–V, 1948–1958, behandler bygningerne ud fra et funktionelt synspunkt. Fisker og Millech: Danske arkitekturstrømninger 1850–1950, 1952, giver en oversigt over hovedlinierne i dansk byggeri med hovedvægten lagt på det arkitekturhistoriske. Om grundmurede borgerhuse giver Christian Elling: Danske Borgerhuse, 1943, en god oversigt, mens oplysninger om bindingsværksbygninger og denne byggemådes teknik må søges i Christian Axel Jensen: Dansk Bindingsværk, 1933. I Hugo Matthiessen og Christian Elling: Gamle købmandsgårde, 1951, behandles disse bygningers plads i vore byers bygningshistorie. Endelig må henvises til den række skrifter, der siden 1908 er udgivet af Foreningen til gamle bygningers bevaring, til ældre årgange af Arkitekten samt til Bygmesteren.

Oplysninger om fagudtryk, byggeteknik og bygningskonstruktioner findes i J. D. Herholdt: Veiledning i Husbygningskunst, 1875, i Willy Hansen: Tømrer- og Bygningssnedkerarbejde, 1940, der bl. a. indeholder et kapitel om »Træbyggeriets Historie« af arkitekt C. G. Schultz, i Willy Hansen: Døre og Vinduer, 1945, hvori bl. a. arkitekt H. H. Engqvist har skrevet om dørens historie i Dan-

mark, og i Ole Wanscher: Murværk og Jernbeton, 1938, hvori der findes afsnit om bl. a. murværksformer og tagsten. For bygninger fra 18. og 19. århundrede henvises til »Ildebrandshuse«, udgivet af Nationalmuseet 1966. Sidst, men ikke mindst må henvises til »Håndbog for danske lokalhistorikere«, 1952–56, som på én gang giver anvisning på fremgangsmåden ved lokalhistorisk arbejde og samtidig i sit leksikonafsnit indeholder værdifulde oplysninger om f. eks. fagudtryk, kildegrupper, arkivers, bibliotekers og museers indhold m. m.

Fotografier og opmålinger

Når den trykte litteratur er gennemgået, kan man gå over til at undersøge, om der findes fotografier, opmålinger eller andre billedgengivelser af bygningen udover dem, man allerede er stødt på ved gennemgangen af den trykte litteratur. Her må eventuelle samlinger i kommunens byggesagsarkiv og byens bibliotek eller byarkiv gennemgås, ligesom de lokale aviser kan tænkes at ligge inde med ældre eller nyere fotografier. Man bør slå efter i »Opmaalinger udgivne af Foreningen af 3. December 1892«, 1894–1920, og i Ældre nordisk Architektur I–XI, 1921–47 (register i XI, s. 83–92) for at fastslå om bygningen eller dele af den tidligere er målt op. Også Ebbe Berner: Fortegnelse over offentliggjorte danske Opmaalinger af Architektur og Genstande til Kirkens og Boligens Udstyr fra Aar 1000 til Aar 1850, 1926, må gennemgås. Derpå kan man gå til Det kongelige Biblioteks billedsamling, til billedsamlingerne på Nationalmuseets 2. og 3. afdeling, til Samlingen af arkitekturtegninger på Kunstakademiet samt til Kunstindustrimuseet og eventuelt Statens Museum for Kunst.

Arkivalier

Efter gennemgangen af den trykte litteratur og billedsamlingerne går man til de utrykte kilder. Her vil det atter være hensigtsmæssigt at begynde med det materiale, der findes på stedet. I det lokale museum kan der eventuelt være genstande eller arkivalier, der hidrører fra den bygning, der skal undersøges, ligesom det byhistoriske arkiv og eventuelle arkivalier i det lokale bibliotek bør gennemgås. Begge steder findes der måske beskrivelser eller personalhistoriske oplysninger, mens sager vedrørende ombygninger m. m. bør efterses i det kommunale arkiv. En oversigt over en del af dette materiale findes i Helle Linde og Anker Olsen: Manuskripter og arkivalier i danske samlinger, 1968. Også nulevende personer, der har tilknytning til bygningen, kan ligge inde med dokumenter eller andre arkivalier. Ofte har husejeren foruden det sidst udstedte skøde på ejendommen også ældre skøder, målebreve og pantebreve liggende, og det er vigtigt at have nøjagtige afskrifter af disse dokumenter, der er af værdi for udredning af ejendommens ejerforhold, grundstørrelse og økonomiske forhold.

Når der ikke kan fremskaffes flere oplysninger ad disse veje, kan man henvende sig på dommerkontoret, hvor de nyere tingbøger, skøde- og panteproto-

2. Husrækker som denne fra Nyportestræde i Køge findes endnu i mange af vore byer, men hvor længe vil de få lov til at blive stående? Fot. Torben Witt 1963.

koller samt for tiden efter 1927 kopier af skøder opbevares. I 1845 indførtes realregistre, hvori hver ejendom fik sit eget blad med oplysning om størrelse, adkomster, behæftelser og servitutter. For visse byer findes realregistre ældre end 1845. Disse protokoller må gennemgås for at få rede på ejer- og prioritetsforhold i nyere tid. Med matrikelnummeret som fast udgangspunkt bevæger man sig fra nutiden bagud i tid, en fremgangsmåde, som kan anbefales, også ved andre arkivalieundersøgelser, da man herved opnår kontinuitet i undersøgelsen og undgår at komme på vildspor. Det er vanskeligt at sige generelt hvilke protokoller, der endnu opbevares på de forskellige købstæders dommerkontorer, men stort set kan man sjældent komme længere tilbage end til midten af forrige århundrede. Når man ikke kan komme længere, må man søge i landsarkivet for det pågældende område. En registratur over landsarkivernes skøde- og panteprotokoller for købstæderne og en gennemgang af disse protokoller som kilder findes i Fortid og Nutid VI, 1926, s. 32–57, udarbejdet af fhv. overarkivar Holger Hjelholt. Da denne registratur nu er mere end 40 år gammel, må man regne med, at mange realregistre og skøde- og panteprotokoller i mellemtiden er indgået til landsarkiverne, og ved forespørgsel dér kan man få oplysning herom. Landsarkivet for Sjælland er ved at udgive en serie registraturer over retsbetjentarkiver, og her kan de pågældende oplysninger findes.

En vigtig kilde til oplysning om den enkelte bygnings bygningshistorie er brandtaksationsbeskrivelserne, der for perioden indtil 1872 i reglen er at finde i landsarkiverne, mens taksationer efter 1872 må søges i Erhvervsarkivet i Århus eller hos det pågældende branddirektorat eller brandforsikringsselskab. Beskrivelserne er fremkommet under taksationsmændenes gennemgang af bygningen, og de giver ofte meget detaillerede oplysninger om husets størrelse, indretning, inventar m. m. Brandforsikringsselskaber oprettedes 1731 i København og 1761 i købstæderne, og husejerne var herefter forpligtet til at lade deres ejendomme brandforsikre. Man har således bevaret beskrivelser af brandforsikrede bygninger i København fra omkring 1731 og i købstæderne fra omkring 1761. Brandtaksationerne er i begyndelsen ret summariske i deres beskrivelser, men bliver senere meget omfattende, og de er bedst i perioden 1770–1870. For det enkelte hus er der ved indtegning i brandforsikringskassen udfærdiget en taksation, som ved senere omvurderinger er ændret i overensstemmelse med de ændringer, der er foretaget i bygningen. Hvis huset er blevet forhøjet, har fået nyt trappehus, eller hvis bindingsværksmure er blevet udskiftet med grundmur, vil det som regel fremgå af brandtaksationen, idet ejeren ved forbedringer var interesseret i, at vurderingssummen blev forhøjet, så han ikke led tab ved brand. I begyndelsen var der ikke taget hensyn til at bygningernes værdi skiftede gennem tiden, men omkring 1800 blev det påbudt at lade foretage omvurdering med visse mellemrum, for bindingsværksbygninger hvert 10.–15. år, for grundmurede huse hvert 20.–25. år. Herved har man for næsten alle privatejede bygninger en række beskrivelser, der med mellemrum oplyser om ejendommens udseende og vedligeholdelsesstand. Om brandtaksationer som kilde se Fortid og Nutid XVI, 1945–46, s. 200–211: Hans Knudsen: Bygningshistoriske brandforsikringsarkivalier. Af landsarkivet for Sjælland m. m. er i 1967 udgivet en registrant over Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872.

Et godt supplement til brandtaksationerne er de beskrivelser, der er udfærdiget som grundlag for belåning af bygningerne. Långiveren måtte jo være interesseret i at få fastslået værdien af den ejendom, han satte sine penge i, og da disse prioritetsvurderinger ofte er foretaget af andre taksationsmænd end dem, der takserede til brandforsikring, og taksationerne desuden skulle angive ejendommenes handelsværdi, er vurderingerne som regel mere realistiske end brandtaksationerne. Men det er kun et mindretal af bygningerne, der er blevet vurderet på denne måde, og man skal derfor ikke regne sikkert med at kunne få oplysninger ad denne vej.

Auktionsprotokollerne, der ligeledes opbevares i landsarkiverne, kan også ofte indeholde værdifulde oplysninger. Hvis en bygning er blevet solgt på auktion beskrives den ret detailleret, og ofte får man samtidig en registrering af indboet, og hvis ejeren har været erhvervsdrivende, af varelageret med angivelse af dets værdi og køber.

I gennemgangen af de arkivalier, der opbevares i landsarkiverne, er vi nu nået til de arkivgrupper, som kan give et indblik i ejeres og lejeres indretning

af lejlighederne. Mens brandtaksationer og vurderingsforretninger beskriver bygningerne og deres faste inventar, giver skifterne oplysning om indbo og løsøre med angivelse af den værdi, disse genstande vurderes til, samt om udestående fordringer eller gæld. Hvis skiftet er efter en husejer, får man desuden vurderingssummen for ejendommen. Skiftet blev foretaget ved en ægtefælles død, for at arven kunne fordeles mellem de arveberettigede. Ofte blev dog den efterlevende ægtefælle siddende i uskiftet bo, og man får da ingen oplysninger, før den pågældende dør eller indgår nyt ægteskab. Dødsfald skulle anmeldes til den stedlige øvrighed, hvorefter afdødes efterladenskaber blev registreret af en skifteforvalter og fordelt mellem arvingerne. Oplysninger om boets behandling indførtes i købstæderne i en skifteprotokol. I København derimod brugtes tre forskellige protokoller: forseglingsprotokollen, som benyttedes ved forseglingen af lejligheden umiddelbart efter at dødsfaldet var anmeldt, registreringsprotokollen, som brugtes, når skifteforvalteren i overværelse af arvingerne eller deres formyndere registrerede boet og behandlingsprotokollen, hvori oplysninger om boets fordeling mellem arvingerne indførtes. Det er vigtigt først at gå til forseglingsprotokollen, som foruden at angive arvingerne også henviser til de to andre protokoller. Til mange af skiftesagerne hører bilag, som kan give vigtige oplysninger om boet. En udmærket vejleder er Johan Jørgensens bog: Skifter og testamenter, 1968.

Vil man undersøge beboerforholdene gennem tiden må man gennemgå mandtal og folketællinger. Folketællingerne opbevares i Rigsarkivet i København, dog haves mikrofilm af folketællinger for Fyn og Jylland i de respektive landsarkiver. I landsarkiverne findes forskellige former for mandtal og lokale tællinger. Mandtallene er udfærdiget som fortegnelser over byernes indbyggere af hensyn til skatteopkrævningen. Når særlige forhold som f. eks. krig eller store brande i byerne gjorde det nødvendigt, blev der udskrevet ekstraskatter, hvis mandtal i perioden før folketællingerne er værdifulde. Ekstraskatter blev f. eks. udskrevet i 1727–8, 1729–31, 1743 og 1762.

Den første egentlige folketælling i Danmark fandt sted i 1769, men da grundmaterialet for størstedelens vedkommende er kasseret, og den derfor bortset fra visse egne i Sønderjylland kun giver en statistisk opgørelse over hvert sogns beboere og ikke anfører den enkelte person, har den ingen værdi i en undersøgelse af denne art. Den næste folketælling fra 1787 giver derimod oplysning om bl. a. husnumre, hver persons navne, køn, alder, ægteskabelige stand og næringsvej. Folketællinger afholdtes herefter i 1801, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1885 (kun København), 1890, 1901, 1906, 1911, 1920 og så fremdeles. Folketællingerne blev og bliver stadigvæk udfærdiget på grundlag af beboernes egne oplysninger. De må derfor som kilde benyttes med varsomhed, men kan dog sammenholdt med andre kilder være af stor værdi. Desværre er en del af tællingerne bortkommet, før de blev afleveret til Rigsarkivet. Vejledning i benyttelsen af folketællingerne findes i E. Marquard: Folketællingerne og deres Benyttelse, i Fortid og Nutid III, 1921, s. 137–148 og

en oversigt over hvilke tællinger, der mangler, er trykt i Alb. Fabritius og Harald Hatt: Haandbog i Slægtsforskning 1943, s. 183, ny udg. 1963, s. 152 f.

Endelig skal som en vigtig arkivgruppe til belysning af beboerforholdene nævnes kirkebøgerne, som – med undtagelse af de nyeste – opbevares i landsarkiverne. Kirkebogen er en fortegnelse over de kirkelige handlinger, der er foretaget i sognet, og da de er ført kronologisk, er det vigtigt at have en dato (dåbs-, bryllups-, eller dødsdato) som udgangspunkt. De ældre kirkebøger kan virke uoverskuelige og være vanskeligt tilgængelige, idet det indtil 1812 var overladt til præsten at vælge bogens format og måden at føre den på. Herefter indførtes kirkebøger, der var ensartet indrettet med afsnit for fødte, konfirmerede og døde af hvert køn, for vielser, til- og afgang fra sognet samt et jævnførelsesregister, der for den enkelte person giver, eller skulle give, henvisning til alle de steder i kirkebogen, hvor vedkommende figurerer. En fortegnelse over kirkebøger i landsarkiverne indtil 1891 findes i Vejledende Arkivregistraturer V, 1933.

Udskrivning af arkivalier og ordning af materialet

Oplysningerne om en enkelt bygning kan i løbet af kort tid svulme voldsomt op. Det er derfor nødvendigt at ordne arkivmaterialet på en hensigtsmæssig måde, så man hurtigt kan fremtage netop de oplysninger, man har brug for. Det er således vigtigt, at man fra undersøgelsens begyndelse fører en dagbog, hvori alle vigtige dispositioner ved undersøgelsen indføres. Desuden må man træffe bestemmelse om, hvilket papirformat, der skal benyttes og så vidt muligt holde sig til en eller ganske få papir- eller kartotekskortstørrelser af standardformat. Man bør her ikke blot tænke på, hvad der er praktisk under feltundersøgelsen, men også overveje, hvordan materialet skal arkiveres, når undersøgelsen er afsluttet. Beskrivelser og udskrifter af arkivalier bør skrives på maskine på A4 papir og hver beskrivelses eller udskrifts første side skal have et hoved, som indeholder oplysninger om udskriftens kilde, byens eller kvarterets navn, gadenavn, husnummer, matrikelnummer, navn på den, der har foretaget udskriften og dato. Hovedet kan stilles op således:

KILDE: Brandtaks. 1807 SIGN.: Hans Petersen
BY: Køge DATO: 13/7 1968
KVARTER:
MATR. NR.: 177 b
GADE OG HUSNUMMER: Nørregade 17

Strækker udskriften sig over flere sider, må disse nummereres fortløbende, og hver side må have en kort signatur, så man kan se, hvor den hører til, hvis den under arbejdet tages ud af sin sammenhæng. F. eks. matr.nr. og kildens art: 177 b, brandtaksation 1807. Er materialet meget omfattende, kan det være

praktisk at udarbejde et kartotek over det, så man hurtigt kan se hvilke arter oplysninger man har for de forskellige tidsperioder. Hvis materialet er udskrevet på ensartet papir og er ordnet kronologisk i læg eller mapper, vil et kartotek som regel ikke være nødvendigt. Derimod kan et kartotek over personer med tilknytning til bygningen være en lettelse i arbejdet. Kartotekskortene bør ikke være for tykke og formatet A6 vil som regel være tilstrækkeligt stort.

I mange tilfælde vil det være hurtigere og bedre at lade arkivalier affotografer eller kopiere ad mekanisk vej på anden måde. Man opnår herved bl. a., at man har dokumentets autentiske udseende og ordlyd, hvilket kan have betydning ved fortolkningsproblemer. Den i øjeblikket bedste kopieringsform er vel nok xeroxkopiering, idet disse kopier er holdbare og forholdsvis billige. Desuden er kopipapiret så tyndt, at man kan sætte det i skrivemaskinen og tilføje nødvendige oplysninger f. eks. om originalens og kopiens oprindelse. Da de ældre arkivalier ikke holder de senere vedtagne standardmål, vil kopier skabe opbevaringsproblemer ved arkiveringen.

Fotografering

Den hurtigste og letteste måde at sikre sig oplysninger om bygningerne på er ved fotografering. I løbet af kort tid vil man selv med et nødtørftigt apparatur kunne sikre sig billeder af huse, der er truet af ombygning eller nedrivning. Hvis registreringen kun tager sigte på at fotografere bygninger, som står lige foran nedrivning, bør man på kommunekontoret orientere sig om tidspunktet for nedrivningens påbegyndelse, således at fotograferingen kan foregå, inden plankeværker rejses omkring bygningen, og inden nedrivningen er påbegyndt. Fotograferingen bør omfatte facade, gavle, gårdside og gårdsplads, og har man mulighed derfor, bør man også tage billeder af udsmyknings- og konstruktionsdetailler. Også billeder af kældre, lofter, trapper og beboelsesrum er af værdi, men bedst er det, hvis man har mulighed for at påbegynde fotograferingen på et så tidligt tidspunkt, at beboerne endnu ikke er berørt af den tilstundende nedrivning. Man skal derfor helst være tidligt på færde.

Ved henvendelse til beboerne bør man søge at opnå tilladelse til at fotografere deres lejligheder, således at man foruden rummenes udseende også sikrer sig billeder af møbleringen og den måde, hvorpå man har indrettet sig i lejlighederne. Det er her vigtigt at gøre det klart for beboerne, at det ikke er »pæne« billeder, man er interesseret i, men billeder, som giver et ukunstlet indtryk af beboelsesrummenes daglige indretning og brug. Man bør så vidt muligt »dække« rummene ved at tage billeder fra så mange vinkler, at man får alle vægge med. Med normalobjektiv vil tre optagelser være nødvendige (Ill. 3–6), mens man med vidvinkelobjektiv som regel vil kunne nøjes med to optagelser. Af hensyn til billedernes kvalitet vil et billedformat på 6×6 cm være at foretrække til optagelser, der viser møbler eller andre enkeltgenstande samt udsnit af helheder, mens optagelser i formatet 9×12 cm, med vidvinkel

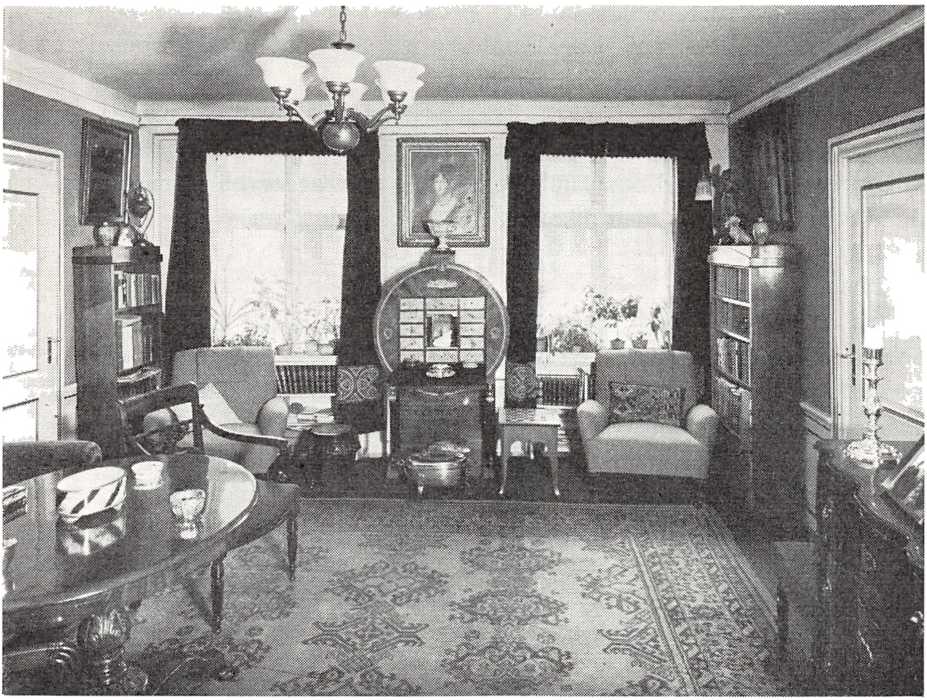

3. Vingårdstræde 21, København, 3. etage, rum D, set mod vinduerne. Fot. Peter Ottosson, 1967.

bør benyttes ved optagelser af rum. Hidtil er forudsat, at fotograferingen sker med sort-hvid film. Erfaringsmæssigt er denne form for fotografering den sikreste. Negativer og positiver er – hvis de er behandlet rigtigt – holdbare, kopieringen er forholdsvis billig og arkiveringen let, da kopierne kan klæbes direkte på kartotekskort. Fotografering i farver er naturligvis i høj grad ønskelig, men man bør da så vidt muligt tage de samme motiver i sort-hvidt, fordi man endnu ikke har nogen sikker viden om farvediapositivers bestandighed, og fordi farvepositiver (farvepapirbilleder) er kostbare og endnu ikke gengiver farverne helt tilfredsstillende. Hertil kommer, at farvediapositiver kræver specialmontering og ekstrakartotek, og endelig at man, hvis et farvebillede senere skal bruges som grundlag for en trykt reproduktion i sort-hvidt, opnår et ringere resultat, end hvis forlægget er i sort-hvidt. Ved indendørsoptagelser i sort-hvidt bør benyttes kunstlys i form af mindst to 500 Watt fotolamper på stativ. Blitz kan naturligvis også bruges, men giver som regel en ringere billedkvalitet, bl. a. skygger fra genstandene, skin i blanke flader og »hårdere« lys. For hver optagelse noteres alle relevante oplysninger: matrikelnummer, gadenavn, husnummer, etage, lejlighedens indehaver, rumbetegnelse og, hvis billedet er et udsnit, eller det viser en enkeltgenstand, oplysninger, som på entydig måde angiver billedets genstand. Endelig bør fotografens navn og datoen for optagelsen noteres.

Arkiveringen af fotografierne sker bedst ved at opklæbe hver kopi på sit eget kartotekskort. Forinden opklæbningen må alle oplysninger til billedet skrives på kartoteksskortet med maskinskrift.

Fotografering af dokumenter f. eks. skøder, målebreve, skiftedokumenter etc. kan i visse tilfælde være nødvendig. Ofte kan man dog klare sig med afskrifter. Drejer det sig derimod om gamle fotografier eller andre billedgengivelser, må de affotograferes, hvis man ikke kan erhverve originalerne.

Beskrivelse

Selv om fotograferingen er en vigtig del af undersøgelsen, er det ikke nok kortfattet at anføre, hvad billederne viser. Det er vigtigt, at hvert fotografi er suppleret med en beskrivelse af det, man ser på billedet. Beskrivelsen skal være udformet således, at udenforstående uden besvær vil kunne forstå den. Foruden den beskrivelse, der naturligt hører til hvert fotografi, må hvert rum beskrives som en helhed. Denne beskrivelse kan skrives under rundgangen i huset, mens man gør sine iagttagelser. Herved kan beskrivelsen fremkomme under flere besøg i huset, og man bør derfor, når man har samlet alle oplysninger, redigere og sammenskrive materialet til en sammenhængende beskrivelse.

Beskrivelsen indledes ligesom afskrifter og udskrifter af arkivalier med oplysninger om matrikelnummer, gade, husnummer, etage, lejlighedens indehaver, rumbetegnelse, beskriverens navn og datoen, og det bør udtrykkeligt anføres, om beskrivelsen hviler på egne iagttagelser på stedet, og hvis ikke, hvorfra oplysningerne da stammer. Beskrivelsen skal indeholde oplysninger om den pågældende bygnings hovedtræk, men dens omfang må afgøres ved et skøn. Er den beskrevne genstand fotograferet grundigt, kan beskrivelsen nedskæres betydeligt, ligesom skitser ofte illustrerer forholdene bedre end lange, indviklede forklaringer. Beskrivelsen skal være en nøjagtig redegørelse for, hvad man har iagttaget, eller hvad man mener at kunne se, idet man i tilfælde af usikkerhed må gøre nøje rede for, hvorfor man ikke med sikkerhed kan udtale sig om den pågældende ting. Man bør ikke forudsætte noget som bekendt, men regne med, at materialet også skal kunne benyttes i fremtiden af personer, som ikke på forhånd har kendskab til forholdene. Det er vigtigt at være klar over, at oplysninger, der i øjeblikket måske ser betydningsløse ud, siden kan vise sig at have værdi. Det er derfor ikke tilstrækkeligt at anføre sin egen mening eller sine konklusioner. Disse skal naturligvis med, men de skal først anføres, når man har redegjort for sine iagttagelser. Hvis beskrivelsen indeholder oplysninger fra andre, f. eks. husets ejer, lejere eller andre, må det anføres, og man bør om muligt give en karakteristik af meddelerens pålidelighed. Ved beskrivelse af forhold, som man ikke kender nøjagtige fagudtryk for, som f. eks. konstruktions- eller udsmykningsdetailler, er det bedre at give en længere forklaring end at bruge forkert anvendte fagudtryk, som blot kan vildlede.

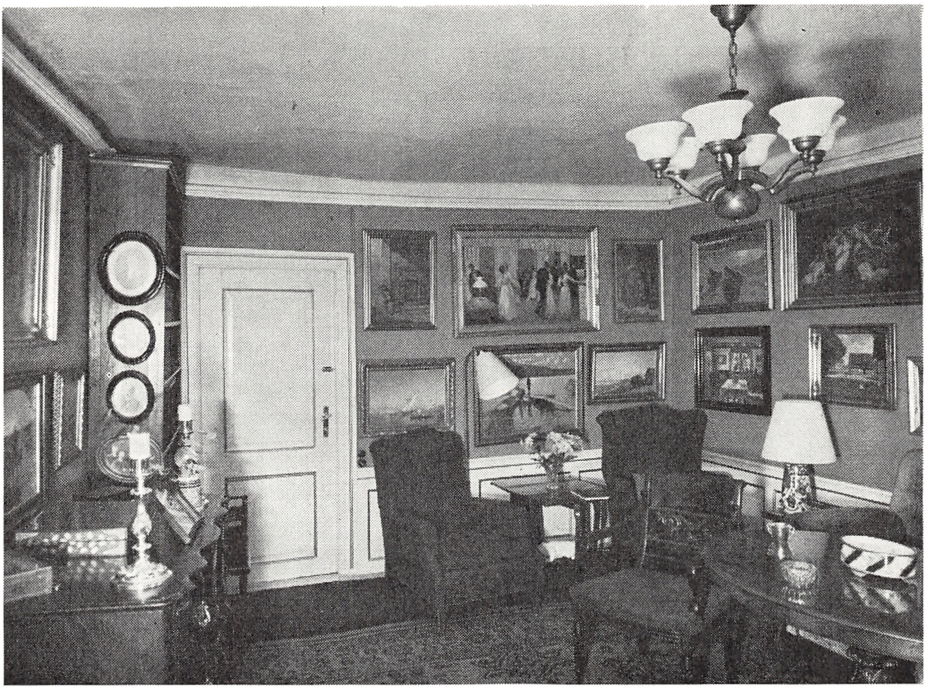

4. Vingårdstræde 21, København, 3. etage, rum D, væg mod rum G. Fot. Peter Ottosson, 1967.

Følgende gennemgang af en beskrivelses indhold gør ikke krav på at være fuldstændig, men må betragtes som en retningslinie for, hvad der kan tænkes at indgå i en beskrivelse.

I. Bygningens ydre.

1. Husets art. F. eks. forhus, sidehus, tværhus, baghus.
2. Facaden. Antal fag og etager. For at undgå misforståelser, f. eks. ved huse, hvor betegnelser som beletage eller mezzanin kan skabe forvirring, bør man benytte betegnelsen 1. etage for stueetagen, 2. etage for 1. sal, 3. etage for 2. sal o. s. v. Til- eller påbygninger, herunder kviste, karnapper, udskud, udkragning, senere påførte etager eller andre ændringer, der kan spores ved iagttagelse af konstruktioner o. lign. For kælder- og 1. etagens vedkommende noteres ned-, ind- eller opganges, vinduers, døres og eventuelle portes placering.
3. Materiale. Murenes beskaffenhed: grundmur, bindingsværk, puds, bemaling, evt. stenstørrelse, fugning, skiftegang og forbandt. Fundamenter. Tømmerets art, form, dimensioner, behandling og samlinger. Notér eller skitsér alle fremspring, udbygninger eller detailler, f. eks. dekorative elementer som murede bånd, borter, gesimser, pilastre, risalitter etc.
4. Tagform og tagdækning, herunder tagvinduer, antallet af skorstene, vindfløje, tagrender og nedløbsrør.

5. Vingårdstræde 21, København, 3. etage, rum D. væg mod rum G til venstre, mod rum H og C til højre. Fot. Peter Ottosson, 1967.

Derefter fortsætter man med gavle og bagside. Derpå gårdspladsens udseende og dens udnyttelse, f. eks. brolægning, betondækning, bevoksning, brønde, småbygninger, skure, retiradebygninger etc.

II. Bygningens indre.

1. Kælderen. Hvis en plan over kælderen ikke foreligger, bør planen skitseres, og de enkelte rum angives med bogstavbetegnelser på planen. Derefter beskrives rummene et for et, idet man i det enkelte rum begynder med gulvets art, f. eks. jordgulv, cement, brædder, dimensioner på f. eks. brædder, fliser etc. og behandling. Derpå beskrives væggene, idet man så vidt muligt begynder med vinduesvæggens venstre del (set fra rummet). Derpå går man højre om – i urviserens retning – til væggen til højre for vinduesvæggen, derefter beskrives rummets bagvæg og endelig til sidst væggen til venstre for vinduesvæggen. Ved uregelmæssige rum eller værelser med vinduer i mere end én væg bør man give væggene betegnelser, som anføres på planen. Også for væggenes vedkommende anføres materiale, behandlingsmåde og farver, f. eks. grundmur, bindingsværk, pudset, kalket, limfarve (med angivelse af hvilke farver, der er anvendt) etc., og vinduers og døres art, dimensioner, form og

placering noteres, evt. med angivelse af detailmål og skitser. Herefter beskrives loftet: bræddeloft, gips, beton etc. og adgangsforholdene samt rummets brug og øvrige indretning, f. eks. belysning, skodder for vinduerne, evt. spor af tidligere indretning, f. eks. rester af ældre fundamenter.

2. Porte, trapper, gange. Her benyttes den samme fremgangsmåde som anført ovenfor, idet man noterer art, f. eks. enløbs- eller toløbstrappe, åbent trappehus etc. og beskriver adgangsforhold, belysning, gulve, vægge, lofter, døre og vinduer evt. skabe, skure eller rum samt gelænderformer evt. med detailmål og skitser.
3. Beboelsesrum. Hvis man ikke allerede har en plan over etagerne, bør den skitseres. Hvert rum bør have sin betegnelse, som nævnt under omtalen af kælderen. Man bør så vidt muligt søge at give rum, der ligger over hinanden, samme betegnelse blot med en yderligere etagebetegnelse tilføjet. Det letter sammenligning. Det er bedst at begynde beskrivelsen i 1. etage og derefter fortsætte op i huset. Ligeledes bør man i hver etage begynde med gadeværelserne og iøvrigt følge den ovenfor anførte fremgangsmåde. Man noterer rummets nuværende anvendelse, gulvets materiale, dimensioner og behandling, f. eks. skuret, ferniseret, malet, linoleum etc. Derefter går man til vægge og loft, idet man foruden materiale og behandlingsmåde også beskriver farverne. Paneler, vinduer, døre og loftsgesims skitseres, om nødvendigt både i opstalt og snit. El-ledningers placering, f. eks. skjult over loftet eller trukket evt. i rør langs dettes underside, eller rester af tidligere installationer, f. eks. gamle belysningsgasrør bør bemærkes.
4. Loftsetagen. Antal rum, opdeling, indretning og brug anføres. Det kan være praktisk at slå beskrivelsen af loftet sammen med
5. Tagværk. Tagkonstruktionen tegnes med angivelse af hovedmål, dimensioner, samlinger, antal spær, lægter etc. Eventuelle ændringer efterspores, ligesom man må bemærke, om gammelt tømmer er genanvendt. Skorstensstole og -veksler, skorstensinddækning over tag, skorstenens ydre hovedmål og evt. stenformat bør noteres eller skitseres.

III. Møbleringen.

En nærmere beskrivelse af møblers og andet indbos art og placering kræver en opmåling af det eller de pågældende rum. Om opmåling se afsnittet herom. For at kunne indtegne møblerne på den opmålte plan, måles højde, længde og bredde. Hvert møbel betegnes med et nummer. For ikke at få for høje tal, kan det være praktisk at begynde med en ny nummerrække i hvert rum (Ill. 6, jvfr. nr. 3–5). Numrene henviser til beskrivelsen, hvor møblets art, dimensioner, form etc. anføres. Ved møbler forstås her alt løst inventar, d. v. s. inventar, som i almindelighed tilhører beboerne. En opregning af møblerne på denne måde giver en registrering af det løsøre, der findes i lejligheden. Denne registrering er vigtig, men den kan blive endnu mere værdifuld, hvis man ved at udspørge beboerne

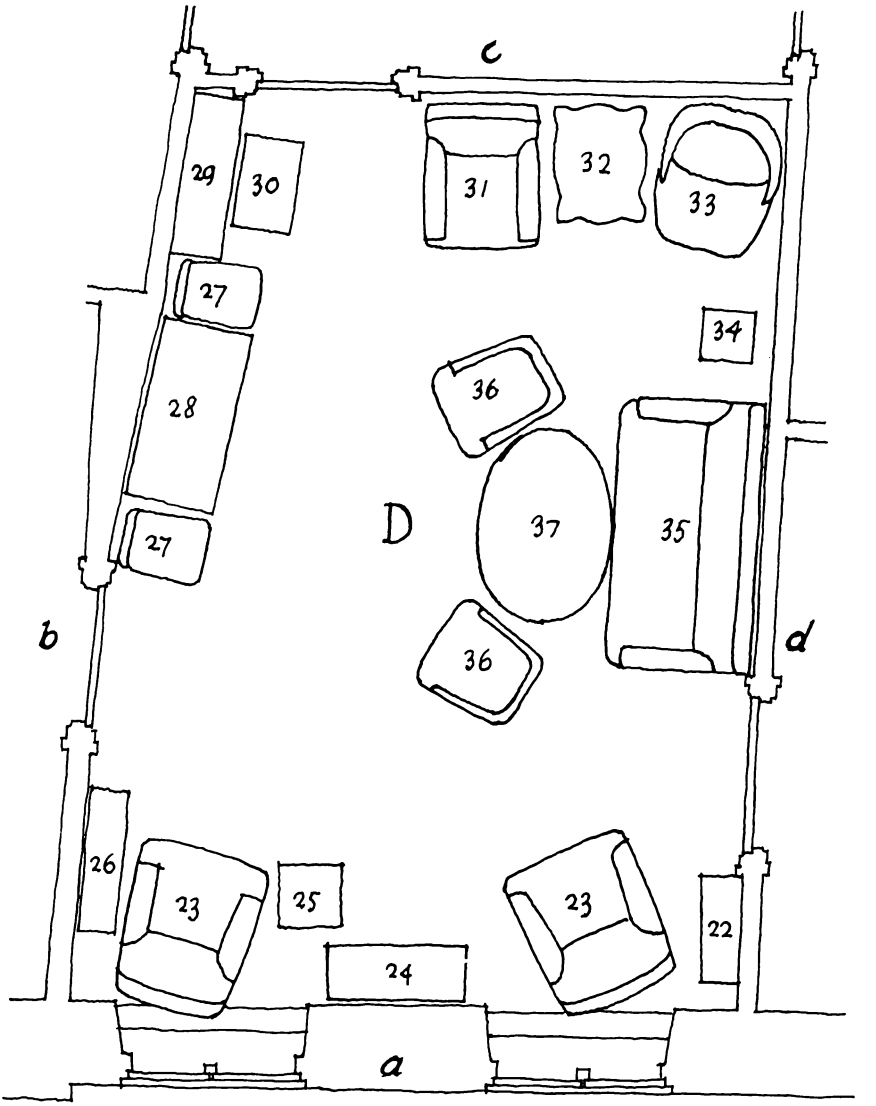

6. Møbleringsplan. Vingårdstræde 21, 3. etage – rum D.

får oplysninger om, hvornår de enkelte genstande er erhvervet og på hvilken måde, om det er ved køb, arv eller gave, om de er købt nye eller brugte, hvor de er købt og til hvilken pris. Bortset fra større indbogenstande vil det som regel være uoverkommeligt at måle og beskrive et helt hjems betanddele. For mange genstandes vedkommende vil det være fyldestgørende at anføre deres art og materiale, f. eks. om skilderierne er oliemalerier, raderinger, reproduktioner, olietryk, udklip af blade, eller om en vase eller nipsgenstand er af ler, porcelæn,

plastic etc. Forholdene må afgøre, om man kan komme til at se skabes indhold. Er det muligt, bør i hvert fald deres brug og en summarisk oversigt over indholdet noteres.

Ved udspørgen af beboerne bør man søge at fastslå, hvorlænge den nuværende møblering har været i brug og notere vigtige ændringer. Endelig bør man søge at få oplysninger om de enkelte rums funktioner og klarlægge, hvor de enkelte familiemedlemmer har deres sove-, spise- eller siddepladser. Har man mulighed derfor, kan man, hvor beboerne viser sig at være gode meddelere, gå videre i sin udspørgen af dem. Herved kan man få værdifulde oplysninger om livet i huset og kvarteret. Som mulige emner for en sådan udspørgen kan nævnes f. eks. opvarmningsforhold, belysning, vandforsyning, køkkenets indretning og brug, husholdning, sanitære forhold, rengøring og forholdet til de andre beboere i huset eller kvarteret. Selv om oplysninger om disse emner under alle forhold vil have værdi, vil værdien dog øges betydeligt, hvis indsamlingen foregår systematisk efter en i forvejen udarbejdet spørgeliste. Ved at arbejde efter en spørgeliste opnår man, at intet af spørgsmålene bliver glemt, og at man får de samme spørgsmål besvaret af en række forskellige personer. Herved skulle man få et grundlag, hvorpå man kan drage sammenligninger, og alt efter materialets kvalitet og størrelse får man herigennem mulighed for at trække almene hovedlinier op.

Opmåling

I forbindelse med undersøgelse af en bygning tjener opmålingsarbejdet et dobbelt formål. Dels vil en del af materialet skulle tjene som bilag for den etnologiske undersøgelse, og dels giver opmålingerne et samlet billede af bygningens udseende på undersøgelsestidspunktet.

Fremgangsmåden ved fremstilling af målebladene er bestemt af de vilkår, hvorunder undersøgelserne foregår. Hvad enten opmålingen gælder en lejlighed, som skal undersøges forud for rømning, eller det drejer sig om en bygning, som skal nedrives, er undersøgelsen definitiv, og den tid, man har mulighed for at arbejde i huset, er ofte ret kort.

Under opmålingsarbejdet har man mulighed for at gøre en række iagttagelser, som skal bruges til bygningsbeskrivelsen. Det kan være iagttagelser af de nuværende materialer, eller det kan være spor af tidligere bygningsforandringer. Målebladene bør være således udformet, at alle sådanne oplysninger kan nedskrives eller indmåles direkte på målebladene. Under opmålingsarbejdet bør alle tagne mål indskrives på tegningen efter et system, som gør det muligt let at identificere dem.

Ved valg af målestoksforhold kan en række specielle hensyn spille ind. Det er dog vigtigt at forsøge at følge de standardnormer, der bruges for bygningstegninger i almindelighed, d. v. s. at nævneren skal være 1, 2, 5 eller et rundt tal begyndende med 1, 2 eller 5, altså 1:1, 1:2, 1:5, 1:10, 1:20, 1:50, 1:100 o. s. v.

Under gennemgangen af de enkelte kategorier af opmålinger omtales det målestoksforhold, som anses for at være fordelagtigt.

Opmålingsarbejdets omfang må naturligvis afhænge af den betydning, man tillægger den enkelte opgave, ligesom en række praktiske hensyn kan påvirke beslutningen. For at give et helhedsbillede af bygningen må arbejdet omfatte en beliggenhedsplan, etageplaner, lodrette snit, facader og detailler i et omfang, som må afgøres i hvert enkelt tilfælde.

På beliggenhedsplanen skal bygningen være lokaliseret i forhold til sine nærmeste omgivelser: naboskel og tilstødende nabobebyggelse, offentlig gade eller vej, og eventuelt anden bebyggelse på grunden. Bygningens ydre kontur fastlægges på en sådan måde, at den kan danne grundlag for den efterfølgende opmåling af 1. etages plan. Beliggenhedsplanen måles bedst ved hjælp af et system af linier, der står vinkelret på hinanden. Man kan begynde med at markere en linie parallelt med bygningens gadefacade. Linien markeres med landmålerstokke ved enderne. Det er ofte nødvendigt at forlænge linien udover facadelængden for at få fornøden afstand til stokkene. Ved hjælp af stokkene og et vinkelprisme afsættes en linie vinkelret på facadelinien ind over det areal, hvorpå bygningen ligger. På det viste eksempel er linien ført gennem bygningens port. *(Ill. 7).*

Under opmålingsarbejdet udspændes målebåndet langs linierne, og alle bygningshjørner og fremspring vinkles ind. Om nødvendigt afsættes yderligere hjælpelinier ved hjælp af vinkelprismet. Målestoksforholdet vil for beliggenhedsplanens vedkommende afhænge af grundens størrelse. Det er dog ønskeligt, at enkelte bygninger udføres i en målestok, der ikke er alt for lille. Ved meget store grunde kan der eventuelt blive tale om at dele planen under arbejdet. Eksemplet fra Vestergade 7 i Køge er målt i 1:200.

Planerne er vandrette snit i bygningen. De skal vise rumfordelingen, dimension og konstruktion af ydervægge og skillerum, størrelse og placering af døre og vinduer, trapper og ildsteder m. m. Planerne bør samtidig fungere som oversigtsplaner for den senere opmåling af detailler.

Det vandrette snit lægges i en sådan højde, at vinduerne gennemskæres. Denne placering vil i almindelighed give en bekvem arbejdshøjde. I denne højde tages alle mål.

Hvis opmålingen af beliggenhedsplanen er gennemført programmæssigt, er bygningens ydre kontur allerede fastlagt. Fortsættelsen består i at forbinde de ydre mål med de indre ved at måle murtykkelsen. Skævheder i ydermurene og variationer i murtykkelser kontrolleres og indmåles ved hjælp af snore udspændt mellem bygningens hjørner. Hvis beliggenhedsplanen ikke er opmålt, må den indvendige opmåling lægges an på at skulle fastlægge vinklerne. Denne opmåling kan udføres på samme måde som opmålingen af beliggenhedsplanen, idet landmålerstokkene erstattes af lodsnore. Alt efter bygningens form indledes med en linie (snor) vinkelret på eller parallelt med facaden, og de nødvendige hjælpelinier afsættes med vinkelprismet, hvorefter rummenes hjørner vinkles ind. Dia-

7. Beliggenhedsplan, Vestergade 7, Køge.

Liniesignaturer:

— · — · *Vinkelrette hjælpelinier.*

. . . . . *Sigtelinier for vinkelprismet.*

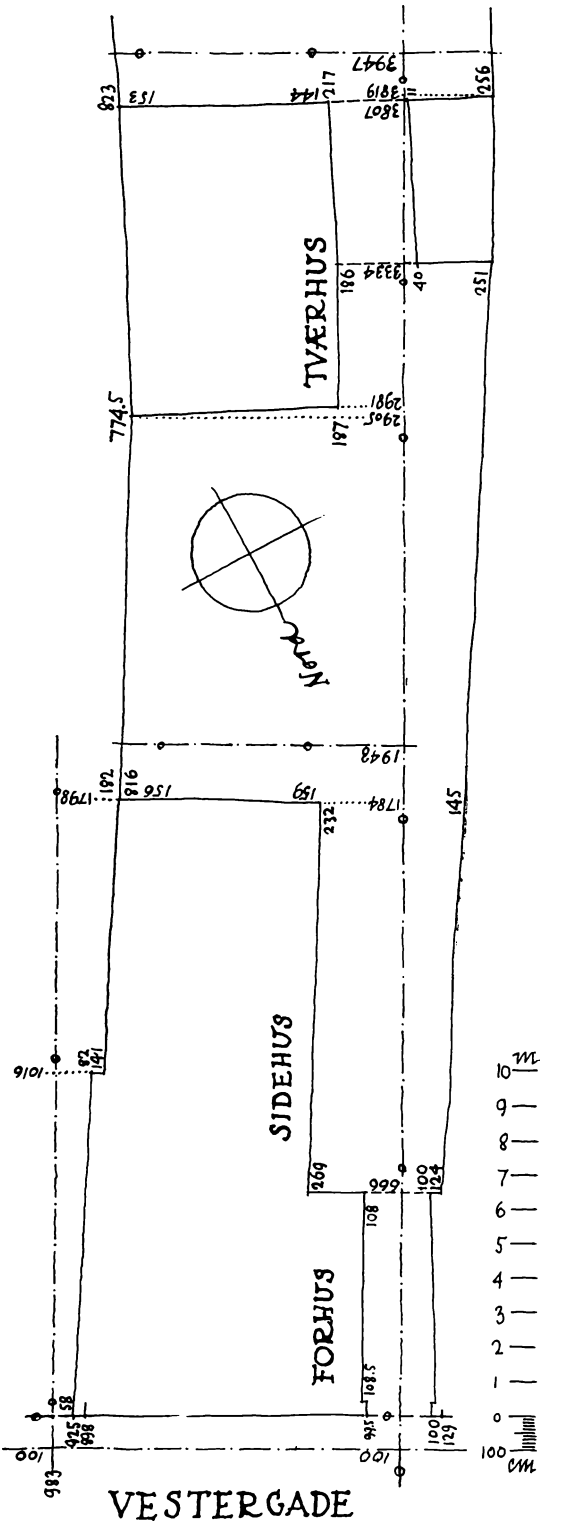

gonale målinger i rummene kan undertiden bruges til kontrol af vinkelafsætningen, men man bør være opmærksom på, at tilstedeværelsen af paneler, mange tapetlag og pudsreparationer giver disse mål en betydelig unøjagtighed, da diagonalmålene skal tages fra den teoretiske skæring mellem væggene.

Den videre opmåling af planen består i en systematisk gennemmåling af alle vægge fra hjørne til hjørne. Herunder indmåles vinduer, døre, paneler og pilastre m. v. Da disse inventardele skal behandles som detailler, er det tilstrækkeligt på planen at afsætte de mål, der gengiver tingenes placering og størrelse. Ved dørene måles således kun indersiden af karmen (lysningen). Derved vil opmålingen af to sider af den samme væg virke som en gensidig kontrol. Ved vinduerne måles skæringen mellem pille og lysning suppleret med et mål ved overgangen mellem lysning og sidekarme. Ved udvælgelsen af detailler, som skal opmåles i en større målestok er formålet at registrere alle forekommende typer af fast inventar m. v. Alle detailler nummereres, og ens detailler får samme nummer. Bygningsdele, som ligger over snittet, det gælder f. eks. synlige loftsbjælker, vises med punkteret linie. Opmålingen kan ske med lodsnor, så at målebåndet stadig holdes i den vedtagne højde over gulvet. I hvert rum måles desuden loftshøjden, og målet indskrives på planen.

Til planen hører i reglen et trapperum og en trappe. Trapperummets vægge måles som i de øvrige rum. Derefter måles trappeløbenes bredde fra bagvangen ved væggen til forvangen ved rækværket. Målene på langs af trappeløbene tages fra væggen ved den nederste repos, således at alle trinforkanter måles fra samme væg. Hvis væggen ikke er i lod, måles fra en lodsnor anbragt i en passende afstand fra væggen. Afstanden angives i den højde, hvori der arbejdes i rummene. På planen medtages den del af trappen, der går fra gulvet i den etage, der måles, til gulvet i den overliggende etage. Den del af trappen, som ligger over snittet, tegnes med punkteret linie.

Ved målindskrivningen er det vigtigt, at tallene er lette at identificere og samtidig fylder mindst muligt. Et system med fortløbende aflæsninger på målebåndet har vist sig at være fordelagtigt i de fleste tilfælde. Kombinationer med enkeltmålinger kan sjældent undgås. Det gælder så blot om, at de to indskrivningsmåder adskiller sig tydeligt fra hinanden.

Støder man under planopmålingen på spor af tidligere bygningsforandringer, angives de på planen med mål og oplysninger om, hvad de viser. Fjernede skillerum efterlader ofte mærker på vægge og lofter. Eventuelle spring i gulve eller lofter måles og noteres på planen. I bygninger, hvor 2. etage ved knægtfremspring eller lign., afviger fra 1. etage, kan det ofte betale sig at tage kopi af 1. etage og derefter, ved hjælp af lodsnor at indmåle afvigelserne på kopien.

Hvis der er kælder under bygningen, måles den som de øvrige etager. Snittet lægges om muligt over terræn, så vinduerne kommer med. Fremspringende fundamentsten, render og variationer i gulvbelægningen måles og noteres. Som i de øvrige etager måles alle spor i vægge, gulve og lofter, som kan få betydning ved senere rekonstruktionsforsøg.

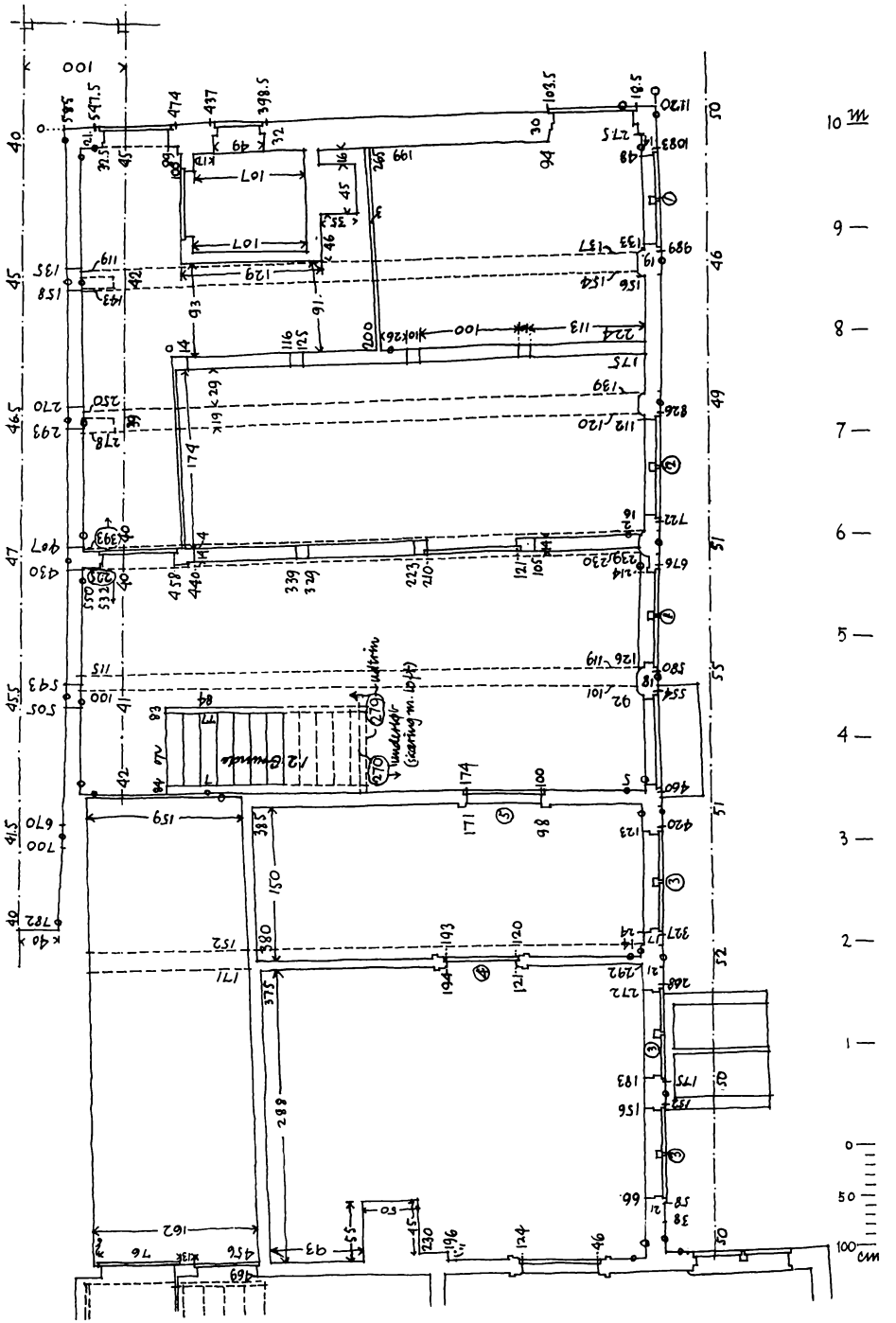

8. Plan af 1. etage, sidehuset, Vestergade 7, Køge.
Liniesignaturer:
— · — · — · — · *Hjælpelinier udstukket med vinkelprisme.*
– – – – – – – – – *Genstande over snittet*
♂ *Pilene viser mod målrækkens nulpunkt.*
⊙ *Henvisningsnumre til detailler.*

Når planen skal rentegnes, må målestoksforholdet indrettes efter arkivforhold m. m. For målebladenes vedkommende viser erfaringen, at 1:50 er mest fordelagtigt. Ved at nedsætte målestoksforholdet til 1:100 tabes en del detailler, og det bliver vanskeligt at skaffe plads til de mange iagttagelser, der gøres under arbejdet. Målestokken bør under alle omstændigheder være ens for planer, snit og facader, da disse tre kategorier af tegninger udgør en helhed og bør kunne sammenholdes direkte under det senere arbejde med at udrede bygningshistorien.

Som udgangspunkt for de lodrette målinger i huset måles et tværsnit. Snittet kan lægges således, at det gennemskærer bygningens almindelige konstruktioner. Et af de vigtigste formål med tværsnittet er netop at klarlægge konstruktionerne i den udstrækning, de er synlige. Særlig vigtig er tagkonstruktionen og dens forbindelse til bjælkelag eller eventuelt styrterum. Konstruktive enkeltheder, som der ikke kan gøres tilfredsstillende rede for i 1:50, opmåles i en større målestok.

Hvis det drejer sig om et gammelt hus med skævheder eller knægtfremspring, måles udfra lodrette og vandrette linier. De lodrette linier etableres ved hjælp af snor og lod, de vandrette med vandslange, som ikke er særlig velegnet inden døre, eller med håndniveau, nivellerinstrument eller vaterpas. Det er klogt at starte med at opsætte en lodret snor udvendig på begge facader, f. eks. fra tagremmens underkant, og en vandret snor tværs gennem huset til skæring med de to lodrette. Skæringen bliver naturligvis teoretisk, da der sjældent er fastgørelsesmulighed udenfor snorene. Langs den vandrette snor måles afstanden mellem de lodrette, som derefter indtegnes på målebladet. Nu ophænges målebåndet ved siden af lodsnoren, og alle muråbninger, konstruktionsdele m. v. fastlægges med et lodret og et vandret mål. Den vandrette snor måles ind på båndet. Når ydermurene ligger fast, fortsættes indvendig, igen med en lodret snor. Afstanden mellem den ydre og indre snor måles, og processen fra ydermuren gentages. Tagværket kan måles fra en lodret snor tæt ved gulvet. Langs denne snor udspændes målebåndet f. eks. fra spærenes indvendige skæring med gulvet. Hanebjælker, rygning og taglægter m. v. kan nu dels loddes ned til målebåndet og dels måles til snoren, ligesom gulvet måles ind i forhold til snoren. Forbindelsen til ydermuren kan sommetider findes ved spærfoden, er dette ikke muligt, må snittet lægges ved en skorsten eller en loftslem. På tilsvarende måde findes afstanden til snoren i den underliggende etage.

I særlige tilfælde kan det være ønskeligt at måle et længdesnit i en bygning. Snittet bør lægges langs rygningen, og fremgangsmåden er i store træk som ved tværsnittet. Der er et betydeligt arbejde forbundet med opmålingen af længdesnittet, og det må overvejes, om det ikke er rimeligt at koncentrere sig om de enkeltheder, der kan have gjort opmåling af længdesnittet ønskelig. Hvis trappen skønnes at være af kulturhistorisk interesse, måles også her et lodret snit. Snittet bør lægges parallelt med tværsnittet. Lodsnoren anbringes i durchsichten, hvorefter trapperummets vægge og reposer måles. Siden opmåles trappeløb og rækværker etagevis med snore som ved tværsnittet. Trappesnittet bør suppleres med

et vandret snit eventuelt i indgangsreposen. Målindskrivningen på de lodrette snit kan ske som omtalt i forbindelse med planen.

Opmåling af facader på regelrette grundmurede huse er temmelig problemfri. Undertiden er det tilstrækkeligt med en vandret og en lodret måling for at bestemme vindueshøjder og pille-vinduesmoduler. Ved bygninger med betydelige skævheder og ved bindingsværksbygninger er det nødvendigt at anvende lodrette og vandrette linier, d. v. s. udspændte snore, som forbliver på plads under arbejdet. For at undgå svingninger i lodsnoren fastgøres den forneden til en syl, når loddet er i ro. Snorene virker som nullinier for målingerne, idet målindskrivningen udføres som omtalt i forbindelse med planopmålingen. Hvis opmålingen gælder en bindingsværksbygning, er det vigtigt under arbejdet at efterspore konstruktioner, som ofte er sløret af mange lag maling. Det gælder bl. a. tømmersamlinger, nagler, tømmernumre og eventuelle reparationer. Ved knægtbyggede huse må facaden opmåles etagevis. De to vandrette snore søges anbragt i samme højde som de snore, der blev brugt under snitopmålingen. Det er klogt at understøtte facadeopmålingen med et rigeligt antal nærfotos til støtte for rentegningen. Snitværk kan f. eks. dækkes ved afsætning af hovedmål, suppleret med fotografier og eventuelt afgnidning af særlige detailler.

Tagfladen hører med til facadebilledet. Taget måles dels fra facaden og dels fra tagrummet. I tagrummet opsættes en vandret snor på langs af rygningen, også i dette tilfælde i højde med snitopmålingens vandrette snor. Fra snoren måles til gulv og spærkip udfor hvert spær. Tagstenene optælles, og typen opmåles. Hvis skorstenspiben ikke er tilgængelig for måling, kan højden beregnes efter skifteantallet. Skiftegangsmålene kontrolleres i loftsrummet.

Hvis enkeltheder i facaden kræver særlig behandling, gøres bemærkning derom på målebladet; hvis det er nødvendigt, skrives der henvisningsnumre til detailopmålinger som på planopmålingen. Detailler, som optræder både i facaden og i planen, nummeres på planen.

Opmåling af detaillerne kan ske samtidig med eller umiddelbart efter opmålingen af den helhed, hvori de indgår. Størstedelen af detaillerne hører sammen med planerne og består af bygningens faste inventar, snedkerarbejdet. Foruden døre med indfatninger og vinduer med lysnings- og pillepaneler kan der være paneler på de øvrige vægge, ofte fra forskellige stilperioder. Ovnpladserne kan være indrammet af pilastre. Også fodlister og loftsgesimser bør for oversigtens skyld registreres på planen.

Detailopmålingerne skal give oplysning om de enkelte inventardeles placering, hovedmål og profiler. Af døre og panelklædte vægge måles en opstalt i en passende målestok, f. eks. 1:20. Af opstalten skal man kunne aflæse højde og bredde på fyldinger m. v. og dimensioner på rammer og indfatninger. Derefter måles et vandret snit i fuldt mål (1:1). Dette snit skal udelukkende vise profilerne, idet snittet afbrydes ved rammer og fyldinger. Af panelvægge er det ofte tillige nødvendigt at måle et lodret snit i overgangene ved loft, gulv eller brystliste. Vinduerne dækkes ved et vandret og et lodret snit i 1:20 og 1:1.

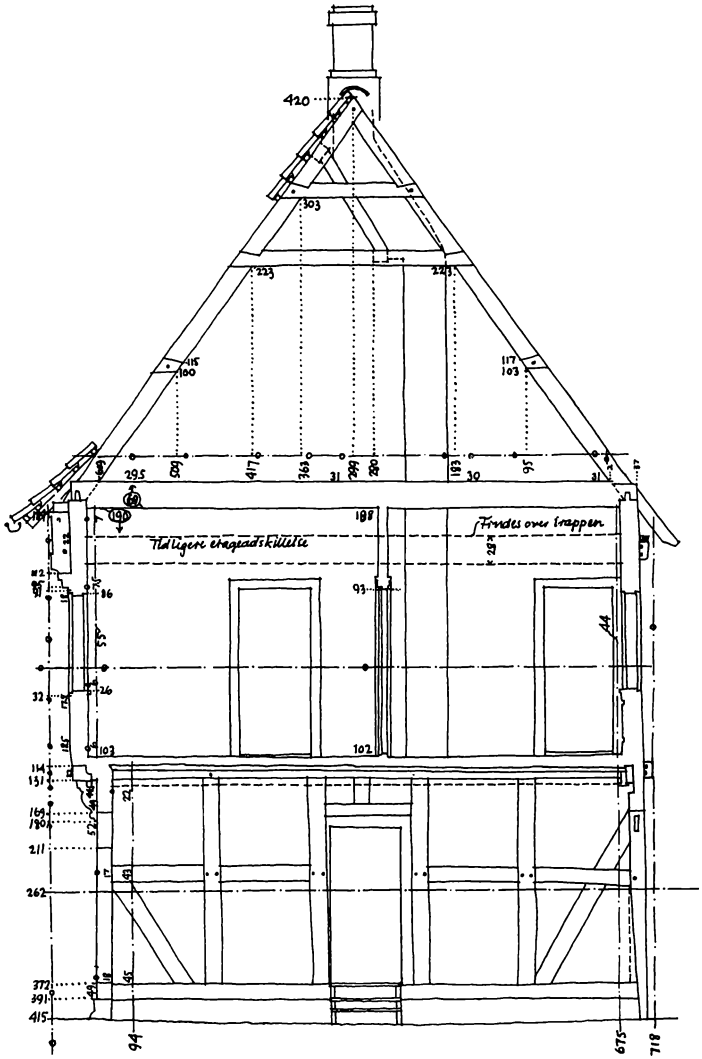

9. Tværsnit af forhuset, Vestergade 7, Køge.

..... *Vandrette og lodrette hjælpelinier.*

—·—·—·— *Sigtelinier. Ved facaden svarer de til vaterpasset, i tagrummet til en lodsnor.*

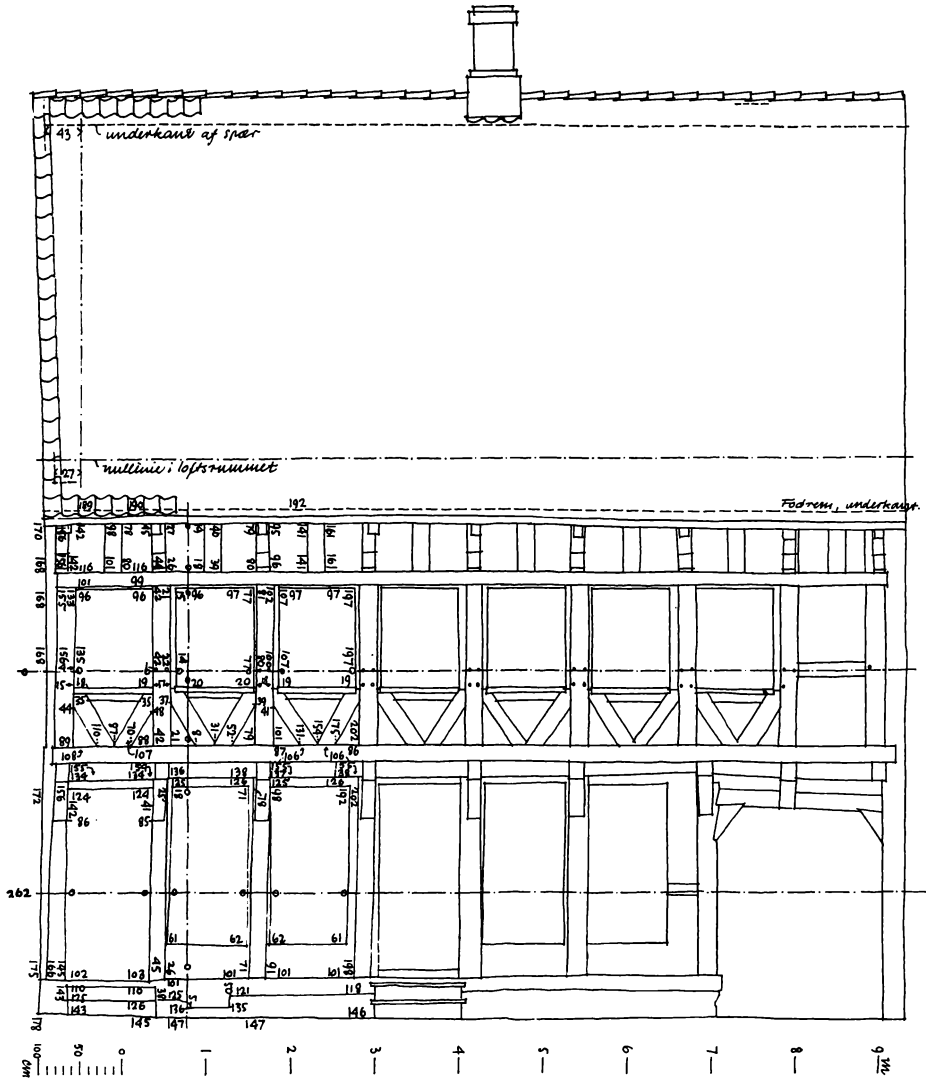

10. Gadefacade, Vestergade 7, Køge.
Liniesignaturer:
—·—·—·— *Vandrette og lodrette hjælpelinier (snore).*

Ved opmåling af vægopstalter og snit i 1:20 anvendes i store træk samme fremgangsmåde som ved målinger i 1:50. Hvor det er nødvendigt, opsættes vandrette og lodrette snore, som måles ind på tegningen.

Til opmåling af profiler findes særlige måleredskaber, som består af et system af forskydelige lameller. Ved »opmålingen« presses lamellerne mod profilet, og den fremkomne figur kan derefter overføres direkte til målebladet. Underskæringer i profilet kommer ikke med på denne måde, de må derfor tilføjes bagefter. Opmålingen kan også ske med de almindelige måleredskaber. Et eksempel på en mulig fremgangsmåde ved opmåling af profiler ses på ill. 11. Formålet med profilopmålingerne er at registrere de forekommende typer, for at kunne bestemme deres alder. Det kan derfor være af betydning at bestemme formen af de helt små profilovergange. Da profilerne oftest er dækket af mange lag maling, må det tilrådes, hvor det er muligt, at oprense profilet med en kniv, inden det opmåles.

Måleredskaberne

Vinkelprismet er nævnt i forbindelse med afsætning af de rette vinkler for dispositionslinierne til beliggenhedsplanen og som hjælpemiddel ved planopmålingen. Apparatet består af to prismer indbygget i en stålkapsel. Prismerne bryder lyset under en vinkel på 90°, og de to billeder, man ser i prismerne, viser genstande, som befinder sig vinkelret på sigtelinien til højre og venstre for instrumentet. Nederst sidder en krog, i hvilken man kan hænge et lod. Sigtelinien markeres med to landmålerstokke, eller med en stok og en markering i terrænet. Når målebåndet er udspændt langs sigtelinien, er det muligt at indmåle alle hjørner og fremspring m. v. på de omliggende bygninger vinkelret på sigtelinien, idet loddet markerer målaflæsningen. Brugen af vinkelprismet kræver nogen øvelse, men har man først den, er det hurtigt og sikkert at arbejde med. Målebånd af ældre type er i reglen af lærred. De bedste er forstærket med kobbertråd, dette skal være angivet på kapslen. De moderne plastmålebånd med glasfiberforstærkning synes at være gode. Den almindelige længde på 20 m er velegnet ved bygningsopmåling. Stålmålebånd på 20 m eller mere er ikke egnet ved de korte målinger, eller indendøre.

Foruden tommestokke på 1 og 2 m bør man have et 2 m stålbåndmål med målangivelse på kapslen til målinger, som ikke kan tages med den leddelte stok.

Vaterpas til brug ved målinger i snittet, hvor målene skal overføres fra murfladen til et ophængt målebånd, bør være kort og let, 30–40 cm. Hvis det tillige skal bruges til afsætning af vandrette linier, bør man bruge et lige brædt, retholt på 100–150 cm, hvortil vaterpasset kan fastgøres med et par små skruetvinger.

Andre redskaber til afsætning af vandrette linier er nivellerinstrument, håndniveau og vandslange. Nivellerinstrumentet er en kikkert med et trådkors. Instrumentet monteres på et stativ, og en indbygget libelle sikrer en nøjagtig vandret indstilling. Ved at dreje instrumentet er det muligt at afsætte punkter, som alle ligger i samme vandrette plan. Til målaflæsningen anvendes et stadie. Det er en

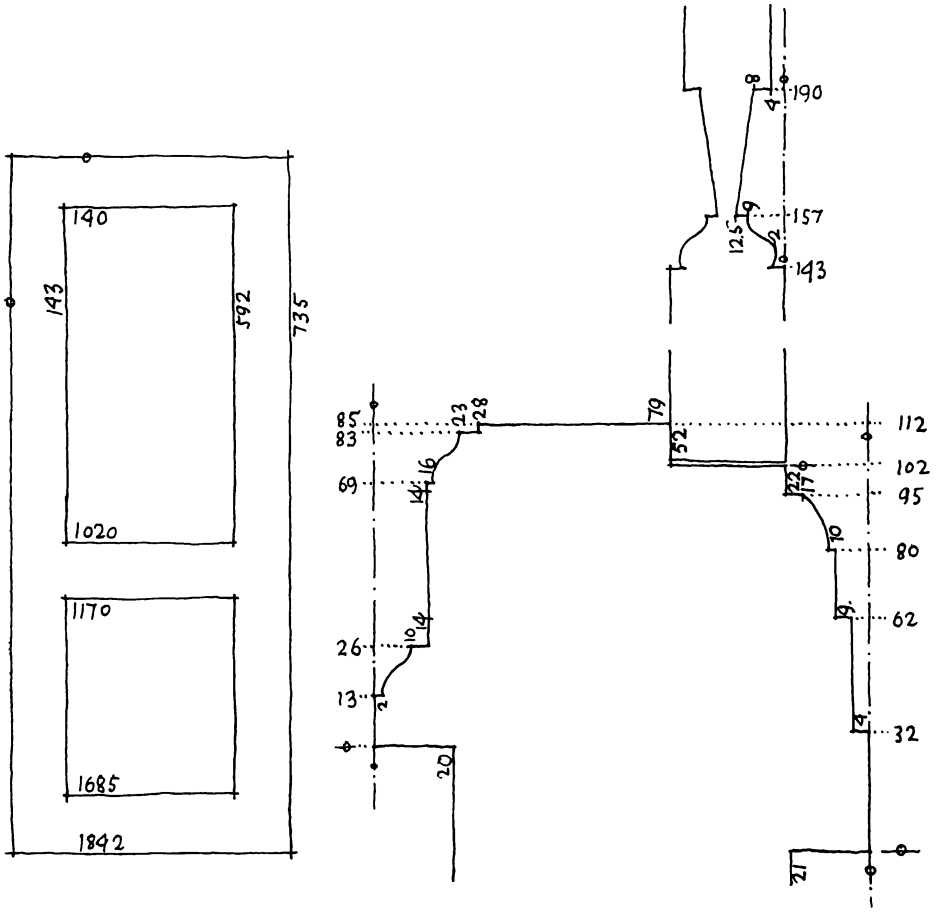

Mål 1:10 *Mål 1:1*

11. Detailopmåling af dør og indfatning.
— · — · — · — · Målestok parallel med emnet.
. . . . . Målestok vinkelret på emnet.

2,5–4 m lang målestok, hængslet på midten, i reglen med en farveopdelt centimeterskala på den ene side og en normal millimeterskala på den anden. Nyere nivellerinstrumenter er ofte forsynet med gradskala. Disse apparater kan tillige bruges til vinkelafsætning. Håndniveauet har vist nok ingen større udbredelse. Det er egentlig synd, da det er velegnet til indendørs brug og i det hele taget over kortere afstande. Det er desuden næsten det eneste instrument, som kun kræver én mands betjening. Håndniveauet består af et rør, hvori er indbygget en libelle. Ved at se igennem røret ses dels en vandret tråd og dels spejlbilledet af libellen. Til aflæsning anbefales det at bruge et »lommestadie«. Det er en hvid tommestok af sværere materiale end de normale og med længere led. De fås i 2 og 3 meters længde.

Til vandrette afsætninger i fri luft er vandslangen uovertruffen. Slangen skal være af et gennemsigtigt materiale, de billigste hvide eller grønne plasticslanger er udmærkede. Fremgangsmåden er følgende: slangen fyldes med vand, til der mangler ca. 2 m. Bedst er det at påfylde direkte fra en vandhane, da man derved undgår luftbobler i slangen. Under arbejdet holdes de yderste ender af slangen, hvorpå aflæsningen sker, lodret, resten af slangen slæbes blot med. Linien mellem de to vandspejl vil altid være vandret. Medarbejderne skal kunne råbe hinanden op, men kan ellers bevæge sig rundt om bygningerne uafhængigt af sigtelinier. Når metoden er indarbejdet, er den hurtig og sikker. Markering af vandrette linier gøres med snor eller snorslag. Snoren skal være stærk og ikke for tyk, den tyndeste murersnor er velegnet. Forbruget af snor er stort, og det er altid klogt at have en ekstra rulle i tasken. Snoren fastgøres ved hjælp af syle eller platbor. Platboret slutter med en skarp kant og kan drejes ind i selv hårde træsorter. Til lodsnore anvendes samme type snor og syle. Lodder købes hos isenkræmmeren (murerlod) eller hos optikeren. Man må her prøve sig frem til de bedst egnede typer.

Ved detailmålingerne kan forskellige redskaber lette arbejdet: en lille jernvinkel, smigvinkel, skydelære og krumpasser. Disse redskaber fås hos isenkræmmere og instrumentmagere, og deres anvendelsesmuligheder er mange. Smigvinklen er en indstillelig vinkel, med hvilken vinkler kan overføres direkte fra genstanden til målebladet. Skydelære og krumpasser er særlig anvendelige ved profilmålinger.

Endelig kan det anbefales at bruge en særlig målestok til målafsætning på tegningerne. En omsætningsmålestok med skalaer for 1:50 og 1:20 kan spare en del hovedregning.

Når opmålingsarbejdet er afsluttet, bør man inden længe gå i gang med rentegning af målebladene. Ved valg af målestoksforhold gælder de samme hensyn, som er nævnt for målebladenes vedkommende. Det er vigtigt, at plan, snit og facader rentegnes i samme mål. Da alle mål er indskrevet på målebladene, er det desuden muligt at rentegne hele rum i en større målestok, et forhold, man kan få nytte af, hvis møblering eller rumdekoration kræver særlig bearbejdning.

Den læser, der har fulgt med indtil nu, vil sikkert være overvældet af de mange ting, der skal foretages ved en sådan undersøgelse. Lad det da være en trøst, at det kun yderst sjældent lykkes at gennemføre en undersøgelse efter det her opstillede idealprogram. Ofte må en eller flere sider af arbejdet udskydes til senere eller helt opgives. Arbejdsmetoden kan variere fra undersøgelse til undersøgelse alt efter forholdene, og det er undersøgelseslederens opgave at kombinere undersøgelsesmulighederne, således at man opnår den størst mulige dækning af de forskellige sider af bygningens historie.

Nationalmuseets købstadundersøgelser står iøvrigt til rådighed med vejledning og yderligere oplysning om undersøgelser af købstadbygninger.

Brandforsikringsarkivalier i Rigsarkivet vedrørende landbygninger i kongeriget

AF FRANK JØRGENSEN

Foruden i landsarkiverne findes der også i Rigsarkivet arkivalier vedrørende brandforsikring. Arkivar Frank Jørgensen, *Rigsarkivet, giver en oversigt over brandforsikringskontorernes virksomhed 1761–1872 og en vejledning i benyttelsen af kontorernes arkiver. Af betydelig interesse er ikke mindst brandskadesagerne, der indeholder forhør, udskrifter af taxationsprotokoller samt vurderinger af skaderne.*

I to artikler i Fortid og Nutid, *Hans Knudsen: Bygningshistoriske brandforsikringsarkivalier (bind XVI)* og *Helle Linde: Landbygningernes brandforsikring 1792–1872 (bind XXII),* er der redegjort for den historiske baggrund for de brandforsikringssager, der opbevares i landsarkiverne bortset fra det sønderjyske landsarkiv. Tillige får man her en vejledning i at benytte det omfattende materiale. Det, der navnlig har fået adskillige historikere og andre interesserede til at benytte brandforsikringsarkivalier, er de bygningsbeskrivelser af de forsikrede ejendomme, der indeholdes i de bevarede brandtaxationer. I de to ovennævnte artikler er det da også naturligt nok de problemer, der er forbundet med at finde frem til en ejendoms taxationsforretninger, som har været hovedemnet. Desuden giver især den sidste artikel en oversigt over de lokaladministrative forhold i tiden fra 1792 til 1872, det tidspunkt, hvor brandforsikringen af købstads- og landejendomme ophører med at være et statsanliggende. Landsarkivet for Sjælland har tillige udgivet en foreløbig arkivregistratur: *Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil 1872, København 1967.* Registraturen er forsynet med en administrationshistorisk indledning af Andreas Jørgensen.

Såvel i de to her nævnte artikler som i den foreløbige arkivregistratur hentydes der til, at der også findes sager vedrørende brandforsikringsvæsenet i centraladministrationens arkiver, sager, der for tiden indtil 1872 nu opbevares i Rigsarkivet. For tiden efter 1872, da virksomheden overgår til privat drift, må arkivalierne søges i Erhvervsarkivet i Århus, for så vidt som de ikke fortsat opbevares i selskabernes egne arkiver. De kongerigske forsikringsarkivalier er i Rigsarkivet opstillet i en gruppe for sig, selv om brandforsikringskontorerne i tidens

løb har ført en omtumlet tilværelse. Indtil 1816 administreredes disse anliggender af Kommercekollegiet (General-Land-Økonomi- og Kommercekollegiet), derefter overførtes de kongerigske sager til Danske Kancelli, hvorfra de i 1848 overgik til Justitsministeriet. Årsagen til at holde disse arkivalier i en gruppe for sig og ikke opstille dem sammen med de respektive kollegier og ministeriers øvrige kontorer er, at administrationen af disse anliggender næsten helt var udskilt fra den øvrige forretningsgang med egne forestillingsprotokoller, journaler og kopibøger samt kasse- og regnskabsvæsen, der fortsætter upåvirket af overflytningen fra Kommercekollegiet til Danske Kancelli.

Forsikringssagerne for hertugdømmerne, der iøvrigt ikke skal behandles her og som administreredes anderledes, sorterede indtil 1816 ligeledes under Kommercekollegiet. Herefter henlagdes de under Det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli, hvorfra de efter kancelliets ophævelse den 2. sept. 1849 for de slesvigske sagers vedkommende administreredes af bestyrelseskommissionen for Slesvig, der havde hovedsæde i Flensborg. Ved ministeriet for Slesvigs oprettelse i 1851 overførtes de hertil, hvor de forblev indtil 1864. De holstenske sager henlagdes under ministeriet for Holsten og Lauenborg efter dettes oprettelse i 1852, en del af sagerne skulle dog administreres i fællesskab med Ministeriet for Slesvig. Ligesom tilfældet var med de kongerigske forsikringssager er de hertugelige sager frem til omkring 1848, for en dels vedkommende, holdt i en gruppe for sig (for så vidt de ikke er afleveret til Tyskland), og disse sager er opstillet i tilknytning til Tyske Kancellis arkiv (1816–49 benævnt Det slesvig-holsten-lauenborgske Kancelli)[1].

Brandforsikringskontoret for de kongerigske sager, der påbegyndte sin virksomhed i 1761, var i den første tid næppe overbebyrdet med arbejde, da tilgangen af nye forsikringstagere var ret beskeden. Fra 1767 udvidedes kontorets ressort til også at omfatte norske sager, og fra da af benævnes det i regelen Det dansk-norske Brandforsikringskontor. I forbindelse med den økonomiske fremgang for landet som helhed i slutningen af det 18. århundrede og det derved stigende behov for at skaffe lån steg også antallet af forsikringstagere på landet så stærkt, at man i regeringen anså det for muligt, at landbygningerne selv kunne bære en forsikring[2]. Fra 1792 administreredes landbygningerne og købstædernes sager hver for sig, men indtil videre i samme kontor. Også efter 1800 steg antallet af forsikringstagere hurtigt, og i 1809 fastslog kontorets chef, justitsråd Ole Pedersen Holm, i en forestilling, at man ikke mere formåede at behandle sagerne på tilfredsstillende vis med det forhåndenværende personale. En deling af kontoret var derfor nødvendig, og ved kgl. resolution af 11. april 1809 deltes kontoret i to nye kontorer: De danske Landbygningers Brandforsikringskontor med Ole Pedersen Holm som chef og De danske Købstæders og Norges Brandforsikringskontor med Eiler Christopher Kaasbøl Munthe som chef[3]. Overflytningen af brandforsikringssagerne til Danske Kancelli i 1816 var et led i en større indskrænkning af centraladministrationen, der bl. a. var forårsaget af Norges afståelse og de store økonomiske vanskeligheder. For den daglige admi-

nistration betød ændringen dog lidet, idet begge kontorer med personale flyttedes over, og der er derfor ved registreringen af landbygningernes og købstædernes forsikringskontorers arkiver ikke taget hensyn til denne flytning.

I 1820 fandt yderligere en indskrænkning sted, idet de to brandforsikringskontorer atter forenedes til ét ved kgl. resolution af 31. oktober 1820. Den egentlige årsag til forenklingen skyldtes, at chefen for købstædernes brandforsikringskontor, Johan Carl Luno, afskedigedes for uredelighed. Kancelliet benyttede derfor lejligheden til helt at nedlægge stillingen, men forretningsgangen opretholdtes stort set uændret[4]. Heller ikke indførelsen af ministerialsystemet i 1848 ændrede forholdene, idet kontoret som helhed henlagdes under Justitsministeriets 2. departement, hvor det bevarede sin plads indtil 1872. Loven af 4. marts 1857, der på adskillige måder reformerede organisationen af brandforsikringsvæsenet, fik i første omgang ikke umiddelbare følger for kontoret, men ved en påfølgende kgl. resolution af 15. marts 1858 deltes kontoret i to afdelinger, idet 1. afdeling skulle varetage expeditionen af sager vedrørende brandpoliti og bygningsvæsen for hele landet samt købstædernes forsikringssager, mens 2. afdeling skulle expedere brandforsikringssagerne for landdistrikterne. Allerede året efter (kgl. resolution af 18. juni 1859) fik 1. afdeling imidlertid alle sager vedrørende købstæderne, mens 2. afdeling fik alle sager vedrørende landdistrikterne. I 1865 gik ministeriet tilbage til at indrette kontoret efter de retningslinier, der var angivet i resolutionen af 15. marts 1858 (kgl. resolution af 23. oktober 1865). Loven af 4. marts 1857 indførte også et demokratisk element i bestyrelsen af brandforsikringsvæsenet for landbygninger, idet § 22 fastslog, at der inden 1. april 1858 skulle dannes et repræsentantskab, hvis medlemmer i første omgang skulle udpeges af Justitsministeriet blandt interessenterne[5]. Repræsentantskabet kunne ifølge loven efter kgl. approbation vedtage forandringer i »foreningens« fremtidige bestyrelse og ligeledes tage stilling til repræsentantskabets fremtidige sammensætning. Af loven fremgår det således, at landbygningernes brandforsikring betragtes som en forening eller privat institution, der administreres af staten. En betragtning, der for øvrigt havde været gældende lige fra forsikringens start i 1792[6].

Fra forskellig politikerside blev der flere gange rejst krav om, at brandforsikringsvæsenet skulle udskilles af statsadministrationen og drives som privat virksomhed. I 1856 var der dannet to private brandkasser i Jylland, og begge opnåede Justitsministeriets godkendelse. Dr. phil. Gert Winther, en venstrepolitiker, der i Folketinget stod den Bjørnbakske gruppe nær, og som desuden selv bestyrede en sådan privat brandkasse, stillede i oktober 1868 i Folketinget forslag om en udskillelse af landbygningernes og købstædernes brandforsikring[7]. Gert Winther stod ikke ene i Rigsdagen med sit forslag, idet mange gårdejere mente, at de private brandforsikringer var billigere for de mindre ejendomsbesiddere. Regeringen var ikke uvillig til at imødekomme dette krav, og justitsministeren fremlagde selv et lovforslag om brandforsikringsvæsenets udsondring fra Justitsministeriet. Forslaget blev vedtaget i begge ting og udkom som lov den

23. april 1870. Heri bestemtes det, at udskillelsen skulle ske fra den 1. april 1872 (§ 1), og fra samme dag skulle landbygningernes brandforsikring sættes under tilsyn efter nærmere regler, der skulle fastsættes efter forhandling mellem Justitsministeriet og repræsentantskabet[8].

Størstedelen af det personale, der havde administreret landbygningernes brandforsikring flyttede herefter fra ministerialbygningen (»Den røde bygning«) til ejendommen Stormgade 10, der var indkøbt til at huse institutionen. Samtidig overførtes hovedparten af arkivalierne til den nye bygning, idet dog bl. a. sager vedrørende brandpolitiet og bygningsvæsenet på landet og i købstæderne beholdtes i ministeriet. Imidlertid afleverede Justitsministeriet allerede i årene 1874 til 1878 disse sager til Kongerigets Arkiv[9], mens langt den største gruppe, de egentlige forsikringssager for tiden frem til 1872 først afleveredes i 1915 af brandforsikringsselskaberne. Fornylig har desuden en mindre efteraflevering fundet sted.

Allerede inden brandforsikringsselskabet for landbygninger afleverede den ældre del af arkivet til Rigsarkivet, havde V. A. Secher i Vejledende Arkivregistraturer I, Danske Kancelli og de dermed beslægtede Institutioner (1886) s. 240 givet en oversigt over arkivets indhold for tiden indtil 1848. Da Vejledende Arkivregistraturer I i 1943 udsendtes i en 2. udgave, medfulgte også her en registratur over brandforsikringskontorernes arkiver, denne gang ført frem til 1872, der var suppleret med forskelligt, der var dukket op i mellemtiden. Herudover findes i Rigsarkivet en seddelregistratur, der stort set svarer til den trykte 2. udgave af Vejledende Arkivregistraturer I, men som dog indeholder en del flere detailoplysninger både om lovgivningsanliggender og journalernes indretning, indhold m. v.

Brandforsikringskontoret modtog og førte regnskab med de indkomne forsikringspræmier, der opkrævedes gennem amtstuerne, og førte i øvrigt tilsyn med, at anordningen om brandvæsenet på landet af 29. februar 1792 blev overholdt. Ligeledes anviste kontoret de skadelidte erstatninger gennem amtstuerne og udarbejdede regnskaber over fordelingen af skader (repartieringen) på hver enkelt forsikringstager. Indtil forordningen af 26. maj 1800 trådte i kraft, skulle der også indsendes et exemplar af hver brandtaxation til kontoret. Efter denne forordning forbliver hele dette materiale hos de nyudnævnte branddirektører, der skal føre taxationerne ind i særlige protokoller. Disse indsendte brandtaxationer er siden kasseret sammen med størstedelen af de øvrige indkomne sager til Det dansk-norske Brandforsikringskontor, ligesom også en stor del af brandforsikringssagerne for landbygninger er kasseret frem til ca. 1820. Meget store dele af kontorets regnskaber er også forlængst kasseret, og det tiloversblevne materiale udgør et mere eller mindre tilfældigt udvalg. Den regnskabsmæssige side af kontorets virksomhed skal i øvrigt ikke behandles her, men den er i store træk belyst i Mich. Petersen: Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792–1892, hvortil der henvises.

Korrespondancen expederedes og ordnedes i kontoret på nogenlunde samme

måde som i de andre af kancelliets, senere ministeriets kontorer. Den indkomne korrespondance registreredes i journaler, og de indkomne breve forsynedes med journalnumre, men som i andre af kancelliets kontorer fik dette ikke nogen særlig betydning for sagernes henlæggelse, når de var færdigexpederede fra kontorets side. De udgående skrivelser indførtes i kopibøger (benævnelsen brevbøger benyttes også for samme slags protokoller), og i kopibogen noteredes tillige journalnummeret på den indkomne sag, der foranledigede expeditionen, forsåvidt en sådan existerede. Er den indførte skrivelse ikke et svar på et indgået brev, er der intet journalnummer. De skrivelser, der sendtes til amtstuerne med anvisninger til de brandlidte, indførtes dog i særlige kopibøger, såkaldte assignationsbøger.

De expeditioner, der fandt sted i brandforsikringskontoret, skal her forsøges inddelt efter den administrationsgang, der fandt sted.

En del af expeditionerne afgjordes ved kgl. resolution. Sagerne forelagdes – eller for at anvende administrationens sprogbrug – forestilledes for kongen på folioark, hvor kun den højre halvdel blev beskrevet. Kongen forsynede herefter forestillingen med sin resolution enten på den første sides venstre halvdel eller efter forestillingen. Sager kunne også blot forelægges kongen til underretning. Forestillingerne henlagdes derefter kronologisk efter resolutionsdato og senere indbandtes de løse forestillinger sammen med beretninger, betænkninger og kongens skrivelser (ordrer) til institutionen, de såkaldte reskripter. De indbundne protokoller benævnes i brandforsikringskontoret forestillingsprotokoller, enkelte andre institutioner anvender også navnet resolutionsprotokoller. Gennem registrene til disse forestillingsprotokoller får man et indtryk af indholdet af de sager, der forelagdes kongen. Det drejer sig hovedsageligt om forslag til lovændringer vedr. forsikringsvæsenet, personaleudnævnelser, ændringer af jurisdiktionsgrænser for branddirektørerne, lønningsforhold, sager af principiel karakter og endelig beretninger om forsikringsvirksomheden i almindelighed. En del vigtigere forestillinger om selve brandforsikringskontorets forhold, ændringer i kontorets forretningsgang, afskedigelser og udnævnelser må for tiden efter 1816, da forsikringen overførtes til Danske Kancelli, søges under kancelliets 2. departement, idet dette kontor fungerede som en slags sekretariat for hele kancelliet.

De almindelige korrespondancesager er samlet i en særlig række, forsåvidt de ikke vedrører brandskadetilfældene eller anvisningskoncepterne til amtstuerne. Denne række har fået titlen: Breve for landet. Efter 1858 er sager vedrørende brandpolitiet og bygningsvæsenet på landet dog udskilt som en særlig gruppe med egen journal, bortset fra perioden 1860–65, da disse sager atter skal søges blandt breve for landet. Breve for landet består af koncepter til udgående skrivelser med tilhørende indkomne breve samt notater og andre bilag, der har med sagen at gøre. Koncepterne ordnedes oprindelig kronologisk, men efter 1. april 1841 fik hvert indført brev i kopibogen et nummer, og disse numre (brevnumrene) anførtes også på koncepterne. Sidenhen ordnedes koncepterne efter brevnumre, d. v. s. efter samme principper, som havde været anvendt i kancelliets øvrige kontorer siden 1800, og som efter 1848 bl. a. benyttedes i Justitsmini-

steriets kontorer. På koncepterne er journalnummeret også noteret, og efterhånden som koncepterne indførtes i kopibogen, noteredes »indført« på koncepten; et rødt kryds på de senere koncepter markerer formentlig det samme.

Sagerne findes ved hjælp af journalen, her er enten dato eller brevnummer opnoteret for den udgående skrivelse, ligesom man får oplysning om kancellikollegiets beslutning om, hvorledes sagen skal behandles. Der er flere muligheder, den kan f. ex. besvares uden videre eller forestilles for kongen inden besvarelsen. Ønskes sagen yderligere undersøgt, kan den sendes til høring i en anden institution. Synes sagen ikke at kræve svar, kan den henlægges. Til journalerne findes registre, men her må benytteren være klar over, at man ofte, når man skal finde frem til en sag om en bestemt person, må prøve at finde frem til, hvilken myndighed, der kan have indsendt sagen til kontoret. Er det således amtmanden i Vejle, der har indsendt gårdejer Rasmus Larsens andragende, skal man i registret normalt se under Vejle amtmand og ikke under den pågældende person.

Af de emner, der omtales i denne lange række af sager, der ubrudt løber fra 1814 til 1872, skal nogle enkelte karakteristiske søges fremdraget her. Vi finder således sager vedrørende betingelser for at opnå forsikring, præmiefastsættelse, problemer omkring udbetaling af forsikringssummer for eksempel ved ejerskifte efter en brand, ligeledes sager, der angår lovgivningsændring eller fortolkning af anordninger og andre bestemmelser, ansættelser og andre personalesager. Det skal også nævnes, at det med tiden bliver mere og mere almindeligt, at de brandlidte ansøger ministeriet om tilladelse til at genopføre bygningerne et andet sted end på brandtomten. Det var nemlig en forsikringsbetingelse, at de nye bygninger skulle opføres på det sted, hvor de afbrændte havde stået. Sådanne ansøgninger blev normalt bevilget, når retsbetjent og amtmand intet havde at indvende imod det ansøgte.

Den fyldigste del af de sager, brandforsikringskontoret beskæftigede sig med, var de egentlige skadesager, der har titlen: Brandskader på landet. Indholdet af disse sager er i ganske overvejende grad udskrifter af de brandforhør, der skulle afholdes ifølge forordningen om brandvæsenet på landet af 29. februar 1792 (§ 30) samt dommer- og amtskontorernes følgeskrivelser. Hertil kommer udskrifter af brandtaxationsprotokoller samt branddirektørens vurdering af brandskaden. Desuden kan der i sagen henligge forskellige andre indkomne breve, for ex. rykkerskrivelser fra den skadelidte, der ønsker en hurtigere anvisning af erstatningsbeløbet. Viste det sig, at branden var påsat, vil man normalt også finde udskrifter af de forhør, som blev iværksat eventuelt også med en domsudskrift. Om dette arkivmateriale kan det derfor siges, at det vel i meget høj grad består af afskrifter af arkivalier, der findes i landsarkiverne, men for benytteren har brandskadesagerne den fordel, at her foreligger resultatet af de undersøgelser, myndighederne har foretaget efter en forsikret landejendoms brand samlet på et sted. Materialet må derfor være af interesse især for bygningshistorikere og lokalhistorikere.

I Vejledende Arkivregistraturer I, side 141, findes ingen oplysninger om,

hvorledes disse skadesager er henlagt, men i anmærkningen er anført, at det drejer sig om journalsager. Man kunne derfor forledes til at tro, at sagerne var henlagt på journalnumre, men desværre har kontoret i sin tid anvendt nogle for benytteren mere komplicerede henlæggelsesprincipper. I perioden fra 1820 til 1. april 1852 er brandskadesagerne nummereret fortløbende indenfor hvert kvartal. Disse numre er imidlertid ikke anført i journalerne, kopibøgerne eller i de bevarede regnskabsbøger. Et kvartals skadesager indeholder brandskader, der er opstået indenfor dette kvartal, men henlæggelsen er sket efter den dato, sagen er expederet fra kontoret. Denne dato er dog let at finde i journalen, hvor den næsten altid er angivet i yderste højre kolonne. I almindelighed anvistes erstatningerne ret hurtigt efter branden, men i tilfælde af, at der opstod formodning om, at branden var påsat, kunne det godt trække ud med anvisningen. Efter 1. april 1854 ændres denne praksis derhen, at sagerne henlægges indenfor hvert finansår alfabetisk efter amter. Desuden nummereres sagerne fortløbende hele finansåret igennem. Indenfor amterne er sagerne ordnet efter brandens dato. Denne dato fremgår i mange tilfælde af journalen, således at der i regelen ikke skulle være problemer med at finde frem til en sag om en bygningsbrand.

Det er tidligere nævnt, at anvisningerne til amtstuerne, de såkaldte assignationer indførtes i særlige kopibøger (assignationsbøger for landet), og koncepterne til disse skrivelser samledes også i særlige rækker. Disse koncepter henlagdes kronologisk, og der kan i enkelte tilfælde også findes indlæg hertil. Meget ofte samledes flere anvisninger i én skrivelse.

Denne lille oversigt over landbygningernes brandforsikringssager, der naturligvis ingenlunde gør krav på nogen fuldstændighed, kan i det store og hele også benyttes for købstædernes brandforsikringssagers vedkommende, idet disse administreres på en ganske lignende måde.

Litteraturhenvisninger

1. Vejledende arkivregistraturer VII, Tyske Kancelli I, s. 91–93.
2. J. O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark, s. 312 ff.
3. Forestillinger Landbygningernes Brandforsikring betreffende indtil Aaret 1818.
4. Danske Kancelli, 2. departement. Forestillingsprotokol 1820, 2. halvår, 2. bd. (31/10 1820). Kollegialtidende 1820, s. 890.
5. Departementstidende 1857, s. 439.
6. J. O. Bro Jørgensen: Forsikringsvæsenets Historie i Danmark, s. 311.
7. Rigsdagstidende 1868–69, ordentlig Samling, spalte 1205–09.
8. Michel Petersen: Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792–1892, s. 80–81. J. Tronier, H. Larsen og O. Lehmann: Den almindelige Brandforsikring for Landbygninger 1792–1917, s. 88–91.
9. Vejledende arkivregistraturer I, Danske Kancelli (2. udg.), s. 141 nr. 89. Jvf. afleveringsdesignationer i Rigsarkivet (Justitsministeriet, brandforsikringskontoret).

De lokalhistoriske foreningers arbejde i tal 1966-67

AF PETER KR. IVERSEN

På grundlag af udsendte spørgeskemaer redegør landsarkivar Peter Kr. Iversen, *Åbenrå, for den virksomhed, der foregår i landets 35 lokalhistoriske foreninger med ca. 30.000 medlemmer. Der fremlægges tal, som belyser kontingent og tilskud, årbøgernes omfang og trykpris, honorarer, kursus, udstillinger og foredrag m. m. Tallene kommenteres, og det påvises, at foreningerne fra at være statsstøttede nu er blevet skatteobjekter.*

Ved Dansk historisk Fællesforenings (D.H.F.s) årsmøde i Frederikshavn den 8. september 1967 dannedes Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger (S.L.F.). Den nye forening, der i lighed med Dansk kulturhistorisk Museumsforening og Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver er en sektion under D.H.F., har til formål at støtte og fremme det folkeligt historiske arbejde, som udføres på lokalt grundlag, samt at varetage de tilsluttede foreningers fælles interesser.

En af den nye sammenslutnings første opgaver måtte naturligt være at søge at inddrage de lokalhistoriske foreninger, som hidtil ikke havde været medlemmer af D.H.F., i samarbejdet og at indhente så fyldige oplysninger som muligt om det arbejde, der udfoldede sig i alle de lokalhistoriske foreninger, uanset om de er medlemmer eller ikke. Styrelsen for den nye sammenslutning udarbejdede derfor et omfangsrigt spørgeskema, der udsendtes til foreningerne den 2. januar 1968. Man bad heri om oplysninger fra foreningernes sidste beretningsår, og for de flestes vedkommende ville dette sige, at meddelelserne ville komme til at hidrøre fra finansåret 1966/67 – i nogle tilfælde dog kalenderåret 1967 og i enkelte tilfælde vistnok en anden termin. Det afgørende har været, at de nyeste oplysninger fra et helt beretningsår blev påført skemaet.

Alle foreninger, hvortil vi henvendte os, har i løbet af foråret fremsendt mere eller mindre fyldige besvarelser. Når 35 foreningsledere skal besvare et omfangsrigt spørgeskema, der måske endda ikke passer lige godt på de mange foreningers ret differentierede arbejdsområder, kan det ikke undgås, at det indkomne materiale er lidt uegalt, og at nogle af de 35 foreningsledere har kviet sig ved at finde frem til alle de tal og forhold, der blev spurgt om. Gennemgående må det dog siges, at man rundt omkring i foreningerne har gjort sig stor umage med

besvarelserne. Disse er derefter blevet bearbejdet, og deres mange oplysninger er opstillet i tabellarisk form (jvf. bilag) i 3 hovedgrupper: 1) De jyske foreninger, 2) foreningerne på øerne og 3) de storkøbenhavnske foreninger. Ved en sådan topografisk opstilling har man håbet bedre at kunne få nuancerne mellem det lokalhistoriske arbejde og dets vilkår i de forskellige landsdele til at træde klarere frem, end såfremt en ren alfabetisk opstilling havde været anvendt.

Indberetningerne er givet af 35 foreninger, hvoraf de 8 – hovedsagelig mindre foreninger – ikke er medlemmer af S.L.F. Disse foreninger er i den ledsagende tabellariske oversigt mærket med *). Foreningerne og deres medlemstal er fordelt over landet således:

	Foreninger ialt	Medlemmer af S. L. F.	Samlede medlemstal	Medlemstal under S. L. F.	Befolkningstal i 1000 er
Jylland	15	14	16.551	16.347	2.109
Øerne	10	8	6.913	5.613	1.281
Storkøbenhavn	10	5	4.794	2.723	1.378
Hele landet	35	27	28.258	24.683	4.768

Heraf fremgår, at tilslutningen til den nye sammenslutning så afgjort er bedst i Jylland og ringest i Storkøbenhavn, hvor hidtil kun halvdelen af foreningerne har tilsluttet sig. Iøvrigt viser opstillingen, at de lokalhistoriske foreningers medlemstal både set i forhold til befolkningstallet og absolut er størst i Jylland, hvor 7,8 ‰ af befolkningen slutter op om det lokalhistoriske arbejde, medens tallene for øerne og Storkøbenhavn er henholdsvis 5,4 ‰ og 3,5 ‰. Inden for de enkelte områder er der imidlertid også betydelige udsving fra egn til egn og fra amt til amt. Under øernes gruppe står Lolland-Falster, Bornholm og Fyn forholdsvis stærkt, medens nogle sjællandske amter er svage. For det storkøbenhavnske områdes vedkommende er de lokalhistoriske foreninger i en del af forstadskommunerne stærke (og voksende) foreninger, medens de tre hovedstadskommuner står relativt svagt. Med over halvdelen af samtlige medlemmer i de lokalhistoriske foreninger står jyderne stærkt, men også her er der, som det vil ses af tabellen, ret betydelige forskelle fra egn til egn. Iøvrigt er medlemstallet enkelte steder steget i tiden efter 1967, bl. a. i Vejle amt, der nu har 1600 mod 1967 1078. I dag må foreningernes samlede medlemstal skønnes at ligge på omkring 30.000.

Medlemskontingentet varierer ret stærkt fra forening til forening. I oversigten angives yderpunkterne ved 5 kr. i to af de københavnske forstadsforeninger og 20 kr. i Randers amt og Fyns stift. Et medlemskontingent på 27 kr. i Bornholms amt er extraordinært, og de i tabellen angivne kontingentstørrelser på henholdsvis 25 og 30 kr. i et par københavnske foreninger er beregnet for institutioner. Over halvdelen (20 foreninger) har indtil 1/1 68 et medlemskontingent på mellem 10 og 14 kr.

Iøvrigt fordeler kontingenternes størrelse sig efter områder således:

Kontingent-størrelse	Jylland	Øerne	Storkøbenhavn	Ialt
–9 kr.	1	0	2	3
10–14 kr.	9	5	6	20
15–19 kr.	4	3	2	9
20– kr.	1	2	0	3
	15	10	10	35

I de til foreningerne udsendte spørgeskemaer har vi søgt oplysning, om kontingentforhøjelse var vedtaget eller under overvejelse. 14 foreninger meddelte, at forhøjelse var eller ville blive søgt gennemført, og enkelte foreninger ville endda forhøje kontingentet til det dobbelte. Der synes således blandt foreningerne at være en udtalt vilje til selv at søge at klare de økonomiske vanskeligheder forårsaget af stigningen af trykkeomkostningerne og af momsbeskatningen. Om forhøjelse af medlemskontingentet vil give bagslag i form af nedgang i medlemstallet må fremtiden vise. S.L.F.'s styrelse betragter et årligt medlemskontingent på 15–20 kr. som passende.

Men selv med et kontingent af denne størrelse vil mange foreninger ikke kunne klare deres økonomi uden støtte ude fra. Der modtages støtte fra stat, kommuner, private institutioner og videnskabelige fonds.
Foreningernes virksomhed sikres iøvrigt således:

	Jylland	Øerne	Storkøbenhavn	Hele landet
Medlemskontingent	220.686	94.430	49.472	364.588 kr.
Statstilskud	21.450	12.950	0	34.400 kr.
Kommunale tilskud	16.658	19.652	65.700	102.010 kr.
Andre tilskud	117.370	4.775	20.600	142.745 kr.
Salg af skrifter	76.264	6.710	5.900	88.874 kr.
Annoncer	9.636	2.000	2.200	13.836 kr.
Andre indtægter	8.392	2.329	4.502	15.223 kr.

I medlemskontingentet er abonnementsindtægterne for Sønderjysk Månedsskrift (18.727 kr.) medregnet. I statstilskud er ikke medindbefattet de beløb, der via Dansk Kultursamfund tilflyder Historisk Samfund for Sønderjylland, støtte fra Videnskabsfonden og fra tipsmidler, hvilke beløb er opført under rubrikken »Andre tilskud«. »Andre indtægter« omfatter bl. a. entreindtægter ved foredrag og andre arrangementer samt refusion af papirafgift.

Iøvrigt fremgår af opstillingen, at foreningerne ved kontingent, annoncer, salg af skrifter og andre indtægter til deres virksomhed selv fremskaffer næsten 1/2 mill. kr. (482.521 kr.), medens tilskud fra stat, kommune, videnskabelige stats-

lige og private fonds beløber sig til 279.155 kr. De storkøbenhavnske foreninger modtager overhovedet ikke statstilskud, men til gengæld får de meget betydelige beløb fra kommunerne – 65.700 kr. mod provinsens 36.310 kr. Det skulle være muligt for provinsens foreninger at få deres kommunale tilskud hævet betydeligt. Det vides, at Historisk Samfund for Sønderjylland finansåret 1968/69 har fået sit ordinære tilskud fra kommunale organer forhøjet til ca. 24.000 kr. årligt eller 10 øre pr. indbygger i landsdelen.

Af de 35 foreninger udgiver de 30 en lokalhistorisk årbog. Selskabet for Københavns Historie udgiver ikke selv en årbog, men køber til favørpris »Historiske Meddelelser fra København« af Københavns kommune. Historisk Samfund for Sønderjylland udgiver foruden en årbog i frit abonnement Sønderjysk Månedsskrift. En del af de sjællandske foreninger har haft vanskeligheder ved udsendelsen af deres årbog. Københavns amt har således sidst udsendt 1964, Holbæk amt 1966 og Præstø amt 1965. Gentofte udsender ikke årbog hvert år. Normalt skulle der årligt udsendes 30–31 periodica, således fordelt på landsdelene: Jylland 14, Øerne 9, Storkøbenhavn 7–8. Herudover udsender Tikøb, der ikke udgiver årbog, »Meddelelser« på 8 sider årligt. I det følgende er der set bort fra de sjællandske foreningers midlertidige vanskeligheder med at udsende deres årbøger, og i opgørelsen er for deres vedkommende derfor tallene fra de sidst udsendte årbøger indregnet, således at opgørelsen kan gælde et normalt år.

Årbøgernes oplagstal ligger ofte betydeligt over foreningens medlemstal. En del af disse overskydende exemplarer sælges gennem boghandelen eller direkte af foreningen til interesserede, en del uddeles som anmeldereksemplarer, nogle gives til forfattere, og andre haves i behold til senere salg. Nogle foreninger må ligge med en ret betydelig beholdning af gamle årbøger.
Årbøgernes omfang fremgår af følgende opstilling:

Årbøgernes sidetal	Jylland	Øerne	Storkøbenhavn	Hele landet
–100	1	2	5	8
100–150	2	2	1	5
150–200	8	4	1	13
200–250	1	0	0	1
250–	2	1	0	3

Jylland har altså et forholdsvist stort antal af de større årbøger i sammenligning med det øvrige land. De storkøbenhavnske årbøger er de mindste. Størst er Sønderjyske årbøger med 338 sider og Sønderjysk Månedsskrift med 444 sider. På Sjælland lyser Holbæk amt op med 264 sider. Ved bedømmelsen af omfanget må formatet og i særdeleshed antallet af typeenheder pr. side dog også tages i betragtning, men den bilagte tabellariske oversigt afslører, at de store årbøger også har et forholdsvis stort antal typeenheder pr. side.

Trykkeomkostningerne for årbøgerne beløber sig til:

	Sidetal	Trykkepris
Jylland	2.687	214.616 kr.
Øerne	1.336	92.578 kr.
Storkøbenhavn	521	67.003 kr.
Hele landet	4.544	374.097 kr.

Den samlede trykkepris beløber sig altså til ca. 10.000 kr. mere end det indkomne kontingent. Regnes der i dag med trykningen af et tilsvarende antal sider, vil trykkeprisen lavt regnet blive 400.000 kr. Moms'en heraf vil altså alene blive 50.000 kr.

Til oplysningerne om trykkeprisen og prisen pr. ark (16 sider) kunne der gøres adskillige bemærkninger. Her vil vi nøjes med at fastslå, at den gennemgående tendens er, at de storkøbenhavnske foreninger forholdsvis betaler betydeligt mere for trykkearbejdet end provinsens foreninger. Almindeligvis trykkes en årbog af et trykkeri inden for den pågældende forenings område, men det ville nok være lønsomt for de storkøbenhavnske foreninger at indhente tilbud ved et eller flere af provinsens anerkendte og gode trykkerier.

De penge, der kunne spares herved, kunne så passende bruges til honorarer for redaktion og forfattere. Redaktionshonorar betales i Jylland til 8 af 14 redaktioner, på øerne til 2 af 9 og i Storkøbenhavn til 1 af 7 (8). Honorarernes størrelse holdes inden for rammerne 500–1.200 kr., fordelt således:

2 redaktører 500 kr.
6 – mellem 500 og 1.000 kr.
3 – fra 1.000 kr. og derover.

Disse tal må ses på baggrund af, at redaktionen ofte er et meget tidskrævende arbejde. Manuskripterne er i almindelighed udarbejdet af amatører og må som regel gennemgå en grundig bearbejdelse, måske endda helt omskrives, før de kan afleveres til trykkeriet. De vederlag, der ydes redaktørerne, er normalt kun af symbolsk art.

Med forfatterhonorarerne forholder det sig stort set på samme måde. Der udbetales i Jylland honorarer til medarbejderne ved 11 (12) af 14 årbøger, på øerne til 5 af 9 og i Storkøbenhavn til 2 af 7 (8).
Honorarerne pr. side er fordelt således:

0–5 kr.	6 årbøger	15–20 kr.	4 årbøger
5–10 –	1 årbog	20–25 –	4 –
10–15 –	8 årbøger	25–35 –	2 –

For 6 årbøgers vedkommende foreligger der ikke oplysninger. Udarbejdelsen af en afhandling til en lokalhistorisk årbog medfører i almindelighed udgifter til rejser til biblioteker, arkiver, museer eller andre samlinger og til fotografering, til kopiering af arkivalier m. v., således at en forfatter i de fleste tilfælde langt fra vil få de direkte udgifter i forbindelse med afhandlingens udarbejdelse dækket ved honoraret. Han må i mange tilfælde betale dyrt for sin interesse. Skulle en forfatters direkte udgifter kunne dækkes, ville et honorar på ca. 40 kr. pr. normalside være rimeligt, men en sådan forhøjelse tillader foreningernes økonomi ikke.

En del af de lokalhistoriske foreninger udgiver udover årbøger også selvstændige bøger. I Jylland har 4 foreninger udsendt 8 bøger, på tilsammen 1287 sider. Historisk Samfund for Sønderjylland tegner sig for 4 med 868 sider. På øerne har 3 foreninger udgivet 3 bøger på tilsammen 393 sider, i Storkøbenhavn 5 foreninger 5 bøger med 615 sider. Ialt har 12 foreninger indenfor beretningsåret udgivet 16 bøger, der havde et samlet oplag på over 20.000 og et samlet sidetal på 2.295. Trykkeomkostningerne er ikke meddelt for alle 16 bøger, men lavt skønnet kan de samlede omkostninger sættes til ca. 300.000 kr. Heraf har Lyngby-Tårbæk alene for en bog på 60 sider i et oplag på 4000 måttet betale 75.000 kr. Denne pris er ikke normgivende for udgivelsen af lokalhistoriske skrifter. I dette tilfælde drejer det sig om en billedbog i særklasse, med ekstraordinært store omkostninger til klicheer og trykning. Medlemsprisen er 28,75 kr. + moms, og ved salg af hele oplaget, skulle udgifterne kunne inddækkes. Extreme eksempler som dette vil om ikke hvert år, så dog meget hyppigt forekomme blandt de lokalhistoriske foreningers udgivelser. Flere af foreningerne har i de senere år udsendt dyre billedbøger. Som en begrundelse for at de samlede trykkeomkostninger på ca. 300.000 kr. ligger i underkanten kan yderligere oplyses at for Historisk Samfund for Sønderjyllands vedkommende er trykkeomkostningerne på indberetningsskemaet af foreningen angivet at være 55.689 kr., men ifølge regnskabet 1966/67 har man for bøger haft en bogtrykkerregning på 107.495 kr. (heri ikke indbefattet Sønderjyske Årbøger og Sønderjysk Månedsskrift). I trykkerileddet vil det derfor være forsvarligt med de stigende trykkepriser in mente at anslå den årlige moms til ca. 40.000 kr. I salgsleddet vil den formentlig komme til at ligge på 50.000 kr. eller mere årligt. Økonomien ved udgivelsen af bøgerne, der spænder fra almindelige lokal- eller personalhistoriske fremstillinger til rent videnskabelige kildeudgivelser og afhandlinger, kan i enkelte tilfælde hvile i sig selv, men hovedreglen er, at de kun kan udgives med støtte fra kommuner, lokale institutioner eller statslige og private videnskabelige fonds (jfr. her iøvrigt tabellens tilskuds-rubrik). Her som for årbøgernes vedkommende gælder, at der i reglen kun bliver et minimalt honorar til forfatteren. I nogle tilfælde har han dog formentlig – uden at dette fremgår af det fremsendte materiale – fået direkte understøttelse fra videnskabelige fonds eller lokale institutioner. For 9 af de 16 bøger er det samlede forfatterhonorar beregnet til 20.869 kr. eller til godt 2000 kr. pr. bog. Pr. side bliver honoraret gennemsnitligt 9 kr. Normalt vil forfatterens direkte ud-

gifter til studieophold på arkiver m. v. være større end hans honorar. Der skal en vis idealisme til for at være medarbejder i det lokalhistoriske arbejde.

I opgørelsen er kun medtaget de bøger, der er udgivet af de lokalhistoriske foreninger, men billedet af det lokalhistoriske arbejde vil ikke være fuldstændigt, når det ikke nævnes, at der hvert år på lokal basis udgives en del købstads- og sognehistorier. Noget tal for udgivelsen af sådanne bøger kan ikke opgives her, men det skal nævnes, at de lokalhistoriske foreninger ofte enten har stået som initiativtagere til eller ydet råd og støtte ved udgivelsen.

Ud over udgivelsen af lokalhistorisk litteratur foranstalter foreningerne kursus, arrangerer udstillinger og ekskursioner samt indbyder til foredrag.

I beretningsåret har der været afholdt 5½ kursus eller aftenhøjskoler med ca. 150 deltagere. (Tallet fra 1½ kursus er ikke opgivet). Der har været tale om vejledende kursus i lokal- og personalhistorisk arbejde og om foredragsrækker og studiekredse med emner fra hjemstavnens snævre historie. Tallet ligger formentlig under normalen, idet én forening, Historisk Samfund for Sønderjylland, plejer at holde 2–3 kursus, men har haft hvileår i beretningsåret. Foruden de af de lokalhistoriske foreninger direkte arrangerede kursus, aftenhøjskoler og foredragsrækker har foreningerne mange steder været rådgivende og medhjælpende ved igangsætningen og gennemførelsen af lignende arrangementer under aftenhøjskoleloven. Tal på disse lokalhistoriske arrangementer haves ikke, men de må kunne fremdrages ved en gennemgang af amtsskoledirektionernes årsberetninger. Med et samlet besøgstal på ca. 10.000 har 6 foreninger arrangeret 14 udstillinger. Der har med et samlet deltagerantal på ca. 7.400 været gennemført 61 ekskursioner (udflugter og byvandringer) fordelt således:

	Antal foreninger	Antal ekskursioner	Deltagerantal
Jylland	12	28	4.000
Øerne	8	19	2.000
Storkøbenhavn	9	14	1.400
Hele landet	29	61	7.400

Ekskursionerne fører til historisk kendte steder, hvor der gives forklaring af sagkyndige. Ofte er der tillige i forbindelse med udflugten et almindeligt historisk foredrag, der *ikke* er medregnet i følgende statistik:

	Antal foreninger	Antal foredrag	Antal tilhørere
Jylland	9	38	3.750
Øerne	6	16	800
Storkøbenhavn	7	15	1.580
Hele landet	22	69	6.130

Der har altså ialt af 22 foreninger været afholdt 69 foredrag med over 6.000 tilhørere, og udgifterne i forbindelse hermed afholdes dels af foreningerne selv, dels af tilhørerne. Ofte modtager foredragsholderne ikke honorar.

I den tabellariske opstilling er sluttelig medtaget oplysninger om honoreringen af det ofte meget omfattende og krævende arbejde, som udføres af formænd, kasserere og sekretærer. Ingen formand får løn; i Jylland får 9 kasserere et årligt beløb på mellem 200 og 1.200 kr., heraf 6 et beløb på under 500 kr., to får 600 kr. og én 1.200 kr.; på øerne får én 300 kr. og to 500 kr.; i de storkøbenhavnske foreninger ydes der ikke kassererhonorar. For sekretærens vedkommende er forholdet noget lignende. I Jylland får 5 sekretærer mellem 250 og 600 kr., medens én, i landets største lokalhistoriske forening, Historisk Samfund for Sønderjylland får 2.200 kr.; på øerne får én 300 kr. og én 500 kr.; i Storkøbenhavn honoreres sekretærarbejdet kun i én forening (700 kr.). Nogle foreninger (ialt 7) har derudover lønnet medhjælp; for de fire foreningers vedkommende holder udgifterne sig hertil dog indenfor en beløbsramme på højst 500 kr., én betaler 950 kr., én 1.600 og én (Viborg) når helt op på 3.000 kr. Gennemgående må det dog siges, at udgifterne ved administrationen af foreningerne i forhold til det arbejde, der udføres, holdes på et såre beskedent niveau. Der er tale om tillidshverv, og heldigvis er det endnu således, at mange gerne ofrer ikke blot tid, men også penge på en opgave, som har deres interesse. Men man bør nok tage under overvejelse, om det ikke ville være rimeligt, at en del af det rent manuelle arbejde, som nu udføres af kasserere og sekretærer i form af adresseskrivning, pakning af bøger, påklistring af frimærker o.s.v. i højere grad blev overladt til lønnet kontormedhjælp end tilfældet er nu. Man kan også komme til at trække for store veksler på tillidsmænds arbejdskraft.

Med et medlemstal på nær 30.000 ydes der i de 35 lokalhistoriske foreninger, der omfattes af nærværende undersøgelse, et alsidigt og dygtigt, folkeligt kulturarbejde spændende fra udgivelse af lokalhistoriske årbøger og selvstændige skrifter til kursus, udstillinger, ekskursioner og foredragsarrangementer, hvortil yderligere kan nævnes konsulentvirksomhed for lokalhistorikere og rådgivning ved tilrettelæggelse af lokalhistoriske kurser og foredragsrækker i det øvrige folkelige oplysningsarbejdes organer. En del af foreningerne beskæftiger sig yderligere med indsamling af materiale (billeder, traditionsstof m. v.) til deres egns historie. Ved udgivelsen af de lokalhistoriske årbøger og skrifter har foreningerne bidraget til, at fædrelandshistorien har fået et langt mere nuanceret billede, end tilfældet ville have været, såfremt det meget omfattende lokalhistoriske materiale ikke var blevet publiceret. Lokal- og amatørhistorikere har gennem årene ydet vægtige bidrag til udforskningen af vort lands historie. Også for faghistorikere har det lokalhistoriske arbejde derfor en væsentlig værdi.

Dets største værdi ligger imidlertid inden for det folkelige kulturarbejde. Det engagerer utalte i god og sund fritidsbeskæftigelse, det bringer læsestof til tusin-

der hjem, og det leverer materiale til lærere til brug i historieundervisningen i de forskellige skoleformer.

De lokalhistoriske foreningers medlemmer er villige til at betale for deres interesse, hvilket de stigende kontingenter er udtryk for, men kontingenterne forslår ikke til at betale de i det seneste årti meget forhøjede omkostninger ved trykningen af årbøger og ved øvrige tiltag. Til stigningen i trykkepriserne er i den sidste tid ydermere kommet omsætningsafgifterne, der vil belaste de lokalhistoriske foreningers udgivervirksomhed med ca. 100.000 kr. årligt. Heroverfor står i dag et statstilskud på ca. 40.000 kr. Fra at have været statsstøttede er foreningerne blevet et direkte skatteobjekt. Foreningerne må derfor, hvis de skal føle sig ligestillet med andre kulturaktiviteter overfor de bevilgende myndigheder gøre gældende, at tilskuddene ikke blot forhøjes til de ca. 100.000 kr., der præsteres i moms, men at der derudover, således som tilfældet tidligere har været, gives rimelig støtte til foreningernes mange aktiviteter.

Man drømmer ikke i foreningerne om at modtage millionbeløb, som ydes til teater- og musikvirksomhed eller til kunstfond, men det må dog indrømmes, at medarbejderne i det folkeligt historiske arbejde kan føle sig lidt deklasseret. Samtidig føler man sig dog forvisset om, at det ikke kan have været de bestemmende politiske organers hensigt ved beskatning at hæmme det lokalhistoriske arbejde, men at der her blot kan være tale om at finde frem til en anvendelig overgangsløsning. I de lokalhistoriske foreninger nærer man håb og forventning om, at moms'en godtgøres foreningerne ved et tilsvarende direkte tilskud, og at de derudover fra staten til deres arbejde modtager en årlig støtte afpasset efter stedfundne prisstigninger og øget omfang af foreningsaktiviteterne. Ville 80–100.000 kr. udover momsgodtgørelsen ikke være et passende tal?

Foreningens navn	Medlemstal	Antal indb. i området	Årl. konting. pr. medlem		Medlemskont. ialt	Tilskud		
						Stat	Kommune	Andre
			[1] før 1/4 1968	[2] efter 1/4 1968				
Jylland								
Hjørring amt	1.881		10	11–12	17.961	2.100	2.075	1.830
Thisted amt	1.300	80.000	8	10	9.689	1.750	1.250	200
Ålborg amt	1.450	248.671	16		23.132	1.900	1.910	2.350
Viborg amt	621	82.000	16	20	10.947	1.400	263	150
Skive	391	82.000	10		3.760	1.150	200	400
Randers amt	630	179.700	20		12.700	1.350	1.450	0
Østjysk Hjemstavnsf.	1.650		13	15	22.556	2.250	1.105	0
Århus stift	900		15	20	8.000	1.600	1.150	2.400
Horsens	70		12		840	0	0	0
Vejle amt	1.078	231.627	10		10.780	2.150	1.600	5.475
Ringkøbing amt	1.133	219.475	12	15	17.000	1.700	850	750
Ribe amt	1.183	196.494	15	16,50	17.099	1.600	1.555	4.250
Sønderjylland	3.060		11,50	20	35.845	2.500	2.200	95.565
(Sønderjysk månedskr.)			16	22,50	18.727			4.000
*)Haderslev	204		10		2.040	0	0	0
Als og Sundeved	1.000		10	15	9.610	0	1.050	0
	16.551	2.109.000			220.686	21.450	16.658	117.370
Øerne								
Københavns amt	340		12		4.000	1.150	10.700	800
Frederiksborg amt	625	216.962	10		6.250	1.400	2.100	1.600
*)Tikøb	300		10,50	14,50	3.000	0	0	0
Holbæk amt	625	127.500	10	15	5.922	1.450	1.105	400
Sorø amt	682	130.000	15		10.230	1.400	1.325	1.175
Præstø amt	535	125.000	15		8.000	1.650	330	100
Lolland-Falster	1.000	135.000	15		15.000	1.700	800	700
Bornholm	516	48.000	27		12.384	2.000	1.292	0
Fyns stift	1.350	450.000	20		19.644	2.200	2.000	0
*)Vejby-Tibirke	1.000		10		10.000	0	0	0
	6.913	1.281.000			94.430	12.950	19.652	4.775
Storkøbenhavn								
København	590	665.000	15–18		8.694	0	16.000	10.000
*)Frederiksberg	700	109.000	16		11.000	0	19.200	0
Gentofte	375	84.255	12		4.500	0	2.500	0
Lyngby-Tårbæk	900	65.000	10		9.000	0	17.000	600
*)Glostrup, Brøndbyerne, Herstederne, Vallensbæk	409	75.000	5	10	2.100	0	700	0
*)Værløse	500	11.000	5		2.500	0	250	
Søllerød	780	30.000	10	20	7.800	0	5.000	10.000
*)Ballerup	180	50.000	12–25	25	1.800	0	750	0
*)Gladsaxe	282	75.000	10–30	30	1.378	0	4.000	0
Herlev	78	23.618	10	15	700	0	300	0
	4.794	1.378.000			49.472	0	65.700	20.600

*) ikke medlem af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger

Foreningens navn	Salg af skrifter	Annoncer	Andre indt.	Årbogens oplag	Årbogens sidetal	Antal type-enh. pr. side	Trykpris ialt	Trykpris pr. ark
Jylland								
Hjørring amt	712	0	1.933	2.200	154	2.546	13.024	
Thisted amt	400	0	679	1.500	160	1.600	6.718	672
Ålborg amt	498	0	0	1.800	208	2.160	21.200	1.516
Viborg amt	9.155	2.491	581	920	176	2.100	10.314	938
Skive	674	0	100	475	128	1.925	4.800	600
Randers amt	1.869	1.850	1.004	1.100	145	2.740	13.853	1.540
Østjysk Hjemstavnsf.	342	560	0	2.100	160	3.750	19.349	1.815
Århus stift	900	0	800	1.300	162	2.600	14.000	1.150
Horsens	0	0	0	0	0	0	0	0
Vejle amt	873	1.200	449	1.800	188	1.564	16.000	
Ringkøbing amt	4.330	0	1.184	1.400	180	3.280	13.437	
Ribe amt	4.301	0	1.662	1.400	164	1.750	8.384	832
Sønderjylland	51.154		0	3.350	338	2.800	31.875	1.565
(Sønderjysk månedskr.)		3.035		1.400	444	3.500	42.162	1.132
*)Haderslev	0	0	0	0	0	0	0	0
Als og Sundeved	1.056	500	0	1.150	80		9.400	1.880
	76.264	9.636	8.392		2.687		214.516	
Øerne								
Københavns amt	185	500	200	400–500	80		3.486	697
Frederiksborg amt	850	0	900	1.000	109	2.100	9.700	1.386
*)Tikøb	0	0	0	0	0	0	0	0
Holbæk amt	834	950	157	1.400	264	2.300	16.134	725
Sorø amt	225	0	0	950	175		9.900	815
Præstø amt	546	550	370		105	2.072	4.272	651
Lolland-Falster	2.361	0	152	1.300	180	2.303	16.549	1.471
Bornholm	680	0	550	1.000	182	2.100	16.000	
Fyns stift	1.029	0	0	1.700	194		11.247	
*)Vejby-Tibirke	0	0		1.300	47	2.700	5.290	
	6.710	2.000	2.329		1.336		92.578	
Storkøbenhavn								
København	0	0	1.647					
*)Frederiksberg	1.583	0	0	1.100	173	2.400	21.268	1.950
Gentofte	0	0	0					
Lyngby-Tårbæk	1.000	0		1.200	94	2.050	15.500	
*)Glostrup, Brøndbyerne, Herstederne, Vallensbæk	962	2.020	300	650	48		5.000	1.667
*)Værløse	700	0	2.400	1.000	32	3.080	4.000	2.000
Søllerød	1.400	0	0	1.500	112	1.800	14.675	2.096
*)Ballerup	0	0	0	300	14		1.060	1.060
*)Gladsaxe	255	0	155	1.000	48		5.500	1.833
Herlev	0	0	0	0	0		0	0
	5.900	2.020	4.502		521		67.003	

*) Ikke medlem af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger

Foreningens navn	Redaktions-honorar	Forfatter-honorar	Antal skrifter	Samlet oplagstal	Samlet sidetal	Trykpris	Forfatter-honorar	Kurser og aftenhøjskoler	Deltager-antal
Jylland									
Hjørring amt	750	20	0	0	0	0	0	0	0
Thisted amt	0	6–9	0	0	0	0	0		
Ålborg amt	700	10	0	0	0	0	0	0	0
Viborg amt	750	15	1	1.000	108			1	25
Skive	0	0–3	0	0	0	0	0	0	0
Randers amt	0	10–15	0	0	0	0	0	0	0
Østjysk Hjemstavnsf.	1.200	20	0	0	0	0	0	0	0
Århus stift	900	10	0	0	0	0	0	0	0
Horsens	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Vejle amt	0		1	1.900	127	17.500	0	0	0
Ringkøbing amt	0	15	0	0	0	0	0	0	0
Ribe amt	700	12	2	2.500	184	13.790	1.980	1	30
Sønderjylland	1.000	24–32	4	3.500	868	55.689	4.000	0	0
(Sønderjysk månedskr.)	1.000	15–20							
*)Haderslev	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Als og Sundeved	0		0	0	0	0	0	1	
					1.287				
Øerne									
Københavns amt	0	10	1	700	135	24.334	2.100	0	0
Frederiksborg amt	0	30	0	0	0	0	0	0	0
*)Tikøb	0		0	0	0	0	0	0	0
Holbæk amt	500		0	0	0	0	0	1/2	
Sorø amt	500	10	0	0	0	0	0	0	0
Præstø amt	0	20	0	0	0	0	0	0	0
Lolland-Falster	0		0	0	0	0	0	0	0
Bornholm	0	0	1	500	115	8.000[1])		0	0
Fyns stift	0	10	1	1.000	143	15.000[1])	0		
*)Vejby-Tibirke	0				393				
Storkøbenhavn									
København			1	550	168	19.364	5.250		
*)Frederiksberg	692		1	1.500	52	25.490	2.539		
Gentofte		0	1	1.000[1])	190	20.000[1])			
Lyngby-Tårbæk	0	10	1	4.000	59	75.000	5.000	0	0
*)Glostrup, Brøndbyerne, Herstederne, Vallensbæk	0	0	0					1	40
*)Værløse	0	0	0					0	
Søllerød	0	35	1	2.000	146	22.000	0	0	
*)Ballerup	0	0	0					0	0
*)Gladsaxe	0	0	0					0	0
Herlev			0	0	0	0	0	1	32
					615				

*) Ikke medlem af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger. De med [1]) mærkede tal er skønnede, da foreningerne ikke har meddelt dem.

Forcningens navn	Udstillinger	Besøgende	Ekskursion	Deltager-antal	Foredrag	Tilhørere	Honorar til administration			
							Formand	Kasserer	Sekretær	Kontor-medhj.
Jylland										
Hjørring amt	0	0	1	250	0	0	0	200	600	0
Thisted amt	0	0	1	60	0	0	0	200	0	200
Ålborg amt	0	0	2	350	0	0	0	600	0	0
Viborg amt	2		0	0	6	300[1])	0	500	500	3.000
Skive	0	0	1	250	0	0	0	0	0	0
Randers amt	1	50	1	220	1	100	0	400	400	300
Østjysk Hjemstavnsf. ...	0	0	2	560	2	213	0	0	250	0
Århus stift	0	0	6	550	4	180	0	0	0	0
Horsens	0	0	0	0	5	125	0	0	0	0
Vejle amt	0	0	1	275	0	0	0	0	0	
Ringkøbing amt	0	0	0	0	4	310	0	200	500	500
Ribe amt	0	0	1	130	2	225	0	600	0	0
Sønderjylland	0	0	8	990	14	2.100	0	1.200	2.200	1.600
(Sønderjysk månedskr.) .										
*)Haderslev	8	3.000	2	100[1])	4	200	0	0	0	0
Als og Sundeved	0	0	2	200[1])			0	250	0	
			28	3.935	38	3.753				
Øerne										
Københavns amt	0	0	2	125	2	100	0	0	0	500
Frederiksborg amt	0	0	2	200	0	0	0	0	0	0
*)Tikøb	0	0	4	250	8	240[1])	0	0	0	0
Holbæk amt			1	65			0	0	300	
Sorø amt	0	0	2	400	2	125	0	500	500	0
Præstø amt	0	0	2	180	1	40	0	0	0	0
Lolland-Falster	0	0	2	200	0	0	0	500	0	0
Bornholm	0	0	0	0	1	200	0	0	0	0
Fyns stift			4	550	2	100[1])	0	300	0	0
*)Vejby-Tibirke										
			19	1.970	16	805				
Storkøbenhavn										
København			1	110	3	360				
*)Frederiksberg			1	134	1	150	0	0	0	950
Gentofte			1	100	2	175	0	0	700	0
Lyngby-Tårbæk	0	0	1	300	1	300	0	0	0	0
*)Glostrup, Brøndbyerne,										
Herstederne, Vallensbæk			3	207			0	0	0	0
*)Værløse	1	800	3	130	0		0	0		0
Søllerød	1	5.000	1	100	3	400	0	0	0	0
*)Ballerup	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
*)Gladsaxe	1	400	2	275	2	125	0	0	0	0
Herlev	0	0	1	25	3	75	0	0	0	0
			14	1.381	15	1.585				

*) Ikke medlem af Sammenslutningen af Lokalhistoriske Foreninger. De med [1]) mærkede tal er skønnede, da foreningerne ikke har meddelt dem.

Hvad vil vi opnå med den amtshistoriske årbog?

AF RUDOLPH BERTOUCH, H. K. KRISTENSEN OG OLE WARTHOE-HANSEN

Ovenstående spørgsmål er blevet stillet til tre årbogsredaktører, der ud fra deres erfaringer fra henholdsvis Lolland-Falster, Ribe amt og Randers amt fortæller om deres syn på amtsårbogen og om deres redaktionelle arbejde.

Redaktionen af »Fortid og Nutid« har stillet følgende spørgsmål: Hvad vil vi opnå med den amtshistoriske årbog, og hvilke midler benytter vi i det redaktionelle arbejde for at nærme os målet? Et spørgsmål, der er meget rimeligt på dette tidspunkt, hvor de fleste af de amtshistoriske samfund har rundet 50-året for deres stiftelse, og hvor der derfor er grund til at se tilbage på virksomheden i håb om også derigennem at se vejen fremad. I det forløbne halve sekel er der i den daglige tilværelse sket en betydelig udvikling på næsten alle områder, og vi står i dag ligefrem overfor et tidehverv, hvor man må efterprøve, hvad der kan bruges af det gamle, og hvad udviklingen må kræve fornyet.

Faktisk er forholdet vel det, at de fleste amtssamfund stadig har samme *formålsparagraf* som ved stiftelsen, og at udgivelsen af en årbog er et af de vigtigste midler til at opnå dette formål. Således står der i § 1 af Lolland-Falsters historiske Samfunds love af 1913, som i det væsentlige er gentaget i de reviderede love af 1961, at »samfundets formål er at vække og nære den historiske sans ved at værne om Lolland-Falsters historiske minder og fremdrage den stedlige historie«. Hvorefter det i § 2 tilføjes, at »formålet søges nået ved udgivelsen af en årbog og andre historiske skrifter samt, forsåvidt midlerne strækker til, ved afholdelse af offentlige møder med foredrag rundt om i stiftet, udflugter m. v.« I lovene af 1961 er der yderligere tilføjet: »Det er endvidere et formål at søge rejst og vedligeholdt sten til minde om historiske personer og steder.« Når disse to paragraffer i hovedsagen er forblevet uforandret, skyldes det, at de er så vidtspændende og elastisk formulerede, at det er overladt til samfundets bestyrelse og generalforsamlingen at fastlægge de nærmere linier for arbejdet.

Vi vil derfor straks gå igang med at undersøge spørgsmålet om *årbogen*. I årbog 1962 gav Historisk Samfunds formand, redaktør Verner Hansen, en kortfattet oversigt over samfundets virksomhed i de da forløbne 50 år – herunder år-

bogen. Det er karakteristisk og ejendommeligt, at der i disse mange år faktisk ikke er sket væsentlige ændringer i henseende til årbogens *stofmængde,* i gennemsnit godt 10 ark årligt, i *stofkvalitet* eller *inddeling af stoffet.* Forfatterne har været lokalhistorikere, private folk og videnskabsmænd i afvekslende følge, og stoffet har derigennem spændt over så at sige alle emner indenfor vort amts lokale historie. Men også her gælder, at rammerne er så vide, at så at sige alt er muligt, men at emnet dog altid ligger indenfor det efter redaktionsudvalgets skøn *historisk forsvarlige.* Også årbogens udstyr i henseende til *typevalg* og *omslag* har undervejs kun ændret udseende en enkelt gang; men ikke mindst omslagets fremtræden bør have vor opmærksomhed. Samfundets medlemmer synes at have været godt tilfreds med årbogen og samfundets arbejdsmetode i det hele; heller ikke fra pressens side har lydt kritik, tværtimod har den lokale presse til stadighed været Samfundet en god støtte. Man kunne da fristes til at sige, at så er alt såre godt. Men er det nu også det? Man må altid spørge sig selv: kan det ikke blive endnu bedre?

Vort historiske samfund kan glæde sig over et ikke ubetydeligt *medlemsantal* – noget over 1000 – men det kan spores, at dette tal overvejende tæller ældre mennesker, dem, der har fået tid til at tænke udover det daglige og lyst til at skue tilbage i tiden. Det er denne kategori af medlemmer, der i almindelighed også holder af det tilvante – også når det gælder de historiske samfunds årbøger. Et problem er det at *få de unge interesseret* i lokalhistorien. En stor støtte for det lokalhistoriske arbejde blev lovgivningen om støtte til studiekredse, aftenskoler og aftenhøjskolerne, der har åbnet adgang for vore historiske samfund som for vore museer til at få et stort folkeligt publikum i tale, en adgang, som de nævnte institutioner har gjort flittigt brug af. Ikke alene kan der herigennem skaffes større tilgang af medlemmer, men der er mulighed for at nedlægge spirer til positivt medarbejde f. x. som bidragydere til årbogen. Men den vigtigste vej til ungdommen går dog sikkert gennem *skolernes* formidling. For museerne er denne vej lettest farbar, idet museerne kan byde på noget visuelt, hvilket selvfølgelig er en vigtig faktor; denne benyttes ganske vist også af Historisk Samfund for eksempel gennem udflugterne, men nogen form, der kan gøre disse ekstra attraktive for ungdommen er endnu ikke fundet. Der har foreløbig kun været tale om at bringe lokalhistorie ind i skolens historietimer. Her i amtet er det imidlertid hensigten at tage spørgsmålet op under særlige møder med skoleledere.

Naturligvis vil årbogen dog fortsat udgøre et vigtigt led i bestræbelserne for at styrke interessen for lokalhistorien. Og *emnerne* turde være forholdsvis uudtømmelige. Ikke alene vil det allerede publicerede stof ofte kunne suppleres eller nyt stof tilvejebringes enten ved at grave i jorden eller i arkiverne. Det arkæologiske arbejde varetages af museerne, men anderledes forholder det sig derimod med de lokale historikere, idet de ofte mangler tid til eller forudsætninger for arkivarbejde, der jo ganske overvejende må ske i Rigsarkivet eller landsarkiverne. Uden sådant kan årbøgerne let få slagside med overvægtigt lokalt traditionsstof hentet fra allerede trykt litteratur, medens middelalderens behandling kommer til

at stå i skygge. Skal der foretages egentlige *arkivstudier,* må man derfor i reglen henvende sig til fagfolk indenfor de humanistiske discipliner. Dette kan imidlertid have sine vanskeligheder – mere tidsmæssigt end økonomisk. Det kan være uhyre vanskeligt for en videnskabsmand pludseligt at skulle afse tid til arkivstudier men hensyn til en speciel opgave, der tilmed undertiden kan nødvendiggøre lokale besøg. Snarere kunne man måske forvente, at *Nationalmuseet,* der for sit område – her tænkes navnlig på det folkekulturelle materiale – ligger inde med mængder af flittigt og kyndigt indsamlet stof, i større omfang end hidtil kunne nyttiggøre dette egnsmæssigt i de lokale årbøger. Herimod kunne man fra Nationalmuseets side nok indvende, at indsamlingerne ikke er afsluttet (det bliver sådanne aldrig!), og at det er materiale, som Nationalmuseet til sin tid selv vil udgive som et samlet hele. Til gengæld kan det måske fra lokalhistoriens side gøres gældende, at der bør være et vist samarbejde mellem de forskellige formidlere af historisk-folkekulturelt stof om det fælles mål, og at man måske kunne øse af det forhåndenværende stof til lokalt brug som et incitament for det store publikum, inden stoffet udkommer som helhed. Eller man kunne omvendt ud fra en allerede af Nationalmuseet foretaget publikation fremstille en »lokal« udgave, eventuelt med nogle supplerende undersøgelser af lokale særforhold. En anden mulighed var måske den, at åbne årbøgernes spalter (hvis de ikke som her i amtet allerede er det) for bidrag fra studerende ved universitetets *folkekulturelle faggruppe,* når dennes leder har sagt god for afhandlingen. Denne tanke har tidligere været berørt, men er ikke hidtil blevet taget op til afgørelse.

Det er ikke lidt lokalhistorisk-folkekulturelt stof (her i amtet godt 9000 sider egentlig tekst), der således er ophobet i årbøgerne, ikke alene til fornøjelse for landsdelens læsere, men også for skribenter – årbøgerne ses ofte citeret som kilde i andre værker. Det er imidlertid noget af en jungle, idet lødigt og let, stort og småt stof indgår i blandingen, eftersom årbogs-redaktionen har haft held til at tilvejebringe det. Det gør en benyttelse af årbøgerne i studieøjemed vanskelig. Vel foreligger der person- og stedregistre (10-års for de første 30 årgange, derefter 3-års registre indtil 1966). Fra 1967 er indført register for hvert bind efter henstilling fra bibliotekerne. Og vel har redaktionen forlængst anlagt et person- og stedregister for samtlige årgange til intern brug. Men i begge tilfælde er der en vigtig opgave, der ikke er løst: en *oversigt,* hvoraf det tydeligt kan ses hvilke *emner og lokaliteter,* der er blevet behandlet i årbøgerne som helhed, og i hvilket omfang. Et sådant forsøg er gjort her i amtet i kontakt med D.H.F.s konsulent, men en endelig stilling til spørgsmålet er endnu ikke taget, og initiativet hertil bør formentlig ligge hos D.H.F. Kun på baggrund af et sådant register vil det være muligt med sikkerhed at bedømme, hvilke sider af det folkekulturelle liv, der eventuelt er forsømt, og at fastlægge en *systematisk plan* for det fremtidige publikationsarbejde. For tiden er vi for eksempel bestræbt på at få de forskellige erhverv (håndværk) belyst, men det er i alle fald klart, at en kontinuerlig skildring af erhvervenes historie ikke er gennemførlig; forøvrigt ville en sådan også let føles for ensformig.

Til slut skal blot bemærkes, at selvom man ville prøve at fastholde en bestemt *skillelinie* (materiel/åndsmæssig folkekultur) mellem Stiftets museers og Stiftets historiske samfunds publikationsvirksomhed, er sådant i praksis ikke muligt, netop fordi de to ting ofte griber stærkt over i hinanden, er to sider af samme sag. Disse grunde kunne omvendt principielt tale for at sammenlægge de to institutioners publikationer. Men dette synes dog ikke tilrådeligt, når institutionernes administration ikke er sammenlagt i hjemstavnsforeninger på samme måde som tilfældet er i Norge og Sverige. En sammenlægning af publikationerne ville vel forenkle håndteringen af hele tilskudsordningen og lette publikum oversigten over hele det kulturhistoriske arbejde, men også fordyre medlemskontingentet tilsvarende. Adskilte publikationer giver omvendt hver af de to administrationer større bevægelsesfrihed i så henseende. Her i amtet er spørgsmålet, på initiativ af Historisk Samfunds formand, løst på den måde, at årbogen under et særligt afsnit »Museumsnyt« indeholder kortfattede meddelelser fra amtets museer. Denne ordning har hidtil virket tilfredsstillende.

Rudolph Bertouch

Da det første amtshistoriske samfund blev oprettet, satte det sig som mål »at virke til oplivelse af den historiske sans ved at fremdrage den stedlige historie.« Dette mål agtede det at nå, bl. a. ved at afholde møder omkring i amtet og navnlig ved at udgive en årbog med egnshistorisk stof. Det er vist stadig derfor amtssamfundene udsender årbøger. Bogen har altså ikke just til hensigt at skære hakkelse i årets rejsestald, men så vidt muligt at bringe sand besked om forhold og personer i amtets fortid og skrevet på en sådan måde, at almindelige mennesker kan læse det med udbytte.

Dette mål ligger bag alt redaktionelt arbejde i samfundene. Men i praksis er man først og fremmest optaget af en række ordninger og problemer.

Vistnok alle steder har bestyrelsen nedsat et redaktionsudvalg, hvis formand sædvanligvis trækker det store læs. Hans første problem er at få årbogen fyldt. Her i Ribe amt skal der hvert år trykkes 10 ark. Kan redaktøren ikke fremskaffe manuskripter nok, må han selv skrive de manglende sider eller måske medtage stof, som egentlig burde kasseres. Man kan ikke godt udsende en bog med et færre antal sider, da medlemmer jo ikke får afslag i deres kontingent. Visse år får medlemmerne en gratis bog, da kan årbogen selvfølgelig nedskæres. Vi lider ikke af stofmangel. Men redaktionen må alligevel ikke falde for fristelsen til at trykke endnu nogle ark, selv om stoffet er nok så spændende. Bogen bliver dyrere at fremstille, og vejer den over 250 g, må vi betale yderligere 1200 kr. og derover til vort glubske postvæsen, penge, der nok kunne anvendes til noget bedre.

Det er selvfølgeligt, at vi ikke må bringe optryk af tidligere trykte ting. Vi skal ikke straffes for plagiat. Kun hvis emnet er tilføjet nye fakta eller ny bedømmelse, kan stykket optages. Redaktionen må derfor have nogenlunde kendskab til litteraturen om amtet. Også blandt lokalhistorikerne kan der nemlig findes en-

kelte fidusmagere, der kan indsende en tidligere trykt ting, som var den hans egen opfindelse. Finder man hele sider omtrent ordret afskrevet, røber de sig jo! De fleste har dog handlet i god tro. Således indsendte en kendt kirkehistoriker for nogle år siden en artikel om et emne, der var behandlet i en af vore årbøger for et halvt hundrede år siden, hvad han ikke anede noget om. Da redaktøren ikke kan huske alle udsendte artikler og bøger om amtet, må han danne sig et kartotek eller et topografisk register. Over indholdet af amtsårbøgerne er der gerne ved 25 og 50 års jubilæer trykt gode oversigter, også til stor nytte for bibliotekerne og andre, der sysler med egnens historie.

Hvert bind må afsluttes med et sted- og personregister, ikke bare en indholdsfortegnelse, som selvfølgelig også må være der. I visse amter danner hver årbog et afsluttet hele og forsynes så med registre. I Ribe amt er vi vedblevet med den gamle ordning at samle 4 årgange i ét bind. Det er ikke alene mere økonomisk, men også mere praktisk og mindre tidkrævende for forskeren, der ellers skal slå op 4 gange så mange steder for at finde det, han søger.

Dette register må redaktøren udarbejde. I Personalhistorisk Tidsskrift 1918 har H. W. Harbou skrevet »Om Personregistre« og giver her gode råd om, hvor meget man bør medtage eller udelade. Man skal f. eks. ikke registrere navnet Bartolin, fordi det siges om én, at han har hørt forelæsninger hos Caspar Bartolin, for der føjes ikke en tøddel til, hvad man vidste om professoren i forvejen. Folk i jævne stillinger kan der være grund til at medtage, når de optræder som tingsvidner, faddere eller lignende. Det kan give et vigtigt personalhistorisk vink. Men det er vanskeligt at trække en grænse. Det er desuden rigtigt, hvad dr. O. Nielsen skrev, at »selv den ubetydeligste person kan ved en topografisk eller kronologisk undersøgelse få betydning«. Harbou har ret, når han hævder, at i en amtshistorisk årbog, der henvender sig til en snævrere læsekreds, bør man i reglen medtage navne, som man i Historisk Tidsskrift med rolig samvittighed kan lade ligge, simpelthen fordi ingen vil lede efter dem der. Som med personnavne, således også med stednavne. Man skal ikke nævne Celle, fordi en rejsende overnatter der, men nok Hamborg, hvis det fortælles, at vestkystens fiskere holder til der. Det kan i anden sammenhæng måske tjene en skildring af samhandelen mellem Hamborg og Vestkysten.

Redaktionen må huske, det er en lokalhistorisk årbog. Man må sørge for, at ingen af lokaliteterne glemmes, men at de forskellige egne vekselvis kommer med. Byer eller sogne med en særlig rig historie, hos os således Ribe, bliver der dog mere at berette om end om visse andre lokaliteter. Det er ikke let at gennemføre en jævn fordeling. Dog kender redaktøren i reglen sit amt så godt, at han ved, hvor der sidder folk, der kan behandle emner fra en bestemt egn. Dem må han så bede om at gøre det. Eksempelvis kan nævnes, at vi bad en ældre interesseret brolægger i Esbjerg, der havde levet hele sit liv ved Vestkysten og kendte kystens forhold som få, at skrive om skælgravning i vadehavet, andre bad vi skrive om hedernes opdyrkning, og en mand på Østeregnen bad vi skrive om skovtyverier. Forfattere, som redaktøren vidste længe havde muntret sig i ting-

bøgernes jungle, blev bedt om at behandle emner derfra. I alle tilfælde gav det gode resultater. Måske har en arkæolog eller museumsmand gjort fund, man gerne vil bringe noget om. Så henvender man sig til den pågældende. I de senere år har Ribe amts museer udgivet deres eget årsskrift »Mark og montre«. Det medfører, at vor årbog nu ikke bringer så meget arkæologi- eller museumsstof, selv om man dog stadig har opmærksomheden henvendt derpå.

Sådan kan der overalt i landet være forhold, redaktionerne må være interesseret i at få draget frem. Emnerne er utallige. Og det gælder om at få bogens indhold gjort så afvekslende og varieret som muligt. Vore medlemmer er jo meget forskellige, fra arbejdsmænd til professorer, dog er mange ifølge tingenes orden noget oppe i årene, og disse ynder især levnedsskildringer. Men her må redaktionen passe på. Når folk fortæller om sig selv, er det gerne om deres store og gode handlinger. Det er sjældent, man får selvbiografier af samme art som Augustins og Rousseaus Confessiones. Det kan blive nødvendigt med beskærerkniven. Rene stamtavler bringer vi ikke. De vil blive for tørre for folk uden for slægten.

Vi ynder ikke ubehandlet stof eller rene materialesamlinger, men bringer dem dog undertiden, f. eks. i brevvekslinger og skolefundatser, hvis de sidstnævnte ikke er skåret over den almindelige læst, hvad de fleste forøvrigt er. I nogle afhandlinger må visse afsnit dog ofte gengives ordret. Småstykker bringer vi gerne; erfaringen viser, at de tit læses først. Ligeledes bringes kortfattede mindeord om afdøde, der har arbejdet for samfundet eller skrevet om amtets historie.

Medlemmerne har et vist krav på at blive orienteret om ny litteratur om egnen. Selv om der ikke er plads til nogen indgående anmeldelse, vil nogle få linier om hver bog eller afhandling også være en hjælp (måske ikke mindst for producenterne).

Når artiklerne er kommet ind, må de undersøges og vurderes. Redaktøren giver dem en første omgang, hvorefter de går til de øvrige redaktionsmedlemmer, hvis bedømmelse, anmærkninger og tilføjelser medfølger. Mange afhandlinger er fornemme, uden rag og revne, lige til trykkeriet. Andre kan rumme visse problemer. Undertiden er det besværligt at finde ud af, om et afsnit er vist eller galt. Man må bede om at få kilderne opgivet. Ofte må der forhandles med forfatteren om vanskelige afsnit eller om at forkorte vidtløftigheder. Undertiden er der én, der stolt siger med Goethe: »Lad bæstet stå!« Men næsten altid kommer man til et resultat ved forhandling. Undertiden kan det blive nødvendigt at skrive visse afsnit om, hvad der kan være såre vanskeligt, da man ikke må ødelægge forfatterens stil og skrivemåde.

Videre må redaktøren beskære billeder, undertiden selv fremskaffe dem, læse den sidste korrektur og forhandle med bogtrykkeren. Endelig ville han gerne have givet forfatteren et anstændigt honorar. Men så højt er lokalhistorisk arbejde ikke agtet, at det sker »i denne konges tid.«

Om årbøgernes ydre har der gentagende været diskussion. For en god snes år siden prøvede vi på at fikse op på omslaget. Men det blev ikke gjort godt nok til,

at salget i boghandelen steg nævneværdigt. Måske er forholdet anderledes i andre amter. Men vi fortsætter med bogens beskedne dragt og stoler på vore medlemmer. Skulle vi lægge an på et blikfang og bogladesalg, måtte vi desuden hvert år paginere forfra og lave årlige registre, og det vil vi ikke (se foran).

Foruden årbogen udsender vi større og mindre skrifter. De er beregnet til salg hos boghandlerne og udstyret derefter. Når vore pengeforhold tillader det, får medlemmerne af og til en af disse bøger gratis. Helt at gå over til den art forlagsvirksomhed, som med held er praktiseret i Århus, og som overarkivar Vagn Dybdahl talte om ved årsmødet 1967, tør vi ikke. Dels udgiver vi i årbogen en strøm af mindre artikler, der nok fortjener at komme frem, dels kan begyndende lokalhistorikere her hvæsse deres pen, og dels er årbogen et bindeled mellem og et bånd om medlemmer og bestyrelse, som næppe kan undværes i vort amt med den tynde bebyggelse, og hvor der ikke er en storby med mange bogelskere, mange lærde anstalter og en skøn række vise mænd. Selv om vi i meget kan tilslutte os Dybdahl, bryder vi ikke broerne af til det gamle. Vi holder på »et både og« og finder, at de to former støtter hinanden.

Når et udvalg påtager sig dette ikke altid helt lette redaktionsarbejde, er det, fordi det føler sig overbevist om, at det lokalhistoriske arbejde er et led i højnelsen af vort folks kultur, at det kan give en rigdom i sindet at opdage, at »hver plet har fået stemmer« – og tillige opdage, at man så aldrig behøver at vandre alene, man har fået følgeskab.

H. K. Kristensen

Blandt de historiske amtssamfunds opgaver må udgivelsen af årbøger formentlig anses for at være den vigtigste. Årbogen er det konstante og regelmæssige bindeled mellem bestyrelsen og medlemmerne, ja for mange medlemmers vedkommende er årbogen næsten den eneste kontakt. Hvis denne betragtning kan accepteres, må årbøgerne være selve grundlaget for de historiske amtssamfunds trivsel, og derfor kan der være særdeles gode grunde til med mellemrum at gøre de historiske årbøger til genstand for drøftelse og kritisk vurdering.

De historiske årbøger må have et dobbelt sigte. Som amtsårbøger skal de først og fremmest være skrevet for den historisk interesserede læge læser. Artiklerne må derfor være let læselige og forståelige. Stoffet må være alsidigt inden for lokalhistoriens talrige discipliner, og der må behandles emner fra alle dele af amtet, såvel fra by som fra land. Men foruden at være vel skrevet og veldisponeret, må en årbogsartikel være sober og vel underbygget. En årbogsartikel må i væsentlig grad bygge på nyt, ikke tidligere trykt kildemateriale – eller måske bringe gammelkendt stof set under en ny synsvinkel. Endelig må den være forsynet med et effektivt noteapparat, så at læseren straks har mulighed for selv at kontrollere eller supplere artiklens detaljer.

Hvis en årbog opfylder de ovenfor anførte krav, vil den også opfylde de krav, der kan stilles fra rigshistorikerens eller faghistorikerens side. Et sådant bestemt

krav til årbøgerne blev formuleret af afdøde professor Albert Olsen i Fortid og Nutid, bd. XV, hft. 1. Albert Olsen rettede en kritik mod den lokalhistoriske litteratur i almindelighed, og her må årbøgerne såvist bære deres væsentlige part af kritikken.

En årbogsartikel skulle således ikke blot være underholdende og »interessant« læsning for en læg, mindre kritisk læser. Den skulle kunne bruges af den historiker, der søgte efter lokale, kontante oplysninger. En årbog skulle med andre ord kunne hævde sig som et forsvarligt fagligt tidsskrift, og derfor måtte årbogens forfattere bygge deres artikler op på førstehånds kildemateriale fra museer og arkiver, og de måtte have det nødvendige kendskab til arbejdets metode. Med andre ord: Man har fra faghistorisk side stillet forventninger om, at der i det lokalhistoriske arbejde ydes et forskerarbejde, der i kvalitet ikke er ringere, men måske knapt så omfattende og dybtgående som faghistorikerens.

I hvor høj grad det efterhånden vil blive muligt at leve op til disse strenge krav skal der ikke spås om her. Men hvis man i en amtshistorisk årbog i dag vil prøve at nærme sig det høje mål, må der fra redaktionens side gøres et målbevidst, men skånsomt arbejde – og med den mangel på årbogsstof, som de fleste amtssamfund lider under, må man til stadighed tænke år ud i fremtiden og i god tid prøve at fremskaffe egnet stof. Man hører, at en eller anden pusler med noget, og så må der et lille skub til. Måske ligger en anden inde med et halvfærdigt manuskript, der blot skal hjælpes over et dødt punkt. Undertiden kan en god fortæller lokkes til at nedskrive sine erindringer, og erindringer kan være et godt førstehånds kildemateriale, der kaster nyt lys over gamle begivenheder.

Men en årbog bør ikke blot indeholde let læselige artikler af en god kvalitet. Der kan i årbøgerne gives en oversigt over, så vidt muligt, alt historisk arbejde inden for amterne. Det vil være naturligt, om en årbog giver plads til årsberetninger fra de lokale museer og arkiver, således at læseren får et godt indtryk af, hvad nyt lokalhistorien har udrettet i årets løb. Det vil ligeledes være passende, om der lejlighedsvis gives læserne en orientering om historiske institutter eller selskaber, der udsender litteratur af lokalhistorisk og kulturhistorisk interesse. De nye bøger, tidsskrift- og avisartikler, der er fremkommet i årets løb, bør registreres – de vigtigste bøger eventuelt anmeldes, og endelig må en årbog være forsynet med passende registre.

Og når redaktøren så har sit stof hjemme, begynder det egentlige og vanskelige arbejde. En hurtig, men kritisk gennemlæsning fortæller straks, om man foran sig har en godt gennemarbejdet og velskrevet tekst, der i sit grundprincip bygger på førstehåndskilder eller fremsætter nye synspunkter. Måske kan en redaktionel bearbejdelse klare mindre mangler og fejltagelser, men man kan komme ud for at måtte sende et manuskript tilbage med anmodning om en gennemgribende omarbejdelse. Og her kan spørgsmålet opstå: Vil man bringe et halvdårligt eller slet skrevet indlæg for at fylde op i en slunken årbog – eller risikere, at forfatteren fornærmet siger nej og lukker af for al videre diskussion? Heldigvis er de fleste forfattere glade for at modtage den – måske beskedne – vejledning, som

en årbogsredaktør kan give, men det hænder også, at en og anden interesserer sig mindre »for at dyrke historisk videnskab end for sin egen fortrinlighed.«

Men også for en årbogsredaktør kan det være nødvendigt med bistand udefra. Lokalhistoriens fagområder er så mangfoldige og forskelligartede, at en redaktør lejlighedsvis må søge bistand hos særligt kyndige.

Således som den kulturhistoriske forskning har udviklet sig, hvor indsamlingen af studiemateriale for en meget stor del foregår på »lokalt plan«, og hvor der i nogle tilfælde ligefrem kan være tale om et samarbejde mellem *forskeren* og *genstanden for hans forskning,* må man nødvendigvis møde også faghistorikeren i de amtshistoriske årbøger. Og dette sker vel at mærke ikke bare som »pynt« eller som en nødvendig afhjælpning af stofmangel, men som et selvfølgeligt og frugtbart samarbejde. Den læser, der i årbogen ser en artikel om tækning, har måske værdifulde supplerende oplysninger fra sin egen hjemegn. Og den ældre læser, der med stor appetit har læst om sit hjemsogns stednavne, kan have væsentligt nyt om gamle navne at tilføje.

Derfor bør en årbogsredaktør, når lejlighed gives, søge kontakt med enhver forsker, der inden for sit felt gør studier i det lokale område. Årbøgerne vil hermed kunne hævde sig og stå som fuldt gyldige led blandt de lange rækker af historiske skrifter, der afspejler kulturhistoriens situation i dag – og de historiske amtssamfund vil i stedse højere grad stå som bærere af en kulturtradition, der i i lige grad har blikket vendt mod *den historiske videnskab* og *den folkelige oplysning.*

Ole Warthoe-Hansen

Tingbøger

AF JENS ULF JØRGENSEN, KRISTIAN HALD
OG AXEL STEENSBERG

Blandt de sidste års største kildepublikationer er Landbohistorisk Selskabs udgave af tingbøger. Rækken omfatter Herlufsholm birk 1616–33 (udg. Karen Marie Olsen), Aasum herred 1640–48 (udg. Aksel E. Christensen og Troels Dahlerup), Skast herred 1636–40 (udg. Poul Rasmussen) og Sokkelund herred 1621–22, 1625–37 (udg. Ole Karup Pedersen og Karen Marie Olsen). I stedet for at bringe en almindelig anmeldelse har redaktionen bedt en retshistoriker, en sproghistoriker og en kulturhistoriker om at vurdere tingbøgerne ud fra hver sit specielle synspunkt.

– som retshistorisk kilde

Dansk ret undergik en række betydningsfulde ændringer i 15 og 1600-årene. i hvilken udvikling retspraksis spillede en meget væsentlig rolle. På adskillige områder arbejdede domstolene sig bort fra den i lovene indeholdte ordning, og man får derfor et fejlagtigt eller i det mindste ufuldstændigt billede af retstilstanden, om man udelukkende hæfter sig ved datidens skrevne ret, således som denne havde fundet sit udtryk i landskabslovene og de kongelige forordninger og recesser. I den retshistoriske litteratur har man også længe været opmærksom på rettertingets og i et vist omfang, landstingenes afgørelser. Da indehaveren af lovgivningsmagten, konge og rigsråd, tillige udøvede den højeste domsmyndighed i landet, kan det ikke undre, at rettertingsdommene måtte få betydning ud over den enkelte sag. At også enkelte landstingsdomme har været tillagt præjudikatsvirkning, fremgår af de af samtiden benyttede private domssamlinger.

Derimod har herreds- og birketingene ført en temmelig upåagtet tilværelse ved studiet af den ældre ret, uanset det på forhånd må synes klart, at kendskab til de underordnede domstoles praksis ofte er en nødvendig forudsætning for forståelsen af de overordnede domstoles afgørelser. Det er derfor glædeligt, at der ved udgivelsen af tingbøgerne fra fire retskredse er taget skridt til at kaste lys over en del af det righoldige tingbogsmateriale fra 1600-årene. Tingbøgerne er gengivet i uforkortet stand, hvilket muliggør et ganske anderledes indblik i den enkelte egns retssædvaner, end hvis man havde foretaget et skønsomt udvalg af tingbogsstoffets mangfoldighed, alt afhængigt af, hvad en udgiver måtte finde væsentligt eller uvæsentligt. Uden kendskab til den lokale sædvane risikerer man

ofte at bedømme den enkelte sag forkert. Til eksempel kan anføres, at bygningerne til fæstegårdene almindeligvis tilhørte jordejeren, men ifølge sædvane i Skast herred var fæsterens ejendom, hvilket fik betydning, når denne i anledning af fæsteforholdets misligholdelse måtte fraflytte gården.

Ifølge den koldingske reces af 13. december 1558, art. 11, jfr. den dronningborgske reces af 21. december 1551, art. 3, skulle hver tingskriver have en tingbog, hvori han skulle indtegne alle domme, skøder, vidner og alle andre mærkelige breve. At tingskriverne ikke altid har røgtet deres hverv tilfredsstillende, viser et kongeligt åbent brev af 29. marts 1578, hvor kongen beklager sig over, at vidnesbyrd, domme m. v. ikke straks indføres i tingbøgerne med det resultat, at de ofte forvanskes. Det pålægges derfor tingskriveren straks at indskrive »samme vidnesbyrd, domme eller breve med sin fuldkomne mening udi tingbogen«. Tingskrivernes virksomhed var således i et vist omfang reguleret fra højeste sted. Ved gennemlæsning af de udgivne tingbøger vil man hurtigt erfare, at tingskriverne heller ikke i 1600-årene har efterkommet de kongelige bud til punkt og prikke. Tingbøgerne kan således være tavse om sager, som påviseligt har været for vedkommende ting. Og med hensyn til de sager, der er blevet refereret, vil man kunne konstatere, at ikke ikke alle stadier af sagerne er blevet indført i tingbøgerne. Hertil kommer, at tingbogsreferaterne stort set er yderst summariske og nu og da temmelig unøjagtige. Alt dette vanskeliggør i et vist omfang studiet af tingbøgerne.

Læseren vil ganske givet undre sig over, at så forholdsvis få af tingenes afgørelser er truffet i egentlig domsform. Dette må imidlertid ikke forlede til den anskuelse, at vidnesbyrd aflagt på tinge var uden retsvirkning, selv om der ikke blev afsagt dom, hvilket skyldes karakteren af datidens beviser, der uimodsagt fra modpartens side kunne have samme virkning som egentlige domme. I øvrigt endte en hel del sager med forlig, og i Skast herred var det endvidere hyppigt indenretligt at vedtage voldgift, således at hver af parterne udpegede to voldgiftsmænd. Voldgift ses ikke omtalt i de da gældende love, og den her nævnte fremgangsmåde er et blandt mange eksempler på, at 1600-årenes retstilstand er langt mere varieret end lovgivningen lader ane.

Som bekendt blev der først med Danske Lov fra 1683 tilvejebragt retsenhed herhjemme. Det nuværende Danmark var indtil da inddelt i to retsområder, det sjællandske og det jyske, hvor grundlaget for retsordenen var henholdsvis Eriks sjællandske lov og Jyske lov. På flere punkter præges disse love af indbyrdes forskelle, men det må ikke overses, at en væsentlig del af lovstoffet i 1600-årene udgjordes af love fra tiden efter 1558 gældende for hele riget. Yderligere må nævnes, at Jyske lov – af grunde, som skal lades uomtalt her – fra omkring år 1600 begyndte at fortrænge den sjællandske lovbog i retsbrugen, en omstændighed, der var medvirkende til at udviske forskellene mellem retsområderne. Sammenligner man tingbøgerne fra Sokkelund herred og Herlufsholm birk med tingbøgerne fra Aasum og Skast herreder, får man da også indtryk af en forholdsvis ensartet retstilstand i rigets forskellige egne, bortset fra, at visse processuelle in-

stitutioner som sandemænd og ransnævninger ikke fandt anvendelse uden for det jyske retsområde.

Da tingbøgerne hidrører fra en periode, hvor adelen spillede en væsentlig rolle i samfundslivet, spørger man sig selv, i hvilket omfang retsplejen dikteredes af adelige særinteresser. Egnet til at komme i betragtning i denne forbindelse er kun tingbøgerne fra Skast og Aasum herreder, vel især sidstnævnte herred med hele 6 hovedgårde. Oplagte eksempler på utilbørlig hensyntagen til en adelig procespart har jeg ikke kunnet finde, hvilket kunne tyde på, at domstolene har indtaget en uafhængig stilling, men noget afgørende bevis herfor er dette selvfølgelig ikke.

Tingbøgerne beretter om drab, vold, injurier, lejermål og tyveri, men disse straffesager indtager en forholdsvis beskeden plads i stoffet sammenlignet med sager om gæld, skifteforhold, fæsteforhold, syn af veje og broer og andre civilretlige forhold. Hyppigst forekommende er gældssagerne, hvilket må gøre læsningen af tingbøgerne noget ensformig for dem, der ikke har et specifikt videnskabeligt ærinde. Hvad angår straffesagerne, er det mærkeligt, at der findes så få sager om trolddom. Det kan være, at de år, tingbøgerne repræsenterer, har været magre i trolddomsmæssig henseende, men det kunne også skyldes, at trolddomsforbrydelsen har været mindre hyppig på landet end i byerne. Fra Aasum herred foreligger bl. a. sagen om galne Rasmus (1642), der i første omgang blev fundet skyldig i gudsbespottelse og derfor skulle straffes på sit liv med et sværd, men senere blev dømt til »bål og brand« for trolddom. I en anden sammenhæng får man at vide, at der blev hugget 12 læs ved »til at brænde galne Rasmus med«.

Der kan iøvrigt næppe herske tvivl om, at Rasmus vitterlig var sindssyg, men det var ikke et forhold, som man tillagde betydning i datidens strafferet. En sag fra Sokkelund herred (1625) kunne dog tyde på, at man i retspraksis var begyndt at ændre syn på sindssygdom. En hestetyv blev dømt til »galge og gren, høj og hedensk jord,« medmindre øvrigheden benådede ham, og det tilføjedes: »dog samme fange ikke synes at være ved sit fulde vid og forstand.«

Alt i alt giver tingbøgerne et værdifuldt indblik i 1600-årenes retsliv, og man må håbe, at de foreliggende udgaver må blive fulgt op af nye i en ikke alt for fjern fremtid. En væsentlig hjælp for forståelsen af tingbøgerne yder de af Poul Meyer udarbejdede retshistoriske noter, men samtidig må man beklage, at mangelen på et sagregister i høj grad vanskeliggør et systematisk studium af det publicerede tingbogsmateriale, der fylder henimod 3.000 sider.

Jens Ulf Jørgensen

– som sproghistorisk kilde

Den store udgave af danske tingbøger, der – man tør forhåbentlig sige: foreløbig – omfatter fire rækker, viser klart, at tingbøgerne er en hovedkilde til oplysning om sproget i det 17. århundrede, sidste halvdel af den periode, der i sprogforskningen kaldes den ældre nydanske.

Deres ordforråd er meget stort, bl. a. en følge af de yderst forskelligartede sager, der behandledes på herredstingene. Specielt er det saglige ordforråd, således som det f. eks. fremtræder i skifter og synsforretninger, meget rigt og varieret. De foreliggende bind indeholder da også adskillige ord, der ikke findes i Kalkars ordbog, men som vil finde deres plads og forklaring i den nye ordbog (eller de nye ordbøger), som er planlagt at skulle afløse den. Også af hensyn til fuldstændigheden og dermed anvendeligheden af en fremtidig »ny Kalkar« må man håbe, at flere nye tingbogsrækker bliver udgivet, inden den ser dagens lys.

Af en enkelt side af ordforrådet foreligger der allerede en meget interessant og fyldig undersøgelse af J. Kousgård Sørensen: Husdyrenes farvebetegnelser. En studie i tingbøgernes ordforråd (Bol og By IV, 1963). En del af de mange gloser, der optræder i forbindelse med frem- og efterlysning af bortløbne husdyr, er fælles for de fire tingbøger, men mere iøjnefaldende er de betydelige ordgeografiske forskelle på dette område. Kousgård Sørensen mener, at det foreløbig er vanskeligt at vide, hvad der her svarer til reelle forskelle i de pågældende dialekter. Undersøgelser baseret på et mere omfattende materiale er utvivlsomt ønskelige, men der er næppe grund til at tvivle om, at de ordgeografiske forskelle i tingbøgerne stort set virkelig svarer til forskelle i det 17. århundredes danske dialekter. På samme måde må den stærkt varierede landbrugsfaglige og terrænbeskrivende terminologi, der fremtræder i markbøgerne, en anden meget vigtig kilde til oplysning om periodens sprog, i hovedsagen have sin rod i lokale forskelligheder, selv om landmålernes eller skrivernes egen sprogform kan tænkes at spille en rolle.

Af det store antal stednavne, der omtales, har især marknavnene interesse, idet de fleste bebyggelsesnavne vil være kendt fra ældre kilder. Særlig rige på marknavne synes tingbøgerne fra Sokkelund herred at være, hvad der er så meget mere værdifuldt, som det er yderst begrænset, hvad der ellers i dette herred er overleveret af marknavne i kilder ældre end markbogen 1681. Udgaven er benyttet i et arbejde af Ib Lumholt: Ordforrådet i Sokkelund herreds marknavne, udgivet i Institut for navneforsknings skriftserie Navnestudier. Af tingbogsudgaverne fremgår det i det hele med stor tydelighed, at man ved fremtidige stednavneudgaver, der omfatter marknavne, også må excerpere det rige stof i tingbøgerne, trykte eller utrykte, i alt fald for så vidt de er ældre end markbøgerne, der ved siden af udskiftnings- og matrikelskortene er hovedkilderne til vor viden om denne del af navnestoffet.

Også personnavnene rummer et stort materiale for navneforskningen, selv om der fra perioden er andre, tildels vigtigere kilder til disse end tingbøgerne. Tingbogens navnestof er inddraget i undersøgelsen i Eva Villarsen Meldgaards bog om sydvestjysk navnskik gennem 300 år (Navnestudier nr. 4, 1965). Udgangspunktet er her Skast herreds tingbog 1636, hvis navneforråd skildres udførligt og sammenlignes med navnene fra udvalgte perioder i kirkebøgerne fra de fem af herredets sogne, hvorfra de går tilbage til det 17. århundrede. Et af emnerne for undersøgelsen er også forholdet mellem hjemlige og indlånte navne. I 1636 spil-

ler de gamle nordiske navne endnu en betydelig rolle, idet de udgør 11 % af navneforrådet. I hele Ribe stift udgjorde de iflg. Kancelliregistranterne 1536–50 11,8 %, så forholdet har åbenbart været nogenlunde konstant i disse egne gennem det meste af et århundrede. Blandt navnene i 1636 er der ikke få sjældne eller af usædvanlig form, f. eks. Wuße (Wuß, Wueß) d. v. s. det gammeldanske kvindenavn Osa, og mandsnavnet Orbon = Urbanus. Også de temmelig hyppige tilnavne, der optræder her ligesom i de andre tingbogsrækker, kan være af betydelig interesse.

Sproget i tingbøgerne er stort set tidens almindelige skriftsprog i den form, det havde i ikke-trykte kilder med store uregelmæssigheder, bl. a. i ortografisk henseende. Men i alle protokollerne brydes normen mere eller mindre under indflydelse af skrivernes talesprog. Mindst dialektpræget er vistnok tingbogen fra Åsum herred, men man træffer dog fynske dialektformer som stabe »stub«, lafougit »ladefoged«, rondet »rådnet«, og stouffhußit. Ord som gris og nyre optræder som neutrum: griißet, nyrit.

Sokkelund-tingbogen rummer dialektale former som aldielis, wurdierit, rou »ro«, ßlou »slog«, hyre »hyrde«, mørre »myrde«, drefft »dræbt«, greße »grise«, fran »fra«, tienn »tjener« (verbet) og adskillige andre. Særlig kan bemærkes en række dialektale former af stednavne: Wæbech og Veffbech »Vedbæk«, Lynndby »Lyngby«, Huiør »Hvidøre«, Viesløu »Vigerslev« og Fresborge »Frederiksborg«.

Fra Herlufsholm træffer man bl. a. skrivemåder som samtaatte »samtykkede«, sprank »sprang«, lied »lejet«, liede »lånte«, ombare »åbenbart«, trey »tre« (alm.). Roskilde skrives flere gange Raaschiulde o. lgn., former der viser, at den sjællandske dialektudtale Roskylde allerede var i brug i begyndelsen af det 17. århundrede; iu er her som oftere tegn for y, tingbogen skriver f. eks. schiuldig »skyldig«.

Betydelig stærkere dialektpræg end de fynsk-sjællandske har, som man kunne vente, tingbogen fra Skast herred. Dens sprogform kan ses som udtryk for, at den særlig jyske skriftnorm, som Karl Martin Nielsen (Tre jyske bønnebøger, Festskr. Skautrup s. 223 ff.) har påvist i jyske kilder fra slutningen af middelalderen, har holdt sig i skrevne tekster langt ned i nyere tid. Den er karakteristisk ved, at den indeholder dialektale træk, der er fælles for de nørrejyske dialekter, men undgår de mere lokalt begrænsede dialektejendommeligheder. I tingbogen fra Skast herred træffer man dog foruden fællesjyske træk som diftongeringen af langt e og lignende, også dialektformer med mindre udbredelse. En analyse af sprogformen med henblik på en sammenligning med de moderne dialekter i området er en nærliggende og fristende opgave, som sikkert vil blive taget op, men som falder uden for rammen af en kort anmeldelse. Den vil kunne vise, om dialekten i de forløbne århundreder er undergået væsentlige lydlige ændringer, eller om den i det lange tidsrum har holdt sig nogenlunde konstant. Skriveren af tingbogen var i den periode, udgaven spænder over, gårdmand Laurids Pedersen i Allerup i Sneum sogn, naboby til Darum, hvor H. F. Feilberg var præst i 1876–1891

og hvorfra han i sin jyske ordbog bringer noget af det bedste og fyldigste materiale, der kendes fra en nordisk dialekt. Der foreligger således et rigt sammenligningsmateriale fra nyere tid fra omtrent samme sted. At Darum ligger lige på den anden side af herredsgrænsen, i Gørding herred, spiller næppe nogen større rolle; intet tyder på, at herredsskellet, der her udgøres af Sneum Å, tillige har været et dialektskel af betydning. Enkelte momenter af sprogformen skal kort omtales. Ordene ko og sko optræder flere gange i tingbogen i formerne qu og schu, medens ordet bro skrives brou. Det svarer nøje til de moderne dialektforhold, idet de to første ord hedder ku og sku i det sydlige Nørrejylland, hvorimod bro udtales med ow-diftong i overensstemmelse med den almindelige udvikling af langt, udlydende o i dialekten. (Kort over de danske folkemål s. 34 f). Ordet græs hedder i en del af det jyske område, bl. a. i Darum, græjs, en form, der afspejler sig i skrivemåderne greiß, greißning. Stolpe skrives flere gange stølpe, hvad der svarer til, at ordet udtales støllep på Fanø, altså i en udkant af herredet. Darum har derimod den sædvanlige udtale med å, og forholdet er formodentlig det, at en gammel form er bevaret som en relikt på Fanø, medens den er forsvundet i Darum under indflydelse af rigsmålet eller af andre jyske dialekter.

Det vil fremgå af det foregående, at tingbøgerne er af den største betydning for sprogforskningen, specielt for dialekt- og navneforskningen, og udgaver som de foreliggende er en nødvendig forudsætning for, at det uhyre stof virkelig kan blive udnyttet af forskerne. Det vil være naturligt at slutte omtalen af det store udgiverforetagende med et ønske om, at udgivelsen må blive fortsat med tingbøger fra så mange herreder og birker som muligt, så mange kulturelt og dialektalt forskellige områder bliver repræsenteret. Idealet ville vel, set fra et sprogligt synspunkt, være et bind med en eller flere årgange fra hvert af de herreder, der har bevaret tingbøger ældre end år 1700; der kunne da i fuldt omfang anvendes sprog- og kulturgeografiske metoder ved studiet af deres indhold. Men realisationen af et sådant ideal må nødvendigvis ligge et stykke ude i fremtiden.

Kristian Hald

– som kulturhistorisk kilde

Enhver historiker, der har haft brug for tingbøger fra 1600-årene, ved, at de er vanskelige at læse. Måske er dette en væsentlig årsag til, at man i så forholdsvis ringe grad har benyttet dem. Så meget mere fortjenstfuldt er det, at »Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie« har påtaget sig udgivelsen af foreløbig fire rækker under fællesbetegnelsen »Ældre danske tingbøger«. Man kunne spørge, om det ikke var tilstrækkeligt at duplikere dem i lighed med »Viborg landstings dombøger«. Men herreds- og birketingsbøgernes stof vil sandsynligvis have interesse for en betydelig større kreds, og dette gør nødvendigheden af kommentarer vigtig, hvilket atter gør det rimeligt at trykke udgaven.

»Ældre danske tingbøger« indeholder en mængde stof af interesse for den

sociale og økonomiske historieforskning, for retshistorien og for navneforskningen. Men de rummer også et væld af almindelige kulturhistoriske oplysninger. Det er disse, som skal gøres til genstand for omtale i det følgende.

I beskrivelsen af de stridigheder, der måtte afgøres ved herreds- og birkeretten, kommer man fortidens mennesker nærmere ind på livet end ved læsningen af de fleste andre historiske kilder. Navnlig biomstændighederne ved sagen, som vidnerne belyser den, kan man i mange tilfælde drage vigtige slutninger af og få arbejdsprocesser eller levevaner oplyst, som man ellers ikke har mulighed for at efterspore.

I folks daglige omgang med hinanden spillede handlinger i drukkenskab en fremtrædende rolle. Thi folk var nødt til at indtage en væsentlig del af den væske, legemet har behov for, i form af øl. Vandet var næsten altid for skiddent til at drikke, og øllet var i reglen stærkt nok til, at man kunne blive beruset uden at drikke umådeholdent. Bønderne kom derfor tit i »bårdag« med hinanden, og så blev omgangstonen fuld af fornærmelser. Det var bønderne ganske vist ikke ene om, men det er først og fremmest om deres omgangsform, tingbøgerne beretter.

Landsbyens folk sloges ofte med våben, der var gjort til andet brug: høtyve, leer, økser, knive, vognkæppe, stavrer, ølkrus og lignende, hvor de højere stænder greb til duel på blanke våben eller pistoler. Men bønderne følte sig lige så let krænkede på deres ære som andre mennesker. Det ene ord tog det andet. Man udvekslede beskyldninger som hundsfot, tæve, hore, skælm e. lign. Og hvad ord ikke kunne udrette, det tillagde man med uhøviske lader og fagter. Den værste måde en kvinde kunne håne en mand på, var at tage sine klæder bagop og bede ham kysse hende i hendes »ast«. Men de her omtalte tingbøger bringer tillige en køn buket øgenavne, beskidte viser og nedrige talemåder. Det var slemt at kalde en mand »horsefucker« (sodomist), thi kunne beskyldningen bevises, var han døden vis. Mindre farligt, men meget ondskabsfuldt var det, når folk fra Grimstrup ved Varde o. 1639 fandt på at kalde et af deres sognebørn Poul Kjøb-Kusse, fordi han havde giftet sig med møllerens steddatter i Roust, om hvem snakken gik, at hun havde ligget i med sin stedfader, hvorfor Poul skulle være betalt for at ægte hende og påtage sig faderskabet til det barn, hun ventede. Tilnavnet var så meget skændigere, som det under tingsforhandlingerne viste sig, at rygtet havde talt usandhed.

Det er værd at bemærke, at slagsmål ikke altid kom af umådeholdent drikkeri. En sammenligning mellem de tre herreder i forskellige egne af landet – Sokkelund, Åsum og Skast – synes at vise, at slagsmål var hyppigst i det vestlige Jylland. Men drikkeri var sjældent grunden i denne egn. Noget forhold mellem landsbyernes størrelse og slagsmålenes hyppighed kan ikke uden videre påvises. Men det kunne se ud til, at de sjællandske landsbybønder i almindelighed var selskabelige mennesker, der fra bystævnet var vant til at drikke meget øl og undertiden kom op at slås i fuldskab. Når de var ædru, ytrede deres omgængelighed sig, trænet som de var i byfællesskabets ånd. I de vestlige egne var der færre og gennemgående mindre landsbyer, men til gengæld boede mange bønder i enligt

beliggende gårde. Det er en kendt sag, at folk, der bor afsides, har vanskeligere ved at finde sig i andre folks nærgående handlinger end dem, der aldrig har været vant til at være alene. De fleste slagsmål i Skast herred opstod da også som følge af, at naboer gik hinandens interesser for nær: Kreaturer blev sluppet løs, inden naboens eng var slået. Fremmede geder sprang over kålgårddiget, hvorfor husmoderen pudsede sin hund på dem. Man optog fremmede husdyr på sin mark og måtte høre ilde derfor. Man stredes med sit tyende eller blev uenig med granderne om hegningen o.s.v. Det er måske ikke uden grund, når folk fra nogle egne af Jylland op til den nyeste tid har været anset for rethaveriske og stridbare. I Åsum herreds tingbøger tales sjældent direkte om fuldskab som årsag til slagsmål. Men ofte skimtes her som på Sjælland drikkeriet som den til grund liggende omstændighed.

Forholdene i mark, eng, hede og skov belyses ofte på fortrinlig måde i tingbøgerne. Man hører om jordens opmåling og inddeling med »trebømning« og »afpæling«, om græsmarksbrugets omdriftsformer så vel som om trevangsbruget, hvilke afgrøder, man såede, hvorfor man ikke formåede at adlyde recessens krav om at anlægge humlekuler og plante ymper o.s.v. Overraskende er det, at Glostrups bønder »rispede« (førstegangs-pløjede) fælleden lige efter St. Hans. Thi det må betyde, at de rensede jorden ved flere gange brakpløjning ligesom bønderne på Vest-Lolland og i Nord-Tyskland. Og deraf følger, at vinterkornet i Glostrup lå først i rotationen, medens det i alle andre egne, Skåne indbefattet – men Vest-Lolland undtagen – lå som nr. to, fordi man nødig ville undvære fælledgræsningen. Hvis udgaven også havde omfattet Sdr. Dyrs herred, ville man have set, at enkelte danske bønder også dyrkede roer i 1600-årene, hvilket i og for sig ikke er forbavsende i betragtning af, at de dyrkedes både i Tyskland og Sverige, vel navnlig til menneskeføde, men lejlighedsvis også til kreaturfoder. Det antyder, hvad man kan finde af interessante oplysninger ved en fortsættelse af tingbogsudgaven.

De foreliggende rækker har endnu ikke givet meget om redskabernes forskelligartethed. Det hedder om en mand, at han sidder og »flyer« på sin krog. Det er den sjællandske ard-plov, der menes. Nogle karle sad i 1630 på en tromle i Vanløse. Tromlen hører ellers til de redskaber, der sjældent omtales i skifter fra 1600-årene. Men den lå vel som oftest ude i marken? Seletøjet omtales tit, og man sporer forskellen mellem bringeseler og stavseler. Forspandet var i de fleste tilfælde heste – også for ploven. Men stude og heste trak ikke sjældent ploven tilsammen. Mejeredet synes at have været mere udbredt end man hidtil har vidst. Også med hensyn til høstmetoderne giver tingbøgerne fyldige, ja, en hel del ganske nye oplysninger. Tingbøgerne fra Sdr. Dyrs herred kunne supplere med endnu én: »ruskning« af byggen i tørre somre. Også hjemkørselen af kornafgrøderne belyses. I nogle tilfælde udtoges tienden på marken, hvor negene stod i hobe. I andre tilfælde udtoges tienden antagelig efter at smånegene var bundet sammen til »kærve« à tre neg. Det må være dette, der udtrykkes ved at tage tienden »i kærven«. Endelig kunne tienden tages i aftærsket korn, d.v.s. »i skæppen«.

Det ville føre for vidt at gå nærmere ind på husdyrholdet og dyrenes røgt. Men også på dette område har tingbogsudgaven udvidet vor viden ganske betydeligt.

Det samme gælder husbygning og inventar, hvor Skast herreds tingbog er en sand guldgrube, fordi bønderne i denne del af landet selv ejede deres bygninger. Et sted var der ingen skorsten på huset, men røgen fandt vej ud ad et hul i gavlen. Dette eksempel tyder på, at lyren næppe var almindelig i Danmark bortset fra den nordlige del af Jylland ned mod Viborg. Resten af landet har vel – som naturligt er – fulgt skikken i det nordtyske lavland, hvor gårdene ikke har haft lyre i tagrygningen, men et »Eulenloch« i gavlen. Hvilke konsekvenser dette får for »Trælleborg-husene«, har anmelderen nærmere omtalt i en artikel i Kulturhistorisk Leksikon (Ljore).

Tingbøgerne giver oplysninger om folks tiltaleform, hvem man sagde du og hvem man sagde I til. Forældre sagde du til deres børn, og til unge mennesker af deres nærmere bekendtskab. Men børnene sagde I til deres forældre. Yngre mennesker viste de ældre ærbødighed ved at sige I. Og når man undertiden støder på inkonsekvens i tiltaleformen mellem folk af samme rang og stand, kan grunden være, at den ene er ældre end den anden. Da Hans Ladefoged på »Visselbjerg« i 1638 sagde du til præstens karl i Alslev, blev denne meget opbragt og svarede: »Hvilken tid har vi drukket dusøl med hverandre?« Nuancerne i tiltaleformen er mange, og tingbøgerne afslører dem i reglen på en yderst oplysende måde; udgivelsen af endnu flere rækker ville formentlig få en og anden forsker til at vie dette i høj grad forsømte område mere opmærksomhed.

Tingbogsudgavens værdi som kilde for kulturhistorien er ganske åbenbar. Men de fire rækker har naturligvis ikke samme betydning for alle sagområder, fordi forskellige forudsætninger gør sig gældende. Det ville derfor være interessant f. eks. at få stof frem fra Lolland, hvor bønderne i mange tilfælde ligesom i Skast herred selv ejede bygningerne. Jylland må også kunne give et rigere varieret stof. Sdr. Dyrs herreds tingbog er nævnt, men den hører næppe til de mest interessante. Det ville være af værdi at få flere tingbøger fra typiske herregårdsegne: Hindsted, Gern eller Vor herred såvelsom Vendsyssel og Ty. Endelig hører de skånske landskaber til de områder, man gerne så dækket. Fra Skåne findes kun et par tingbøger bevaret, men til gengæld er de hallandske ikke udtømt med den korte udgave, dr. Albert Sandklef påtog sig for nogle år siden.

Tingbogsudgaven bør snarest suppleres med udførlige sagregistre, inden man går videre med nye rækker. Først derved får den sin store værdi. For anmelderen har det været et savn, at sådanne registre ikke findes. Den, der vil bruge udgaven som kulturhistorisk kilde, må for øjeblikket selv lave sit register – ellers er det umuligt at finde tilbage til de spredte oplysninger af væsentlig betydning, som udgaven rummer. Et sagregister bør naturligvis ikke indeholde ord og benævnelser, hvoraf der findes en mængde på hver eller hveranden side. Registeret skal først og fremmest indeholde ord, som brugeren ikke finder umiddelbart. F. eks. er der næppe grund til at registrere, hvor mange gange kvæget betegnes som rød-

broget eller hjelmet og hestene snoppede eller blissede. Thi den, der vil undersøge husdyrenes farvebetegnelser, bliver alligevel nødt til at gennemgå det store materiale side for side – og vil man kun have fat i nogle eksempler, kan man ikke undgå at finde tilstrækkeligt ved nogle få opslag. Derimod bør det nævnes, hvor der er opgivelser af længernes fagantal, husenes placering, skorstene o.s.v.

Sagregistret kunne desuden i vid udstrækning tjene til ordforklaring. De noter, som tingbogsudgaven er forsynet med, tager næsten ikke sigte på at hjælpe den bruger, der søger kulturhistorisk viden. Hvem ved, hvad det »hamsett«, som to bønder i Skast herred tvistedes om, er? Men også mere gængse udtryk som sadder, bårer, loftskod, hiold, stikker, stileje, søg, lejrer, plovtist o. l. kunne forklares med et par ord i sagregistret. Ordforklaringer burde findes i hvert enkelt tingbogsbind.

Andre betegnelser, som kræver udførligere forklaring, burde behandles i et ekstra notetillæg. Anmelderen har lagt mærke til, at selv de, der studerer historie med materiel folkekultur som bifag, ustandselig støder på udtryk, som de ikke har hørt før eller ikke kan gennemskue. Det skulle ikke være nødvendigt at have Kalkars ordbog ved hånden for at benytte tingbogsudgaven – især da denne ordbog efterhånden er umulig at få fat i, og ofte er beslaglagt på bibliotekernes læsesale. Det er ikke her stedet at gå i detaljer med hensyn til et sagregisters indhold. Men det må understreges, at danske kildepublikationer i modsætning til f. eks. norske lider af en beklagelig mangel på sagregistre.

Tingbogsudgaven er et fortjenstfuldt arbejde og et overmåde nyttigt og vigtigt redskab for den, der vil studere kulturudviklingen i vort land. De mangler, der knytter sig til den, kan rettes, og der er grund til at tro, at de snart vil blive afhjulpet, når man betænker, med hvilken energi dette unge udgiverselskab arbejder.

Axel Steensberg

Principper for udarbejdelsen af registre og register til – samt udtog af – tingbøger og dombøger

AF POUL RASMUSSEN

De danske tingbøger og dombøger er kilder af høj karat, men det er vanskeligt for forskningen at udnytte materialet på grund af dets omfang. I fortsættelse af et tidligere indlæg redegør arkivar Poul Rasmussen, *Viborg, for, hvordan man kan gribe problemet an, navnlig ved at udarbejde referater og lave uddrag af tingbøgerne.*

I Fortid og Nutid XXIII s. 183–87 har overlærer Valdemar Andersen offentliggjort et forslag til registrering af de danske tingbøger. Da redaktionen gerne vil have dette forslag suppleret med andre historikeres betragtninger, skal der i det følgende fremsættes nogle bemærkninger om metoder, efter hvilke det rige materiale, tingbøger og dombøger indeholder, kan gøres tilgængeligt for forskningen. Skal registreringen af tingbøgerne have virkelig betydning, må den indrettes således, at man kan bruge registreringskortene til samtlige tingbøger i én arbejdsgang. Det bliver altså nødvendigt, at man forsyner alle kort med betegnelser for retskreds og tingbog, og at man udvider det af Valdemar Andersen foreslåede topografiske nummersystem, så det omfatter hele landet. Desuden må talkoden suppleres med en hulkode el. lign., således at man hurtigt ad mekanisk vej kan finde frem til alle kort med de samme tal. Valdemar Andersen foreslår, at man henviser til de enkelte sager ved at anføre datoerne for deres behandling på tinge. Da referatet af et retsmøde kan fylde mange sider, og da det i de fleste tingbøger kun markeres (nogenlunde) tydeligt, når referatet af et retsmøde afløser referatet af et andet, medens referaterne af de forskellige sager, der behandledes på det samme retsmøde, kun adskilles ved linjeskifte, er denne form for henvisninger ikke god. Hvis ikke alle en tingbogs blade er forsynet med folierings- eller pagineringstal, kan den, der vil udarbejde registre til en tingbog, utvivlsomt formå det pågældende landsarkiv til at tilføje de tal, der mangler. Om det centrale punkt i Valdemar Andersens forslag, emnelisten, vil alene de etnologer, retshistorikere m. fl., der skal bruge registrene videnskabeligt, kunne have en mening, som fortjener at blive hørt.

Antallet af bevarede tingbøger er stort, mange er tykke protokoller på flere hundrede tæt beskrevne sider, og en del er vanskelige at læse, i alt fald så længe

man ikke er fuldt fortrolig med skrivernes hænder. Tænker man sig, at der var udarbejdet registerkort til alle landets tingbøger, vil den, der skal behandle et blot nogenlunde almindeligt emne, således – registerkortene til trods – være stillet over for en uløselig opgave. En extenso-udgivelse af alle tingbøger ville naturligvis spare forskerne for læsevanskelighederne og arbejdet med at rekvirere tingbøgerne og med at finde frem til de steder i tingbøgerne, som de skal bruge. Men da de fleste sager blev behandlet på flere retsmøder, fritages de ikke derved for at slå op på flere forskellige steder. De undgår heller ikke de mange gentagelser i de forskellige vidneudsagn eller de overflødige ord og de ufuldstændige grammatiske konstruktioner, der præger sprogbrugen i datidens tingbøger. Hertil kommer, at antallet af bevarede tingbøger er så stort, at der ikke vil kunne skaffes penge og arbejdskraft til extenso-udgaver af dem alle, i det mindste ikke før teknikken er nået så vidt, at ord- og bogstavret udgiverarbejde kan overlades til en maskine. Når man vil gøre tingbøgernes materiale lettere tilgængeligt, bliver udarbejdelsen af regester og af forkortede og bearbejdede udgaver derfor for de fleste tingbøgers vedkommende en opgave, der bør løses jævnsides med registreringerne.

Medens nuværende rigsarkivar Johan Hvidtfeldt var chef for Landsarkivet for Nørrejylland, udarbejdede han nogle principper for affattelsen af regester til dombøgernes og tingbøgernes procesreferater. Efter disse principper skal regesterne bestå af to dele, nemlig et udførligt referat af stævnemål og saggivelse og en ord-, men ikke bogstavret gengivelse af domskonklusionen bortset fra indledningsformularer o. lign. Stævnemål, saggivelse og domskonklusion er ubestrideligt de vigtigste del af en retstrætte og indeholder tilsammen det, der er sagens juridiske kerne. Den, der kender disse tre afsnit af en proces, ved altså, hvad vedkommende retssag drejer sig om, og han lettes betydeligt i sit arbejde, hvis han ønsker at læse og forstå hele sagen. Rent teknisk er det en stor fordel ved ovennævnte principper, at de lader formale kriterier afgøre, hvad der skal medtages i regesterne. Derved undgår man skøn og vilkårligheder og spares for mange vanskeligheder.

Der findes en del tingbøger og dombøger, der ganske vist ikke fortjener at blive udgivet in extenso, men som er så gamle eller indeholder fyldige referater af så mange betydningsfulde retssager, at det vil være naturligt, at man for deres vedkommende ikke nøjes med de knappe regester, men offentliggør mere udførlige udtog af deres retssager. Til vejledning ved affattelsen af sådanne udtog af procesreferater har landsarkivet i Viborg efter samråd med rigsarkivaren udarbejdet følgende regler: De ofte meget vidtløftige indlæg fra sagernes parter medtages ikke. Disse indlæg havde nemlig ingen værdi som juridiske beviser, og de indeholder som regel intet kulturhistorisk værdifuldt stof, som ikke også findes i de i sagen aflagte vidnesbyrd. Af stævnemålene, saggivelserne, vidneforklaringerne, de citerede domme, de for retten fremlagte dokumenter og domskonklusionerne udelades navnene på vidner og fuldmægtige og på alle, der udøvede officielle retslige funktioner såsom retsbetjente, nævninger, stokkemænd, stævnings-

mænd og synsmænd. Desuden udelades alle saglige og verbale gentagelser. Har flere vidner således beskrevet den samme tildragelse, refereres den udførligste skildring, og kun væsentlige afvigelser omtales. De egentligt meningsdannende ord bevares så vidt muligt, men ordstillingen, tegnsætningen og ordenes bøjningsformer og syntaktiske konstruktioner såvel som anvendelsen af hjælpeverber, forholdsord, bindeord o. lign. lempes efter nutidens sprogbrug. Ligesom tilfældet er med de ovenfor omtalte regester, benyttes der foruden de traditionelle en række forkortelser, der alle opløses i en forkortelsesliste. Stednavne, der betegner mindre områder end købstæder og herreder, og ord, der ikke findes i nyere dansk, gengives bogstavret. I øvrigt følges moderne retskrivnings regler. Vidneforklaringer, dokumenter og domme refereres i kronologisk rækkefølge. Erfaringen har vist, at udtog, der affattes efter disse regler, ikke fylder mere end ca. en tredjedel af en extenso udgaves sider. Ikke desto mindre er de så udførlige, at de vil kunne benyttes som grundlag for en i alt væsentligt udtømmende registrering af de pågældende tingbøger og dombøger.

Tingbøgerne består ikke af procesreferater alene. Foruden forskellige officielle bekendtgørelser, som er uden interesse, indeholder de landsbysamfundenes vider og vedtægter, forbud og påbud, der er udstedt af den stedlige øvrighed eller af private personer, skøder og tinglæste forlig og kontrakter, skifte-, taksations- og udlægsforretninger, afhjemlinger af syn og stokkevidner angående forskellige personers vandel og økonomiske forhold, efterlysninger og fremlysninger af genstande, dyr og personer, anmeldelse om nedlagte ulve m. m. Hovedindholdet af disse indførsler bør gengives efter regler, som svarer til dem, der gælder for processerne.

I vore dage har man i xeroxkopierne fået en god og meget billig form for fotografisk gengivelse af tekster. Et passende antal xeroxkopier af tingbøgerne og dombøgerne vil selvsagt være et meget nyttigt supplement til regesterne og udtogene.

Poul Rasmussen

Et bibliografisk storværk

DANSK HISTORISK BIBLIOGRAFI 1913–1942. *Udgivet af Den danske historiske Forening ved Henry Bruun. I. Indledning, politisk Historie samt Stats- og Kulturforhold til og med Erhvervsliv. Nr. 1–11830. II. Stats-og Kulturforhold fra Aandsliv og ud. Nr. 11831–20819. Rosenkilde og Bagger. 1966 og 1967. XVI + 641 og XI + 472 s. Pris 49,50 pr. bind indb.*

Et længe savnet hjælpemiddel ser nu dagens lys og kan ventes afsluttet i løbet af få år. Erichsens og Krarups danske historiske bibliografi gik til udgangen af 1912; Den danske historiske Forening har vel derefter i årsbibliografier, først ved Alfred Krarup, i nogle år ved Victor Hermansen, siden gennem en lang årrække ved Henry Bruun søgt at muliggøre orienteringen i tilvæksten. Årlige oversigter er dog nu engang kun en øjeblikkelig hjælp, der som rækken vokser i hæfteantal, gør benyttelsen træls. En stor samlet biografi 1913–42 ved dr. Henry Bruun har da også længe været ventet, så meget mere som en fortsættelse heraf, en femårsbibliografi 1943–47 (ligeledes ved dr. H. B.) udsendtes i 1956 som en prøve på den store kommende 30-årsbibliografi og tillige som den første af planlagte femårsbibliografier, med hvis videreførelse det endnu ligger tungt. Den nyeste bulletin går ud på, at Den danske historiske Forening sammen med Dansk historisk Fællesforening vil udsende årsbibliografier vedr. Danmarks historie, svarende til de årlige bibliografier, der sidst tryktes for året 1940, og begyndende med litteratur for 1967. Der bliver således et hul for de 19 år 1948–66 tilbage; ubehaget herved vil anmelderen helt fortrænge i glæden over det nye 6-bindsværk, hvoraf de to første bind omtales nedenfor.

En sådan kæmpebibliografi med henved 52.000 numre (mod Erichsens og Krarups 36.000) er et arbejde, der kræver tid, og dr. Henry Bruun har ikke gjort sig arbejdet let; det nye værk er ikke blot en omredigering af de foreliggende årlige oversigter; disse er blevet grundigt revideret og væsentligt suppleret; især ved de ældre årgange var dette påkrævet.

Det er det af Erichsen og Krarup benyttede system (en bedrift kalder udgiveren det), der stort set ligger til grund for dr. Bruuns værk, som er blevet til gennem ca. 25 års arbejde; alene denne lange arbejdsperiode har gjort, at en mere revolutionær nutid ikke har kunnet præge værket i større udstrækning, hvilket den sindige benytter utvivlsomt vil værdsætte. Der er ikke noget oplæg til EDB-klassificering eller andet sligt. Den største revolution er, at Å er anbragt sidst i alfabetet, og det må kunne bæres.

Det vil dog ikke sige, at dr. Bruun altid har kunnet vandre ad de af hans for-

gængere fastlagte veje; arkæologi har fået sin plads i et stort afsnit i Bind I, og i det kommende Bind III vil dukke afsnit op om det større Danmark (tropekolonier, Grønland, danske i udlandet); det oplyses også i forordet, at kulturhistoriske emner har fået forholdsvis mere plads end hos Erichsen og Krarup; således er afsnittet: Oplysning, gængse forestillinger og folketro, »der uden held søgtes afgrænset fra den egentlige folkemindelitteratur«, i det nye værk stærkt udvidet og omarbejdet. Afholdsbevægelsen, der i det behandlede tidsrum nåede sin (foreløbige?) kulmination, har opnået den påskønnelse at få en særlig undergruppe. Udvidelsen af de kulturhistoriske afsnit er nok et tidstypisk og påkrævet træk, der vil glæde ikke mindst dette tidsskrifts læsere. Det kan vel også forventes, at det topografiske afsnit, når det foreligger, som i bibliografien for årene 1942–47, vil blive opdelt efter landsdele, et fremskridt fra Erichsen og Krarup. Vokset er også antallet af de såkaldte »tillæg« til Danmarks historie; de omfatter nu (I s. 271 ff.) kongehuset, skandinavismen, partihistorie og fredsbevægelsen (sidstnævnte en meget lille »hale«) samt politisk lokalhistorie. Nedskåret er åbenbart aktuel politisk polemik; ligesom et af de kommende bind vil vise, at grænserne er trukket lidt snævrere m.h.t. medtagelse af arbejder om nordmænd, islændere og holstenere.

Artikler (herunder kronikker) fra dagspressen, fagforeningsblade og ugeblade »af overvejende underholdningspræg« er principielt forbigået; det kan næppe være anderledes, selv om adskilligt af værdi her går tabt.

At placeringen af de enkelte numre nu og da må have været vanskelig er givet; at benytterens skøn ikke altid vil falde sammen med udgiverens, siger også sig selv. Anmelderen, der ikke er bibliograf, men ser på værket med en almindelig benytters øjne, finder det langt rimeligere end at påpege inkonsekvenser og mærkværdigheder at give udtryk for sin respekt og taknemmelighed; det er en imponerende indsats, dr. Bruun har øvet. Hvilken tålmodighed og forsagelse gennem årtier (men vist præsteret med glæde) må ikke ligge bag!

For den virkeligt interesserede er det tilmed en spændende bog, der næppe bør nydes umiddelbart før sengetid. Bøger, artikler, småtryk, der var glemt eller helt ukendt, dukker frem og sætter tankerne i sving; utvivlsomt må en sådan bibliografi virke befrugtende og give stødet til nye undersøgelser.

Værdifuldt forekommer det mig, at så mange småtryk, som man vanskeligt finder frem til, nu bliver draget frem af mørket. Adskilligt af det, der måske uvilkårligt får en og anden til at trække på smilebåndet, kan vel i en større sammenhæng være af betydning; mange småforeningers arkiver forsvinder med foreningerne, og så er selv et lille festskrift af værdi. Mon boldklubben Sylvia (med sit 25-års jubilæumsskrift på 12 upaginerede sider) stadig er i live? Eller Toldbodarbejdernes Sangforening, der fejrede de 25 år i 1915 med 20 sider? Et festskrift for 50-året ses ikke udkommet. Skulle sangen på toldboden være forstummet? Mange mejerier, fag-, brugs-, grundejer-, afholds-, og restauratørforeninger o.l. har sat sig lokale mindesmærker ved jubilæer; ofte vel kasseret og glemt af de allerfleste, men nu draget frem her. Hvor er de blade, der faldt for 50 år siden? Dr. Bruun – og nu vi alle med ham – ved det.

Et meget stort arbejde er gjort med gennemgangen af tidsskrifter. Der har ikke været gevinst i hver årgang, og meget er småt nok. Historikeren med de høje bryn vil hæve disse yderligere, når han f. eks. kommer til kaniners og duers historie; men siger man heste-, kvæg- og svineavl (og det er jo dog kutyme) må fjerkræet, kaniner

o.l. naturligvis med, og så er der ingen vej uden om tidsskrifterne for fjerkræ-, bi- og kaninavl etc. I en tid, der ønsker decentralisering, må det da også være opmuntrende, at Provins-Dueavlsforeningen allerede i 1917 formåede at sætte sig et 10-års minde (nr. 7642). Kaninsagens historie synes fortrinsvis plejet af en enkelt historisk interesseret, der dog ikke har grebet pennen hvert år; så sagen fortjener fortsat studium. Man kan glædes eller forarges over sligt, som man ønsker det; men anmelderens hovedindtryk er dog, at det er nyttigt, at disse mængder af artikler her er registreret; nu og da henvender de sig til mindre kredse af interesserede og har på ingen måde villet prætendere at være stene i historikernes stolte bygning; der er også adskilligt opbag og afkog imellem; men det kan ikke være en sådan bibliografis opgave at give karakter for præstationen; benytteren – om samme har forstand – kan hurtigt ud fra forfatter og artiklens størrelse lære at se, hvor der er bid.

Større er nok i virkeligheden vanskeligheden ved at finde frem i den hastigt voksende masse af videnskabeligt kvalificerede arbejder til stof om det specielle problem, en benytter ønsker belyst; men her giver dr. Bruun utvivlsomt alt, hvad der med rimelighed kan forlanges, også ved henvisninger, når placering er mulig flere steder i systemet, eller i skarpe parenteser, når en titel ikke i sig selv giver tilstrækkeligt.

Som artikler i tidsskrifter naturligt har måttet plukkes ud og fordeles efter emnets art, har dr. Bruun også »opskåret« mange samlingsarbejder. Når »Det danske Folks Historie« er behandlet på denne måde, er grænsen utvivlsomt nået; overfor »Danske Herregaarde ved 1920« har udgiveren givet op; de 250 artikler var for overvældende. Det må selvfølgelig være udgiverens skøn; næppe nogen kan med rette bebrejde dr. Bruun, at der er »parteret« for lidt.

Et problem, der ikke i perioden 1913–42 har haft større dimensioner, men utvivlsomt i stigende grad får det fremover, angår medtagelsen af duplikeret materiale. Dr. Bruun medtager med rette den slags »tryk«; spørgsmålet er nok snarest, hvor meget heraf der indgår i de offentlige biblioteker, da pligtaflevering ikke påhviler producenterne. Når dr. Bruun medtager værker, der betegnes som maskinskrevne, er grænsen derimod formentlig overskredet, hvis det ikke drejer sig om duplikata; der kan her henvises til Holger Hjelholts og C. O. Bøggild-Andersens konkurrenceafhandlinger fra 1936 (nr. 1522 og 1524) om forbindelsen mellem Danmark og Norge i det 18. århundrede; her kan spørgsmålet rejses, om sådanne arbejder er fremstillet til offentlig afbenyttelse, og dette kan også gælde tilsvarende duplikerede arbejder; men de biblioteker, der er i besiddelse af sådanne, må være klar over de hensyn, der kan være at tage til forfatterne.

Det er de første bind af dr. Bruuns bibliografi, der her foreligger, udarbejdet med usædvanlig omhu og eftertanke, til stor ære for udgiveren og for den forening, der står bag arbejdet, et monument over dem, men også over et tidsrum, årene 1913–42, der ikke bød forskningen gode kår, præget som det var af krig, kriser og forvirring. Det er vemodigt for en midaldrende at konstatere, at de fleste af dem, der her har gjort deres livsindsats, nu er borte; men man forbløffes og glædes over, at så meget og så meget værdifuldt under disse ofte vanskelige og lidet opmuntrende ydre forhold er præsteret af dette slægtled, der måske ikke var rigt på genier og nybrydere, men hvori så mange havde en beundringsværdig trofasthed over for deres kald, en trofasthed, som tydeligt spores i bibliografien, og som forhåbentlig nedarves.

C. Rise Hansen

Tysk grundighed, når den er bedst

FAMILIENGESCHICHTLICHE BIBLIOGRAPHIE, BAND 11, 1960–1962. *Herausgegeben von der Zentralstelle für deutsche Personen- und Familiengeschichte zu Berlin. Bearbeitet von Heinz F. Friederichs. Verlag Degener & Co., Neustadt an der Aisch 1961–1963. 894 s. 120 DM.*

Der er i tidens løb sagt mange gode vittigheder om tyske forskeres hang til systematik og grundighed, man tænke blot på den klassiske historie om elefanten. Men på et felt som det bibliografiske kommer disse egenskaber til den rette udfoldelse. Materialet angribes enten lokalt eller efter saggrupper. Som eksempel på det første kan nævnes de fortræffelige bibliografier over bidrag til slesvigsk og holstensk historie, indbefattet danske bidrag, som med regelmæssige intervaller udsendes i 5-års bind, således at man her – mirabile dictu – fra tysk side er helt ajour. Som eksempel på det andet skal her nærmere omtales den Familiengeschichtliche Bibliographie, hvoraf bind 11 dækker perioden 1960–1962. Og lad det være sagt straks, med adresse til de mange, der desværre stadig ikke regner slægtshistorie for andet end et snurrepiberi, at udgiverne har anlagt meget vide rammer for, hvad der er medtaget. En rigtigere titel til bogen havde derfor snarere været »Personalhistorisk Bibliografi«, men også det er i visse hensender for snævert.

Bibliografien er opdelt i 10 afsnit efter en noget anden systematik end de tidligere bind, men om forholdet mellem disse skal henvises til anmeldelsen i PersHist T 15. rk. 2. bd. hft. 3. Foruden de centrale afsnit om genealogi i almindelighed, kilder, familier og enkeltpersoner findes afsnit om lokaliteter, forskellige professioner, navne, billeder og monumenter, våben, segl og bomærker, befolkning og arvebiologi. Memoirelitteraturen er medtaget og en lang række tidsskrifter er også inddraget i bibliografien. Af stor betydning er det bredt udbyggede henvisningssystem. Selvom der f. eks. under arkiver i gruppen kilder kun er optegnet to titler for 1960, er der ikke mindre end 21 henvisninger til lokaliteter, hvis arkiver omtales i denne gruppe, og under »enkeltkilder« er der henvisninger til bl. a. borgerskabsprotokoller, retsbøger, bryllupsdigte, ligprædikener, regnskabsbøger, stambøger, universitetsmatrikler, laugsprotokoller etc. etc. Eksemplerne er tilfældigt valgt og skal tjene til at belyse bibliografiens spændvidde. For at illustrere det ydre omfang kan det oplyses, at denne treårsbibliografi rummer 24.884 titler samt et tospaltet forfatterregister på 100 sider.

Værkets historie går tilbage til 1925, da dets udgivelse blev påbegyndt, men selve bibliografien dækker tiden 1897–1945 og 1960–1962. I tiden 1925 til 1938 udsendtes de første 6 bind omfattende tiden til 1937. I 1951 påbegyndte man udgivelsen af bind 7, der nu er afsluttet, og som fortegner litteraturen fra 1936–1945. Hertil kommer det ovenfor omtalte bind 11 for årene 1960–62. Der arbejdes på bindene 8–10, perioden 1946–1959, og den nye litteratur registreres løbende, således at udsendelsen kan fortsætte regelmæssigt fremover. I dette mammutværk har man altså ikke fortabt sig i forordet til indledningen til første binds første hæfte, men har formået samtidig at gå igang med at fylde det uundgåelige hul ud, der opstod under krigen, og undgå at der fremkommer et nyt.

Hans H. Worsøe

Folkemindeforskningen i støbeskeen

IØRN PIØ: FOLKEMINDER OG TRADITIONSFORSKNING. *Dansk historisk Fællesforenings håndbøger, København 1966. 84 s., indb. 15,75 kr. (bogladepris 22,75 kr.).*

I DHF's meget nyttige håndbogsserie, som burde være obligatorisk læsning for alle, der beskæftiger sig med den historiske videnskab, har arkivar ved Dansk Folkemindesamling Iørn Piø udgivet dette bind, der behandler folkemindeforskningens teori og metoder.

Bogen er særdeles nyttig. Den er sprængfyldt med stof, og man må holde ørerne stive, når man læser den, for lettilgængelig er den ikke. Den hører til de bøger, man må læse både to og tre gange, inden man helt kaperer dem, så koncentreret er den (måske har man principielt givet forfatterne for få sider til at skrive disse håndbøger?). Bogens store fortjeneste er, at den giver en oversigt over hele det nybrud, der er sket inden for folkemindevidenskaben i de sidste 15–20 år, for Nordens vedkommende væsentligst fremkaldt ved den rigt begavede, dybt tænkende professor i Lund, C. W. von Sydows banebrydende arbejder, her i Danmark på fremragende og selvstændig måde lanceret af hans elev fil. lic. Laurits Bødker, der som den første efter Axel Olriks død (i 1917) fik en lærestol i faget ved Københavns Universitet. Bødker er selv en original tænker, som nyder internationalt ry for sine mange arbejder, hvori han har klarlagt den nye linje, og han har udklækket et kuld af dygtige elever.

Der er ingen tvivl om, at de fleste af den ældre generation af folkemindeinteresserede vil få et chok ved læsningen af bogen, hvor den nye forsknings program fremlægges. For den der er opvokset i den »klassiske« folkemindeforsknings mere romantiske tid, således som den her i Danmark kendetegnes ved navne som H. F. Feilberg, Axel Olrik og Hans Ellekilde, for blot at nævne de mere fremstående, vil det på mange måder være som ny tale, hvor det man troede på og egentlig befandt sig så vel ved, pludselig er taget op til særdeles gennemgribende og brutal revision med delvis forkastelse til følge. Måske er den nye tids folk tilbøjelige til at kassere for meget af det gamle og fremhæve forskellene for kraftigt, men det gælder vel almindeligvis enhver forskning med livskraft, at den ikke glemmer sine egne fortrin, og det er der intet at sige til.

Uden tvivl har den nye bølge sat fart over feltet. Dansk Folkemindesamling er ikke mere en »nissesamling«, som lider af plads- og personalemangel i den uhyggelige grad som tidligere, og støvet falder ikke mere langsomt over institutionen. Karakteristisk er det, at en kendt, nu afdød, forsker så sent som i 1940'rnes slutning erklærede, at nu var indsamlingens tid forbi, nu kunne der ikke hentes mere af værdi op af folkedybet. Denne opfattelses rigtighed blev ganske vist betvivlet allerede dengang, men en vis defaitisme havde faktisk bredt sig gennem mange år: hvad kan det nytte? Nu, 20 år efter, indsamles der på livet løs under det motto, at der hver dag skabes folkeminder. En flok unge studenter af faget – sådan noget eksisterede ikke før, fordi der ved de danske universiteter simpelthen ikke blev doceret folkeminder – gennemtrawler landet og opskriver, tager på bånd, filmer og fotograferer af hjertens lyst. Indsamlingens karakter præges af større nøjagtighed og mere fleksi-

bilitet m. h. til miljø og emne. Det er glædeligt, at der nu er sådan en voldsom grøde i foretagendet i modsætning til det for få år siden nærmest uddøende feltarbejde.

Det vil føre for vidt at referere Piøs bog, som selv er et fint og klart skrevet resumé af det der bevæger sig i tiden. Han peger på, hvorledes traditionsforskningen er blevet fornyet ved at hente inspiration fra den moderne etnologi, sociologi og psykologi. Han redegør for den forstærkede betydning man nu tillægger meddelerne, deres sociale og kulturelle miljø, deres egen individualitet. Han drejer halsen om på ældre folkloristers tyrkertro på, at man af traditionsstoffet kunne slutte tilbage til hedengangne tiders tro og skikke, idet han med rette peger på, at traditioner langtfra altid er så uforanderlige, som man i almindelighed går og tror. Han gentager også det naturlige krav, at alle samfundsmiljøer inddrages i forskningen og ikke blot et enkelt, f. eks. bondestanden, der tidligere ansås for at være den eneste traditionsbærer, hos hvem man kunne forvente at finde det, man egentlig også ønskede. Alt dette og meget mere er, vil enhver erkende, selvfølgeligheder, som imidlertid langtfra altid er fulgt af sig selv, hvilket kendsgerningerne noksom viser.

Der er en stadig stigende, næsten foruroligende interesse for folkeminder i videste forstand, både her og i udlandet. I turistbrochurer fra mange lande anføres der som tillokkelser i programmerne noget som betegnes »folklore«. Ganske vist dækker dette begreb mest folkedans og -musik og måske mere eller mindre besynderlige nationale retter, serveret af nydelige damer i folkedragt og indtaget i gamle bondestuer på frilandsmuseer. Men ved siden af dette turistmæssigt udnyttede, overvejende romantiske gøgl findes der virkelig blandt folk en levende og seriøs interesse for det der dækkes af folkeminde-begrebet, både eventyr (i hvert fald blandt børn), folketro, skikke, fester osv., i mindre grad måske sagn, som man tidligere var så glad for, men som man nu ikke rigtig ved, hvad man skal stille op med. Man har på fornemmelsen, at der her er noget, som er både værdifuldt og – hvad der ikke er mindre attraktivt – interessant. Men hvorledes kan man i praksis udnytte de vældige mængder af indsamlet stof?

Piø giver sig ikke direkte af med at bringe anvisninger på, hvordan historikeren, for hvem bogen er skrevet, bør gå til værks. Hans opgave har jo været at fremsætte de videnskabelige problemer. Principielt vil det for en historiker givetvis være det rigtige at udnytte stoffet som kulturstof, idet det giver bidrag af vidt forskellig art til belysning af menneskets kår og tænkning på en bestemt egn, i en bestemt tid. Det kan kort sagt give det, som de almindelige arkivalske kilder ikke kan eller forventes at give. Heri ligger der noget frugtbart, som historikerne selvfølgelig ofte, men dog langtfra altid har benyttet sig af. Måske fordi de har haft en vis foragt eller en usikker fornemmelse over for den slags underligt svævende stof, som de mange gange ikke har vidst, hvad de skulle stille op med.

Det har taget forbløffende lang tid i historieskrivningens historie, inden kulturhistorien fik mæle, og inden den overhovedet blev taget alvorligt. Vi er ikke i tvivl om, at den i høj grad vil præge fremtidens historiske undersøgelser, både m. h. til rigshistorie og lokalhistorie. Og i den finder store dele af folkemindestoffet sin naturlige plads.

Henning Henningsen

Antikultisk stednavnetolkning

ALLAN ROSTVIK: HAR OCH HARG. *Studier till en svensk ortnamnsatlas utgivna av Jöran Sahlgren 11. Uppsala 1967.*

Når denne afhandling skal omtales her, er det, fordi én side af den ikke blot har interesse for stednavneforskere og filologer, men også for historikere. Den kommer her fra en sproglig synsvinkel ind på problemer, som Olaf Olsen har behandlet ud fra en arkæologisk i »Hørg, hov og kirke« 1966.

Den kultiske stednavneforståelse, opfattelsen af, at stednavne er en vigtig kilde til religionshistorisk kundskab om førkristen tro i Norden, har som bekendt en lang og sejlivet tradition i vor stednavneforskning. Mere og mere bliver det dog vel klart, at stednavne har en uhyre begrænset – om overhovedet nogen – religionshistorisk værdi. Blandt de påtrængende opgaver både for navneforskning og religionshistorie er en ny og radikalt kritisk undersøgelse af hele kildematerialet, hvorpå den kultiske stednavneforståelse bygger. Indtil denne foreligger, må man være taknemmelig for videnskabelige enkeltundersøgelser som denne, der bidrager til at løse nogle af problemerne i dette kompleks.

I tendensen til kultisk navnetolkning har stednavne, der indeholder *hargh,* spillet en fremtrædende rolle, vel også fordi vor viden om ordets faktiske betydningsindhold var så vag, at der var basis for allehånde teorier.

Forholdet er dette, at der hverken i fornsvensk eller gammeldansk findes overleveret hargh som appellativ; derimod findes ordet i en del stednavne. I Danmark er de sikre hargh-navne relativt få. Blandt de kendteste er herredsnavnet Harre i Salling. Ordet findes endvidere bevaret i svenske og norske – men ikke i danske – dialekter. Dets grundbetydning synes at være stenhob, klippe, men desforuden har ordet i vestnordisk en mere specialiseret betydning: stenalter, offersted. Det lykkes imidlertid Rostvik at levere et sandsynlighedsbevis for, at denne betydning aldrig har været levende i folkesprogene, men er litterær, opstået i den ældste kristne oversættelseslitteratur, hvor der jo fandtes det problem, at en række fremmede begreber skulle omplantes. Den kultiske betydning i dette ord tænkes opstået ved oversættelse af f. eks. det gammeltestamentlige begreb offerhøj gennem nymøntning af det antageligt da i alle nordiske sprog forekommende hargh, som i norsk direkte kan betyde fjeldtop.

Når mange har villet finde denne kultiske betydning i stednavne på Hargh – og ikke den mere nærliggende terrænbetegnende skyldes det dels almindeligt sværmeri for gammelnordisk religion, dels at der i svensk forekommer to stednavnesammensætninger med gudenavn og hargh. Dette har man villet tage til indtægt for en kultisk betydning af hargh. Som det imidlertid rigtigt påpeges af Rostvik, er disse navne kun kultiske, i kraft af at forleddet er et gudenavn. Om efterleddets forhold i så henseende kan der intet sluttes heraf.

Forfatteren kommer derfor til det nøgterne resultat, at man i nordiske stednavne overalt bør regne med en konkret, naturbetegnende, ikke-kultisk betydning af hargh.

Med denne afhandling har hele tendensen til kultisk stednavneforståelse fået endnu et grundskud. Flere bør følge efter.

Bent Søndergaard

Nyttig arkivnøgle

POUL RASMUSSEN OG AASE ROSENBERG RASMUSSEN: DE NØRREJYSKE LANDDISTRIKTERS RETS- OG POLITIKREDSE INDTIL 1956. *Udg. af Landsarkivet for Nørrejylland, Viborg 1967. 123 s. dupl. Pris 9 kr. ved henvendelse til Landsarkivet.*

Det hænder ofte på landsarkivernes læsesale, at en fortvivlet læsesalsbesøgende henvender sig ved inspektionsskranken med klage over, at han ikke kan finde den oplysning, han søger. I mange tilfælde skyldes det, at han leder et forkert sted. Han mener at vide, at han bør søge i det og det arkiv, men det er desværre en helt anden embedsmand, der har haft den sag til behandling, i hvilken han venter at finde den ønskede oplysning, og derfor finder han ingenting. Alle, der er flittige gæster på et landsarkivs læsesal, ved af smertelig erfaring, at intetsteds er arkivundersøgelser vanskeligere at gennemføre end inden for de gamle retsbetjentarkiver. Her må man ofte lede meget længe og undertiden forgæves.

For benyttere af retsbetjentarkiverne i landdistrikterne i Nørrejylland tegner fremtiden sig nu væsentlig lysere, efter at landsarkivet i Viborg i 1967 har udsendt: De nørrejyske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956.

Ved en arkivbenytter, i hvilket sogn og herred den lokalitet er beliggende, som han interesserer sig for, eller hvor den person, som han eftersøger, har boet, kan han nu ved hjælp af den udarbejdede oversigt i løbet af få minutter blive klar over, i hvilket arkiv han skal lede. Hovednøglen, der skal benyttes, er herredet, og de enkelte herreder er optaget i alfabetisk rækkefølge. Hvert herred har sit blad eller blade i bogen. Under hvert herred finder man i alfabetisk orden navnene på de sogne, der udgør herredet. I visse tilfælde kan et sogn høre til 2 herreder, og man må så forsøge sig i begge. Herefter følger i 4 hovedgrupper retskredsene indtil 1919, hvorfra der er opbevaret arkivalier, de gamle birker, retskredsene 1919–55 og politikredsene 1919–55. Ved et sindrigt bogstavsystem udfor hvert sogn kan man finde frem til, under hvilken retskreds eller politikreds det enkelte sogn eller del af det har henhørt til forskellig tid. Som alle ved, er det meget vanskeligt i detaljer at fastslå, hvilke lokaliteter, der har henhørt under de private birker. Udgiveren af den nye hovednøgle har derfor foretrukket under det enkelte birk at angive, i hvilke sogne det pågældende grevskab, baroni m. m. har haft gods beliggende.

Der kan ikke være nogen tvivl om, at den nu foreliggende oversigt over rets- og politikredsene indtil 1956 i Nørrejylland vil blive flittigt benyttet, og at den vil spare ikke alene landsarkivets personale, men også dets gæster for tidrøvende undersøgelser i fremtiden. Har man først engang fattet udgiverens i begyndelsen lidt forvirrende jonglering med alfabetets bogstaver, er oversigten let at benytte. Det vil sikkert også blive hilst med stor tilfredshed af landsarkivets gæster, at arkivnumrene overalt er opført sammen med retskredsenes navne.

Harald Jørgensen

Arkivregistraturer over tegninger

DESCRIPTIVE LIST OF PLANS IN THE SCOTTISH RECORD OFFICE. *Vol. I by Ian H. Adams. Edinburgh. Her Majesty's Stationery Office. 1966. XV + 178 s. £1 2s. 6d.*

Nutidens reproduktionsteknik har i høj grad fremmet brugen af illustrationer, såvel til rent faglige formål som til almindelig oplivning af bogbilledet, også fjernsynsbrug af billedmateriale vil utvivlsomt i stigende grad bevirke, at ældre billedmateriale efterspørges, vel ikke mindst efterhånden som fjernsynet vil blive taget i anvendelse til mere avanceret undervisning og oplysning. Heldigvis findes der da og især til disse sidste formål meget betydelige samlinger gemt i arkiverne og mange bibliotekers kort- og billedsamlinger.

Mens egentlige kort- og billedsamlinger ofte er frit stillet m. h. t. materialets ordning og kan henlægge dem efter personer, steder o. l., er arkiverne hyppigst vanskeligere stillet m.h.t. nyordning, da kort og tegninger her er en del af en arkivalsk, saglig opbygget helhed, hvorfra de – hvis de da er udskilt af »sagerne« – meget hyppigt kun er blevet det på grund af deres format. Årsagen kan dog også være, at kort og tegninger har haft længere praktisk brugstid end de øvrige arkivalier, hvortil de ved deres tilblivelse har hørt, tænk blot her på udskiftningskort og bygningstegninger. Endelig har ældre tiders smukt udarbejdede tegninger haft en upraktisk, men måske ikke helt uforklarlig tendens til længst muligt at blive liggende ved embederne og for den sags skyld også hos private.

Over arkivernes ofte meget omfattende samlinger af sådant i praksis ret uhåndterligt tegningsmateriale kommer der følgelig let noget uoverskueligt og rodet, som arkivmanden med sin ængstelighed for at bringe uorden i eventuel gammel proveniens og ældre ordningssystemer står tøvende overfor at omordne. Ét er imidlertid givet, materialet må gøres lettere tilgængeligt ved detaljeret registrering og ved en offentliggørelse af disse registraturer. Problemet er utvivlsomt internationalt, og det har for danske interesse at se, hvordan man andetsteds griber det an. Nu foreligger 1. bind af en registratur over kort og tegninger i det skotske rigsarkiv i Edinburgh. Bindet har naturligvis interesse for landbrugshistorikere, da der heri registreres et betydeligt antal kort over landsbyers og gårdes jorder; men det er først og fremmest registraturens anlæg og oplysninger, anmelderen har interesseret sig for.

The Scottish Record Office's bestand af kort (plans) falder i to store grupper: Register House Plans (RHP), en almindelig samling med accession fra forskellige kilder, og Sheriff Court Plans, der er fremkommet i forbindelse med jernbane- og andre offentlige anlæg i 1800-årene. Den her foreliggende registratur omfatter kun RHP-materiale, hvoraf arkivet for tiden har 7000 numre, men med stadig tilvækst, idet nytilkommende kort nummereres fortløbende. Denne samling er anlagt o. 1849, men omfatter kort fra o. 1750; mange er håndtegnede, men også litografier eller stukne kort, ja endog fotografier af kort uden for arkivet er indlemmet i samlingen. I dag forsynes alle kort naturligvis med oplysninger om proveniens; men i ældre tid har dette ikke altid været tilfældet.

De fleste kort og tegninger i RHP-serien er af topografisk art. Det foreliggende bind omfatter »plans« nummereret fra 1–1200; tegninger, der ikke er topografiske, er udeladt og ligeledes kort fra egne uden for Skotland. De noget under 1200 plans,

bindet angår, er heri ordnet topografisk, først efter de skotske grevskaber i alfabetisk orden, inden for grevskabet efter nutidens sogneinddeling, og derindenfor alfabetisk og kronologisk; d.v.s. at kort fra de samme egne også vil fremkomme i de følgende bind af registraturen. Selv om RHP-serien er i stadig vækst, kunne man vel ønske, at større mængder af kort var taget under behandling samtidigt; men det må antages, at andre praktiske hensyn, f. eks. til det overkommelige, har spillet ind. Det bedste er oftest det godes fjende.

Oplysningen om de enkelte kort synes udarbejdet med overordentlig omhu. Man finder angivet kortets titel og landmålerens navn, evt. gravør, litograf og forlægger, årstal for tilblivelse, målestok, dels hvad en tomme (inch) på kort svarer til i virkeligheden, dels beregnet i målestoksforhold, 1:100 el. 200 el. 1200 etc., overordentlig varierende for disse korts vedkommende. Kortets ydre mål angives, tilmed i cm., og der er oplysninger om evt. farvelægning. Kortets RHP-nummer anføres og – når muligt – dets arkivalske proveniens. Interessant er ikke mindst henvisningerne ved hvert kort til de moderne engelsk-skotske Ordnance Survey »one inch« (1:63.360)-maps med deres »National Grid and Reference System«, hvorved Skotland og England ved lodrette og vandrette linjer opdeles i kvadrater, hvis sider er én km, der betegnes ved to bogstaver og 4 tal. De registrerede kort placeres herindenfor ud fra et betydningsfuldt punkt midt i kortene, hvorved det bliver uvæsentligt, om kortene er orienterede efter nord eller anden retning. Beskrivelsen af kortene, der altid er en vanskelig sag, er holdt nede på det mindst mulige, men varierende i omfang fra kort til kort, oftest kun få linjer, nu og da dog 10 og derover.

Indledningen har til slut nogle sider om udviklingen indenfor skotsk korttegning. Der er et register med henvisning til personnavne og emner, derimod ikke til stednavne, idet den topografiske opdeling antagelig menes at give tilstrækkeligt. Emneregisteret med henvisning til f. eks. enclosures, jernbaner og kirker er værdifuldt. Bogen, der er i folio, er dygtigt fremstillet ad fotolitografisk vej og indbundet i stift bind, der på forsiden oplives ved gengivelse af et kortudsnit fra en landsbymark med det gamle agersystem. Det er en åbenbart dygtigt udført publikation, der i sit emne har begrænset betydning for os, men hvis principper og anlæg fortjener overvejelse også herhjemme. En rygtitel på bindet ville have været meget ønskelig.

Carl Rise Hansen

Traps Danmark

J. P. TRAP: DANMARK. *Femte udgave. Redigeret af Niels Nielsen, Peter Skautrup, Therkel Mathiassen. Århus, Skanderborg og Vejle amter (bind VIII, 1–3), 1257 s. Ringkøbing og Ribe amter (bind IX, 1–2), 1066 s. Gad, Kbh. 1963–64 og 1965. Kr. 77, 75, 90, 106 og 104,50 heftet.*

Hver generation sin Trap! lød fanfaren, da man i 1953 udsendte første bind af femteudgaven. Fanfaren var velvalgt, aldenstund den afsluttede fjerdeudgave på det tidspunkt kun var godt en snes år gammel. Men samtidig forpligtede forlag og redaktion sig unægtelig til at udsende den kraftigt ændrede og vældigt udvidede femteudgave i et sådant tempo, at den generation, som i 1950'ernes begyndelse tegnede

subskription på værket, ikke alene ville opleve dets færdiggørelse, men også fik chance for i et passende stykke tid at bruge den afsluttede udgave. I så henseende har de ansvarlige ikke svigtet.

Jævnsides med udsendelsen af de forskellige bind har Traps 5. udg. været til behandling i dette tidsskrift (XIX s. 328 ff., XX s. 47 f., s. 219 f., XXI s. 141 f. og XXII s. 188 f.). Man har med rette peget på denne udgaves mange og væsentlige fortrin, og naturligvis holder de bind, der dækker det østlige, sydlige og vestlige Nørrejylland, fuldtud mål med de nordjyske og de østdanske bind. Og som det er at vente, er det skema, hvorover værket er opbygget, fortsat det samme. En enkelt udbygning af det lagte skema kunne dog godt være foretaget, uden at værket af den grund ville ændre karakter. Som det før har været påpeget, er det en forbavsende ringe opmærksomhed, man har viet det stykke kulturhistorie, som hedder bøndernes byggeskik. I amtsindledningernes »Bebyggelsen i historisk tid« er man efterhånden nået til at nævne købstadsbebyggelsen på linje med kirker, herregårde og voldsteder, men landbygningerne lades stadig i stikken. Man kunne med fordel – og uden større pladsbehov – i denne sammenhæng have omtalt de for det pågældende amt karakteristiske landbygninger. Midt- og Vestjyllands grundmurede gårde fra 1800-årenes begyndelse og midte nævnes, dog kun i en bisætning, i indledningen til Ringkøbing amt, men deres sydligere beliggende frænder leder man forgæves efter i indledningen til Ribe amt. Ganske vist får man under beskrivelsen af Vejen sogn i Ribe amt fat i bygmesteren Peder Holdensen og hans bygninger i Malt og Anst herreder, men bortset herfra er der næsten aldrig lejlighed til at fremhæve bygninger af denne art i de enkelte sognebeskrivelser. Retfærdigvis skal det dog indrømmes, at billedredaktøren har været opmærksom på de smukke bygningers eksistens.

Omend emnevalget således fortsat er det samme, ser det ud til, at visse emner efterhånden har fået en forholdvis fyldigere omtale end det tidligere er sket. Eksempelvis kan der peges på emnet »Større erhvervsvirksomheder«, som det er behandlet i henh. Nykøbing F. (IV-3, 1955) og Silkeborg (VIII-2). Mens man for Nykøbings vedkommende kun får nævnt ialt 11 større industrivirksomheder på tilsammen 8 linjer, er det for Silkeborg blevet til 32 større industrivirksomheder på små 3 sider, incl. et billede af den papirfabrik, købstaden skylder sin opkomst. Under Herning får man som venteligt grundig besked om mange forskellige virksomheder, der beskæftiger sig med trikotage- og tekstilfabrikation, med angivelse af adresse og varernes art, virksomhedens alder og grundlæggerens navn, aktiekapitalens størrelse, antallet af funktionærer og arbejdere samt bygningernes alder. Alt i alt gode oplysninger for såvel industrihistorikeren som for den, der blot vil orientere sig i en bys erhvervsmæssige forhold, men man kunne have ønsket, at emnet var blevet behandlet i tilsvarende omfang i det østlige Danmark. Pudsigt nok er denne udtalte vilje til fyldigere behandling af mere betydningsfulde virksomheder ikke kommet Tjæreborg sogn i Ribe amt til gode. Her kunne man godt have tiltænkt rejsebureauet Nordisk Bustrafik en lidt mere fremtrædende placering end blot at blive nævnt, på linje med sparekasse, bankfilial, jernbanestation, postekspedition og telefoncentral.

Den samme tendens til større bredde i fremstillingen kan konstateres i omtalen af købstædernes gamle huse – man sammenligne f. eks. de respektive afsnit under Køge (II-3, 1960) og Ribe (IX-2) – og af herregårdsbygningerne. I de østdanske bind er sidstnævnte emne undertiden behandlet med stor knaphed, men til gengæld er de jyske herregårde ingenlunde blevet forsømt. De fleste vil imidlertid med største

fornøjelse læse de fyldige beskrivelser, der undertiden antager karakter af hele små monografier. Her skal fremhæves den fortrinlige beskrivelse af Frijsenborgs bygningshistorie, skildret i et omfang der tager ligeligt hensyn til den ældre hovedbygning og Meldahls bygning ca. 1860. Nu er Frijsenborg ganske vist hovedværket inden for sin aldersklasse af herregårde, men den har også fået tildelt mere end to siders tekst, hvor Orebygård i Maribo amt (IV-3, 1955) kun fik 8 linjer, og denne gård er da også et interessant bygningsmonument.

For værket som helhed fremkommer herved en vis skævhed, men det er efter anmelderens mening et spørgsmål, om denne skævhed ikke snarere bør påkalde ros end dadel. I mange Trap-brugeres øjne bliver de jyske bind derved kun så meget des mere værdifulde. For nok er Trap et opslagsværk, men hvem vil ikke gerne have god og fyldig besked om de lokaliteter, man slår efter? Og man får virkelig god besked.

Niels Oxenvad

Oldtidsminder og kulturhistorie

P. V. GLOB: DANSKE OLDTIDSMINDER. *Gyldendal, Kbh. 1967. 275 s. 74,50 kr., indb. 85 kr.*

P. V. Globs bog om danske oldtidsminder er udkommet i en ny udgave og i en ny skikkelse, en smuk og velillustreret bog på 275 sider.

Det er måske et tilfælde men kunne ligne en tanke, at den ikke selv betegner sig som 3. udgave af bogen fra 1942. Trods iøjnefaldende forskelle er der ikke tvivl om, at det er samme bog. Kapitlerne er stort set de samme, dele af teksten er gentaget uændret og i illustrationerne, hvor den største forandring synes at være sket, viser det sig ved nærmere sammenligning, at mange tilsyneladende »nye« billeder i den nye bog allerede findes i den gamle. Man kan falde i tanker over fotografiers dokumentariske værdi ved at se, at den samme optagelse, blot ved en ændret klichéteknik, kan få en anden karakter og en helt anden virkning. Der er dog også nye optagelser, som er med til at gøre illustrationerne til en fortræffelig og stærkt virkende bestanddel af bogen.

Når Danske Oldtidsminder er blevet en ny bog skyldes det dog først og fremmest teksten. Alt i alt er den nye udgave vel dobbelt så stor som den gamle og tekstforøgelsen især har bragt bogen meget nærmere sit mål. Den vil ikke blot skildre oltidsminderne, men anbringe dem i den kultursammenhæng, hvori de hørte hjemme. Det kan være svært at gøre det, men det er netop denne udførligt meddelte kulturbaggrund, der bibringer læseren den rette forståelse af oldtidsmindernes betydning og som muliggør, at forfatteren med fornøden virkning kan appellere til os om at bevare dem.

Forsøget lykkes bedst i de perioder, hvor oldtidsminderne optræder talrigst og mest varieret. I yngre stenalder og ældre bronzealder og igen i vikingetiden optræder gravhøje og stengrave, helleristninger og runesten, skibssætninger, voldanlæg og meget andet i en sådan mængde, at de kan dække en sammenhængende kulturskildring. Men ældre stenalder, som ikke har efterladt sig synlige minder af den art, og andre perioder, hvor de er sjældnere, fremtræder noget svagere i skildringen.

Bevidst bødes der dog herpå ved at ordet oldtidsminder her tages i videste betydning. Alle påviselige levn fra vor lange historie, stednavne og skikke, findesteder og først og fremmest landskabet medtages i skildringen. Landskabet får sin sammenhængende skildring i ældre stenalders afsnit, hvor de forskellige landskabstyper præges, men hele bogen igennem er landskabet nærværende i beskrivelsen af landskabstyper eller i korte karakteristikker af findesteder.

På denne måde fremlægges da hele dette stof i en fyldig kulturhistorie, hvor de beskrivende afsnit veksler med videnskabshistorie, sagnstof, metoder og fortolkning som også forsøger at give den europæiske sammenhæng. Alt fremlægges i et levende og billedrigt sprog, som det er en fornøjelse at læse.

Lad så være at billedsproget af og til løfter os op over de historiske realiteter. I en enkelt bemærkning nævnes stridsøksefolkets lange vandring fra det fjerne Asiens sletter til den jyske hede: »Her endte deres færd og her fandt øjet hvile og erstatning for hjemlandets vidder i den jyske steppe«. Deres gravhøje er »opført af stridsøksefolket, der for 4000 år siden invaderede Jylland og blev fanget i den pose, omringet af havet, som de aldrig havde set før«. Det sidste lyder næsten som fra en jagt, men så hurtigt gik det vel ikke.

Glob er ikke bange for at følge det gode råd at digte »ud over kilderne, men aldrig imod kilderne«. De mange forskellige gravtyper omkring midten af 2. årtusinde og sager af bronze og guld som gravgaver afspejler urolige tider med folkeforskydninger og udstrakte handelsforbindelser, med eksport af rav og hvor måske »dejligt pelsværk og ligeså dejlige kvinder hørte med«.

Når det i afsnittet om bronzealderens storhøje anføres, at der er forskel på gravhøjene fra forskellige perioder med hensyn til deres profil, burde det nok have været anført, at vi ikke ved, hvordan gravhøjene så ud, da de var nye og var i brug til forskellige ceremonier. Der er endnu for få udgravninger, der er store nok til at fortælle derom.

Noget for håndfast tages det vel også for givet at bebyggelsen i visse perioder kan aflæses af gravhøjenes fordeling. »Stort set kan man sige, at bronzealderens gravhøje viser bebyggelsens omfang og færdselsvejenes beliggenhed«. Så længe de naturvidenskabelige dateringer ikke fylder mere end de gør, skal man vel tage sig i agt for at sige, hvor forskelligt den kulturelle udvikling er forløbet i de forskellige egne af landet, og hvor meget det kan betyde, at vi her har været nødt til i vid udstrækning at sætte lighedstegn mellem typologien og kronologien.

Men i en populær fremstilling ville det give for megen usikkerhed at tage forbehold af denne art, og de anmærkninger, der her er gjort, skal ikke tilsløre, at vi her har fået en bog, der har mulighed for at blive folkeeje, og som fortjener det.

Ved pragtfulde billeder og en levende tekst bliver vi fortrolige med vore oldtidsminder og den historie, der kan fortælles til dem. Vi tilskyndes til at opsøge dem ude i naturen, og vi opfordres til at værne om dem.

Hans Neumann

Nord Hallands faste fortidsminder

ELOF LINDÄLV: FORNFUND OCH FORNMINNEN I NORRA HALLAND. *Udg. af Institutet för västsvensk kulturforskning. Skrifter 9. C. W. K. Gleerup. Lund 1967. 311 s., ill. 25 sv. kr.*

Formålet med bogen er, som det også fremgår af forfatterens forord, at give en sammenstilling af fund og fortidsminder i de tre nordligste herreder i Halland. Der er ikke tale om en egentlig oversigt over områdets kulturhistorie, og der er heller ikke gjort noget afgørende forsøg på at indarbejde stoffet i en sammenhæng med de omliggende landskaber. Derimod har forfatteren villet give en så omfattende og aktuel oversigt over forskellige typer fortidsmindesmærker, som det er muligt, ved medtagelsen af resultaterne fra det svenske rigsantikvariats seneste registreringer i området i 1965–66.

Bogen er inddelt kronologisk i afsnit, der omhandler de vigtigste faste fortidsminder og enkelte oldsagstyper fra området. Afsnittene om stenalderens bopladser og grave er præget af områdets relative fundfattigdom i denne del af oldtiden. Det, som mere end nogen anden forhistorisk mindesmærketype synes at præge det hallandske landskab, er de store røser fra bronzealderen, som desværre kun sjældent rummer velbevaret gravinventar, og som oftest er udgravet af ukyndige. Placeringen af højene synes at angive, at de ligesom herhjemme blev anlagt ved forbindelsesvejene, dels ved søvejen langs kysten, dels langs den vestsvenske israndslinje, som har dannet den indre forbindelsesvej. Et afsnit om offerfundene fra bronzealderen omtaler bronzer fundet i moser og ved store sten, bl. a. det enestående bronzeskjold fra Nackhälle med udhamrede dyrefigurer. De gravfelter, som ved siden af bronzealderens røser præger landskabet mest, er gravpladserne fra yngre jernalder med de mange forskellige gravformer, trekantede, runde og skibsformede med høje bautasten imellem og ofte med en »domarring« på en central plads. Med et mosefund af flere lerkar, alle med madskorper, er man tilbage i hverdagens yngre jernalder med dens arbejde og sæsonophold ved den fiskerige Åsjön.

Bogen bærer præg af sin forfatters store lokalkendskab og interesse for netop dette landskab. Den er ved slutningen af de enkelte afsnit forsynet med lister over samtlige fund inden for gruppen med udførlige beskrivelser af beliggenhed og således meget anvendelig ved ekskursioner og udflugter i området. Til samme formål tjener de udmærkede kort over faste fortidsminder. Det er ikke en bog, som umiddelbart er egnet til at få et større publikum i tale, dertil er stoffet lidt for tørt og skematisk stillet op, og billedstoffet for beskedent og med for mange gamle, teknisk ufuldkomne billeder. Der er ganske vist afsnit med mere almene betragtninger over nogle af fortidsmindegrupperne, men de har en tendens til at gå mere i bredden end godt er for overskueligheden. Mest originale og fængslende bliver de afsnit, som bygger på forfatterens egne undersøgelser og registreringer, f. eks. afsnittet om Rolfsåker-manden og madforrådet i Åkulla-mosen. Alt i alt en bog, som vil være nyttig for fagarkæologen eller den meget vidende amatørarkæolog ved undersøgelser inden for Nordhalland eller ved indsamling af oplysning om enkelte fortidsminder, hvor bogen vil kunne bruges som opslagsværk for denne del af Sverige.

Marianne Bro-Jørgensen

Nyt runeværk

WOLFGANG KRAUSE: DIE RUNENINSCHRIFTEN IM ÄLTEREN FUTHARK. *I Text, II Tafeln. 1966. (Abh. d. Akademie d. Wissenschaften in Göttingen, phil.-hist. Klasse, dritte Folge Nr. 65). 82 DM.*

Bogen er en ny og stærkt forøget udgave af forfatterens værk med næsten samme titel: Runeninschriften im älteren Futhark, der udkom 1937 i Schriften d. Königsberger gelehrten Gesellschaft. Den lille forskel på titlerne skyldes, at den gamle udgave behandlede et ganske vist stort og repræsentativt udvalg af indskrifter med ældre runer, medens den nye medtager samtlige indskrifter, for så vidt de er »nogenlunde læselige og forståelige« (hvad adskillige fra denne periode faktisk ikke er). Ialt behandles 222 indskrifter under 169 selvstændige numre (artikler) mod henholdsvis 181 og 100 i udgaven 1937. Det må bemærkes, at med den ældre futhark forstås her 24 tegns-futharken; anglofrisiske indskrifter, der er affattet i en længere runerække med 28–33 tegn er udeladt.

Krauses bog er et hovedværk indenfor runologien og en uundværlig håndbog for alle, der beskæftiger sig med urgermansk og urnordisk sprog og med folkevandringstidens historie. Den går med stor grundighed ind på såvel læsningen af indskrifterne som på den sproglige tolkning og det kulturhistoriske miljø. Den bringer udførlige og så vidt muligt helt àjourførte bibliografier til alle behandlede indskrifter og registrerer altså også den temmelig omfattende litteratur om de danske indskrifter fra perioden, der er publiceret i de 25 år, der er gået siden Lis Jacobsen og Erik Moltkes Danmarks Runeindskrifter udkom i 1942. Af endnu større betydning er det, at de vigtigste urnordiske indskrifter fra det gamle danske område, der er fundet siden runeværkets fremkomst, her har fået en samlet og let tilgængelig behandling. Det drejer sig bl. a. om så betydningsfulde runetekster som indskrifterne på Værløse-fibulaen, Stenmagle-æsken og Nøvling-fibulaen, fundet henholdsvis i 1944, 1947 og 1963.

Bogen rummer selvfølgelig en række nye tolkninger, men det, der stærkest skiller den nye udgave af Krauses værk fra den foregående, er de mange nye (relative) dateringer af indskrifterne, baseret på arkæologiske kriterier, der skyldes arkæologen Herbert Jankuhn. I nøje sammenhæng hermed står forsøgene på at henføre de enkelte indskrifter til bestemte germanske folkestammer. Adskillige indskrifter fra gammelt dansk område bestemmes med større eller mindre tvivl som heruliske, nogle som angliske eller heruliske, en enkelt, Vimose-dupskoen nr. 22, som herulisk eller dansk, Vimose-spændet (nr. 24) som østgermansk, formodentlig gotisk, medens spændet selv antages at være af nordisk oprindelse. Om Nøvling-fibulaen (nr. 13a) hedder det, at dens sprog er måske et af herulerne præget »Gemeinurnordisch«.

Disse bestemmelser er i hovedsagen ikke foretaget udfra sproglige kriterier, hvad der også ville være umuligt, men bygger på en opfattelse af de etniske forhold i folkevandringstiden, der især er baseret på en fortolkning af de yderst kortfattede oplysninger om Norden i klassiske kilder.

Det er af betydning at gøre sig dette forhold klart, så formodninger om indskrifternes tilhørsforhold ikke betragtes som noget i retning af sproghistoriske kendsgerninger.

Kristian Hald

Østtyske både

WOLFGANG RUDOLPH: HANDBUCH DER VOLKSTÜMLICHEN BOOTE IM ÖSTLICHEN NIEDERDEUTSCHLAND. *Veröffentlichungen des Instituts für Deutsche Volkskunde. Band 41. Akademie-Verlag, Berlin 1966. 150 s. + 18 pl. + 1 kort.*

I det sidste årti af forrige århundrede fandt man ved Frisches Haff og Danzigerbugten rester af flere fartøjer, der på grundlag af lejringsforholdene kunne dateres til en tidlig del af middelalderen, men som ikke desto mindre i deres konstruktive opbygning havde slående lighed med de fartøjer, der endnu benyttedes af fiskerbefolkningen på denne egn. Der var øjensynlig tale om en ældgammel bådebyggertradition i området. Dette vakte betydelig interesse i tyske etnologiske kredse, og i årene 1900–05 indsamledes et fyldigt materiale af oplysninger om ældre bådtyper, deres benævnelse, byggemåde, anvendelse m. v. på grundlag af spørgelister udsendt til større dele af Nordtyskland. Dette materiale suppleredes af sprogforskeren Walther Mitzka's feltundersøgelser, der ledte frem til udsendelsen i 1933 af »Deutsche Bauern- und Fischerboote«, men materialet lå ellers i det store og hele uudnyttet hen indtil 1958, da det østtyske »Institut für Deutsche Volkskunde« ved Videnskabsakademiet i Berlin tog den opgave op at gennemføre et nøjere studium af fiskeriets erhvervs- og redskabsformer indenfor DDR's område. Arbejdet ledes af dr. Reinhard Peesch og har allerede resulteret i flere monografier bl. a. omfattende Rygen-fiskernes sociale organisation. Nu er yderligere kommet den første håndbog, der i sammentrængt form behandler et helt sagområde: de små både, fra stammebådene over fladbundede fartøjer af forskellig konstruktion til de kølbyggede småbåde; afgrænset til de fartøjer, der i hovedsagen er manuelt fremdrevet.

Forfatteren, dr. Wolfgang Rudolph, har i denne bog præsteret et stykke arbejde, der vil blive normgivende ved tilsvarende udgivelser i de nordiske lande, hvor der nok – i Norge og Sverige – er skrevet en hel del om lokale fartøjstyper, men hvor man i udpræget grad savner oversigten. Indenfor dansk område har Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg i en årrække gennemført et arbejde med opmåling af lokale bådtyper, men kun de færreste resultater heraf er publiceret, og arbejdet er i de seneste år genoptaget i et skandinavisk samarbejde for bl. a. at supplere dette materiale. Der er derfor god grund til at hefte sig ved Wolfgang Rudolph's heldige greb om den tilsvarende opgave på den anden side af Østersøen.

Bogen inddeler fartøjerne systematisk efter deres byggemåde, og for hver veldefineret gruppe redegøres for bådtypens terminologi, fremstilling og konstruktive opbygning, besætning og fremdrivningsteknik, udbredelse og anvendelse samt typens udviklingshistorie. Til hver bådtype hører et sæt opmålingstegninger, ialt er gengivet 18 af disse. Bogen indeholder tillige en fortegnelse over bevarede både i de østtyske museer, og man ser heraf, at der foruden ca. 20 stammebådsfund fordelt på hjemstavnsmuseerne er bevaret 15 fartøjer fordelt mellem Museum für Volkskunde i Berlin og Kulturhistorisches Museum i Stralsund, indsamlet i forbindelse med Rudolphs arbejde. Bogen afsluttes med stikordsregister og udførlig kildefortegnelse.

Bådene langs kyststrækningen fra Trave til Oder kan opvise mange særprægede

konstruktioner, blandt hvilke man særligt hefter sig ved Rostocker Kahn'ens bundkonstruktion, der tydeligt viser denne spantløse båds udvikling fra stammebåd til plankebåd. Her er bogens meget instruktive illustrationer læseren til god hjælp. I behandlingen af de kølbyggede både savnes dog linietegninger, der kan beskrive de komplicerede tredimensionale former. Mens de øvrige kategorier af småfartøjer er af så simpel opbygning, at alle væsentlige træk i såvel form som konstruktion kan udlæses af opmålingens plan, længdesnit og tværsnit midtskibs, så udgør de kølbyggede fartøjer en gruppe, hvor den konstruktive opbygning nok kan beskrives ved de viste tegninger, men hvor formen kun gengives ufuldstændigt uden et egentligt linierids. Således ville det være af stor interesse at kende noget nøjere til formen af den fyldige køljolle fra Boltenhagen (planche 17), der synes at være tydeligt i familie med de fyldige jolletyper, som kendes fra Sydnorge og Bohuslän og – indenfor de sidste par generationer – fra Issefjorden. Denne type, der forekommer med samme form i såvel klink- som i kravelbygning, ja i dag endog som plasticjolle, er et tydeligt eksempel på, at formkriteriet ofte er det væsentligste til at bestemme et fartøjs afstamning.

Den østtyske kyststrækning byder på spændende problemer vedrørende mødet mellem slavisk og nordisk maritim kultur, og Wolfgang Rudolph er grundigt orienteret i såvel den polske som den nordiske litteratur på feltet. Han har tidligere beskæftiget sig med den gensidige påvirkning mellem fartøjstyper ved den sydlige Østersøkyst og tilsvarende fartøjer i det sydlige Danmark og Skåne-Blekinge, og der er god grund til at glæde sig til håndbogens fortsættelse, hvor de større både skal behandles.

I det foreliggende er der grund til at notere sig, at Rudolph præciserer (s. 116), at de kølbyggede både langs den tyske Østersøkyst i modsætning til alle andre dér forekommende fartøjstyper savner enhver form for konstruktive betegnelser af slavisk oprindelse.

Håndbogen er i sin redelige og knappe form et nyttigt redskab i hånden på enhver, der er villig til at betragte den maritime kultur som en ligeværdig del af vor kulturarv, og for specialisten angiver værket en forskningsstandard og materialerigdom, som vil blive vanskelig at hamle op med ved den fremtidige behandling af det tilsvarende danske materiale.

Ole Crumlin-Pedersen

En gevej til osten

VIKINGEN. *Redigeret af Bertil Almgren. Forlaget Skrifola, København 1966. 288 sider, ill. Indb. 115 kr.*

Bag dette værk, der er trykt i Italien og udsendt i en række forskellige europæiske lande, står forlaget Tre Tryckare i Göteborg. Takket være den internationale produktion har man kunnet sælge den stort anlagte og overdådigt illustrerede bog til en skikkelig pris.

Billederne er hovedsagen, og om dem er der meget godt at sige. Blandt de helsides farvefotografier er mange smukke og lødige billeder, og hertil kommer adskillige instruktive kort samt et væld af stregtegninger – tableau'er fra vikingernes

færden og gengivelser af kunstgenstande og husgeråd. De fleste tegninger skyldes Åke Gustavsson, som er gået til arbejdet med omhu og indlevelse. Kun er det ikke lykkedes ham at gengive vikingernes skibe i de rette størrelsesforhold; de er så at sige altid blevet for store i forhold til menneskene.

For teksten står en række fremtrædende vikingetidsforskere fra de nordiske lande, England, Tyskland og Frankrig under ledelse af professor Bertil Almgren, Uppsala. De enkelte afsnit er kortfattede, men som regel instruktive, selv om det ikke kan nægtes, at en del bærer præg af at være venstrehåndsarbejde. Under gennemlæsningen af bogen fyldte anmelderen adskillige ark med notater om fejl og unøjagtigheder, både i de egentlige tekstafsnit og i de udførlige billedtekster. Det vil imidlertid ikke være retfærdigt over for forfatterne at fremdrage eksempler herpå, thi der kan ikke være tvivl om, at mange af fejlene skyldes oversætterens uvidenhed om emnet.

Den danske oversættelse, der er foretaget af overlærer Gunnar Nyborg-Jensen, er nemlig både sjusket, ubehjælpsom og aldeles inkompetent – den ringeste anmelderen mindes nogensinde at have set. Sproget er rædselsfuldt, og gode nordiske betegnelser er blevet nok så besynderlige ved tilbage-oversættelsen fra engelsk. Landnamsbogen optræder under betegnelsen »Kolonisternes bog«, og islandske stednavne gengives i angliserede former, som f. eks. »Westmanne Øerne«. Også med korrekturen er der sjusket utilladeligt. Overskriften på denne anmeldelse, som vel har undret en og anden læser, er en overskrift fra bogen. Der skulle have stået: En genvej til Østen.

Tg÷ til hr. overlæreren. Og skam få forlaget, som ved at acceptere denne oversættelse på det nærmeste har spoleret en udmærket bog.

Olaf Olsen

Et monument fra middelalderen

POUL KÜRSTEIN: KORSTOLENE I ROSKILDE DOMKIRKE OG DERES BILLEDER. *Fotograferet af Inga Aistrup. Udg. af Historisk Samfund for Københavns Amt, Roskilde. A. F. Høst & Søns forlag, Kbhvn. 1966. 135 s. 38 kr.*

I 1880 kom en lille publikation om korstolene i Roskilde domkirke med tegninger af J. B. Løffler, som var »chemityperede« af Magnus Petersen. Indledningen var af kunsthistorikeren Julius Lange, og der var aftrykt en oversættelse af de på reliefferne malede latinske bibelcitater. I 1966 fik man igen en nydelig lille bog om korstolene, denne gang med anvendelse af vor tids medium: fotografiet. De fine billeder er taget af fotografen Inga Aistrup og teksten er af Poul Kürstein. Den består af en indledning, oversættelse af de latinske citater og en ældre bibeltekst svarende til billedmotivet.

Disse korstole er et enestående kunstværk – en bygning i bygningen skabt for gejstligheden. Det er karakteristisk, at den lange indstiftelsesindskrift øverst på korstolenes bagvæg nævner dronning Margrete, Peder Jensen Lodehat og denne bisps efterfølger i embedet Jens Andersen Lodehat, som i 1420 fuldførte værket. Rigets bedste folk. Under minuskelindskriftens reliefbogstaver sidder den lange række figurbilleder fra det gamle testamente i syd og fra det nye i nord, opr. var der ialt 46 relieffer. Under reliefferne er dekorative skæringer, hvorunder et stort glat felt, der fortsættes helt ned til selve stolene med armlæn og opklappelige sæder. Bogen redegør

– med støtte i »Danmarks Kirkers« oplysninger – for den tidligere opstilling af stoleværket med ryggen ud mod skibet og menigmand. Der fortælles om deres senere skæbne, særlig restaureringen 1857, hvor man rensede stolene for farvelag. Der var flere lag både på »panel« og relieffer. At figurernes staffering er tabt betyder, at de fremtræder i en grov skæreteknik, som aldrig i 1400-tallet var beregnet til at stå udækket, derfor skal man være varsom med at fremhæve den »djærve skæremåde« for stærkt. Muligheden for at der har været malerier på dorsalet (panelet), således som det findes bevaret f. eks. i Frankrig, omtales ikke. Det har dog haft stor betydning for udseendet af korstolene. Billedskærerens kunstneriske og personlige udtryksform tillægges vist lidt for stor betydning, da så meget af ikonografien viser, at faste forlæg ligger til grund for udformningen. Man kan på dansk grund sammenligne med kalkmalerierne i Vester Tirsted (Maribo a.) fra o. 1400 (Jonas udspyes af hvalfisken og Daniel i løvekulen). Hele idegrundlaget Biblia-pauperums parallellisering mellem det gl. og ny testamente ligger i tanke og form nær Roskildestolene.

Den lille bog er et fortrinligt og lettilgængeligt udgangspunkt dels til bedømmelse af selve korstolene, dels en fin håndbog i den middelalderlige verdens teologiske altomfattende system. Gid man i den nærmeste fremtid tilsvarende ville publicere og tilgængeliggøre flere af landets vigtigste middelalderlige monumenter.

Ulla Haastrup

Vedels Saxo–oversættelse

ANDERS SØRENSEN VEDEL: DEN DANSKE KRØNICKE. *Saxo-oversættelse 1575. Udgivet i facsimile af Det danske Sprog- og Litteraturselskab med introduktion af Allan Karker, G. E. C. Gad, Kbh. 1967. 90 kr.*

Anders Sørensen Vedel udsendte sin Saxo-oversættelse første gang i 1575, men den er siden blevet genoptrykt med tre-fire generationers afstand, senest af »Det danske Sprog- og Litteraturselskab« ved Allan Karker. Det første optryk fremkom allerede i 1610, medens Vedel endnu selv levede, det næste foranstaltede (og forringede) hans oldebarn Johannes Lauerentsen i 1713, og tredie gang blev den udsendt af »Samfundet til den danske Litteraturs Fremme« i 1845–51 ledsaget af C. F. Wegeners fornemme biografi af Vedel. Men medens denne udgave gav anledning til vanskeligheder, først og fremmest åbenbart fordi udgiveren rejste en række tekstkritiske skinproblemer, har man nu fornuftigvis foretrukket at udsende værket i facsimile af originaludgaven 1575.

Allan Karker, hvis navn allerede vil være velkendt fra en række specialstudier over Vedel, har samtidig forsynet udgaven med en fyldig og meget kyndig indledning, der redegør for Vedels historiografiske placering og for oversættelsens forhold til den latinske grundtekst. Endelig har Karker leveret korte og fyndige karakteristikker af samtlige de Saxo-oversættelser, som foreligger, ledsaget af prøver fra hver enkelt. Videnskabeligt mest tilfredsstillende er naturligvis Jørgen Olriks, men der kan næppe være tvivl om, at udgiveren med god ret betoner den vedelske oversættelses høje, litterære kvaliteter. Vedels oversættelse hviler på Christiern Pedersens Pariserudgave fra 1514; han vedgår selv, at han har døjet med Saxos »mørcke og suare latine«, og i praksis har Vedel da også snarere gendigtet end oversat, men har gjort

det på en måde, der som helhed yder Saxos mening og raffinerede stil rimelig retfærdighed, og som samtidig vidner om Vedels eget stilistiske mesterskab.

Den Vedel, der fremtræder i fortalen og i selve oversættelsesarbejdet, er imidlertid næppe den fuldt udviklede historieskriver. Saxo-oversættelsen var hans første, vigtige arbejde, udarbejdet på tilskyndelse af den aldrende kansler Johan Friis og senere af rigshofmester Peder Oxe. I teologisk henseende udmærker Vedel sig hverken ved markante eller personlige synspunkter; i det store hele afspejler fortalen (og kan næppe andet) den spirende ortodoksis snæversyn. Mest fremtrædende er i Saxo-oversættelsen Vedels betoning af behovet for protestantisk enhed, men samtidig mærkes også doktrinær forsynstro: Guds vilje afspejles og lader sig aflæse i historiens gang; dennes stadige gentagelser giver en vejledning, som mennesket nok bør tage bestik af. Allerede i dette arbejde ytrer imidlertid Vedels kritiske sans sig umiskendeligt, men endnu ikke færdigt udviklet. Hans kendskab til norrøne kilder gør det muligt for ham punktvis at korrigere eller uddybe Saxo. Men medens hans bastante forsynstro næppe ændres i tidens løb, vidner hans senere arbejder om skarpere udvikling af hans kritiske evner og om dybere forståelse for nødvendigheden af at inddrage menneskets materielle omgivelser i den historiske fremstilling.

For øjeblikket står da to Saxo-oversættelser til disposition på bogmarkedet, Grundtvigs og Vedels. Begge er uomtvisteligt historiografiske monumenter af høj rang, den første over den folkelige romantik, den sidste over humanismens historieskrivning. I modsætning til Grundtvigs vadmelsklædte folkeforkynder har Vedel formået at bevare ikke så lidt af virkelighedens aristokratiske Saxo og samtidig at skabe en oversættelse med høje, litterære kvaliteter. Har man råd til at træffe et valg, kan da næppe nogen være i tvivl.

E. Ladewig Petersen

Prisværdigt initiativ

RANDERS BYS VILKÅR OG ARTIKLER 1609. *Ved John Kousgård Sørensen under medvirkning af Poul Meyer. Bd. 1–2. Randers 1965. 87+45 s. Indb. 32,75 kr.*

Festskrifter kan være mange ting, og bestandig søger man at gå nye veje for at markere jubilæer. Et smukt resultat af samspillet mellem en virksomheds ønske om at festligholde sin 125 års dag og et byarkivs initiativrige ledelse er denne fornemme udgave af Randers bylov bekostet af Aktieselskabet Randers Rebslaaeri til glæde for Historisk Samfund for Randers Amt, Randers kulturhistoriske Museum og det deri husede byhistoriske arkiv samt alle vi andre, som må tage til takke med ikke at være Randrusianere.

Denne bylov er bevaret i to samtidige eksemplarer, hvoraf det ene, som er i Randers Museum, er et håndskrift i kvartformat med pergamentomslag og dets hovedstykke er byloven, som her er gengivet i en fin facsimileudgave. Første bind af udgaven indeholder en værdifuld indledning og en bogstavret udgave af det autoriserede eksemplar af byloven fra Randers rådstuearkiv, nu i landsarkivet i Viborg; dette foliohåndskrift indeholder desuden den almindelige stadsret og Christian 4.s prisforordning. Udgaven er, både hvad tryk og indbinding angår, fint Randersarbejde, mens man til teksten har sikret sig bistand fra Københavns og Århus universiteter, idet

professor Kousgård Sørensen både har sørget for tekstudgaven med variantapparat og kommentar samt størstedelen af indledningen, men har overladt retshistorien til prof. Poul Meyer.

Indledningens to første kapitler om livet i Randers omkring år 1600 og om lov og ret giver den almindelige læser en udmærket introduktion til teksten, hvis mange kulturhistoriske glimt man ikke bør snyde sig selv for, selv om den besynderlige ortografi kan virke afskrækkende i starten. De 76 kapitler indeholder en lang række bestemmelser om handel, håndværk og byforhold i almindelighed, de bygger dels på stadsretten og dels på en række nyere forordninger, dernæst bestemmelser om bymarken, om græsning og husdyrhold svarende til indholdet af landsbyernes videbreve.

Kapitlerne om sproget og håndskrifterne er fortrinsvis for specialister, som med denne paralleludgave har fået et særdeles nyttigt redskab. Et par småfejl har sneget sig ind i det iøvrigt grundige og nøjagtige arbejde: i forordet siges at stikket af borgmester Niels Jakobsen og hustru befinder sig i Kobberstiksamlingen i København, mens det i kommentaren anbringes i Randers Museum; og i gennemgangen af håndskrifternes indhold er Kristoffer af Bayerns almindelige stadsret blevet til Kristoffer 2.s – altså 100 år for gammel. Endelig havde det været ønskeligt – da der siges så meget om Niels Jakobsen – at nævne den stambog, som han påbegyndte netop 1609 og som for nylig er fundet og udgivet (1966). Men hvorfor hænge sig i bagateller, når Randers Reb har skænket os denne udgave til megen nytte og glæde.

Thelma Jexlev

Statskreditor og embedsmand

JOHAN JØRGENSEN: RENTEMESTER HENRIK MÜLLER. *En studie over enevældens etablering i Danmark. Munksgaard. København 1966. 280 s. 40 kr.*

Dr. Johan Jørgensen har i størstedelen af sit forfatterskab mere eller mindre direkte beskæftiget sig med Danmarkshistoriens eneste »revolution«, statsomvæltningen i 1660, og det er hans fortjeneste at have påvist den rolle, grupper som statskreditorerne og det københavnske borgerskab spillede i forløbet, og at have fremhævet den kontinuitet, der skjuler sig bag de dramatiske begivenheder i 1660. Som genstand for sin disputats har han valgt Henrik Müller, en mand, der vel mere end nogen anden i sin karriere afspejler det afgørende tidsrum fra »adelsvældens sidste dage« til den etablerede enevælde under Christian 5.

Henrik Müllers privatarkiv er gået tabt, og bortset fra en enkelt kopibog over udgående skrivelser fra en af Müllers handelsbetjente, er det centraladministrationens arkiver, som forfatteren har et særdeles indgående kendskab til, der har leveret grundlaget for undersøgelsen. Udenlandsk materiale er med enkelte nordiske undtagelser ikke søgt inddraget; som anført af den ene officielle opponent ved forsvaret er det ikke umuligt, at man ad den vej kunne fremskaffe flere oplysninger om Henrik Müllers udenlandske forretningsforbindelser og kredittransaktioner, men bortset herfra er det næppe sandsynligt, at der kan findes væsentligt nyt om den biograferede person efter denne bog.

I en række kronologisk og sagligt klart opdelte kapitler gøres der rede for Henrik Müllers vidtspændende virksomhed som embedsmand, som statsleverandør, som købmand, som manufaktur- og mineejer og som godsejer og for hans kreditforhold. I et afsluttende kapitel søges Henrik Müller karakteriseret og placeret i den større sammenhæng især i forhold til den politiske udvikling. Fremstillingen er rig på detaljer, i visse af kapitlerne er kilderne nærmest larmende til stede, og læseren må være lydhør, hvis han ikke vil gå glip af de ofte meget væsentlige slutninger, der gerne fremsættes med stor forsigtighed, og som derfor let overskygges af de konkrete detaljer. Eksemplerne på embedsmanden Müllers daglige ekspeditioner er naturligvis ikke uden interesse som illustration til administrationens vilkår i tiden, men de fleste læsere ville sikkert som jeg foretrække en mere summarisk gengivelse af enkelttilfældene og en mere uddybende kommentar.

Om en biografi i betydning af en levnedsskildring og karakteristik af mennesket Henrik Müller har der naturligvis ikke kunne være tale, dertil er distancen mellem hovedpersonen og kildematerialet for stor – man blotlægger ikke sit inderste jeg i en statusopgørelse eller en embedsskrivelse. Men det er da heller ikke som menneske, men som repræsentant for en bestemt funktion, at Henrik Müller interesserer os. Han er et fremtrædende eksempel på en foretagertype, der har spillet en afgørende rolle i udviklingen både af den moderne stat og den moderne økonomi. Han er mellemmanden mellem den »moderne« økonomi og den »gammeldags« stat. Han optræder i kraft af sin egen kredit som formidler mellem de private långivere og den likviditetshungrende stat, og han forsvarer denne kredit ved på egne og statens vegne at administrere ressourcer, som han kan eller håber at kunne gøre indbringende gennem stordrift og rationelle forretningsmetoder. Det har været en yderst krævende balancegang. Det er sikkert med rette, når forfatteren med karakteristisk underdrivelse siger: »Ganske vist er det ikke udelukket, at Müller af og til har været solvent for en kort tid.« Og det er måske ikke kun en suplikants overdrivelse, når Müller i en henvendelse til kongen hævder, at han i mange år »icke hafuer hafft een glædelig Time, mens mit Leffnet med Sorrig oc Bedrøfuelse tilbracht«. Det må have krævet stærke nerver at være statskreditor under enevælden, og Henrik Müller er ikke det eneste eksempel på en kreditor, der til syvende og sidst stod med tomme hænder efter en livslang forretningsforbindelse med kronen. Hans livsværk blev ikke skabelsen af en familieformue, men tilvejebringelsen af likviditet i afgørende situationer og på længere sigt af lidt mere organiserede forhold i administrationen af statens ressourcer.

Det er i denne funktion og ikke som egentlig politiker, at Henrik Müller har historisk betydning. Det er da heller ikke lykkedes forfatteren overbevisende at argumentere for Henrik Müllers personlige politiske indflydelse. Derimod er der ingen tvivl om, at den detaljerede gennemgang af Müllers centrale placering både før og efter statsomvæltningen afgørende støtter hovedtesen i dr. Johan Jørgensens forfatterskab. Med hans egne ord: »Skellet ved 1660 er næppe så skarpt som hidtil antaget.«

Niels Steensgaard

Statshusholdningen i Frederik IV's regeringstid

J. BOISEN SCHMIDT: STUDIER OVER STATSHUSHOLDNINGEN I KONG FREDERIK IV's REGERINGSTID 1699–1730. *Gyldendal 1967. 470 sider 71,50 kr.*

Emnevalget er godt og interessant, for så vidt som Frederik IV.s tidsalder kun er lidet udforsket. Opgavens omfang har ikke afskrækket forfatteren, der har ment at kunne løse den ved en gennemgang af et begrænset udsnit af det til rådighed stående arkivmateriale samt af et fyldigt udvalg af litteraturen. Bogen falder i to hovedafsnit: udviklingen af den centrale finansforvaltning 1699–1730 og finanser og finanspolitik 1699–1730.

Til indledning skildres ændringerne i regeringskredsen i forbindelse med tronskiftet især med hensyn til forholdet mellem kongen og den i januar 1700 afgåede leder af Rentekammeret Christian Siegfried v. Plessen, der af forfatteren betegnes som »en selvstændig natur og tillige af alle anerkendt som noget af et finansgeni« (s. 31). I dennes sted kom tre finansdeputerede, om hvilke det siges, »ingen af dem var på noget felt fremragende dygtigheder eller stærke dynamiske personligheder« og der konkluderes, at administratorer, ikke statsmænd var hvad kongen havde brug for (s. 35). Dernæst følger en gennemgang af instruxen for de deputerede af 9. januar 1700. Forfatteren har ikke fundet anledning til at beskæftige sig med koncepten til denne instrux, der findes bevaret blandt koncepter og indlæg til instruktionsbøger (RA. Danske Kanc. A 91 c.). En nærmere undersøgelse af dette aktstykke, der er skrevet af den ene af de deputerede, Knud Thott, og derpå forsynet med rettelser og tilføjelser, ville have været af megen interesse. Også koncepten til instruxen af 24. marts 1721 (s. 84) er bevaret, men heller ikke den er undersøgt.

Skildringen af den øverste finansstyrelses forhold er generelt bygget på instruxer og resolutioner, der refereres udførligt, således at der gives en indgående beskrivelse af de mål, som regeringen satte for sin administrationspolitik på dette område. Derimod har forfatteren ikke i større omfang ladet sig friste af den opgave at undersøge hvorledes samme administration faktisk har fungeret og arbejdet. Og dog mener han sig i stand til at udtale sig om, hvad der »i mangt og meget« prægede dansk finansforvaltning under enevælden (s. 63). I denne forbindelse kan der være grund til at standse ved s. 71, hvor der i en note fremdrages to kongelige resolutioner (af 12. juli – ikke 20. juni) som vidnesbyrd om kongens selvstændighed, idet de af de deputerede konciperede resolutioner er blevet ændret. Der er imidlertid tale om ret ubetydelige sager: indretning af en hestemølle og eftergivelse af straf for en mindre forseelse begået af toldpersonale, og ændringerne har på ingen måde principiel karakter. Det ses ikke, hvorpå den følgende kategoriske konklusion: »Dette var både første og sidste gang, at kammerkollegiet forsøgte sig med en sådan fremgangsmåde over for kongen« i grunden bygger, da det ikke påvises (og overhovedet næppe kan påvises), at kollegiet ophørte med at forelægge indstillinger med konciperet resolution. Det meget afgørende spørgsmål om konciperingen af resolutionerne og det utvivlsomt dermed sammenhængende problem om paraferingens rækkevidde synes ikke at have meldt sig for forfatteren.

Fremdeles gøres der rede for de deputeredes lønninger (s. 48 ff.), hvorimod det åbenbart ikke er fundet fornødent at undersøge deres formuesforhold og erhvervs-

mæssige placering. Det nævnes således ikke, at den Daniel Benjamin Weyse, der s. 298 omtales som købmand og leverandør til søetaten, var broder til den flere gange nævnte deputerede Andreas Weyse, og at han selv 1709 var blevet kommitteret. Forfatteren giver heller ikke nogen vurdering af instruxernes og reskripternes værdi som kilder for administrationshistorien, således gør han heller ikke noget for at besvare de spørgsmål om de anvendte kilders værdi, der melder sig for læseren s. 92, hvor nogle indberetninger uden videre kommentarer eller kritik danner grundlag for den almindelige dom, at Rentekammerets sekretariat ikke havde kunnet varetage sine opgaver på tilfredsstillende måde.

Et omfangsrigt afsnit er helliget regnskabsrevisionen. Fremgangsmåden svarer til den i det foregående anvendte, hvilket bl. a. indebærer, at der ses bort fra de i Rigsarkivet opbevarede reviderede regnskaber, herunder de militære regnskaber fra krigsårene. Det viser sig også, at forfatteren har kunnet modstå fristelsen til at undersøge baggrunden for den brydning mellem evne og vilje, som stadig kommer til udtryk i de kongelige resolutioner. Det konstateres på den ene side, at femåret 1715/16 til omkring 1720 fortjener navn af en virkelig reformepoke, hvor kongen i det væsentlige udformede regnskabsrevisionen således, som erfaringen havde lært ham, at det var mest hensigtsmæssigt (s. 111), og at denne reformtid var kongens eget værk, ikke kammerkollegiets (s. 115). På den anden side konkluderes (s. 131), at kongen åbenbart havde svært ved at straffe, hvilket taler til fordel for hans karakter, men næppe altid var heldigt for ham i hans egenskab af administrationsleder. Oplysningen om renteskrivernes uforskammede svar tyder ikke på megen respekt for kongen, og missivet til kammerkollegiet 31. januar 1718 (s. 122 f.), hvori kongen udtalte, at selv om kollegiet fortjente straf, ville han dog endnu en gang lade nåde gå for ret, viser heller ikke kongen som situationens herre. I denne sammenhæng kan det nævnes, at forfatteren finder kongens arbejde med problemet om embedsmændenes kautionsforpligtelser mærkeligt svingende, ligesom usikkert (s. 143), og at det om kongens forhold til kammerretten (hvis arkiv synes forfatteren ubekendt) fastslås, at han mere var administrator end den overlegne leder (s. 150).

Det meget vigtige spørgsmål om administrationens centralisering behandles i første bogs sidste kapitel. Kildegrundlaget er fortsat hovedsagelig instruxer, resolutioner og reskripter. Der ses bort fra Rentekammerets sager vedrørende Norge og Hertugdømmerne; vel må de norske sager især søges i Oslo, men der er i Rigsakivet, i Rentekammerets afdeling vedrørende Hertugdømmerne et fyldigt materiale af resolutionsprotokoller og forestillinger med bilag såvel som expeditionsprotokoller ligeledes med bilag. Forfatteren har heller ikke inddraget de militære etaters arkiver i undersøgelsen. Behandlingen er følgelig temmelig skitsemæssig, problematikken i forholdet mellem centralstyret i København og Hertugdømmernes ridderskab er således kun strejfet (s. 179).

Bogens anden del, finanser og finanspolitik, skildrer »den måske største finansielle kraftanstrengelse i den danske enevældes historie«, og det søges i den forbindelse klarlagt, hvorledes dette kunne lade sig gøre, hvorledes undersåtterne kunne bære de overordentlig store byrder, som den store politik lagde på deres skuldre. I dette afsnit inddrages en ny kilde, hovedbøgerne, der meget kort præsenteres s. 192. Der gøres ikke nærmere rede for regnskabsteknikken, og den kildekritiske behandling indskrænker sig til en bemærkning om, at disse hovedbøger er udarbejdet adskillige år efter det behandlede regnskabsår, samt en note, hvori det anføres, at forfatteren

efter længere tids beskæftigelse med »statshovedbøgerne« er nået til den opfattelse, at de udgør en udmærket anvendelig kilde, når de suppleres med »det øvrige regnskabsmateriale« til kontrol og uddybelse. Kun på et enkelt punkt synes imidlertid en sådan supplering at have fundet sted (s. 205, note 20), og i virkeligheden tør man næppe anvende de af forfatteren uddragne og sammenstillede tal uden en forudgående efterprøvelse. I øvrigt har fremstillingen her samme refererende karakter som i første afsnit og er undertiden holdt i stor almindelighed (f. ex. s. 212 f., 228 f., 268 f., 309 – eller side 261: »Ingen af befolkningen undgik at yde et bidrag, nogle ydede mere end andre, men alle mærkede de bittert, at krigen var over dem, og at den var en streng herre«). Kapitlet om de extraordinære statsindtægter under krigen (s. 276 ff.) præges desuden af uoverskuelighed. Når det gentagne gange fremhæves (f. ex. s. 342 f.), at regeringens politik overfor Norge prægedes af skånsomhed, bør det bemærkes, at dette forhold forlængst er blevet påpeget af Sverre Steen (Det norske folks liv og historie gjennem tiderne V, 1930, s. 424). Forfatteren hævder med styrke, at en af de væsentligste årsager til at Danmark slap mere smertefrit ud af krigsøkonomien end f. ex Sverige eller Frankrig, var at Frederik IV i det store og hele beholdt faderens indretning af finansvæsenet og mødte krigens pengekrav ikke ved at forandre denne indretning, men ved at tilføje en ren pengeøkonomisk overbygning, extra pengeskatter, statslån og udstedelse af nye penge, altsammen ting der under en indtrædende fred kunne fjernes igen (s. 376). Det forklares imidlertid ikke, hvorledes extraordinær beskatning, »der strax fra krigens første dage lagde sit knugende tryk over befolkningen« (s. 263) skulle virke anderledes end en forhøjelse af de ordinære skatter og afgifter. Ved sammenligningen med Sverige var det vel i øvrigt ikke overflødigt at anføre, at det svenske samfund befandt sig i krigstilstand i dobbelt så lang tid som det danske.

Som allerede nævnt er bogen i meget høj grad anlagt som en betragtning af kongens virksomhed og derved også af hans personlighed, der gentagne gange karakteriseres. Dette sker således, at man jævnligt erindres om en længst svunden tids historiebetragtning. Hvis ikke det stod at læse, at bogen 12. juni 1967 af det humanistiske fakultet ved det i 1928 grundlagte Aarhus Universitet var antaget til offentlig at forsvares for den filosofiske doktorgrad, ville man let fristes til den antagelse, at trykåret i virkeligheden var 1867.

Vigtigere end at diskutere kongens sexualmoral og forlystelsessyge, må det imidlertid være at prøve at nå frem til en underbygget vurdering af kongens politiske og administrative placering. Forfatterens argumenter for at tildele kongen en ledende rolle er dels den konsekvens han finder i den førte politik (s. 434), dels at omgivelserne ikke kan have haft samme intime kendskab til finansforvaltningens detailler som kongen af forfatteren forudsættes at have besiddet (s. 314 note 115). Kongens faktiske indflydelse på de politiske og administrative afgørelser lader sig i almindelighed vanskeligt fastslå. Hvor stor en del f. ex. Knud Thott havde i finansadministrationens ovenfor omtalte ændring kan næppe bestemmes, men at han har været medvirkende kan ikke bortforklares. Der kan også gøres en sammenligning mellem to af forfatteren citerede kongelige reskripter fra 1718. Det ene, allerede nævnte fra 31. januar (s. 122) er holdt i en dadlende, men alligevel overbærende tone, hvorimod det andet, fra 3. september (s. 318) er særdeles skarpt og truende i sit krav til de deputerede om at skaffe søetaten penge. En nøjere betragtning viser nu, at det overbærende januarreskript er dateret København og er karakteristisk ved ikke at være

paraferet, medens det barske septemberbrev bærer dateringen Nykøbing og er paraferet af overkrigssekretær, admiral C. C. Gabel. Det havde været en interessant opgave nærmere at undersøge problematikken i kongens position som øverste instans i både civil- og militæradministrationen. Forfatteren nøjes med i forbigående (s. 75) at nævne Gabel som mellemmand ved overbringelsen af kongelige resolutioner, kongen får al opmærksomheden: »Vi ser her Frederik IV personligt gennemgå indberetninger og tegnebøger ned til selv de mindste enkeltheder, et arbejde der må have krævet ikke blot megen tid, men også en mægtig anspændelse af både vilje og kræfter, optaget som han var af at bringe landet frelst gennem den store krig« (s. 123). Virkeligheden turde have været mere kompliceret.

Johan Jørgensen

Ovenstående anmeldelse er modtaget af redaktionen i april 1968, altså inden Jens Holmgaards anmeldelse i Arkiv forelå.

Ondt øl i hendes kande

GRETHE HARTMANN: BOLIGER OG BORDELLER. OVERSIGT OVER PROSTITUTIONENS FORMER OG TILHOLDSSTEDER I KØBENHAVN TIL FORSKELLIGE TIDER. *Med kortmæssige undersøgelser af Troels Smith. Nybearbejdet og nyillustreret udgave. Rosenkilde og Bagger, København 1967. 144 s. tekst, 12 s. ill. og 11 kort. 36,50 kr.*

»Udrydder man skøgerne af det menneskelige samfund, får liderligheden frit spil«, lyder en maxime af Augustin, som giver et klart og koncist udtryk for den opfattelse, der gjorde det muligt for den middelalderlige prostitution at organisere sig stort set efter de fra antikken nedarvede mønstre. Ganske vist betød kirkens magtfulde fordømmelse af erhvervet, at det så at sige skiftede fortegn fra plus til minus: hvad der i antikkens metropolitane liv akcepteredes helt på linie med andre underholdningsformer, det var i middelalderen syndigt og strafbart efter det 6. bud.

Således var også situationen i København i byens første århundreder, fastslår Grethe Hartmann i indledningskapitlet til sin oversigt over prostitutionens former og tilholdssteder, Boliger og bordeller. Forfatterinden har højtideligholdt hovedstadens jubilæum, der jo har sat så mange penne i sving, ved at udgive dette fortrinlige værk i en bearbejdet og ajourført skikkelse og med et nyt og vidtspændende illustrationsmateriale: fra en senmiddelalderlig badstue til et nymodens ambulant bordel. Bogen byder trods sit videnskabelige apparat af grafiske og statistiske opstillinger og sin flittige neddykken i gamle retsbestemmelser og politiarkivalier på interessant og fornøjelig læsning; den fortjener iøvrigt at blive rost for sin lidenskabsløse holdning til emnet og for sin dermed måske sammenhængende humoristiske og ironiske undertone. Grethe Hartmanns historieskrivning er både hvad angår emnevalget, den sociologiske orientering og sprogføringen grundigt fjernet fra den romantiske historieskrivnings idealer: her er det ikke heltenes store bedrifter, det drejer sig om, men det altformenneskelige, således som det ytrer sig i mørket, hvor alle katte er grå.

Det skitserede billede af de middelalderlige forhold blev omkring 1500 forskudt på afgørende vis. Dels ønskede reformatorerne at vaske den plet af, som den katolske kirke havde ladet sidde; man kunne vanskeligt overtage et fænomen, som repræsenterede en mulighed for kirkens folk til at tilfredsstille deres skammelige lyster bagom cølibatbestemmelsen, og som virkede til at fastholde den gemene hjord i syndige tilstande, til befordring af kirkens handel med syndernes forladelse, den anstødelige aflad. Og dels kom syfilis'en nu til – hvadenten den *indførtes* fra den fagre nye verden, således som europæiske forskere helst har villet have det, eller den »blot« *erkendtes* som en særlig sygdom med relation til kødets lyst og skrøbelighed, således som amerikanske forskere har foretrukket det, i hvert fald blev det jo hurtigt klart, at forsyndelser imod det 6. bud ikke blot bogførtes hisset, men også fik deres straf i det jordiske. Syndens sold blev sot og død!

Fordærv kom der ganske rigtigt ud af det, men hvor placeredes nu ansvaret derfor? Dengang som tildels endnu hos den kvindelige participant, hos skøgen – »hun haver ondt Øl i hendes Kande«, prædikede Peder Palladius, som jo havde en sjælden evne til at finde rammende ord til menighedens tugt og opbyggelse. Og reformatorerne, der læste folk teksten, havde i dette fuld opslutning fra kongemagten, der gav dem lovene – hvad der naturligvis kom til at præge disse og den til syvende og sidst nok så væsentlige retspraksis. De smittebefængte udsattes for forfølgelse, horkvinderne bortvistes ofte fra byerne, og bordellerne blev lukket. Grethe Hartmann er ikke fri for at beklage, at badstuerne, der dog også havde en hygiejnisk opgave at løse, gik med i købet – med det resultat, at »befolkningen for de følgende 3–400 år glemte at vaske sig«.

Lovgivningen på dette område – som i middelalderen bemærkelsesværdigt nok var »udtryk for opfattelsen af standen som et laug« – forblev præget af intolerancen et godt stykke ned i det 18. århundrede; den repræsenterede en emotionel reaktion, bag hvilken det ikke er svært at skimte kirkens ansigt. Omsvinget kan følges i en række reskripter fra 1773–90, der forordnede en fri behandling af de veneriske sygdomme og fastslog behandlingspligten som princip; hermed var det 19. århundredes liberalisme afgørende indvarslet på prostitutionens felt. Kønssygdommene var ikke mere guddomssendte straffe, men lægelige anliggender; i praksis var det imidlertid ikke muligt for myndighederne at etablere de nødvendige rammer for en nogenlunde effektiv behandling – de sanitære forhold på Sct. Hans hospital, der straks fik en afdeling for disse sygdomme, slås af Grethe Hartmann i hartkorn med koncentrationslejrenes.

Om de faktiske tilstande kan for 1740'rnes vedkommende Barhows »vejviser« fortælle mangt og meget; som bekendt interesserede denne teologisk skolede norskkøbenhavner sig specielt for byens kvindelige befolkning, ligesom han noterede det, dersom en borgermand befandtes at være »en stor Horehund« eller »en Fruerhund«; men hans optegnelser rummer også antydninger om, hvor slige folk kunne få tilfredsstillet deres extramatrimonielle trang, antydninger så fyldestgørende, at Grethe Hartmann har kunnet tegne et kort over den datidige horehusbestand.

Indførelsen af politikontrol med de »løse og ledige Fruentimmer« betød om ikke en legalisering af deres erhvervsudøvelse, så dog en formel akcept af den. For historikeren betyder den, at et rigere og sikrere materiale er til rådighed. Grethe Hartmann kan således oplyse, at der i 1850 fandtes 236 piger indskrevet, og at de tilsammen har haft 862 bopæle i årets løb; en bearbejdelse af dette stof fører frem til

et ganske godt overblik over bordelsituationen ved midten af århundredet. Holmensgade alene tegner sig for 110 adresser, koncentreret på 7 matrikelsnumre. Peder Madsens gang kommer på andenpladsen med 66 adresser. Imidlertid er det Dybensgade, der har de største etablissementer: matrikelsnumrene 165 og 186 med hhv. 25 og 21 adresser.

Materialets oplysninger om de prostitueredes herkomst og livsomstændigheder bekræfter iøvrigt, hvad man måtte formode, at erhvervsrekrutteringens drivende faktorer er fattigdom og lav placering på den sociale stige, altså stort set svigtende evne til at holde skindet på næsen ad anden vej. Begrundelsen holder dog ikke helt stik i relation til de såkaldte Nyboder-piger, der som Grethe Hartmann påviser udgjorde deres egen markante gruppe i branchen. Ved siden af den politimæssigt overvågede prostitution fandtes naturligvis en fri, formentlig af større omfang; Grethe Hartmann takserer det samlede antal prostituerede dengang til ca. 800.

På lovgivningens område kom det definitive brud med de forudsætninger, som reformationen havde skabt, så sent som i 1866. Ellers er hovedbegivenheden den lov om foranstaltninger til de veneriske sygdommes bekæmpelse, som kom i 1874, og som skabte mulighed for, at en prostitueret under visse nærmere præciserede omstændigheder kunne anvises tilhold i et offentligt hus. Bestemmelsen var positivt motiveret, men egnet til at fremkalde en negativ reaktion; i visse kredse opfattedes den »som udtryk for, at landet ønskede en fast stab af offentlige prostituerede«.

Omtrent samtidig begyndte englænderinden Josephine Butlers agitation at give genlyd på kontinentet. Abolitionisterne organiserede sig, deres standpunkter kom i medvind, og allerede i 1895 bortfaldt den udfordrende bestemmelse igen. Strømmen havde vendt sig, og hele komplekset kom i skred: i 1901 ophævedes tilladelserne til bordelvirksomhed, og i 1906 afskaffedes polititilsynet med det lette kavalleri. Utugtserhvervet var påny inde under løsgængeriparagrafferne.

Det sidste journalmateriale, som er umiddelbart sammenligneligt med det fra 1850, stammer fra 1905. Det viser, at Farvergadekvarteret efterhånden havde skudt sig frem på førstepladsen; bl. a. havde Magstræde 85 adresser og Helsingørsgade 67.

De nye love betød, at prostitutionen måtte ændre karakter. Hertil medvirkede dog naturligvis også nedbrydningen af skrankerne mellem samfundets klasser og i sammenhæng dermed det gamle borgerskabs udjævning. Grethe Hartmann peger yderligere på, at udviklingen af den såkaldte halvprostitution har medført en ændret kundegruppering. Kort og godt – prostitutionen har som alle andre erhverv måttet tilpasse sig det moderne samfund og dets sociale strukturer.

Specielt bordelforbudet resulterede i en række forskydninger. I 1940'rne var den mest almindelige bordellignende aktivitet således knyttet til småhoteller og pensionater, der løste den opgave at stille de fornødne faciliteter til rådighed. De mere udsøgte fornøjelser, med masochistiske eller sadistiske indslag, eller hvad der nu kan komme på tale, tilkom det massage- og fodplejeklinikkerne at formidle. Koncentrationen var i Vesterbro-området; specielt hvad angår den »almindelige« bordeldrift var Colbjørnsonsgade stærkt fremme i billedet.

Det sidste kapitel i bogen er nyt. Det følger den udvikling op, som har kunnet iagttages siden 1950, og som naturligvis må vurderes på baggrund af den ændring af det centrale København til et »city-område«, som har fundet sted i takt med etableringen af planetbyer meget langt borte fra det, der engang var hele staden: området inden for voldene. Kapitlet, som forøvrigt forekommer løsere og mere

»causerende« end de øvrige, peger på, at der nu er fuldbyrdet et sindelagsskifte, som kun meget ufuldstændigt er afspejlet i den stedfundne lovgivning og i politiets praksis. Men tillige finder Grethe Hartmann, og jo med rette, at løsgængeri-begrebet virker temmelig problematisk i et samfund som vort nuværende – samt i det hele taget, at der er en for bred kløft mellem det sprog, som lovgivningen benytter, og det, som borgerne forstår.

Om bogen som helhed gælder det, at den fastholder betragtningen af prostitutionen som udtryk for et behov, der søger at kanalisere sig i former og på steder, som groft sagt er determineret af den til de forskellige tider foreliggende sociale og boligmæssige struktur. Bogens titel, Boliger og bordeller, er formentlig dobbeltbundet: dels kan den hentyde til den kendsgerning, at prostitutionen specielt, men ikke udelukkende i den liberale periode har kunnet påtræffes både i en fri og en institutionaliseret udgave; dels kan den også opfattes som en henvisning til den sammenhæng mellem den almindelige boligmæssige situation inden for det område, som prostitutionen betjener, og de lokaliteter, hvor betjeningen de facto finder sted.

Hvorom alt er: Grethe Hartmanns bog henvender sig ligeligt til historikere, jurister og sociologer; men det er det særlige ved den, at den samtidig med, at den lever op til disse kvalificerede læseres krav om saglighed og vederhæftighed, også med rigt udbytte må kunne læses af *den* almindelige læser, for hvem intet menneskeligt er ligegyldigt.

Aage Jørgensen

Porcelænshandel over vide afstande

BREDO L. GRANDJEAN: DANSK OSTINDISK PORCELÆN. *Importen fra Kanton ca. 1700–1822. København, Thaning & Appels forlag, 1965. 125 s. 128 ill., deraf 9 farveplancher. 124,05 kr., indbundet 154,70 kr., nedsat til henholdsvis 90 og 112,50 kr.*

Det er en smuk bog, som skal anmeldes her. Den fremtræder på samme værdige og smagfulde måde som de tidligere udkomne bind i Thaning & Appels række af monografier om forskellige grene af dansk kunstindustri. Bogen er trykt på kraftigt, krideret papir, hvilket lader illustrationerne, der er en meget vigtig del af værket, stå meget smukt. De fleste fotografier er optaget til denne bog af Ole Woldbye. De er teknisk fortrinlige og sikre i smagen. Ensartetheden i den fotografiske stil giver billedafdelingen bag i bogen (fig. 18–128) en skønhed og ro, som er af stor umiddelbar virkning. Også flertallet af de ni farveplancher (fig 9–17) er gode. Så meget mere beklageligt er det, at man ikke ofrede endnu et forsøg på fig. 10, 13 og 16. Til sammenhængende tekststykker er bogens skrift og sats tilfredsstillende, men i katalogafsnittet, side 33–98, størstedelen af bogen, er siderne langt fra at være let overskuelige. Men som fysisk genstand er bogen, alt i alt, en fornøjelse.

Om bogens indhold tør man være mere tilbageholdende. De mange og interessante billeder imødekommer samleres og antikvitetsinteresseredes ønsker, ligesom de naturligvis kan bruges af forskningen. Her er et stort materiale, hvoraf det meste aldrig før har været gengivet, som kan anvendes ved datering, typebestemmelse og lignende. Og der er meget, som umiddelbart vil glæde øjet. Også listerne over identificerede og ikke-identificerede monogrammer og over bestillernavne (s. 121–123)

kan være nyttige, selvom de desværre er langtfra at være fejlfri. De i bilagene I–III (s. 99–119) gengivne stykker af Dansk asiatisk Kompagnis arkivalier er interessant og spændende læsning, som åbner vide perspektiver. Ligeså bilag IV (s. 120), som indeholder uddrag af hofconditorens inventarieregnskaber 1781–1813. Navnlig rystes man af den lakoniske meddelelse fra 1794, efter slotsbranden, »alt sammen baarte«.

I sit forord kommer Grandjean ikke så lidt af en mulig kritik i forkøbet. Pladshensyn har tvunget ham til at holde sig strengt til emnet. I koncentreret form skriver han derfor om porcelænshandelen mellem Kina og Danmark og om re-eksporten fra Danmark til andre lande i Europa (s. 9–11). Det havde været ønskeligt, om den danske porcelænshandel i højere grad havde været set under et videre europæisk perspektiv. Næste kapitel behandler »Kvalitet og kvalitetsbetegnelser«, en ikke synderligt dækkende overskrift (s. 13–31). Her undgår Grandjean ikke at falde i den fælde, som vor mangelfulde viden om den kinesiske porcelænstekniks kinesiske nomenklatur endnu er, trods årtiers vesterlandske forskning indenfor området. Den manglende bredde i disse indledende kapitler kunne have været afhjulpet ved en kommenteret bibliografi, der kort gjorde rede for, hvad den interesserede kunne hente i de anførte bogtitler. Som bibliografien nu fremstår (s. 124 f.) er den ikke til megen nytte, medmindre man har et omfattende specialbibliotek til rådighed. Man savner forøvrigt blandt de anførte værker W. B. Honey's *The Ceramic Art of China and Other Countries of the Far East,* London, 1944 (og senere udg.), som stadigvæk hævder sig. Forfatteren til listens syvende værk hedder Philips, John Goldsmith, og bogens titel er *China-Trade Porcelain;* hans navn gengives forkert på to forskellige måder, s. 30 og 31, og i det hele taget anvender Grandjean bibliografien så ukonsekvent, at man må tro, at hans bog er blevet til under stort hastværk.

Hoveddelen i *Dansk ostindisk porcelæn* er kataloget (s. 33–98). Grandjean foregiver ikke i de 143 plus 9 numre at have alting med, men der er næppe tvivl om, at det meste af interesse er der. Nogle katalognumre dækker hele stel (nr. 11, 60, 61, 89 etc.), andre enkeltstykker (nr. 98–102, 108 etc.), også hvor det ville have været konsekvent at medtage de enkelte dele under ét nummer (nr. 18–19 og 102–102a). Ligeledes kan man pege på, at nogle stel er diskuteret med omhu (nr. 88, 89, 90, 91 etc.), mens andre er så stedmoderligt behandlet, at der hverken er billede eller henvisning til, hvor dele kan findes (nr. 94). Dog er der overalt gjort anstrengelser for ad personalhistorisk vej at nå frem til motiverede dateringer i de tilfælde, hvor bestillerens navn har kunnet fastslås. Den alvorligste mangel ved dette katalog er imidlertid, at læseren i mange tilfælde ikke får andet end Grandjeans ord for, at det pågældende stel eller enkeltstykke har sammenhæng med danske bestillere. Hvor det er proveniensen, der har givet Grandjean formodningen, anføres denne i reglen ikke nærmere (nr. 83, 84 etc.), heller ikke hvor der er tale om museumsejede ting. Den nyere kunsthandel kan have spillet en rolle ved spredningen af disse porcelæner!

Glæden over den smukke bog kan derfor ikke skjule, at vi ikke har fået det solide, videnskabeligt pålidelige værktøj, man havde håbet på. Måske har kompromis'er, der har ført til mangler, været uundgåelige for at værket kunne publiceres i Thaning & Appels række. Men for at kunne udarbejde teksten, som den er i den foreliggende udgave, må forfatteren have været igennem uendelig meget interessant materiale. Tør man vente en ny og videnskabeligt forbedret udgave, måske i mindre pompøst udstyr?

– Bare glæden over de smukke billeder ikke får nogen til at tro, at kinesisk porcelæn ikke er andet og meget, meget mere end den slags, der her er gengivet. Ikke ét eneste stykke kunne i virkeligheden siges at tælle det mindste, hvis kinesisk porcelænskunsts sande værdier skulle opregnes.

Kristian Jakobsen

Studestatistik

H. WIESE UND J. BÖLTS: RINDERHANDEL UND RINDERHALTUNG IM NORDWESTEUROPÄISCHEN KÜSTENGEBIET VOM 15. BIS ZUM 19. JAHRHUNDERT. *Quellen und Forschungen zur Agrargeschichte Band XIV. Stuttgart 1966, Gustav Fischer Verlag. 271 s. 64 DM.*

Emnet for H. Wieses afhandling, den nordvesteuropæiske studehandel i 16., 17. og 18. århundrede, er af central betydning for dansk historie, og danske forhold spiller en meget vigtig rolle i fremstillingen. Den omstændighed at forfatteren er tysker, og at han i realiteten byder os et forsøg på syntese, gør selvfølgelig ikke hans arbejde mindre interessant.

Den danske litteratur er flittigt, men ikke udtømmende benyttet. Forfatteren ville f. ex. sikkert kunne have haft udbytte af at studere Jens Kolmos' grundige afhandling om handelsforholdene på Fyn i første halvdel af 17. århundrede (Fynske Årbøger V, s. 212–311). Danske kildeudgaver er næsten ikke benyttet, hvorimod der er foretaget omfattende arkivstudier, således i Åbenrå hvor bl. a. Peder Beyers regnskabsbog er blevet udnyttet. En fortegnelse over de gennemgåede arkivalier mangler desværre, og et navneregister må man også savne. Afhandlingens første halvdel optages af en nyttig, udførlig redegørelse for produktions- og forbrugscentre (danske stude nåede så langt som til Rhinlandet) samt for transportforhold og markeder. Tyngdepunktet ligger dog i andet afsnit, undersøgelsen af handelens omfang og af prisudviklingen.

Fremlæggelsen og drøftelsen af regnskabsmaterialet er både interessant og fortjenstfuld, selvom adskillige punkter opfordrer til kritik og fornyet undersøgelse. Det begynder allerede på afsnittets første side (s. 55), hvor forfatteren på andentredie hånd gengiver Arend Berntsens ofte citerede oplysning om, at studeexporten fra Danmark udgjorde nogle 100.000 øxne, hvilket virker lidet rimeligt. Hvis man imidlertid, hvad ganske vist ingen hidtil synes at have gjort, ser på hvad Arend Berntsen videre skriver om studeexporten (Arend Berntsen I, s. 40, 97 og 126) vil man finde en langt mere realistisk vurdering, og sammenholder man dette med, at regeringskredse i 1672 gik ud fra, at exporten i 1640'erne udgjorde 60–70.000 stude, sådan som det hævdes i en Rentekammerforestilling fra maj 1672, er det nærliggende at tro, at de 100.000, som er skrevet med tal, blot er en trykfejl for 10.000.

Er der et ciffer for meget hos Arend Berntsen, er der et for lidt hos forfatteren i tabel 7 (s. 71), hvor det opgives, at søexporten af stude fra Ribe 1696 har andraget 1.166 stk. Det rigtige tal er imidlertid 11.166 stk. (Hugo Matthiessen, Otto Smith, Victor Hermansen, Ribe Bys Historie 1660–1730, 1929, 154). Endvidere savner man de tal fra Varde og Hjerting, som Arne Sundbo offentliggjorde i Fra Ribe Amt V,

s. 102. Den afgørende indvending mod tabel 7 er dog, at den er sammensat af alt for få og spredte tal til at kunne oplyse noget som helst om den jyske export ad søvejen 1589–1746; i adskillige år er således de ganske ubetydelige tal fra Højer alt hvad der bydes på, og fra hele perioden 1715–45 foreligger ikke et eneste tal. Overhovedet er vel øxnetransporten ad søvejen vanskelig at klarlægge; hvad skal man f. ex. stille op med en efterretning om, at der dette eller hint år afgik så og så mange øxneskibe fra Ribe (s. 72 efter Terpager, forf.s forhold til det latinske sprog skal ikke drøftes her). Men denne omstændighed og den kendsgerning at smugleriet, som det med rette fremhæves, unddrager sig al beregning – s. 77 lader forf. betegnende nok evt. export fra de danske øer ude af betragtning – gør opstillingen i tabel 9, hvor den samlede export fra Danmark med Skåne og Slesvig anslås, så usikker, at den formentlig hellere burde have været udeladt.

Hvor forsigtig man skal være med talopstillinger, indskærpes til overflod, når man sammenligner den store og fortjenstfulde opstilling s. 121 ff. af øxneexporten over Elben vestpå til Frisland og Nederlandene med nogle tal, som ved skæbnens spil netop samtidigt med udgivelsen af Wieses afhandling er blevet fremdraget af K.-R. Böhme i hans store værk Bremisch-verdische Staatsfinanzen 1645–1676 (Studia Historica Upsaliensia XXVI, 1967). Böhmes tal, der stammer fra det svenske kammerarkiv og belyser otte års (1646–1653) studedrift gennem Stade og Buxtehude, afviger uden undtagelse fra Wieses, et enkelt år (1653) endog med mere end 100 %.

De interessante afsnit om prisforholdene, som afslutter fremstillingen, indbyder ligeledes til diskussion. Det virker selvfølgelig imponerende, at forfatteren til sin rådighed har haft ikke mindre end 270.000 enkeltpriser. Men betagelsen forsvinder i nogen grad ved en betragtning af fordelingen af disse priser over det lange tidsrum. Herfor gøres der desværre kun rede i én af tabellerne (tabel 11, s. 84). Det er ikke overraskende, at antallet af exempler fra periodens sidste del, slutningen af 17. og hele 18. århundrede har en uhyre overvægt over antallet fra 16. og begyndelsen af 17. århundrede. En gennemsnitspris udregnet på grundlag af 58, 242 eller endog 5 exempler, kan der naturligvis ikke tillægges samme betydning som det gennemsnit, der udregnes af 16.862 eller 28.945 exempler. Ikke desto mindre samler forfatteren frejdigt samtlige opgivelser i én lang prisrække 1471–1820.

Der er ikke tvivl om, at dette flittige og interessante arbejde ville have vundet betydeligt i værdi ved en mere kritisk og mere differentieret behandling af kilderne. Også et nærmere studium af toldadministrationens historie ville have lønnet sig. Selv om problemerne langt fra er uddebatteret, skal forfatteren have tak for sit forsøg på at give os et overblik over et lige så vigtigt som vanskeligt emne.

Johann Bölts arbejde om kvægholdet i Nordvesttyskland i 17. og 18. århundrede, som optager bindets anden halvdel, har naturligvis ikke samme direkte betydning for dansk historie som H. Wieses. Det bør imidlertid ikke lades upåagtet, idet det danner et naturligt supplement til skildringen af studehandelens historie.

Johan Jørgensen

Diplomater 1764–1815 – et afsluttet oversigtsværk

REPERTORIUM DER DIPLOMATISCHEN VERTRETER ALLER LÄNDER. III. BAND. 1764–1815. *Herausgegeben nach den Beiträgen der Mitarbeiter in den einzelnen Ländern unter der Leitung von Leo Santifaller und der Mitarbeit von Edith Wohlgemuth-Kotasek von Otto Friedrich Winter. 1965. Verlag Hermann Böhlaus Nachf. Graz-Køln. XXIV + 612 s. 140 DM. (i lærredsbind).*

Med det her foreliggende bind er et stort internationalt arbejde nået til afslutning, efter den oprindelige plan endeligt, men i praksis forhåbentligt kun midlertidigt. Initiativet udgik i 1926 fra den amerikanske historiker W. G. Leland, og arbejdet skulle omfatte lister over diplomatiske sendebud 1648–1815. Bind I (1648–1715) forelå 1936, Bind II (1716–63) 1950. Når det har trukket så længe ud med bind III, skyldes det – trods protektion og støtte fra internationale videnskabelige institutioner – svigtende finanser og naturligvis 2. verdenskrig med evakuerede arkiver, afbrudte forbindelser landene imellem etc. Fra dansk side har afdøde arkivar Emil Marquard indsamlet materiale vedr. danske gesandter m. v. i udlandet og fremmede tilsvarende her i landet; Marquards materiale vedr. danske gesandter og gesandtskabspersonale er i mellemtiden (1952) efter hans død udsendt som trykt publikation af Rigsarkivet ved dr. Erik Kroman. M. h. t. dette stof er vi således allerede helt godt dækket – trods fejl og mangler her og der. Marquards lister er imidlertid i Wien blevet suppleret ud fra trykte håndbøger, materiale fra det østrigske Haus-, Hof- und Staatsarchiv og fra de nationale »modlister«, så det vil også for dette danske stof være værdifuldt at konsultere begge værker; men vigtigst for danske er i repertoriet stoffet fra de mange andre stater o. l. Gesandterne m. v. er samlet under senderlandet og derunder opdelt efter de stater (hoffer), hvortil de var akkrediterede. Bindet er naturligvis præget af, at det tyskromerske kejserdømme bestod det meste af perioden med sine næsten utallige fyrstendømmer, rigsstæder, bispedømmer, kredse o. s. v.; for de sidste 25 år af bindperioden bringer omvæltningerne i Frankrig adskillig omlægning (bl. a. Napoleons satellitstater m. v.). I værket er medtaget udsendinge til vigtige kongresser og konferencer. Da der foreligger mærkværdigt få nationale oversigtsværker (som Marquards nævnte), er det internationale her omtalte værk af så meget større betydning; prisen (140 DM), der – arbejdets og forarbejdernes omfang taget i betragtning – ikke er urimelig, tillader næppe mange privatpersoner at anskaffe rækken, hvoraf bind I iøvrigt nu er udsolgt; men det må håbes, at det bliver let tilgængeligt på de store biblioteker, herunder centralbibliotekerne. Det er meget ønskeligt, om dette repertorium må blive videreført.

C. Rise Hansen

Mennesket Laurids Skau

LAURIDS SKAUS BREVVEKSLING MED POLITISKE VENNER I KØBENHAVN. *Udg. ved. H. V. Gregersen af Historisk Samfund for Sønderjylland, nr. 33, 1966. 726 s. Indb. kr. 60.*

Med rette har seminarielektor H. V. Gregersen tilegnet professor dr. phil. Knud Fabricius sin store udgave af Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København. Knud Fabricius var den historiker, der over for P. Lauridsens knusende og tilsyneladende veldokumenterede dom over den sønderjyske bondefører – »hans væsen var uden lødighed . . . virkelig førerevne sad han ikke inde med« – vel pegede på det sammensatte og problematiske i Skaus natur, men fremhævede, at han med sit organisationstalent og sin stilling som samlingsmærke for hertugdømmets danske bevægelse sidst i 1840'erne og i 50'erne næppe kan siges at have manglet førerevne. Det er denne opfattelse, Gregersen viderefører og sætter i relief, selv om han indrømmer, at bedømmelsen af Skaus person vil være afhængig af, hvor bred en margin man er villig til at indrømme ham.

Det bliver ved læsningen af det digre brevbind ganske klart, at denne opfattelse vil blive stående, så meget mere som det næppe er historikernes opgave at moralisere over ting, som hører privatlivet til. Der er dog et punkt, som uundgåeligt må give anledning til en moralsk dom. Skaus samarbejde med Chr. Flor, der førte til, at den unge bonde fik sine berømte taler i årene 1843–45 skrevet af den lærde professor, som ikke selv evnede at optræde, er og forbliver betænkeligt. Lauridsens skarpe udfald: »mellem en 'stolt riddersmand i bondekofte' og en ærgerrig bondemand i florsk krigsmaling er der en væsensforskel, som ikke kan udlignes og ikke tåler forveksling«, er ikke blevet afsvækket af Fabricius' henvisning til, at man i samtiden så med andre øjne på åndelig ejendomsret end nu, og bliver det heller ikke af Gregersens sammenligning med nutidens politiske programtaler, der tilvejebringes efter drøftelser til mange sider. Det var jo ikke sådan, Skaus taler blev opfattet, hvad Gregersen selv er inde på. når han peger på, at Skaus tilhørere i hvert fald har følt, at han havde gjort indholdet af sine taler til sin åndelige ejendom, inden han holdt dem. Gregersen henviser her til Grundtvigs begejstring over Skaus tale ved Skamlingsbankemødet i 1844 – hvortil Flor havde leveret en tekst med understregning af de ord, der skulle betones, jf. Da Sønderjylland vågnede VI, 163 – men denne begejstring vidner netop om det forargelige ved Skaus optræden: Grundtvigs frydefulde overraskelse over, at bonden havde fået mæle, hvilede på et bedrag. Ikke folkeånden, men Flors grundtvigsk påvirkede åndelighed talte af Skaus mund. Det gør dog en forskel, som »ikke tåler forveksling«.

Men når dette er sagt, skal det villigt indrømmes, at Skau udviklede sig til at blive en politisk lederskikkelse langt over jævnmål, med betydelige evner til at udtrykke sig fængende og klart i skrift og tale, vel nok en forfængelig mand, men dog ikke ødelagt af sin bratte karriere, en slider, men også en urolig ånd, der kunne få sig til at skrive de utroligste ting, og ikke mindst en charmør, i stand til at vinde ikke blot damernes bevågenhed men enhver, han ville vinde for sin sag. Det moment må heller ikke glemmes, at han – med egne ord – hørte til »vi stakkels grænsevogtere, som fører en evig guerillakrig . . . og den ene træller for at holde den anden i støvlerne«.

Som brevudgavens titel antyder, er det kun en del af Skaus politiske korrespondance, der udsendes, og det er heller ikke alle politiske venner i København, der er taget med. F. eks. hverken Goldschmidt, Monrad eller Tscherning, enten fordi kontakten har været for spredt eller fordi væsentlige dele af korrespondancen er (eller vil blive) trykt. Udgaven omfatter derfor kun breve til og fra C. F. Allen (53 s.), H. N. Clausen (50 s.), Orla Lehmann (106 s.), J. W. Marckmann (256 s.)*) og Carl Ploug (208 s.). I tiden spænder korrespondancen fra juli 1842 til marts 1864, d.v.s. fra godt og vel et halvt år før Skaus offentlige optræden (Sommerstedfesten februar 1843) til få uger før hans død. Hver brevveksling er trykt sammenhængende, hvad der ikke just letter opgaven for den, der vil bruge udgaven kronologisk. Skiftende klummetitler, der åbenbart ikke er på mode for tiden, kunne have bødet på denne mangel. Til gengæld kan man glæde sig over, at brevene er gengivet uforkortede. Netop herved kastes der værdifuldt lys over de springske og pludrende sider i Skaus natur. Hvert brev er omhyggeligt kommenteret, ofte med lange og værdifulde citater fra utrykt materiale. Desuden indeholder personregistret en række nyttige oplysninger, som dog til dels er gengangere fra noterne.

Charmen ved denne brevudgave beror nok så meget på det billede, den giver af mennesket Laurids Skau. Han er politiker om en hals, utrættelig til at knytte forbindelser og fremme eller hæmme projekter, hans »rige er Nordslesvig«, hans folk de nordslesvigske bønder, og dog længes han efter København, en åndelig bevæget omgangskreds og er med sin stadige selvkredsen en bundensom mand. Mon nogen af de politiske venner, han korresponderede med, i ordets almindelige forstand var hans ven? Hans uroligt skiftende sind gør det svært at svare derpå. Brevene giver adskillige eksempler på, at højtstemte venskabserklæringer kun er beregnet på at gøre effekt. Men ét kan dog siges med sikkerhed: P. Lauridsens skarpe dom, at Laurids Skau »hører til de historiske skikkelser, der ikke kan tåle arkivbelysning« er blevet gjort grundigt til skamme af dette digre bind breve.

Lorenz Rerup

*) Se om denne, Gregersens artikel i Sønderjysk månedsskrift, 43. årg. (1967) s. 172–91.

Gadenavne

STEFFEN LINVALD: KØBENHAVNSKE GADENAVNE I FORTID OG NUTID. *Erik Paludans Boghandel, Kbh. 1967. 104 s. Indb. 39,75 kr.*

Den lille bog, der er udgivet som jubilæumsskrift af Dansk Kautionsforsikringsanstalt, er et nydeligt stykke boghåndværk, smukt trykt af Det berlingske Bogtrykkeri, smukt indbundet af Anker Kyster's Eftf. og med gode reproduktioner, tildels i farver, af ældre københavnske kort.

Forfatteren giver på baggrund af byens almindelige historie en skildring af gadenavnene i det ældre København, der ligesom gadenettet selv i mange tilfælde går tilbage til middelalderen. Det sidste og største kapitel i bogen er en meget nyttig fortegnelse over samtlige nuværende og forsvundne gadenavne i den indre by med

en kort omtale af navnenes oprindelse. Fremstillingen er ellers kronologisk, således at først skildres middelalderbyens gadenavne, derefter de mange nye navne, der opstår ved byens udvidelser i det 17. århundrede, så forandringerne efter branden 1728 og til slut udviklingen efter voldenes fald i 1856.

Bogen er i sin uprætentiøse og – i god forstand – populære form underholdende læsning og giver en god introduktion til det kulturhistorisk interessante emne. En dybtgående sproglig undersøgelse af det gamle navnestof har ikke været tilsigtet og ville iøvrigt være en både tid- og pladskrævende opgave.

Det kunne være fristende at gå ind på flere af bogens navneforklaringer, hvor anmelderen har en afvigende mening, men kun et par skal kort omtales. *Åbenrå* kan vanskeligt tænkes at betyde »den åbne rad« – intet i skrivemåderne støtter den tanke – men bebyggelsens oprindelige, åbne karakter med fritliggende bygninger og ubebyggede grunde kan være anledning til, at den sønderjyske købstad er blevet opkaldt; dens navn associeres naturligvis med adjektivet åben. En anden gammel opkaldelse efter købstaden er i øvrigt gårdnavnet Åbenrå i Nørre Nissum sogn, Ringkøbing amt, nævnt 1614 (Trap 5). *Bjørne(bro)gade,* nævnt allerede i Roskildebispens jordebog fra 1370erne, kan ikke være sammensat med ordet bjørn, brugt om en dæmning over en fæstningsgrav, Bjørn i denne fra tysk lånte betydning må efter alt at dømme være temmelig nyt; Kalkar kender det ikke, og ODS har det først fra 1837. I anledning af *Kattesundet* citeres en gammel forklaring fra Borgervennen 1827, iflg. hvilken navnet skulle komme af, at »Kattes og andre Dyrs døde Aadseler der i Almindelighed ere udkastede«. Selv om det nok kan have sin rimelighed, at man har anvendt denne fremgangsmåde her som andetsteds, kan den ikke være anledningen til navnet. Kattesund er et vandrenavn, kendt fra mange købstæder og allerede i 1496, samme år som det københavnske Kattesund nævnes første gang, anvendt som naturnavn i Sallinge herred på Fyn (Repertorium nr. 8096). Det er sikkert fra først af ligesom Kattegat en spøgende betegnelse for et smalt farvand (»saa snævert at kun en kat kan komme igennem«).

Kristian Hald

Søringen i ældre tid

POUL STRØMSTAD: SØERNE. *Sortedamssøen, Peblingesøen, Sankt Jørgens Sø. (Udg. med tilskud af Statens Tipstjenestes overskud, Carlsbergfondet og Københavns Magistrat). G. E. C. Gad 1966. 230 s. 74,75 kr.*

Der er adskillige sider af Københavns historie og udvikling, som stadig venter på at blive undersøgt og klarlagt. Det gælder ikke mindst mange forhold i den tidlige middelalder, som vi trods H. U. Ramsings højst fortjenstfulde pionerarbejde i virkeligheden kun har et yderst ringe kendskab til. Usikkerheden med hensyn til byens ældste udstrækning, gadenettets opståen og bebyggelsens karakter er blot nogle af de mange spørgsmål, der venter på at blive løst. Her, hvor de skriftlige kilder tier, må arkæologen række historikeren en hjælpende hånd, men vanskelighederne er legio, og kun ved tilfældets hjælp vil det blive muligt at kaste nyt lys over disse problemer. Men også forstædernes og især brokvarterernes historie er mærkeligt nok endnu kun mere

tilfældigt behandlet. Poul Strømstads bog om »Søerne« afhjælper derfor et stort savn, thi foruden om de tre søer: Sortedamssøen, Peblingesøen og Sankt Jørgens Sø fortæller han udførligt om de omliggende kvarterers udvikling. Og dette er meget betydningsfuldt, for gennem de undersøgelser, han har foretaget, lærer vi baggrunden for bro- og voldkvarterernes udvikling at kende, og det tjener ham til megen ros, at han ikke er veget tilbage for at undersøge bogstavelig talt hver enkelt ejendoms historie – lige til de ansvarlige bygmestre for de huse der nu i højere og mindre grad pryder disse kvarterer. I en tid, hvor Søernes fremtid atter engang er blevet inddraget i den offentlige debat, har det unægtelig sin store betydning at kende disse kvarterers historie til bunds. Dog havde det også været interessant at høre lidt mere om Strømstads egen mening om Søringsprojektet, men i dette tilfælde indskrænker han sig til at udtale, at »vejanlæg, der griber så afgørende ind i omgivelsernes udseende, som det er tilfældet her, er ikke blot et spørgsmål om teknik og økonomi. De bør hvile på en langt mere differentieret planlægning, hvor man i højere grad tager hensyn til de allerede eksisterende værdier i området«.

Fortidens landlige idyller i søområdet lader sig naturligvis ikke genskabe! »Mens arealerne langs Søerne oprindeligt hovedsagelig bestod af store sammenhængende grunde – siger han i sit forord til bogen – er de i dag opdelt i en mængde grundstykker af vidt forskellig størrelse. De enkeltelokaliteter følger på visse punkter den almindelige udvikling i området, men de har tillige alle deres særegne historie; hver bygning bærer i større eller mindre grad præg af de mennesker, der har bygget den, og som har levet deres liv dér. Grunde deles og lægges sammen, bygninger opføres, ombygges eller nedrives, fabrikker og virksomheder blomstrer op eller sygner hen, mennesker står bag det altsammen. Det hele danner et fletværk, hvis mønster ikke kan gengives på udtømmende måde i læselig form . . .«.

»En kulturhistorisk skildring« kalder Strømstad selv sin bog, og ud fra denne tanke giver han, efter først at have omtalt Søernes opståen og vejene omkring København og oprindelsen til deres navne, en redegørelse for den ældste bebyggelse omkring dem indtil Svenskekrigene 1658. Dernæst nævnes deres betydning for Københavns vandforsyning og for byens befæstning, hvorefter han omtaler demarkationslinierne, som jo spillede en stor rolle for bebyggelsens art og karakter fra 1658 og op til nutiden. Endelig fortælles broernes historie, og til sidst gives i et fornøjeligt kapitel et indtryk af »Liv og færden på Søerne«. Der er således ingen del af Søernes og de omliggende kvarterers historie, som lades uomtalt. Lidt tørt og trivielt er det måske at høre om de enkelte blegdammes udvikling, men som bekendt er det detaljerne, der skaber helheden, og denne har Strømstad intetsteds glemt at have for øje, og stort set er bogen da også meget fornøjelig at læse, og hvad vigtigere er: god at blive klog af.

At Søerne ikke er »naturlige« men dannet ved opstemning af vand fra omegnens søer og åer, der ved et sindrigt system lededes ind i det lavtliggende terræn mellem Kalvebod Strand i syd og Øresund mod nord-øst er måske det mest interessante i bogens kapitler, og det der måske vil vække størst opmærksomhed. Omtalen af Søernes betydning for byens forsvar – både fordi de forsynede voldgravene med vand, og fordi de udgjorde et led af dens ydre forsvarslinie – er et vigtigt bidrag til Københavns fortifikationshistorie, selv om de dog gennem tiderne har spillet størst rolle som reservoir for vandforsyningen. God at tage ved lære af er desuden Strømstads redegørelse for den nuværende bebyggelse på godt og ondt, der kranser de tre søer.

Alt i alt må denne bog således siges at udfylde en lakune i udforskningen af vor hovedstads historie i ældre og nyere tid, og ikke mindst som håndbog vil den derfor i årene fremover utvivlsomt blive meget anvendt. En stor hjælp yder det fortrinlige noteapparat, den er forsynet med, ligesom dens stednavne- og navneregister.

Steffen Linvald

En forstad i nutiden

L. GOTFREDSEN: GENTOFTE KOMMUNESTYRE 1942–1967. *Udgivet af Historisk-topografisk Selskab for Gentofte Kommune. 1967. 192 s. Ill. 55 kr.*

Da Gentofte kommune i 1942 fejrede 100-året for det første møde i Gjentofte sogneforstanderskab, udsendtes et jubilæumsskrift »Gjentofte Kommunestyre 1842–1942«. I 1967, 25 år efter, har man følt trang til at få udsendt et nyt, og selv om en og anden vel kan synes, at det nye jubilæumsskrift kommer lovlig nær på det foregående, kan det nu være meget godt at standse op og få oplysningerne samlet sammen, mens de er nogenlunde friske.

Det er blevet til en ret anselig bog, men dens omfang af 192 sider er dog i ikke ringe grad nået ved rig anvendelse af illustrationer (rigtig pæne fotografier og altmodische vignetter, de sidste af Viggo Bang) og en vis ødselhed med hele og halve blanke sider.

Fhv. skoleinspektør L. Gotfredsen, der gennem mange år var formand for Historisk-topografisk Selskab for Gentofte Kommune, har påtaget sig den utvivlsomt meget tidkrævende opgave at samle materialet sammen, og han beretter lidenskabsløst og omstændeligt om alle de små og store begivenheder, der er sket i kommunens liv i de 25 år.

Fremstillingen er delt i to hovedafsnit, der behandler henholdsvis den kommunalpolitiske og den administrative side af sagen. Det første er så absolut det væsentligste. Et underafsnit, man går til med en vis forventning, er afsnittet om hovedstadsproblemet. Forfatterens nøgterne omstændelighed er her velkommen. I afsnittet om skolevæsenet får man et indtryk af, hvor vanskeligt det er at være kommunalmand. En kreds af borgere anlagde sag imod kommunen og fik tilkendt erstatning, fordi deres kvarter belemredes med en noget støjende skole. Andre grundejere i samme kvarter reklamerede samtidig for deres udstykningsarealer med, at der skulle oprettes skole i kvarteret.

Personalhistorikerne vil glæde sig over de udførlige biografier over kommunalbestyrelsens medlemmer, som afslutter bogen. En ondskabsfuld sætternisse har angivet et medlems fødselsår som 1984, men det fordunkler ikke den kendsgerning, at vi her har et omhyggeligt indsamlet og bearbejdet materiale, som vil give bogen værdi for noget videre kredse end lokalhistorisk interesserede. Ikke mindst arkiver o. lign. institutioner indlemmer med glæde den slags opslagsværker i deres håndbiblioteker.

Sigurd Jensen

Århusbørn på skyggesiden

IB GEJL: UNDER VÆRGERÅDET. *Forsømte og »forbryderske« børn i Århus 1905–15. Udgivet af Århus byhistoriske Udvalg. Universitetsforlaget, Århus 1967. 121 s. Ill. 20 kr.*

Udgangspunktet for det foreliggende arbejde er den såkaldte »Børnelov« fra 1905, som betegner et principielt nyt syn på samfundets forpligtelser overfor børnene. Vigtigst var vel nok, at man hermed opgav at anvende den almindelige straffelovs metoder overfor børn og unge ud fra en erkendelse af, at børns »forbrydelser« i vid udstrækning var et direkte resultat af det miljø, de var opvokset i. Det rigtige måtte derfor være at omplante barnet, altså fjerne det fra hjemmet og anbringe det i plejehjem eller en eller anden form for opdragelsesanstalt (den kriminelle lavalder hævedes samtidig fra 10 til 14 år). På lignende måde måtte samfundet gribe ind, hvor det drejede sig om forsømte eller vanrøgtede børn. Loven indførte lokale værgeråd, som kunne tildele forældrene en advarsel eller beskikke en tilsynsværge, men også anvende det radikale middel at fjerne barnet fra hjemmet og anbringe det i privat pleje eller i en passende institution, dog krævedes hertil overværgerådets godkendelse. Den direkte anledning til oprettelsen af værgerådene i 1905 var en meget kraftig stigning i børne- og ungdomskriminaliteten i de nærmest foregående år, som sættes i forbindelse med den stærke vækst i bybefolkningen. Det var problemer, man i tidligere industrialiserede lande længe havde haft inde på livet og også taget forholdsregler imod, men også i sammenligning med vore nabolande var Danmark ret sent på vej, og 1905-loven er således stærkt påvirket af en norsk lov fra 1896.

Undersøgelsen bygger alene på materiale fra de to århusianske værgeråds arkiver fra tiåret 1905–15. Gennemgangen af selve værgerådsvirksomheden falder i tre afsnit, vanartede, forsømte og vanrøgtede børn. Bl. a. ved hjælp af mange eksempler fra sagsakterne får man et klart, men ofte uhyggeligt, indblik i byproletariatets sociale kår; ca. 85% af værgerådsbørnene kom fra arbejderhjem. Temmelig indgående behandles det vanskelige spørgsmål om den rette placering af de fjernede børn; hvor det var muligt undgik man de egentlige opdragelsesanstalter, der ikke havde noget godt ry. En beskrivelse af de berøringsflader, værgerådene havde til samfundet, giver et meget fængslende billede af forældres reaktioner, det socialdemokratiske »Demokraten«s energiske interesse for værgerådenes arbejde – talrige anmeldelser kom til værgerådene via »Demokraten« – og den betydelige indsats, der blev øvet af den kristeligt-sociale institution »Kvindehjælpen«.

Man kan måske sætte et spørgsmålstegn ved værdien af *så* mange tabeller, som bogen bringer – og overskueligheden fremmes ikke ved opdelingen på de to værgerådskredse, som næppe kan have større interesse – og ligeledes ved skellet 1915. 1922, da institutionen ændredes betydeligt, havde været naturligere, og tidsrummet 1915–22 netop socialt interessant. Men bortset herfra er undersøgelsen indenfor sin begrænsning gennemført på en sober og dygtig måde.

Et helt andet spørgsmål er det, om denne begrænsning er særlig heldig. Set under en lidt videre synsvinkel er det behandlede materiale ikke fyldigt nok. Det er forfatteren naturligvis også godt klar over, f. eks. nævner han, at den halve snes breve om plejehjem, der findes i arkivmaterialet, ikke tillader videregående slutninger om de talrige plejehjemsanbringelser, der f. eks. i 1921 udgjorde ca. 2.500 i hele landet

(s. 81). Når man undtager forholdet mellem de to værgeråd i Århus og et par udblik til København, lades man også helt i stikken, hvad sammenlignende materiale angår, bl. a. i så centralt et spørgsmål som forholdet mellem værgerådsarbejdet i by og på land; hvordan lå det f. eks. med de børnekriminelle i landkommunerne? Man kan vanskeligt frigøre sig for tanken om, hvor meget der kunne vindes ved at dykke ned i kommissionsarkivet fra 1890'erne og ikke mindst i overværgerådets arkiv suppleret med materiale fra nogle udvalgte landkommuner og købstæder. Det skal villigt indrømmes, at bogens sigte dermed ville være blevet et andet og større, men spørgsmålet er alligevel, om det anvendte materiale faktisk kan bære en selvstændig publikation, eller om bogen som sådan ikke må siges på en måde at falde som offer for et for snævert lokalt hensyn.

Paul G. Ørberg

Sønderborg bys omskiftelige skæbne

HOLGER HJELHOLT M. FL.: SØNDERBORG BYS HISTORIE I OG II. *1960 og 1966. 349+351 s., ill. Henholdsvis 25 og 27 kr., indb. 45 og 49,50 kr.*

I 1946 blev det i Sønderborg byråd foreslået, at der skulle udgives en bog om byens historie. Der blev nedsat et udvalg, som overdrog redaktionen af det planlagte værk til overarkivar, dr. H. Hjelholt med landsarkivar Peter Kr. Iversen som redaktionssekretær og museumsdirektør Jørgen Paulsen samt museumsinspektør Jørgen Slettebo som billedredaktører. Tyve år efter byrådets beslutning er værket blevet fuldendt. I to nydeligt trykte, rigt illustrerede bind skildrer en række kyndige medarbejdere stadens omskiftelige historie fra dens spæde begyndelse som fiskerleje i ly af slottet i den ældre middelalder til den kønne og driftige by, vi kender fra nutiden.

Omskiftelig og rig på minder har denne historie været. Højdepunkterne – Chr. II's fangenskab på Sønderborg slot og kampene omkring Dybbøl – forbindes af enhver med byens navn, men det lille bysamfunds trivsel i mindre stormfulde tider fortjener nok så megen opmærksomhed. Som et naturligt handels- og administrationscentrum for det frugtbare Als og med sin strategisk vigtige beliggenhed var byen og slottet en efterstræbelsesværdig besiddelse, indtil 1460 næsten altid i de sønderjyske hertugers og holstenske grevers hænder. Derefter var byen i et århundrede underlagt kongen, så atter for 100 år under Hans den yngres og hans efterkommeres styre, til den efter 1667 falder til ro under enevoldskongernes landsfaderlige omsorg. Når hertil føjes de nationale problemer i det 19. århundrede og fremmedherredømmet 1864–1920, får vi en broget og spændende købstadshistorie, intimt knyttet til rigets skæbne.

Stoffet har været fordelt blandt en række medarbejdere. Nu afdøde arkivar Johanne Skovgaard skriver solidt og indgående om tiden indtil 1667. Tyngdepunktet i hendes fremstilling ligger naturligt nok i tiden efter 1500, da der kun findes sparsomme kilder til belysning af det middelalderlige Sønderborg. Rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt tegner sig for tidsrummet 1667–1807, en livfuld skildring af en stagnerende småstad under enevælden, fuld af indre kævlerier, men enig i en stadig kamp for skattelettelser og navnlig i en håbløs kamp for at handel og næring på øen skulle forbeholdes byen. Når Hvidtfeldt i denne forbindelse taler om at Sønderborg »efter den merkantilistiske opfattelse, som rådede siden 15. årh.« skulle være »sta-

belplads« for Als, indebærer det dog en ret usædvanlig udvidelse af begrebet merkantilisme. Byhistoriens første bind slutter med dr. Hjelholts materialrige behandling af tiden 1807–64 med enkelte indskud af O. Kyhl, som omtaler de lokale krigshandlinger under de to slesvigske krige i et så utroligt knirkende sprog, at redaktionen burde være skredet ind. Dr. Hjelholts egen skildring kunne måske være kommet noget nærmere ind på den nationale udvikling i Sønderborg før treårskrigen, i hvert fald kunne omtalen af de statsopløsende kræfter i fællesmonarkiet have været mere nuanceret.

Byens udvikling under fremmedherredømmet behandles af landsarkivar Iversen i en meget givende fremstilling, der yder preussernes hårdhændede men effektive forvaltning fuld retfærdighed og giver en indgående beskrivelse af de store forandringer, der foregik i byen og i bybefolkningens levevis netop i denne tid, da industrialismen for alvor vandt indpas. Danskheden i Sønderborg var i denne periode underkastet svingninger. Dens næsten uafbrudte nedgangslinie efter byens indlemmelse i Preussen blev brudt sidst i 80'erne, bl. a. fordi garnisonen i byen formindskedes samtidig med at den danske udvandring standsede. Men Sønderborg Banks sammenbrud i 1895 ramte ikke mindst det danske borgerskab, derpå fulgte Køllerpolitiken og endelig blev den store tyske marinestation anlagt, som i 1910 bragte antallet af militærpersoner op på ¼ af byens civile indbyggertal, og som øvede betydelig indflydelse på byens handels- og restaurationsliv. Danskheden i Sønderborg syntes lammet, en omfattende fraternisering, der ytrede sig i sproglig ligegyldighed, i fælles foranstaltninger og fester m. v., var begyndt. Vi står her over for et interessant eksempel på, hvordan en række indgreb i et forholdsvis lille og statisk bysamfund skaber betingelser for, at dets hævdvundne nationale mønster går i opløsning. I Sønderborg gik det ikke så galt, en enkelt mands indsats fremkaldte et omslag, men byens danskhed havde rigtignok også et opland at støtte sig til, som ikke var underkastet tilsvarende forandringer.

Ikke mindre interessant er den skildring, redaktør Kai Edvard Larsen giver af den politiske og økonomiske udvikling fra 1918–62, man hæfter sig især ved de revolutionære tilstande efter Tysklands sammenbrud og ved de vanskeligheder, der var forbundet med genforeningens gennemførelse. Her kunne måske en uddybning af J. P. Nielsens indsats tiltrænges, manden, der vandt Nordslesvigs tyske socialdemokrater for Danmark. Kai Edvard Larsens skildring suppleres af et særligt afsnit om byens kulturelle udvikling i tiden efter 1918, forfattet af lektor Viggo Petersen, der lægger hovedvægten på en minutiøs gennemgang af skolernes forhold, hvad der ikke er uberettiget, når man tænker på den vigtige rolle, der tilkommer skoler netop i et grænseområde.

Værkets afslutning – bortset fra et nyttigt sagregister udarbejdet af E. Strange Petersen og et ligeså uundværligt personregister ved arkivar Hans H. Worsøe – er en sand rosin i pølseenden. Slettebo skriver om slottet (en sammenfatning af den større bog, der kom i 1963) og om gader og huse i Sønderborg, en bygningshistorisk gennemgang, der på en meget fin måde resumerer og afrunder bogen, som Sønderborg by har grund til at være glad for.

Lorenz Rerup

Sognehistorie fra Als

KEGNÆS 1615–1965. *Træk af Kegnæs sogns historie. Udgivet i anledning af sognets 350-årige beståen. Sønderborg 1965. 244 s. Ill. 18 kr.*

I 1930'erne og 1940'erne udkom en serie sognehistorier fra Sønderborg amt i årsskriftet fra Historisk Samfund for Als og Sundeved. Det var i de fleste tilfælde materialesamlinger og fremstillinger af et mindre omfang, som da blev publiceret. I den ovennævnte bog møder vi den første sognehistorie af et større omfang fra øen Als.

Mens mange tidligere sognehistorier var enmandsarbejder, er denne bog resultatet af ti forfatteres studier og flittige skrivevirksomhed. Arbejdet er foregået inden for det lille lokalhistoriske samfund for Kegnæs sogn. I en aftenhøjskolerække er materialet blevet fremlagt og de enkelte afsnit gennemgået kritisk af de lokale forfattere selv. Kun til et enkelt afsnit er der indkaldt professionel hjælp fra landsmuseet i Sønderborg, nemlig til afsnittet om sognets historie i oldtid og middelalder, som museumsinspektør Jørgen Slettebo har udarbejdet. Han optræder iøvrigt også i bogens endelige redaktion sammen med de to hovedforfattere, den afdøde lærer Georg Andreasen og sognets præst siden 1960, pastor Hans Madsen.

Bogen indledes med et afsnit om naturforhold på halvøen. Beskrivelsen er fængslende. Men den behandler især fuglelivet, som er forfatteren, farver Otto Behrends' hobby. Dette kapitel indeholder blandt andet en meget interessant kortskitse over dagtrækkende fugles ruter over det sydlige Lillebælt og Als.

I det forhistoriske afsnit opregnes bopladsfund og begravelsessteder. En større omtale ofres Kegborg, et lavt voldsted ved Drejet øst for Kegnæs fyr. På side 30 præsenteres læseren for et fantasifuldt rekonstruktionsforslag til borgbygningen. Denne tegning burde måske være undgået i en ellers særdeles nøgtern fremstilling. Straks efter følger Tilde Svenssons afsnit om sognets grundlægger, Hertug Hans den Yngre. Og med disse indledningsafsnit er vi fremme ved bogens egentlige emne, sognets historie gennem de sidste 350 år.

De to forfattere, gårdejerne J. Bladt sen. og jun., har skrevet henholdsvis sognets ældre landbrugshistorie og om Kegnæs kommune. Den førstes afsnit er langt og detaljeret og gengiver ældre dokumenter, men mangler iøvrigt alle kildehenvisninger. Kapitlet om kommunen er rigt på emner, men de bringes desværre i en noget tør annalistisk form. Ofte kunne man have lyst til at vide endnu mere om de enkelte begivenheder, som nævnes år for år. Beskrivelsen er iøvrigt ført frem til dato. Til eksempel kan nævnes, at endog en frednings- og byudviklingsplan for halvøens landsbyer og sommerhusområder er kommet med i bogen.

Det længste afsnit handler om de kirkelige forhold. I dette afsnit fortælles om kirkebygningen, præsterne og menigheden, og man præsenteres endnu engang for noget af det landbrugshistoriske stof fra de tidligere afsnit. Til sidst i kapitlet bringes en beundringsværdig kort oversigt over sognepræsterne og deres familieforhold. Dette afsnit udmærker sig forøvrigt ved at have gode kildehenvisninger.

Georg Andreasens kapitel om skolevæsenet hører ligesom det foregående afsnit til de traditionelle dele af en sognehistorie. Af stor interesse er de gengivne referater af skolekrøniken fra tiden efter 1872. Nogle af de statslige bestemmelser får undertiden læseren til mere end trække på smilebåndet. Afsnittet skæmmes af

en ret usandsynlig grundplan af den tidligere skole i Sønderby; mon ikke de på langs løbende vægge har haft et lidt mere retlinet forløb? Den »forenklede« N-formede kurve på side 164 kunne også med bedre held have været nedfældet i en enkelt sætning.

Bogens sidste trediedel består af ikke mindre end elleve korte afsnit. H. Bertelsen har skrevet de seks af dem. Han beretter om halvøens næringsliv, samfærdsel, lodseri og fyrvæsen samt om stormflodskatastrofen i 1872. Ligesom andre dele af bogen indeholder disse afsnit et væld af læseværdige skildringer fra nyere og nyeste tid, selv om mange af oplysningerne også her er serveret lidt vel skematisk. I de sidste afsnit møder vi et par forfattere, som endnu ikke har været nævnt. P. Wolf har beskrevet andelsbevægelse og foreningsliv og Chr. Esbensen har skrevet om sygekasse-, post- og telefonvæsen. Bogen afsluttes af et afsnit om den nationale udvikling i sognet samt nogle sider om befolkningsudvikling og kirkestatistik. Det sidste afsnit er væsenligst udtog af kapitlet om kirken og menighedslivet. Til allersidst, inden indholdsfortegnelsen, bringes en historisk oversigtstavle hvis enkle udførelse ikke hører til bogens bedste illustrationer.

Bogen om Kegnæs sogn rummer meget nyt stof om sognets tilstand i de tre hundrede og halvtres år, der er forløbet siden Hertug Hans den Yngre udskilte Kegnæs af sit landområde, som et selvstændigt sogn. Samarbejdet, som har givet dette resultat, er bemærkelsesværdigt omend ikke noget enestående. For tiden foregår der inden for Sønderborg amt et lignende arbejde i Ullerup sogn. Den lokale hjemstavnsforening er her begyndt med at udsende et duplikeret hefte på 55 sider om møllerne i sognet. Til dette arbejde kræves naturligvis ligesom for Kegnæs' vedkommende faglig hjælp til afslutning og publicering af et eventuelt værk. Til den tid må man da huske, også at konsultere en anden gren af de kulturhistoriske videnskaber, nemlig folkelivsforskningen. I bogen om Kegnæs sogn spiller det rent historiske materiale den overvejende rolle, der levnes kun få ord til beskrivelsen af byggemåden (på dette område har Kegnæs flere specialiteter), boligindretningen, folkelig overlevering, festskikke og lignende. Når talen drejer sig om hjemstavnsforeninger, lokalhistorisk forskning og publicering af sognehistorier, må man ikke glemme, at spørge alle slags historikere og museumsfolk til råds. Det burde der forøvrigt i enhver landsdel, i enhver egn, være mulighed for.

Finn Grandt-Nielsen

Historiske noter indeholder bidrag fra: professor, dr. phil. Kristian Hald (K.H.), arkivar, cand. mag. C. Rise Hansen (C. R.H.), arkivar, mag. art. Grethe Ilsøe (G.I.), bibliotekar, cand. mag. Harald Ilsøe (H.I.), museumsinspektør, mag. art Svend Nielsen (S.N.), arkivar, cand. mag. Viggo Petersen (V.P.), højskolelærer Kirsten Prange (Ki.P.), overinspektør, dr. phil. Holger Rasmussen (H.R.), museumsdirektør, cand. mag. Peter Riismøller (P.R.), arkivar, cand. mag. Hans H. Worsøe (H.H.W.), arkivar, cand. mag. Paul G. Ørberg (P.G.Ø.) og redaktøren (usigneret).

Sommerens kursus. Dansk historisk Fællesforening afholder kursus på Korinth Landbrugsskole på Fyn fra søndag den 3. til onsdag den 6. august. Kurset, der vil omhandle lokalhistorisk indsamling og registrering, har følgende programpunkter: Sognet som enhed og som del af helheden – perspektiver i det lokalhistoriske arbejde. Registrering af sognets oldtidsminder og oldtidsfund. Optegning og indsamling af minder fra den gamle bonde- og fiskerkultur. Undersøgelse af gamle landbygninger. Lokalmuseernes rolle i egns- og sognehistorien. Etnologiske interviews og spørgeskemaer. Optegning af dialekter. Stednavneindsamling og registrering. Indsamling af folkeminder. Registrering af sognets erhvervsstruktur på basis af officielle kilder. Fotografisk registrering. De lokalhistoriske arkiver.

Der kræves ikke særlige forudsætninger af deltagerne, men kurset er især beregnet for lærere, der medvirker i aftenhøjskole, studiekredse eller lignende fri ungdoms- og voksenundervisning. Prisen for kost og logi er 38 kr. pr. døgn. Desuden betales en kursusafgift på 50 kr., mens de øvrige udgifter vil blive afholdt af DHF med forventet statsstøtte. Indtegning til kurset sker ved skriftlig henvendelse til kursuslederen, arkivar Viggo Petersen, Mjøls, 6230 Rødekro.

V.P.

En systematisk ordnet *indholdsfortegnelse til Personalhistorisk Tidsskrift* 12.–14. r., årg. 1946–1965, udarbejdet af Hans W. Worsøe, er fulgt med 1–2 hft. af tidsskriftets 15. r.s 1. bd., 1966 [udk. 1967].

H.I.

Kirkehistoriske Samlinger har i 1967 medsendt et tillæg, der giver en bibliografi over Hal Koch's forfatterskab, som indeholder 538 numre + nekrologer. Af hæftets artikler bør nævnes Olaf Olsens om rumindretningen i romanske landsbykirker, s. 235–257, hvor forfatteren ud fra sine kirkegulvsundersøgelser kan bringe mere viden om placeringen af altre, murede bænke, fontepodier m. m. Ophøjede fontepladser lader de reliefsmykkede døbefonte komme langt bedre til deres ret.

H.R.

Ved professor Johan Schreiners død (okt. 1967) bringer Norsk historisk tidsskrift

(1968, s. 6–14) en bibliografi over hans forfatterskab. Bibliografien, der spænder over årene 1921–66 og rummer 140 numre, giver et stærkt indtryk af Schreiners indsats som norsk og nordisk middelalderhistoriker.

G.I.

Historisk metodelære er emnet for fagkonferencer, som samler nordiske universitetslærere. I serien »Studier i historisk metode« udsendes mødernes foredrag samt korte referater af de påfølgende diskussioner. Den første konference blev holdt i Aarhus 1965, og foredragene: Historisk metode i forskning og undervisning, udsendtes i Jyske Samlinger. Nu foreligger 2. bind i serien: Historiens plass i samfunnsforskningen (Universitetsforlaget Oslo 1967, 10 kr.). Det behandler især spørgsmålet om, i hvilken grad historieforskningen kan drage nytte af problemer, teorier og metoder fra andre discipliner. Flere foredrag behandler forholdet mellem historie og statistik. Professor Birgitta Odén giver en væsentlig oversigt over problemer ved anvendelse af historisk-statistisk materiale, og som et praktisk exempel sammenholder professor Aksel E. Christensen i en elegant undersøgelse sundtoldsregnskaberne med andre kilder. Resultatet bliver, at disse hyppigt kritiserede regnskaber rehabiliteres som kilde.

Landsarkiverne som forskningsinstitutioner hed Arkivarforeningens andet seminar. På det 2 dage lange møde blev der fremlagt konkrete forslag til samarbejde mellem landsarkiverne, blandt andet om at skabe hjælpemidler der kan åbne vanskeligt tilgængelige arkivfonds for benytterne. Man drøftede også hvilken placering arkiverne har – eller burde have – i den historiske forskning. Der var enighed om at søge den forskningsmæssige linje udbygget, og i denne forbindelse må man meget håbe at der må blive ansat flere »mellemteknikere« til aflastning af det videnskabeligt uddannede personale. Arkivvæsenets samlede budget overstiger ikke udgifterne ved driften af 1½ mellemstort gymnasium, så det er næppe ubeskedent når arkivarer beder om større bevillinger. Seminarets foredrag og drøftelser foreligger i en duplikeret rapport. Et andet konkret resultat af denne sammenkomst er et fællesmøde arrangeret af Arkivarforeningen og Historisk Samfund. Her drøftede man koordinering og samarbejde i dansk historieforskning, og man besluttede at afholde det historikermøde i Odense, som er omtalt andetsteds i Historiske Noter.

Ørslev kloster mellem Skive og Viborg er overtaget af Dansk kulturhistorisk Museumsforening. Fra foråret 1969 er der her indrettet et kollegium for kunstnere, videnskabsmænd og andre der har behov for at arbejde og tænke i fred og ro. Vil man støtte Museumsforeningens drift af dette projekt, kan man tegne sig for et årligt bidrag på 25 kr. Adressen er Viborg Stiftsmuseum.

Spar 84 kr. Første bind af DANMARK *historisk Billedbog* foreligger nu. Hvert af de 4 bind er på ca. 200 sider tekst og billeder og er indbundet i et smukt, stærkt helbind. 1. bind, oldtid og middelalder, er skrevet af rigsantikvar P. V. Glob og museumsinspektør Erik Kjersgaard, 2. bind, tiden til 1750, af professor Svend Ellehøj og overinspektør Finn Askgaard, 3. bind, 1750–1864, af rigsarkivar Johan Hvidtfeldt og 4. bind, den nyeste tid, af bibliotekar Kristian Hvidt og amanuensis Ole Karup Pedersen. Erik Kjersgaard redigerer alle bindene, og museumsdirektør Jørgen Paulsen står for udvælgelsen af billederne. Værket, der udsendes i løbet af 1½ år, trykkes med støtte af Carlsbergs Mindelegat, og man

kan endnu nå at bestille det til favørprisen, 37,50 kr. pr. bind. Herved sparer man 84 kr. Adressen er Dansk historisk Fællesforening, Ribisvej 7, 2820 Gentofte.

Ca. 200 historikere var den 16. og 17. februar 1969 samlet i Odense for at drøfte koordination og samarbejde i dansk historieforskning. Duplikerede rapporter fra 29 institutioner og selskaber om igangværende og planlagt forskning blev forelagt og kommenteret, og fordelt på 8 sektioner drøftede man konkrete forskningsopgaver som for exempel dansk socialhistorie og udarbejdelsen af et historisk atlas. Der vil senere blive udsendt et trykt referat af diskussionerne på mødet.

Endnu 3 historikere er blevet professorer. Som efterfølger for professor C. O. Bøggild-Andersen i Århus er udnævnt universitetsadjunkt Troels Dahlerup; et nyoprettet professorat i Odense er besat med universitetslektor Tage Kaarsted, og et – ligeledes nyoprettet – professorat i Århus med universitetslektor H. P. Clausen.
Troels Dahlerup er født 1925. Hans produktion falder især indenfor områderne adels- og kirkehistorie. Der kan således nævnes Studier i senmiddelalderlig dansk kirkeorganisation, 1963, og disputatsen Det danske sysselprovsti i middelalderen, fra 1968. Han har desuden bl. a. udgivet Det kgl. rettertings domme og rigens forfølgninger I.
Tage Kaarsted er født 1928. Han har ikke mindst beskæftiget sig med nyere politisk historie og har i 1963 skrevet en biografi af Ove Rode. Året efter kom bogen om Regeringskrisen 1957 – en studie i regeringsdannelsens proces og 1968 disputatsen Påskekrisen 1920. Han har udgivet admiral Konows erindringer.
Hans Peter Clausen er født 1928. Han har specielt arbejdet med metodiske og kildekritiske problemer. Indenfor dette område ligger bogen Hvad er historie?, fra 1963. Han har desuden skrevet om sønderjysk historie, for exempel Dansk og tysk på Als 1812–48 og har udgivet Breve mellem hertug Chr. August af Augustenborg, prins Frederik af Nør og grev Ernst Reventlow-Farve.

Engelsk arkivvæsen. I tilslutning til tidligere omtalte registraturer m. v. vedr. arkivalier i engelske arkiver (F og N XXII, 379–82) må gøres opmærksom på, at den 8. årlige beretning om Public Record Office's arbejde for 1966 (udkommet 1967) omtaler den nedsættelse af spærretiden for tilgængeligheden af størstedelen af engelske arkivalier til 30 år, der trådte i kraft 1. januar 1968. Beretningen oplyser derudover bl. a., at genoptrykningen af de vigtige registraturer i serien »Lists and Indexes« er fortsat ved Kraus Reprint Corporation, hvori også udgives ikke tidligere publicerede registraturer. Det er dog åbenbart ikke alt, dette firma har ønsket at udgive; i juli 1965 dannedes derfor i England et »*List and Index Society*«, der også udgiver fotografiske optryk af Public Record Office's registraturer. Der udsendes til medlemmer 12 bind om året; reproduktionsteknikken er ikke på højde med Kraus Reprint Corporation's, til gengæld ligger priserne også lavere. I 1968 udsendes vol. 25–36. Af de allerede udsendte bind fortjener vol. 8 og 10–12 over privatarkiver (Gifts & Deposits) at blive fremhævet, ligesom vol. 5 (Cabinet Office. Prime Ministers Letters at Windsor).

C.R.H.

Bosætningshistorie og pollenanalyse. I et supplement til Jørn Sandnes' artikel, Heimen I, 1967, om bosætningshistorie, henleder Knut Fægri i Heimen 3, 1967,

opmærksomheden på pollenanalysens betydning, idet man, når tilstrækkeligt materiale er tilstede, i forbløffende detailler kan aflæse udviklingen af en egns vegetation og derved menneskets indflydelse på den. Metoden er tilmed først udviklet i Danmark, nemlig af statsgeolog Johs. Iversen i »Landnam i Danmarks Stenalder« (1941).

H.H.W.

Samarbejde om byhistorie. I efteråret 1964 holdt den ungarsk fødte historiker Lajos Juhasz, der nu er forskningsstipendiat ved Oslo bymuseum, i Historisk Klubb i Oslo et foredrag betitlet »Byhistoriske problemer«. Med særligt henblik på byernes historie i de sidste 150 år påvises i foredraget, hvorledes geografi, demografi og sociologi kan yde historikerne værdifuld hjælp. Byens område, dens funktioner i forhold i oplandet, dens demografiske struktur, befolkningens aldersmæssige sammensætning, til og fraflytningen, byens fysiognomi samt bydelsforskning er nogle af de problemer, der berøres, idet Lajos Juhasz påpeger vigtigheden af, at historikerne bliver kendt med de andre sociale videnskabers resultater og indleder et samarbejde med disse. Det yderst læseværdige foredrag er trykt i Heimen (1967) XIV p. 177–187.

H.H.W.

Købstadhistorie i amtsårbøgerne blev efterlyst af overarkivar Vagn Dybdahl på DHFs årsmøde i Frederikshavn som et led i bestræbelserne for at skabe historisk interesse blandt bybefolkningen. »Fra Ribe Amt« 1967 opfylder dette ønske, idet arkivar Sigurd Rambusch her har skrevet om udvidelsen af Esbjerg havn 1905–1909. I øvrigt adskiller denne årbog sig fra de fleste andre ved fortrinsvis at indeholde nyere stof, således lærer J. K. Jensens minder hovedsagelig om arbejdet i lærerorganisationer og for sygekassesagen i tiden omkring århundredeskiftet samt en artikel om »Mindestenen ved Klelund« for en under sidste krig nedstyrtet RAF-maskine. Artikler om ulvejagt og skovtyveri tilfredsstiller dog også de mere traditionelt indstillede årbogslæsere.

H.H.W.

Helsingørs bystyre, især *finansforvaltningen,* midt i 1500-årene belyses, fortrinsvis ud fra de bevarede regnskaber 1555–58, af Ole Jellingsø i Årb. Frederiksborg 1967, 19–63 med gennemgang af byens indtægter (overvejende skatter og præstepenge) og udgifter, hvorunder udrustningen i fællesskab med andre sjællandske købstæder af et orlogsskib især påkalder sig interesse.

C.R.H.

Adelshistorien dyrkes med særlig interesse ved det fynske universitet. En af dettes historikere Søren Mørch offentliggør i Fynske Årbøger 67 (IX, 465–525) »Forsøg på en udredning af Claus Brockenhuus's økonomiske forhold (ca. 1620–1640)«. Afhandlingen har karakter af et programskrift, idet forfatteren ser en udfordring til den historiske forskning i den påfaldende udvikling, at den danske adel, der i hundredåret før 1660 havde haft en rig politisk, kulturel og økonomisk udfoldelse, i 1660 giver sine privilegier fra sig og finder, at det må være en ret nærliggende fremgangsmåde at undersøge nogle konkrete adelsmænds forhold før 1660. Mørch betoner stærkt, at hans undersøgelse først får betydning i sammenhæng med andre tilsvarende; han efterlyser også et arbejde fra lokalhistorisk side med detaljerede undersøgelser af bebyggelses- og ejerforhold i de enkelte sogne i 1500- og 1600-årene.

Claus Brockenhuus's økonomiske forhold belyses ved hjælp af Kancelliets

Brevbøger og de vanskeligere tilgængelige Herredagsdombøger og Rigens dombøger. Cl. B. må 1617 have ejet o. 1000 tdr. hartk. og blev hurtigt en rundhåndet kautionist. Fra 1622 begynder da en sejlads mellem farlige skær; indtil o. 1625 præget af personlig gældsstiftelse, så i nogle år vist af realisation af størstedelen af hans værdier. En hjælp var det, at han fra 1628 blev landsdommer (!) på Fyn, og hans taktik består derefter i at trække anslagene mod ham i langdrag. 1645 får han nådestødet. Da Cl. B. dør året efter, fragår børnene arv og gæld. Det er tydeligt, at der må mange flere lignende undersøgelser til. Mon ikke tiden er inde til kollokvier for interesserede i emnet? herunder også trænede kultur- og lokalhistorikere uden for »levebrødshistorikernes« kreds. Der må også sættes ind med øget kildeudgivelse (Herredagsdombøger, Kancelliets Brevbøger – 1660, jordebogsmateriale fra o. 1660, Matriklen 1664 og 1688).

C.R.H.

Den uintroducerede adel i Sverige er på ny skrevet i mandtal. Denne kalender, der i sin 13. årgang er redigeret af Johan v. Sydow og Leif Påhlsson, indeholder fortegnelser over nulevende personer fra især to grupper af slægter: de der er adelige i udlandet, men som nu bor i Sverige, samt de svenske slægter, der har fået udenlandsk adelskab. Bogen behandler 74 slægter, og af navne, der har særlig interesse i Danmark: kan nævnes: Harbou, Reedtz og Treschow.

Knaberne i Nordjylland er et højst interessant folkefærd. Ordet betyder egentlig væbner, men brugtes heroppe om storbønder og lavadelige i flæng og bruges endnu om »overklassen«, »de stuer knaber«. Standsfølelse og slægtsstolthed skortede det ikke på hos de nordjyske knaber; man giftede sig kun nødigt ind i den almindelige bondestand, men gerne i adelen. Førte også som den slægtsvåben. Endnu i vore dage kan disse slægter skille sig ud socialt. I en lang artikel – »Kjær herreds knaber og deres frænder« – i »Fra Himmerland og Kjær herred« 1967, har *Kr. Værnfelt* lagt et stort materiale frem til belysning af dette markerede befolkningslag, fortrinsvis hentet ud af herredstingbøger, landstingsdombøger og lensregnskaber. Det er et drabeligt stof! – man kommer ikke til at kede sig under læsningen. Men det er mere end god historisk fortælling. Det burde kunne være inspirationen til en egentlig historisk-sociologisk undersøgelse af knaberne fra middelalder og til nutid.

P.G.Ø.

Fiskeriets historie på lokal basis efterlyses af Stein Tveite i en artikel »Fiskerisoge og bygdesoge 1600–1800« i Heimen 3, 1967. Forfatteren påviser, hvorledes svingninger i forekomsten af forskellige fiskearter og i fiskepriserne har haft betydning for bosætningshistorien og den økonomiske historie. Han stiller en lang række spørgsmål, som endnu er ubesvarede, og viser, hvorledes lokale undersøgelser kan gennemføres ved hjælp af tienderegnskaber, skifteprotokoller, tingbøger, handelsarkiver og retssager om fiskeriredskaber. Var det kun husmændene, der gik på fiskeri eller kombineredes landbrug og fiskeri også hos bønderne i distrikterne langs havet? Hvor kom den sæsonprægede arbejdskraft fra? Hvorledes finansieredes de havgående både? Kom der også folk til fiskeriet inde fra landet? Hvorfor og hvorledes svingede antallet af deltagere i fiskeriet i perioden 1600–1800? osv, osv. Tilsvarende spørgsmål kunne rettes til de danske lokalhistorikere, og først når de er besvaret, kan fiskeriet få den plads i den samlede hi-

storie, som med rette tilkommer den, for som Stein Tveite anfører, gælder det for de allerfleste sider af fiskeriet, at det kun er lokale undersøgelser, der kan give et fuldstændigt billede af denne næringsgren med alle dens afvigelser og nuancer.

H.H.W.

»*Døde*« *skibe* (d. v. s. af mandskabet forladte fartøjer) blev i sejlskibstiden ikke sjældent påtruffet drivende i søen eller indstrandet på kysterne. I Årb. Thisted 1968, 3–21 fortæller Rob. Svalgaard nøgternt om sådanne skibes forekomst ved Thy og Vester Han herreds kyst ud fra de af Thisted toldsted 1863–1913 gjorte indberetninger suppleret med oplysninger fra Thisted Amtsavis.

C.R.H.

Udskiftningens historie er hidtil kun lidet udforsket, skønt næppe nogen anden reform har ændret det danske landskab som det, at landsbyernes jorder udskiftedes. I Årbog Frederiksborg 1966 foreligger nu en værdifuld og let tilgængelig studie af Birte Stig Jørgensen over Udskiftningen af krongodset i Nordsjælland, d. v. s. det gamle Frederiksborg og Kronborg amter med henholdsvis 60 og 102 landsbyer (med 633, resp. 694 gårdmænd). Vigtig har for det foreliggende arbejde været kombineringen af Matrikelarkivets materiale med det sjællandske landsarkivs og Landvæsenskontorets (i Rigsarkivet). Det vises nu, at udskiftningen i de to amter – på grundlag af de ældre udskiftningsforordninger fra 1776 og 1781 – var i fuld gang inden nedsættelsen af den lille landbokommission i november 1784 (næsten ⅓ af landsbyerne i Gl. Frederiksborg amt og godt ¼ i Kronborg amt var da udskiftede), og at der ikke 1784 kom noget brud, men en videre udvikling ligesom det påpeges, at de tidlige udskiftninger ikke »i væsentlig grad« i teknisk henseende står tilbage for de efter 1784 udførte. Et af de interessanteste problemer var bøndernes holdning til reformen, og kapitlet herom med fremhævelse af, at også mange bønder var positivt indstillede over for udskiftningen, giver en god korrigering af den traditionelle opfattelse. Man må ønske, at der snart må fremkomme flere studier over emnet fra de forskellige dele af Danmark; ligesom tiden må være inde til egnsvis at fremlægge kildematerialet (kort, udskiftningsforretninger, ansøgninger, indberetninger m. v.) i udgaveform. Formentlig vil også kun publikationer af denne art kunne give tilstrækkeligt gode gengivelser af kortene; her svigter Årbog Frederiksborg.

C.R.H.

Svensk middelalderkeramik. Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien har som Antikvariskt Arkiv 33 udsendt et hefte af Kenneth James Barton: Some Examples of Medieval Glazed Earthenware in Sweden. (40 s + 8 pl. 15 sv. kr.). Titlen er en smule vildledende, idet undersøgelsen kun omfatter dekorerede kander, hovedsagelig forsynet med masker eller andre plastiske dekorationer, og nogle af formerne er endda ret sjældne, således at der på ingen måde er tale om et repræsentativt udsnit af svensk middelalderkeramik. Forfatteren har på 3 museer i Stockholm og Lund undersøgt 80 kander og akvamaniler eller skår heraf. Han giver en temmelig udførlig beskrivelse af de enkelte stykker og forsøger at drage paralleller til udenlandsk, navnlig hollandsk og dansk, materiale. Heftet er velillustreret og interessant læsning, men fundomstændighederne og de arkæologiske undersøgelser nævnes ikke med et ord, og man føler sig i nogen grad ladt i stikken, fordi der under hele gennemgangen ikke gives nogen datering. Mod slutningen er der enkelte antydninger fra sammenligningsmaterialet, men i

bedste kriminalromanstil gives den endelige »opklaring« først i de 3 sidste linier.

S.N.

En ækel frø i bunden af ølkruset og et kinesisk eventyr på bunden af suppetallerkenen – det er, hvad man kan opleve, når man interesserer sig for fajance! På Lolland-Falsters Stiftsmuseum befinder sig 275 stykker engelsk fajance; i museets årsskrift 1967 skriver museumsinspektør mag. art. Else-Marie Boyhus om fajancesamlingen og påviser, at størstedelen af den er udgået fra nordengelske fabrikker og ikke fra Staffordshire, hvor man ellers plejer at antage at størstedelen af 19. århundredes eng. fajancer er fabrikeret. Artiklen er rigt illustreret og vedføjet en liste over de engelske fajancefabrikker, der er repræsenteret med stemplede ting i stiftsmuseets samlinger. Desuden findes en litteraturliste. I *Arv og Eje 1967* har Else-Marie Boyhus uddybet sin afhandling med nok en artikel om specialet: »Nordengelsk fajance med lyserød lustreglasur i Lolland-Falsters Stiftsmuseum«.

Ki. P.

Jætten Finn i Lund domkirkes krypt er i det nyeste tolkningsforsøg af Göran Axel-Nilsson i RIG 1967, s. 81–108, blevet til Kristus i dødsriget, og jættekvinden med barnet til Kristus, der udfrier Adam. Bag denne tolkning ligger megen overbevisende lærdom og orientering i ikonografiske problemer, som det er en fornøjelse at følge. Axel-Nilsson har tidligere forsøgt at løse problemet ligesom en hoben andre forskere, der alle anføres i den meget udførlige litteraturoversigt.

H.R.

Skånes hembygdsförbunds årsbok 1967 (pris 12 sv. kr.). Denne både m. h. t. typografi og illustrationer overordentlig smukke årbog har som fællesemne »skånsk väg«. Størst interesse for danske læsere har Thorsten Andersons afhandling »Med Christian IV och hans samtida på Skånes vägar«, der også kaster strejflys over rejseliv og veje i den øvrige del af datidens Danmark. – I årsboken for 1968 findes der en Afhandling af Magnus Lindhagen »Om pluddertorv«. Det er en udførlig beskrivelse af forskellige metoder ved tørvefabrikation med kort over æltetørvfremstillingens udbredelse i Skåne. Dansk materiale er inddraget til sammenligning. bl. a. fra Nationalmuseets etnologiske Undersøgelser.

K.H.

Missionshistorie i dansk senromansk kalkmaleri er et spændende tolkningsforsøg af Armin Tuulse i Fornvännen 1967 på at tyde kalkmalerier fra kirkerne i Skibet, Højen, Ål, Hornslet og Sønder Nærå som illustrationer til først og fremmest danskernes missionsvirksomhed i Estland under Valdemar 2. Artiklen er et godt vidnesbyrd om den rigdom også på kulturhistorisk materiale, vi ejer i vore kirkers murmalninger.

H.R.

Dend Gamle og Navn-Kundig Kiøbstæd Ribe, Mads Pedersen Rostochs Digt fra c. 1690 har været benyttet af senere Ribe-historikere, bl. a. Terpager. Det har ikke tidligere været trykt i sin helhed, men nu har Historisk Samfund for Ribe Amt ladet det udgive ved Mogens Bencard. Det har litteraturhistorisk interesse som et af det 17. århundredes topografiske barokdigte på linie med Kingos »Samsøes korte Beskrivelse« (1675) og Elias Naurs »Ære og Takke-Digt til sin gamle Skole-By Holszbroe« (1687). Først og fremmest har det dog betydning ved at være den første nogenlunde indgående beskrivelse af Ribe med en mængde topografiske og kulturhistoriske oplysninger. Hovedstykker er vel afsnittene om

forfatterens skolegang og om fiskeriet ved Ribe, det første benyttet af Bjørn Kornerup i Ribe Katedralskoles Historie, det andet af H. K. Kristensen i Gamle sydvestjyske fiskerlejer. Den smukke bog er forsynet med introduktion, ordforklaringer og kortfattede, men gode noter af udgiveren. – Forhåbentlig vil adskillige lignende udgaver af gamle topografiske beskrivelser, der endnu er uudgivne eller kun tilgængelige i sjældne – og kostbare – tryk, se dagens lys i de kommende år.

K.H.

En landsbypræsts bogsamling omkr. år 1800. I sin bog om skifter og testamenter fremhæver arkivar, dr. phil. Johan Jørgensen, at studiet af bogbestanden, der nævnes i skifterne, kan give vigtige kulturhistoriske bidrag samtidig med, at de forhåndenværende bøger ved et skifte kan tegne et billede af deres ejer, som det ellers ikke ville være muligt at danne sig. I »Fra Viborg amt« 1967 har provst em. Anker Vestergård offentliggjort en sådan detailundersøgelse vedr. sognepræsten i Vinkel-Ring, Heinrich Holsts bogsamling. Pastor Holst døde 1806. Samlingen omfattede 109 numre + en del småtryk, der desværre ikke specificeredes i skiftet.

H.H.W.

Nøden i Norge, d. v. s. det norske forsyningsproblem i de vanskelige år under Napoleonskrigene, danner baggrunden for den undersøgelse af »Danmark-Norges assuransepolitikk fra 1807 til sommeren 1810«, som lektor Johannes Elgvin fremlægger i Norsk historisk tidsskrift (1968, s. 104–32). Undersøgelsen, der beskriver det indviklede spil imellem den norske regeringskommission, kronprinsen (fra 1808 kongen) og administrationen i København i en situation, hvor »alle Formaliteter maa forvises til Helvede« (Frederik 6. til Riisbrigh 22/9 1808) er et interessant bidrag til studiet af forholdet mellem tvillingerigerne.

G.I.

Den polske indvandring til Lolland-Falster, som George Nellemann har beskrevet i Lolland-Falsters historiske Samfunds årbog 1967 er udtryk for det etnologiske nutidsperspektiv, hvor direkte udspørgen af meddelere kombineres med iagttagelser i miljøet og får perspektiv gennem det arkivalske materiale. En af hovedinteresserne ved undersøgelsen var selve kulturmødet og hvordan den polske befolkning indpassede sig i det danske samfund. Selv om artiklen fylder hovedparten af årbogen, må den dog betragtes som en foreløbig oversigt, der forhåbentlig følges op med en gennemarbejdelse af stoffet, sådan at den polske indvandring til Danmark kan placeres i et større europæisk perspektiv.

H.R.

Om højskolernes historie foreligger adskillig værdifuld litteratur, ofte fremkommet ved jubilæer, som nu sidst ved Askovs (anmeldelse se F & N XXIII, 320 ff.). I 1968 var der forløbet 100 år, siden Ingeborg Appel fødtes; datteren Margrethe Christiansen har især ud fra breve fra og til sin moder (samt optegnelser af denne) i bogen »Ingeborg Appel og Askov« (Kristeligt Dagblads Forlag 1967, 224 s.) tegnet et billede af en højskoleskikkelse af usædvanlige dimensioner, oprindeligt kun tænkt til brug for familiekredsen, men heldigvis udsendt tilgængelig for alle (og udkommet i 2 oplag). Det righoldige arkiv, Ingeborg og Jacob Appel efterlod sig, er skænket til Rigsarkivet, således at historikerne fremover vil kunne benytte det; meget herfra vil utvivlsomt til sin tid blive bragt i kildeudgaver i fortsættelse af Roar Skovmands »Højskolens Ungdomstid i Breve«

I–II (1960); men det er værdifuldt, at fru M. C. allerede nu har fremlagt uddrag herfra suppleret med egne bemærkninger, velvidende, at der må gå lang tid, før der kan skrives objektivt, og at en datter vel aldrig kan gøre det om sin moder. Det er en skikkelse af monumentalitet med krav af en strenghed, der i hvert fald på udenforstående kan virke næsten forfærdende, men som også ved sin karakterfuldhed i høj grad påkalder interesse. I et afsluttende kapitel søger datteren at give sit eget billede af sin moder; men også i de ledsagende kommentarer iøvrigt mærkes forståelsen af den enstrengethed, der præger bogens hovedperson, samtidig med at datteren nænsomt peger på de vanskeligheder, den bragte for omgivelserne. Det er livet på Askov, der er det centrale i bogen; men et af bogens mest levende afsnit skildrer Ingeborg Appels ophold i Stockholm 1887–89, hvorfra brevstoffet må være meget givende. Til belysning af forholdet til kæresten, sen. ægtemanden Jacob Appel giver bogen ikke lidt; man forstår den modsætning, der livet igennem måtte være her. Bogen er et kildeskrift af en egen art, en værdifuld introduktion til forståelse af en ualmindelig kvinde.

C.R.H.

Med skoene i hånden, på bare fødder som en anden pilgrim, vandrede Johs. V. Jensen mod den by Viborg i sommeren 1890. Denne vandring blev optakten til hans treårige elevtid i den gamle bispestads lærde skole. Om dette og meget mere af biografisk art fortælles i et lille skrift af professor Oluf Friis: »Johs. V. Jensen og Viborg, Latinskoleårene 1890 –93«. Den meget smukke lille bog er udgivet af Centralbiblioteket for Viborg Amt i anledning af bibliotekets 50 års jubilæum. Professor Friis' afhandling vil i udvidet skikkelse indgå i hans to-binds værk om Johs. V. Jensen.

Ki.P.

Mere end titlen lover får man ud af J. Jeppesen Jensens jubilæumsskrift: *Peder P. Hedegaard, Aktieselskab, Nørresundby.* (Nørresundby 1966. Ballermanns Bogtrykkeri.) Det indeholder en meget kyndig redegørelse for handelen med korn og foderstoffer i vort århundrede, tværs gennem krige og kriser, og tal og oplysninger er relevante og klart opstillede. Her er meget en hente for handelshistorien. Kun en enkelt indvending: Vi får at vide, når der har været gode høstår. Hvorfor da ikke også anføre de miserable høstudbytter i katastrofeårene 1917 og 1941 – så meget mere som vi får besked om det lave udbytte i 1947. Et indledende kapitel om Nørresundbys historie røber megen viden. Illustrationerne er velvalgte og fint gengivne. En smuk bog er det. Om personen Peder P. Hedegaard har forfatteren valgt at give en helgenbiografi. Han var ellers bedre værd; en typisk købmand fra liberalismens store periode, opvokset og uddannet i hårde kår, ved evner og flid skaber af en storvirksomhed. Men formatet forsvinder i beskrivelsen af successen. Dog, helheden står over gennemsnittet af jubilæumsskrifter.

P.R.

Siden sidste hefte af Fortid og Nutid udkom, er rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt fyldt 60 år. Netop denne rubrik – der er et resultat af Johan Hvidtfeldts idérigdom – vil gerne bringe en hjertelig lykønskning og en tak for mange års medarbejderskab: som redaktør af Fortid og Nutid, som medlem af redaktionsudvalget og som forfatter og anmelder.

Institutionernes virksomhed 1967

NATIONALMUSEET

1. AFDELING

Udstillinger: Oldtidsvæve. Dr. phil. Margrethe Halds samling af primitive væve og vævekunst fra Mellemøsten og Sydamerika. Fra Danmarks Oldtid – 10 års udgravninger. I tilknytning hertil 6 foredrag ved: dr. phil. Mogens Ørsnes, amanuensis O. Voss, professor C. J. Becker og museumsinspektørerne Henrik Thrane, E. Thorvildsen og E. Munksgaard.

Udgravninger: Stenalder. Fortsatte udgravninger ved professor C. J. Becker af »Liniegravpladsen« ved Herrup med stendyngegrave fra yngre stenalder. På samme plads fremkom en formodet kultbygning også fra yngre stenalder med rige fund af ornamenterede skår fra mellemneolitisk tid som ligeledes blev undersøgt.

Bronzealder. Fortsatte undersøgelser ved museumsinspektør Henrik Thrane af bopladsen fra yngre bronzealder i Jyderup skov, Odsherred. Samme undersøgte nogle gruber ved Skamlebæk Radiostation, ligeledes yngre bronzealder, samt udgravede en overpløjet høj ved Melby, der indeholdt en bulkiste med kvindesmykker fra ældre bronzealder. Et bopladslag fra overgangen mellem yngre stenalder og ældre bronzealder i Salling blev undersøgt af museumsinspektør Aino Kann Rasmussen.

Jernalder. Supplerende udgravninger på byhøjen i Hurup med særlig henblik på husenes græstørvskonstruktion blev udført af museumsinspektørerne K. Salewicz og Aino Kann Rasmussen. Professor C. J. Becker fortsatte sine undersøgelser af de førromerske bopladser i Grøntoft. Undersøgelserne viser, at man kun har boet kort tid i landsbyerne og derefter har flyttet disse ca. 100–200 m, men inden for samme bosættelsesområde. De forladte tomter er blevet overpløjet og rester af digevoldinger og spor efter jernalderpløjning er fundet. Også på Dankirke-bopladsen blev undersøgelserne fortsat ved museumsinspektør Elise Thorvildsen. Man fandt et hus dateret til ældre germansk jernalder og i affaldslagene fra bopladsen gjordes flere fund af mønter og fibler af sølv og bronze.

Erhvervelser: På Fyn blev to depotfund af ensartet karakter fra yngre bronzealder bestående af hængekar, brillefibler, prydplader og halsringe i bronze overgivet museet som danefæ. Som danefæ indkom desuden 3 guldbrakteater fra Kitnæs. Dette skattefund fra yngre jernalder består nu af en guldbelagt bronzefibel og 20 guldbrakteater. Fra Skiveegnen indkom en jernalderfibel i bronze med et dyrehoved på og et trefliget spænde dateret til vikingetid fundet på Samsø.

2. AFDELING

Udstillinger: »Erik den Rødes Grønland« i Brede med 24.400 besøgende. Samtidig i 2. afdeling en lille udstilling af et udsnit af fund, der i de senere år er gjort i forbindelse med gulvundersøgelser i kirkerne.

Undersøgelser: På Trelleborg er atter foretaget supplerende udgravninger med henblik på fortolkningen af husenes konstruktioner. Forskellige middelalderlige voldsteder: Haurum ved Frijsenborg, Tranekær på Langeland og Lindshøj ved Lundsgård nær Kerteminde er blevet undersøgt; disse og andre voldsteder er op-

målt. På ødekirkegården i Fitting ved Ribe er foretaget udgravninger og i forbindelse hermed antropologiske undersøgelser. En række kirker er undersøgt, samtidig med at de er blevet restaureret og/eller har fået nye varmeinstallationer; særlig skal nævnes de i Jelling foretagne gulvundersøgelser, der viste spor af to trækirker. Herregårdsundersøgelserne er fortsat med opmålinger af Hindemae, Dragsholm og Støvringgård.

Nyerhvervelser: Som danefæ er indkommet en sølvsignetring, fundet i Pårup ved Odense, og en guldskat gemt i en silkepung i ringmuren på Hammershus. Den omfattede foruden 22 guldgylden en prægtig guldsignetring og tre sølvforgyldte fingerringe fra ca. 1510–20. Et par meget store malmgryder er indgået i afdelingen fra den vægtige 1300-tals møntskat, der i efteråret fandtes i Kirial på Djursland.

Konservering af vikingeskibene fra Skuldelev er fortsat, og en opstilling af det første skib (vrag nr. 5) vil snart blive påbegyndt i Vikingeskibsmuseet i Roskilde. Kalkmalerier er fremdraget og/eller istandsat i adskillige kirker, således i Vester Broby og Sæby kirker på Sjælland og i Glæsborg kirke på Djursland. Konservering af historisk inventar er bl. a. foretaget i Årby kirke ved Kalundborg, i Århus og Ålborg domkirker, i Tårup kirke ved Skive og i Sjørslev kirke ikke langt fra Viborg. Arbejdet med restaurering af Christian III's gravmonument i Roskilde domkirke er vidt fremskredet.

3. AFDELING
DANSK FOLKEMUSEUM

Udstillinger: Samlerudstilling nr. 4: Manglebrædder. »Brudekjolen«. Brudekjoler for hvert ti-år fra 1760 til nutiden.

Publikationer: Ellen Andersen: Brudekjolen (76 s.). Inge Mejer Antonsen: Tre Vestindiske Stuer (katalog, 16 s.). George Nellemann: De polske indvandrere på Lolland-Falster (126 s.). Filmen »Håndskomageren« optaget af Aage Rothenborg efter drejebog af Karsten Lægdsmand.

Vigtigere undersøgelser. NEU: I forbindelse med udarbejdelsen af en ny spørgeliste om øl og most er fremgangsmåden ved mostfremstilling på Fyn undersøgt og brygning af gammelt øl på en gård i Gamby på Nordfyn er registreret og fotograferet. *Købstadsundersøgelser:* Milieuundersøgelser, Torvet 23, Køge, Blågårdsstræde 7, Roskilde og Vingårdsstræde 21, København. Påbegyndt undersøgelse af Carlsbergs Legatboliger, København, og fortsat undersøgelse af Vesterbros apotek, København. Som led i universitetsundervisningen i materiel folkekultur er Landemærket–Pilestrædekvarteret undersøgt, og en undersøgelse er påbegyndt i Gl. Mønt–Møntergade, København. Endelig er en renaissancegavl i Vestergade 6, Køge, opmålt. *Herregårdsundersøgelserne* er blevet fortsat bl. a. med undersøgelser af møbler på Rungstedlund og Friboeshvile. *Undersøgelse af polske indvandrere i Danmark.*

Vigtigere nyerhvervelser: Rokokomøblement fra Bregentved, ca. 1750, mahognisekretær, udført af J. Pengel, København, ca. 1800, panelstue og inventar fra en gård i Lunderød, Sjælland, og dragter fra 1700-tallet.

Nyindretninger: Tre Vestindiske Stuer. Galleri med brudedragter. Hovedparten af afdelingens kontorer med arkiv og bibliotek er udflyttet til Brede.

7. AFDELING
FRILANDSMUSEET

Besøgstal: 132.371.

Publikationer: Frilandsmuseet. Supplement. Guide Illustré En Francais. Richardt Meyer-Heiselberg og Bjarne Stok-

lund: Frilandsmuseets Litteraturliste. Hanne Frøsig: Hørren tørres. Nationalmuseets Arbejdsmark 1967, p. 115–128. Peter Michelsen: Frilandsmuseets hus fra Ødis Bramdrup. Nationalmuseets Arbejdsmark 1967, p. 139–156.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Museumsundervisningen på Frilandsmuseet har et voksende omfang, idet antallet af elever, som har deltaget i denne undervisning, for alle elevgruppers vedkommende er blevet stærkt forøget. Der har i særlig grad været lagt vægt på at foranstalte instruktionskursus for lærere samt for studerende og seminarieelever, således at disse bliver sat i stand til i fremtiden selv at give undervisning på grundlag af museumsstof.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: En firlænget gård flyttet fra Lønnestak i Vestjylland er blevet åbnet for publikum.

NATURVIDENSKABELIG AFDELING

Afdelingens udgravningsarbejde har været koncentreret om den vestsjællandske Åmose, hvor udgravningen af det fredede areal ved Øgårde er blevet afsluttet, mens udgravningen af den nærliggende Ertebølle-boplads »Præstelyngen« fortsættes. I Schweiz er foretaget mosegeologiske undersøgelser ved stenalder-pælebygningerne i Weier. På laboratoriet er dels foretaget en lang række kulstof-14 dateringer med tilhørende vedanatomiske bestemmelser, dels pollen- og frø-analytiske dateringer og undersøgelser. Pollenanalyserne har været koncentreret om schweiziske pælebygninger, om nordbopladsen Brattahlid på Grønland og Urup i Jylland, findestedet for en ornamenteret hjortetaksøkse. Frøbestemmelserne har været koncentreret om pælebygningerne.

SKIBSHISTORISK LABORATORIUM

Laboratoriet har i 1967 gennemført et par mindre vrag-undersøgelser: Ved Egernsund er i sommeren gennemført en nøjere dykkerundersøgelse af fundpladsen for et fladbundet fartøj fra ca. 1100, påtruffet under arbejdet ved bygningen af den nye Egernsundbro. – Et formentlig sen-middelalderligt vrag i den udtørrede Rødby fjord er blevet partielt afdækket og undersøgt. – Ved besøg på Anholt er indsamlet nøjagtige oplysninger om ca. 40 vragpositioner omkring øen, og et enkelt af disse vrag er undersøgt ved dykning. – Anlæg af sejlspærringer er undersøgt ved Stagodde ved mundingen af Haderslev fjord og ved Steg på Nordals. – I forbindelse med en undersøgelse af Ladbyskibets karakter er foretaget en stereofotogrammetrisk opmåling af skibsaftrykket i højen, og der er udført forsøg med at tage heste ombord og fra borde med en kopi af Ladbyskibet *Imme Gram,* bygget af spejdere fra Gram i 1963. – Laboratoriet har været repræsenteret ved de af Nordisk Maritimhistorisk Arbejdsgruppe gennemførte etnologiske undersøgelser i Vestnorge. – Arbejdet med Skuldelev-skibenes konservering er videreført, og samlingen af de første dele af første skib er påbegyndt.

LANDBRUGSMUSEET

Besøgstal: 11.846.

Udstillinger: Rasmus Christiansens akvareller af den danske bondes hverdag og fest for 100–150 år siden.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Specielle omvisninger for folkeskoler, gymnasier og højere læreanstalter efter aftale.

Vigtigere nyerhvervelser: Mindre tærskeværk med valser fra ca. 1865, halmpakker af ældre dato, og bagplov til hjulplov.

KUNSTINDUSTRIMUSEET

Besøgstal: 55.761.

Udstillinger: Italienske Almuesmykker. Moderne ungarsk Kunsthåndværk. Æg-Æg-Æg. Sophia Loren. Timo Sarpaneva. Fyrstelige Fester i Bøger og Billeder. Ib Andersen – Tegninger og Grafik. Statens Kunstfond, offentlig Idékonkurrence om Samarbejde mellem Arkitekter og Billedkunstnere. Afrikanere væver.

Publikationer: Merete Bodelsen og Thorkild Hansen: Ib Andersen, Kbhv. 1967.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Foredragsserier: 1) »Københavnske Motiver« (Jørgen Schou-Christensen: Et Besøg på det første Christiansborg. Knud Millech: Københavns Rådhuse. Vibeke Woldbye: Københavnske Klædedragter. Eva Steinaa: København på Scenen. Hakon Lund: Fester og Ligbegængelser.) 2) »Nutidig nordisk Glas« (Jørgen Schou-Christensen: Danske Glas. Gunnar Mårtenson: Finske Glas. Alf Bøe: Norske Glas. Dag Widman: Svenske Glas.)

Vigtige nyerhvervelser: Kumme af fajance, Rouen 1725–50 (Gave fra Helge Jacobsens Legat). Vinglas, diamantgraveret, Holland, 18. årh.s anden halvdel. Sengetæppe »patchwork«, England eller Amerika c. 1800. Guldfiskekumme af cloisonné emalje, Kina 17.–18. årh. En række arbejder af moderne kunsthåndværkere.

Nyindretninger: Omflytning og nyopstilling af Kina- og porcelænssamling. Store sal mod Amaliegade med franske 18. årh.s møbler istandsat og nyopstillet. Bogbind samlet i separat rum. Biblioteket: Den tidligere Kina-sal er inddraget til bogmagasin med reolsystem af letmetal i to etager.

Vigtigere konserveringsarbejder: En stor silkebroderet lærredsdug med granatæblemønster dateret 1619 og med Eske Broks og Christense Wifferts fædrene og mødrene våben, har gennemgået en gennemgribende konservering ved fru Ellen Borum, Nationalmuseets Konserveringsanstalt, Brede.

DE DANSKE KONGERS KRONOLOGISKE SAMLING PÅ ROSENBORG

Besøgstal: 92.590 (fra 1. maj til 31. dec. – se nedenfor).

Udstillinger: Til udstillinger på Kunstindustrimuseet og Röhsska Konstslöjdmuseet i Göteborg samt på Tøjhusmuseet har Rosenborg bidraget med udlån af nogle vaser af strudsæg med elfenbensmontering og slesvigsk mindemedaille.

Publikationer: Gudmund Boesen: Rosenborg (i Danske Museumsskatte. Red. af Gudmund Boesen. 1967. Også i tysk og fransk udgave).

Nyerhvervelser: Som gave fra Ny Carlsbergfondet har samlingen modtaget et miniaturemaleri af Christian VI som ung, malet af den danske maler Andreas Møller i Dresden 1723. Fra Sverige har samlingen erhvervet en seglkapsel af sølv med billede af Christian V på tronen med sølvløverne.

Undersøgelser: I forbindelse med centralvarmeinstallationen 1966–67 opdagedes i Christian IV's »Hemmelighed« et tykt latrinlag indeholdende husgeråd m. v. Undersøgelsen heraf agtes fortsat.

Ombygninger etc.: Rosenborgs to nederste etager genåbnedes 1. maj 1967, efter at der i vinterens løb var installeret nyt centralvarmeanlæg og foretaget forskellige istandsættelsesarbejder. Øverste etage med riddersalen er stadig lukket for publikum p. g. a. bygningsarbejder med brandsikring af etageadskillelse, hvorved salens gulv belægges med marmorfliser. Istandsættelsen af spiret på slottets store tårn afsluttedes med lægningen af et nyt kobbertag.

Konservering: På Rosenborgs tekstilkonserveringsværksted, der i november

1967 holdt 50 års jubilæum, er arbejdet med istandsættelse af slottets gobeliner fortsat, ligesom man som tidligere har istandsat tekstiler for andre offentlige og private samlinger.

TØJHUSMUSEET

Besøgstal: 66.191.

Udstillinger: 3/1–31/12 københavnske våben gennem 350 år. 11/5 1967– 8/1 1968 Fæstning og garnison – København gennem 800 år. 27/10–3/12 1967 deltagelse med udlån til en udstilling i forbindelse med en dansk festival i Philadelphia, U. S. A.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Ganske som i tidligere år har Tøjhusmuseet og dets bibliotek været flittigt besøgt af studiesøgende. Mange genstande har været indleveret til bestemmelse og undersøgelse; resultaterne er blevet nedfældet på kartotekskort og i vor korrespondance. Mange skoleklasser har gennemgået vore udstillinger under kyndig ledelse. Desuden har museumsdirektør, dr. phil. Arne Hoff, overinspektør Finn Askgaard og museumsinspektør Egon Eriksen afholdt en række forelæsninger ved Københavns Folkeuniversitet under titlen »Krigsvåbnenes historie«. Desuden har der været foretaget gennemgang af våben i museets udstillingslokaler for historiestuderende ved Københavns universitet.

Vigtigere undersøgelser: Ved III. afdeling har oberst E. H. D. Havsteen som videnskabelig konsulent været beskæftiget med at gennemgå museets beholdning af signalmateriel.

Vigtigere nyerhvervelser: Flintelåskarabin M. 1777 specielt lavet for Gendarmeriet i Basel. Dansk officerskårde M. 1765 uden skede, dateret 1765 og med inskription »Bornholms Geworbne Infanterie Regiment«. Camouflagedragt brugt i Congo. Uniform for ridder af den spanske Calatravaorden.

Ny- el. ombygninger, nyindretninger: Nyindretning af museets administrationslokaler og værksteder. Nyindretning af et fæstningsmuseum i Lille Tårn på Christiansø.

HANDELS- OG SØFARTSMUSEET PÅ KRONBORG

Besøgstal: 82.033.

Publikationer: Handels- og Søfartsmuseets årbog 1967. Jørgen H. P. Barfod: Danmark–Norges handelsflåde 1650–1700. (Søhistoriske Skrifter VI). Søhistorisk billedbog. Maritime History in Pictures.

Vigtigere undersøgelser: Etnologiske undersøgelser vedr. træskibs- og bådebyggeri i samarbejde med norske og svenske kolleger (»den nordisk maritimhistoriske arbejdsgruppe«). Undersøgt Sydnorges kyst på strækningen fra Mandal til Haugesund. Kampagnen afsluttedes med et symposion sammen med kolleger fra svenske og norske søfartsmuseer samt universitetsinstitutioner. Det afholdtes i august 1967 på Utstein Kloster ved Stavanger.

Vigtigere nyerhvervelser: P. C. Skovgaards maleri med portræt af skibsreder Schade, 1839. Modeller af et islandsk dæksfartøj o. 1880 samt af en kinesisk sampan. Farvelagte tegninger af skonnert »Sophie«, barkentinen »Elisabeth«, S/S »Dania« og S/S »Arcturus«, en logflynder, diverse kompasser, kviksølvbarometer, lertøj til skibsbrug, et skibsklaver fra o. 1850 af fabrikat Hornung & Møller, en styrbords sidelanterne, to illuminerede kobberstik med fremstillinger af Trankebar med fæstningen Dansborg, udført o. 1750 af Mathias Seutter samt nogle »Skibs-Articler saavel for Ober- og Under-Officerer, som for alle og eenhver, gemeene og andre, der fare paa de Cof-

fardie-Skibe, som seile til Vest-Indien og Guinea . . .«, Kbh. 1758. Desuden er til arkivet indgået et betydeligt materiale vedrørende skibe og skibsbygning, livet om bord m. m. samt adskillige fotografier, ligesåvel som håndbiblioteket som hidtil er forøget med litteratur indenfor museets interesseområde.

ORLOGSMUSEET

Besøgstal: 10.697.

Udstillinger: Deltaget i udstillingen »København Før og Nu« i Bella-Centret i København, samt i den af Foreningen Dansk Vestindien tilrettelagte vandreudstilling, der i marts–april er blevet vist såvel i Danmark som i byerne i tidligere Dansk Vestindien. Museet har desuden deltaget i et par andre, mindre udstillingsarrangementer.

Vigtigere undersøgelser: Under besøg i Vestindien har direktøren foretaget opmåling og fotografering af gravmæler rejst over marinens personel i Christiansted, Frederiksted og Charlotte Amalie, samt af et stort antal af de på øerne bevarede kanoner fra den danske tid.

Vigtigere nyerhvervelser: Blandt mange andre gaver blandt andet: Diverse uniformer og uniformseffekter (Kommandørinde Ella Bildsøe). Kanonkugle opfisket fra vraget af Sancta Sophia, forlist ud for Göteborg 1645 (Ingeniør Scott Grinndal). Et stort antal ældre instrumenter og maskindele samt fotografier (Direktoratet for Maskinmesteruddannelsen).

DANSK PRESSEMUSEUM OG ARKIV

Besøgstal: 2.623.

Udstillinger: Ophængning af nogle af red. Th. Wellejus »Trykfejl«.

Publikationer: Pjece til skoler og foreninger.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Omvisning af skoler og foreninger.

Vigtigere nyerhvervelser: Trykfejlssamling fra afd. red. Th. Wellejus, Viborg. Skrivebord der har tilhørt politikeren Chr. Berg. 8 komplette årgange af Randers Amtsavis 1933–41.

MUSEET PÅ JÆGERSPRIS SLOT

Besøgstal: 13.201.

På slottets sydfacade er al puds nedbanket, så murstenene fra Chr. IV's og Fr. IV's tid er blevet synlige. Alle gesimser og sokler er blevet pudset i cement og malet. Af de 3 tårne er det store, på Gl. Abrahamsstrup, blevet beklædt med kobber. I kong Fr. VII's arbejdsværelse og grevinde Danners kabinet er der blevet indlagt el. lys.

Endvidere har fotograf Ole Woldbye fotograferet alle Johannes Wiedewelts mindestøtter i parken og i slotshegnet.

GILLELEJE MUSEUM

Besøgstal: ca. 1500.

Publikationer: En brochure om museets samlinger.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Forstanderen har forevist samlingen for skoleklasser og besøgende.

Vigtigere nyerhvervelser: Fra havets bund, et broncestykke fra et stort sejlskib, fundet af en stenfisker på Ostindiefarergrund ¼ mil ud for Gilleleje, mulig fra den i 1797 der strandede ostindiefarer »Kronborg«. Metalpumpe og fyrdør med navnet »Burmeister & Wain«, fra den på Lysegrunden ca. 20 ¼ mil nord for Gilleje, i 1877 strandede hjuldamper »Dania«, tilhørende D. F. D. S., bygget hos Burmeister & Wain 1867. Kopibøger fra Gilleje toldkontrol, 1841–1942. Statistik 1871 til 1920 om handel og fiskeri fra Gilleleje Havn, samt cirkulære om skibsmåling og toldsatser. Fra Gilleleje Havnelaug, obligationer med alle havneinteressenternes underskrifter

for et lån til havneanlægget, samt alle bilag og skrivelser fra havneregnskaberne fra 1880 til 1920.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Lysstofrør og 6 nye montrer på 1. sal.

Vigtigere konserveringsarbejder: 1 galionsfigur og et relief fra forliste skibe.

KØGE MUSEUM

Besøgstal: 8.842.

Pr. 1/4 modtog museet anerkendelse som landsdelsmuseum. Der er nu to heltidsansatte beskæftiget ved museet.

Ombygninger: Museets bolig er blevet underkastet en gennemgribende istandsættelse, og en del af udstillingsrummene er blevet gennemmalede.

Udstillinger: I april vistes vandreudstillingen: Billeder af Kristi liv. Udstillingen, der præsenterede sig smukt i de nyistandsatte lokaler, trak ca. 500 gæster til. I efterårsferien og de følgende to uger afholdtes udstillingen *Børn,* der var blevet til i samarbejde med Køge husmoderforening. Der vistes genstande og billeder med tilknytning til barnets forskellige aldre. Besøget var 3000.

Bygningshistoriske *undersøgelser* koncentreret om bebyggelsen rundt om Køge Torv pågår endnu i samarbejde med Nationalmuseets Købstadundersøgelser. Efter nedrivningen af et sidehus i Vestergade nr. 12, foretog museumsforeningens udgravergruppe en undersøgelse af grunden. Bebyggelsens tidligere udstrækning blev konstateret og en del træ- og stenkar, nedsat i grunden, indmålt og fotograferet. Der har formodentlig tidligere været garveri eller skomageri på grunden. Ved nedbrydning af forhuset på Vestergade nr. 8 kom en særpræget trægavl til syne på nabohuset nr. 6, som er fra o. 1600. Gavlen blev opmålt af Nationalmuseets købstadundersøgelser.

Erhvervelser: I årets løb er modtaget flere værdifulde gaver og deposita – tilvæksten er o. 300 numre. Specielt må nævnes fundet af 2 Statius v. Düren relieffer (mands- og kvindeportrætmedailloner) ved en ombygning på Køge Rådhus. I forvejen rummer rådhuset en kamin fra Statius v. Dürens værksted i Lübeck (o. 1550–60).

ROSKILDE MUSEUM

Besøgstal: 5.079.

Udstillinger: Juleudstilling samt skiftende mindre særudstillinger.

Nyerhvervelser: Ældre Aluminiafajancer fra Roskildeegnen, spillekort.

Publikationer: Årsberetninger og Arthur Fang: Gustav Wied og Roskilde (fra Roskilde museum 1964–67 XXIII) er under udsendelse.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Fast indrettet museumsundervisning (148 klasser med 3084 elever), og i tilknytning hertil forskellig ekskursionsvirksomhed og byvandring). Endvidere omvisninger ved foreningsbesøg, studiekreds- og foredragsvirksomhed.

Vigtigere undersøgelser: I samarbejde med Roskilde Arkæologiklub nødgravninger og undersøgelser i forbindelse med indsamling, især ved byggetomt ud mod Roskilde hovedgade og brønd ved Roskilde Sparekasse. Herved er indkommet forøgelser, specielt til samlingerne af keramik og lædergenstande fra middelalderen m. m. (metalbelagt trætallerken, metalbesat kvindebælte).

Nyerhvervelser: Sevres-bisquitgruppe med ur, ca. 1780 (tilhørt Jacob Kornerup; gave fra Roskilde Sparekasse). Sølvbæger 1701. Kaukasisk tæppe til interiør (ca. 1800). 4 romanske arkitektur-skulpturer. Værdifulde forøgelser er iøvrigt især indkomne til samlingerne af spil og legetøj og til afdelingen for Roskilde-malerier, tegninger og grafik – endvidere sy-

ninger, møbler, keramik, glas, oldsager og tre vogne. Til Gustav Wied-samlingen er bl. a. erhvervet en interessant korrespondance 1913–14.

Nyindretninger: Indflytning forventes umiddelbart forestående i nye, store magasinrum, som forberedelse til en senere tids udvidelsesplaner.

Konserveringer: Samarbejde med stud. mag. Håbes videreført i fast ordning i forbindelse med forhandlinger om den almindelige situation.

MUSEET FOR HOLBÆK OG OMEGN

Besøgstal: 4.053.

Udstillinger: Dortheaslyst-akvarellerne, 14–29/10 1967.

Publikationer: Årsberetning 1966–67. 52 s. ill. Vejleder til udstillingen af Dortheaslystakvarellerne. 4 s.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Artikler om Holbæks og Holbæk-egnens historie og seværdigheder, i Holbæk-egnens Hjemstavnsforenings 25 års jubilæumsskrift 1967. Foredrag på aftenhøjskole og for museumsforening. Omvisning på udgravning.

Vigtigere undersøgelser: Udgravning af bopladslag fra keltisk jernalder. Veddinge, Odsherred. Udgravning af en middelalderlig bageovn med fyrgrav. Uglerup, Tuse Næs.

Vigtigere nyerhvervelser: Lerkar, tidlig middelalder. Jordfund fra Uglerup, Tuse Næs. Alterstage, tin, 1682. Lågkrus, tin. Flensborg 1755. Manglebræt. 1816. 6 knive, sølv. Holbæk, ca. 1825. Brystspænde og armlænke, sølv. Holbæk, ca. 1845. 4 spisesker og 3 teskeer, sølv. Holbæk, ca. 1850. Zwibelglas, grønt. Holmegård. Dortheaslyst-akvarellerne. 5 meget store akvareller, som viser scener af herregårdsliv i 1800-årene. »Dansemaskine«, legetøj, ca. 1910. Armbind for frivillig jernbanevagt under 1. verdenskrig 1914–18.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Nyindretning af dragtsamling (ikke afsluttet).

Vigtigere konserveringsarbejder: Konservering af portrætmaleri, Johanne With, f. Jacobsen, 1746–84; ukendt kunstner. Konserveret på Statens Museum for Kunst.

KALUNDBORG OG OMEGNS MUSEUM

Besøgstal: 4.177.

Særudstilling i maj 1967 af brudedragter i anledning af Tronfølgerens bryllup. Endvidere foretog museumsinspektør Waagepetersen undersøgelser, udvalg af genstande og beskrivelser til udstillingen »*Slægtens arv*« i Rørby sognegård, 4–5/11 67, i samarbejde med husholdningsforeningerne i Årby-Rørby, Ubby, Værslev og Tømmerup kommuner, samt opstillingen af genstandene.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Formanden har holdt foredrag om Bregninge-Bjergsteds Historie, om Det historiske Kalundborg i foredragsrækken »Kend din by«, forevist Kalundborg kirke og museet for 2 × 150 gæster fra U. S. A., og forevist museet på Kalundborg-dagen. Museumsinspektør og formand forevist museet i forbindelse med foredragsrækken »Kend din by«, samt medvirket ved skolebesøg under lærers vejledning. Museet tillige arrangør af 2 foredrag i F. U. F.-rækken (Vikingetidens byer og Jernalderens store offerfund).

Vigtigere nyerhvervelser: Købt rokokosølvsukkertang, udført i Slagelse, og sammenhørende sølvsennepskande og snapsebæger, udført af Claus Morthorst i Kalundborg. Jern-topseng fra ca. 1780 samt brudedragter i forbindelse med særudstillingen.

Nyindretninger: Nationalmuseet, der på statens vegne ejer »Lindegården«, hvori Kalundborg og omegns museum er enelejer, har med sidste rate kr.

70.000 af en tre-årig bevilling, fortsat restaureringen af »Lindegården«s sydfløjs tage og bindingsværk. I tilslutning til håndværker- og dragtsamling er indrettet udstillingsrum med nye montrer til landhusholdningsredskaber m. v., samt lokale til brug for pastor Wemmelunds præstestue, når fru Wemmelund, der har givet kr. 10.000 til indretningen, ønsker at overdrage museet de testamenterede møbler m. v. til stuens indretning.

Omordning og konserveringsarbejder: Revision af forhistoriske samlinger påbegyndt med nyopstilling, konservering af museets ældste møbler påbegyndt. En del apoteksinventar beror fortsat i Nationalmuseets konserveringsafdeling.

ODSHERREDS FOLKEMUSEUM, NYKØBING SJÆLLAND

Besøgstal: 1.258.

Publikationer: Årbog i samarbejde med Museet for Holbæk og omegn. 14 s. m. ill. Avisartikler om arkæologiske arbejder.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Museet har begyndt det forberedende arbejde med at udnytte oldsagssamlingen til skoleundervisning. Der vil blive udarbejdet skriftligt undervisningsmateriale, lydbånd og diapositiver. En repræsentant for museet har deltaget i fire radioudsendelser om arkæologiske emner. Desuden en radioudsendelse om skomagerhåndværket.

Vigtigere undersøgelser: Undersøgelse i Skamlebæk af en røse (kultisk anlæg) fra yngre bronzealder er fortsat med godt udbytte. Der er blandt andet i røsen fundet en skåltegnsten. Ved Glostrupgård, Egebjerg sogn, er fundet et rigt kulturlag fra yngre stenalder (mellemneolitisk tid). Den videre undersøgelse her vil blive foretaget af Nationalmuseet.

Vigtigere nyerhvervelser: Oldsager: Fra en privat samling har museet modtaget et samlet fund med mere end 500 oldsager fra Ertebøllekulturen. Fundet er fra Kildegård i Åmosen, Sjælland. Indbo: Af dødsbo har museet testamentarisk fået overdraget samtlige efterladenskaber, heraf udtaget indbo, brugsgenstande m. m., ialt 246 nr., til anbringelse samlet i museet.

MUSEET FOR NÆSTVED OG OMEGN

Besøgstal: 1.110.

Mod sædvane har der ikke været afholdt udstillinger, da arbejdet har været koncentreret om registrering og forberedelse af omordning og udflytning.

Publikationer: Jubilæumsskrift er under forberedelse.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Museumsundervisningen er fortsat og omfatter dele af Næstved Gymnasiums historiespeciale.

Vigtigere undersøgelser: Gravhøj ved Karrebæk fjord og fundament fra den forsvundne Næsbygård.

Vigtigere nyerhvervelser: Rokokokommode, tømrerværktøj og et bødkerværksted.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: To middelalderlige stenhuse syd for St. Peders kirke er restaureret. Det er hensigten i 1968 at flytte samlingerne af Næstved-sølv, Holmegårds-glas, Kählerkeramik og »Laurits Pottemager«-fundet fra Farvergade til nyindrettede lokaler her. Omordningen af udstillingen i museets kirkesal i helligåndshuset er påbegyndt.

Konserveringsarbejder: En middelaldertønde er stadig under konservering.

SYDSJÆLLANDS MUSEUM

Besøgstal: 8804.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Som led i aftenskoleundervisningen

er afholdt foredrag om Vordingborg-egnens oldtid, borgen Vordingborgs historie samt Vordingborg-egnens folkekunst kombineret med besøg på museet.

Vigtige undersøgelser: Undersøgelsen af en overpløjet høj på Bjergemarken nordøst for Vordingborg er afsluttet i sommeren 1967. Herefter er påbegyndt undersøgelse af en tidlig mesolitisk boplads i Barmosen nordvest for Vordingborg. Denne undersøgelse fortsættes i 1968.

Vigtige nyerhvervelser: Vase af slesvigfajance.

Nyindretninger: Der arbejdes fortsat med indretning af studiesamling.

Vigtige konserveringsarbejder: Bårse herreds fane fra 1714 har gennemgået en kostbar konservering.

LOLLAND-FALSTERS STIFTSMUSEUM

Besøgstal: 13.227. (Hovedmuseet 6643, Frilandsmuseet 6584).

Udstillinger: »De polske landarbejdere på Lolland-Falster«.

Publikationer: Stiftsmuseets årsskrift 1967 (indhold: »Engelsk fajance« samt årsberetninger og regnskaber). »Nordengelsk fajance med lyserød lustreglasur« (Arv og Eje, 1967). »Skolehistorie er også en museumsopgave« (Årbog for dansk skolehistorie, 1967). »Spå mig nu godt« (Skalk nr. 6, 1967).

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Foredrag og udsendelse af materiale til skolerne i forbindelse med særudstillingen.

Vigtigere undersøgelser: Affaldsgrube fra ældre bronzealder (Fejø). Overpløjede høje fra yngre bronzealder (Rykkerup, Toreby sogn). Registrering og undersøgelse af omfattende fund af »vendisk« keramik (Moseby, Åstrup sogn). Indkredsning af et folkekunstværksted (»Torebymaleren«). Gennemfotografering af landsdelens mindre teglværker. En etnologisk-historisk undersøgelse af sukkerroedyrkningen påbegyndt.

Vigtigere nyerhvervelser: Standkiste dekoreret af »Torebymaleren« (gave fra Fonden til Fædrelandets Vel). Lertøj fra Petersens pottemageri i Maribo. Inventar fra polakkaserne. Rejsekister m. m. fra polske indvandrere.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: En istandsættelse af hovedmuseets udstillingsrum og en modernisering af de permanente udstillinger er påbegyndt. Foreløbig er polsk samling nyopstillet. Negativarkivet er nyindrettet.

Vigtigere konserveringsarbejder: Arbejdet med hovedistandsættelsen af Frilandsmuseets bygninger er fortsat.

FALSTERS MINDER

Besøgstal: 4.113.

Udstillinger: »Mit bedste eje«.

Oplysningsvirksomhed: 4 offentlige foredrag i museets foredragssal og endvidere deltagelse i flere foredragsserier om lokalhistoriske emner i aftenhøjskoler på Falster.

Vigtigere nyerhvervelser: Model af den nu nedrevne Chr. IX's bro. Bomærkesignetring af bronce fra 1500-tallet fundet i Tunnerup, Karleby sogn. Fajanceovn, mærket »Richter« (E. Richter, Guldborg L, 1871–91).

ODENSE BYS MUSEER

Besøgstal: Møntestræde 6983, Den fynske Landsby 56.799, Fyns Stiftsmuseum 17.534, H. C. Andersens Hus 126.932, H. C. Andersens Barndomshjem 3.035, Carl Nielsens Barndomshjem 950, ialt 212.233.

Udstillinger: Møntestræde: Kay Bojesen (apr.), Danske glas (okt.); Fyns Stiftsmuseum: Georg Poulsen (marts), Nye Tendenser III (apr.), Syv svenskere (sep.),

Elof Risebye (sep.–okt.) og Claus Berg på Fyn (okt.).

Publikationer: Museernes fælles årbog »Fynske Minder«, årg. 1966; H. C. Andersens-museets årbog »Anderseniana«, årg. 1967; Odense Bys Museer, beretning 1966–67.

Oplysnings- og publikationsvirksomhed: I samarbejde med folkeuniversitetet er afholdt foredragsrækker over »Jernaldergravpladsen ved Broholm« og »Danmarks handelskontakt med romerriget«. (Erling Albrectsen), »Fynboerne« (Kristian Jacobsen) og »Herregårdsliv i 1600-tallet« (Niels Oxenvad).

Vigtigere undersøgelser: Udgravning af grave på Nonnebakken i Odense, hidrørende fra nonneklostret; udgravninger på voldstedet »Lindshøj« i Revninge s. (sa. m. Nationalmuseet).

Vigtigere nyerhvervelser: 2 lysestager og 1 sennepskande, sølv, udført ca. 1750 af Odense-mesteren Søren Nielsen Bruun til landsdommer Bonde Simonsen, samt et sæt smykker, guld, perler og emaille, udført til landsdommerens hustru.

MIDDELFART BY- OG EGNSHISTORISKE MUSEUM

Besøgstal: 2.077.

Vigtigere nyerhvervelser: 70 numre, herunder 6 gobelinsyninger, 4 ældre malerier med stedlige motiver, hårkæde med guldbeslag, 1851, sølvskeer af stedlige mestre, selskabsdragter og broderier fra ca. 1850.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Boligmyndighederne har frigivet en lejlighed til museumsbrug i den gamle ejendom, museet erhvervede for nogle år siden. Den bliver nu restaureret og får indlagt varme, så den kan bruges til mindre udstillinger og skolebesøg, ligesom en del opmagasinerede ting igen kan tages frem.

SVENDBORG AMTS MUSEUM

Besøgstal: 1.580.

Udstillinger: Fund fra voldgrav på nu nedlagte Wandalls hotels grund: Fragmenter af kakler, lertøj, glas, læder, ben. Kilesten fra hoveddrænledning i Ulbølle. Genstande udstillet hos firmaet Krøyers Enke i anledning af 200 års jubilæum.

Publikationer: Folder om Svendborg Amts Museum og maskinskrevet årsberetning for første gang.

Oplysningsvirksomhed: I samarbejde med Hist. Samf. f. Fyns Stift foretoges under ledelse af prof. K. Kersten, Landesmuseum, Gottorp, og konsulent Aa. Lauritsen i april 67 en excursion med 200 deltagere til Gottorp, Hedeby og Danevirke. Museet har etableret forbindelse med 22 kontaktmænd indenfor dets distrikt. 2 aftenforedrag om museet. Skolebesøg. Oplysninger om Reuben Chappell's skibsbilleder er indsamlet.

Vigtigere undersøgelser: I samarbejde m. landsdelsmuseet i Odense er indsamlet opmålinger fra det tidligere voldgravsterræn ved Wandalls hotel. Fotooptagelser af drænledning i Ulbølle, opbygget af de meget sjældne kilesten.

Vigtigere nyerhvervelser: 1 Carl Alpers klaver, punktsten, sølvbæger, daggert og medaille 1848, som har tilhørt Navigationsskolens grundlægger: A. O. Tuxen.

Ombygning og nyindretning: Museets tagkonstruktion er ekstra afstivet. Museets loftsetage nyindrettes med stationære montrer til tekstiludstilling.

Vigtigere konserveringsarbejder: Bronzealdersamlingen er konserveret.

FAABORG HJEMSTAVNSMUSEUM

Besøgstal: 4.513.

Vigtige nyerhvervelser: En komplet 150-årig mandsdragt fra Lyø.

Nyindretninger: Rum til klædedragter.

LANGELANDS MUSEUM

Besøgstal: 4.032.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Til skoler, der besøger museet klassevis, er der udlånt lysbilledserier til brug i klasserne, og der er samarbejdet med lærerne om udarbejdelse af opgavesæt. Alm. omvisning for skoleklasser er gennemført i muligt omfang.

Vigtigere undersøgelser: Hov sn. Prøvegravning på boplads med Maglemosekultur. Frellesvig, Tullebølle sn. Fortsat udgravning af en langdysse med 2 tidligere tømte gravkamre, foran randstenene skårfund fra MNT. Nygård, Hov sn. 2 overpløjede høje med urnegrave fra yngre bronzealder.

Vigtigere nyerhvervelser: 5 sølvspiseskeer af Chr. Eskildsen, mester i Rudkøbing 1808. Bryllupsvers 1709, trykt på silke for købmand i Rudkøbing Gregers Rasmussen Lund og Margrete Kirstine Hansdatter.

Ombygning: I et af museets magasinrum er efter ombygning indrettet et arbejdsrum, publikumsgarderobe og toiletter.

MARSTAL OG OMEGNS MUSEUM

Besøgstal: ca. 20.000.

Vigtigere nyerhvervelser: Forskellige skibsbilleder og skibsdagbøger.

VENDSYSSELS HISTORISKE MUSEUM

Besøgstal: 5.456.

Udstillinger: »Horder« en romansk stenhugger. »Huset i oldtiden« 8 små vinduesudstillinger.

Publikationer: Olaf Olsen og Palle Friis, Nationalmuseets arbejdsmark: »Sct. Olai kirke i Hjørring«. Palle Friis og Per Lysdahl Jensen, Kuml: »En Jernalderhustomt med kælder«. Palle Friis, Skalk: »Til sandet lagde mig øde«. Palle Friis »Museer i Vendsyssel. Beretning 1967.

Undersøgelser: I årets løb er undersøgt eller registreret 8 bopladsfund, 12 grave og gravpladser og en halv snes mindre fund fra oldtiden. I Store Vildmose har museet medvirket ved en omfattende undersøgelse af oldtidsagre, under ledelse af kontorchef Viggo Nielsen, Kulturministeriet.

Nyindretninger: Ministeriet for kulturelle anliggender har i samråd med Fredningsplanudvalget for Hjørring og Thisted amter, erhvervet gården »Bjørnager« i Mosbjerg sogn af dr. pharm. Else Krag Andersen. Efter sælgerens ønske skal ejendommens bygninger stilles til disposition for Vendsyssels historiske Museum, som også skal have fri adgang til arkæologiske undersøgelser på alle de til gården hørende områder, der i øvrigt skal tilsås med græs og gøres offentlig tilgængelige.

BANGSBOMUSEET FREDERIKSHAVN

Besøgstal: 9.026.

Udstillinger: Frederikshavnske fotografer, deres by og dens indbyggere. Nyindkomne genstande. Jul og juleforberedelser i forrige århundrede. Desuden 11 mindre udstillinger i Turistterminalen fra museets forskellige afdelinger.

Publikationer: Artikel i »Vendsysselske Årbøger 1967« P. Laursen: Handelshuset Cloos i Frederikshavn 1854–1941.

Oplysnings- og Undervisningsvirksomhed: Faste undervisningstimer på museet for byens skoleelever, orientering om kulturhistoriske emner samt i forbindelse med museets afdeling for besættelsestiden, undervisning i besættelsestidens historie. Eleverne får her genstandene i hænderne, og museets inspektør fortæller om begivenheder i forbindelse hermed. Endvidere en lang række foredrag for

foreninger og oplysningsforbund vedr. by- og egnshistorie.

Vigtigere nyerhvervelser: Håndtrukket tågesirene fra Frederikshavn havn 1880. Galionsfigur 1860. Ophalingsspil med håndspager fra frederikshavnsk bådeværft 1880.

MORSLANDS HISTORISKE MUSEUM

Besøgstal: 2.509.

Udstillinger: »Mit kæreste eje«, hvor ca. 100 beboere på Mors udstillede deres klenodier, og samtidig beså museets samlinger. Morsø kunstforening har desuden afholdt udstillinger på museet.

Publikationer: Museet har ingen publikationer, men oplyser kort om sit arbejde i Historisk årbog for Thisted amt.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Ca. 1450 skoleelever og ca. 30 lærere fra Nykøbing Mors provinsårskursus har fulgt udgravningen i Højsager. Desuden er museet blevet forevist for lærerne fra Nykøbing Mors' provinsårskursus, ligesom skolernes lærerkræfter flittigt besøger museet med deres klasser.

Vigtigere undersøgelser: På en mark, Erslev på Mors, er der undersøgt en udpløjet høj. Der fandtes en grav fra enkeltgravskulturen. Graven har været sat af planker, af hvilke der fandtes svage spor. Som gravgods fandtes 68 ravperler. Ligeledes Erslev på Mors er undersøgt en udpløjet høj fra enkeltgravstiden. Her fandtes en undergrav og en bundgrav. Undergraven indeholdt en stridsøkse og 32 ravperler. Bundgraven var fundtom.

Vigtigere nyerhvervelser: Den forhistoriske samling har erhvervet en oldtidssamling fra landmand Jens Riis, Sdr. Dråby på Mors, bestående af flere hundrede genstande fundet under kanalgravning ved Bentinesbro i Øster Jølby. Der var bl. a. 15 hjortetaksøkser, 50 benprene, 30 tværpile, forskellige slags økser, skår af lerkar, marvspaltede knogler og andre genstande af videnskabelig interesse fra bopladsen.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Der blev i 1967 påbegyndt en nyindretning af museets samlinger. Desuden blev installeret fjernvarme, således at museet fremover er tjenlig til besøg i vinterhalvåret.

Vigtigere konserveringsarbejder: Museet har fra Nationalmuseets konserveringsanstalt modtaget en række oldsager, deriblandt et enkeltgravskar, der blev indsendt i 1952. Af de øvrige kan nævnes en dolk fra 1955, men ellers er det øvrige først indsendt i 60'erne.

LEMVIG MUSEUM

Besøgstal: 670.

Udstillinger: 6 kunstudstillinger i malerisalene.

Vigtigere nyerhvervelser: Lille sølvkaffekande fremstillet af mester Gråe, Lemvig ca. år 1740 og guldur skænket af fhv. gårdejer N. P. Kortnum, Ramme pr. Lemvig.

VIBORG STIFTSMUSEUM

Besøgstal: 33.202, heraf ca. 10.000 på Hvolris.

Udstillinger: Smeden, i samarbejde med Vendsyssels hist. Museum, Gækkebreve, Billeder af Kristi liv, Det ældste landbrug og Med begge hænder (børneudstilling).

Publikationer: »Det ældste landbrug« i samarb. med Centralbiblioteket.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Foredrag i jan.–marts om erhvervsforhold i oldtiden på enkelte af amtets skoler. Kontaktmøder med amtets lærere vedr. forholdet museum-skole.

Vigtigere undersøgelser: Afslutning af undersøgelsen i Pederstræde med husrester fra 700–1000-tallet, fortsat udgravning af Asmild Klosters vestfløj, ud-

gravning af rom. jernalders stensatte grave på Hvolris, udgravning af to ødelagte jættestuer i Foulum og ved Moesgård, Tårup s.

Nyindretninger: Indretning af museumsmagasin, værksted og udstillingslokale i »Paradis«, Nytorvgyde.

KULTURHISTORISK MUSEUM, RANDERS

Besøgstal Ca. 18.000.

Udstillinger: Kun særudstillinger.

Publikationer: Årsberetning ved museumsinspektør Bjørn Stürup samt artikel om »Middelalderkeramik« fra Randers ved Hans Runge Kristoffersen.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Aftenkursus arrangeret for FOF, Randers samt diverse foredrag.

Vigtigere undersøgelser: Dyssetomt ved Tustrup, Nørager Sogn og foreløbig undersøgelse af tidlig neolitisk boplads på Rostved Mark, Thorsager Sogn.

Ny- eller ombygninger, m. v.: Planlægning af indflytning til foråret 1969 i helt ny museumsbygning.

FORHISTORISK MUSEUM, ÅRHUS

Besøgstal: 42.066.

Udstillinger: »Oldtidsvæve«, »Nepal«. Ejendomsselskabet af 10/8-1961 (Andelsbanken og MLU) har stillet et kælderlokale i institutionens bygning på Bispetorvet til rådighed for en permanent udstilling af fund fra vikingetidens og den tidlige middelalders Århus. Besøgstal i dec. 1967: 15.000.

Publikationer: Kuml 1966.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Jysk Arkæologisk Selskab: 3 foredragsaftener.

Vigtigere undersøgelser: Vissinggård (boplads med Maglemosekultur), Holmegård (køkkenmødding med skeletgrav), Kobberup (gravhøj med stenkiste, jysk enkeltgravskultur), Tønning Skov (afsluttende undersøgelse af stenlægning med senneolitiske grave) og Okholm (vikingetids boplads, i samarbejde med Den antikvariske Samling i Ribe). Luftfotografering af arkæologiske anlæg.

Vigtigere nyerhvervelser: En større samling luftfotografier af arkæologiske og geologiske anlæg fra den engelske arkæolog St. Joseph, Cambridge.

Ny- eller ombygninger: Museet har taget hovedbygningen og sidebygningerne på Moesgård i brug. Restaureringen fortsætter. Indretning af kældermuseum i ejendom på Bispetorvet (se ovenfor).

Vigtigere konserveringsarbejder: Montagepræparat af skeletgrav fra køkkenmødding ved Holmegård, Djursland.

SILKEBORG MUSEUM

Besøgstal: Ca. 25.000.

Publikationer: Vi udgiver Tollundmanden, et lille hæfte på 16 sider, illustreret – på dansk, engelsk, tysk og fransk.

Vigtigere undersøgelser: Nu afdøde stationsmester Holger Hansen foretog en del arkæologiske udgravninger i 1967.

ODDER MUSEUM

Besøgstal: 475.

Vigtigere undersøgelser: Fund af jernaldergrav ved »Dybvad« syd for Odder med sværd, drikkekar m. m.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Fra landsbyen Fillerup vest for Odder er til museets grund flyttet et karakteristisk stråtækt bindingsværkshus, kaldet »Vippebrøndshuset«. Huset har formentlig tjent som landarbejderbolig under godset »Rathlousdal« og vil blive indrettet på lignende måde ved museet. Evt. vil der i et af rummene blive indrettet værksted for en landhåndværker.

GLUD MUSEUM

Besøgstal: 5.934.

Udstillinger: I påsken arbejder af gamle Bjerre-herred-malere (Michael Therkelsen m. fl.) fra privat eje. I pinsen arbejder af amatørmalere i Bjerre herred.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Fhv. ungdomsskolebestyrer Karl Fausing har fortsat sin artikelserie i Horsens Folkeblad om ting på Glud Museum. Der har endvidere været omvisninger af skoleklasser.

Vigtigere nyerhvervelser og konserveringsarbejder: Undersøgelse af potte, der med opadvendt bund er nedgravet under et ladegulv. Potten er konserveret og anbragt på museet. Desuden er modtaget: lysestøbekar (jydepotte), plejl, brandsprøjte fra Hjarnø, trætromle fra Nebsager, tjærepøs, en del gammelt værktøj m. m.

FREDERICIA MUSEUM

Besøgstal: 2.293.

Vigtigere nyerhvervelser: Der er i årets løb indkommet 396 gaver. Fra Fredericia Politikorps er modtaget korpsets fane, 2 uniformer med gehæng, regnskabsbøger m. m., hvilket har muliggjort at vi har kunnet danne en speciel udstilling af ting fra den tidligere borgervæbning, der i 1871 fik navneforandring til politikorps. Af interesse er to malerier der er udført af to fredericianske malermestre som »Mesterstykker«. Det ene er udført af afd. museumsinspektør Hugo Matthiessens farfader Peter Adolf Asmus Matthiessen i 1846, og det andet af hans morfader Jørgen Grønvald Winther c. 1850. Fra skomagermester V. Deleuran har museet modtaget et komplet skomagerværksted. Herunder fik man også det gamle store glasskilt og to røde reklamestøvler. To dukker, en dreng og en pige med procelænshoved, arme og ben og ekstra tøj til disse, alt fra 1900–05. 2 gamle brandsprøjter fra omegnen.

Ny- eller ombygninger: På museets terræn er genopført den gamle bindingsværkslade som lå på Nørremarken, hvor nu Shell-raffinaderiet ligger. I laden skal udstilles alle de gamle landbrugsredskaber, såsom plove, harver såmaskiner og håndværktøj samt landhusgeråd.

MUSEET PÅ KOLDINGHUS SLOT

Besøgstal: 43.149.

Udstillinger: Jysk sølv.

Publikationer: Sigvard Skov: Jernbane, 1967, og samme: Kolding Sømandsforening, 1967.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Foredragsrække om Kolding bys historie, kursus i stilhistorie for elever på Kolding Gymnasium, i museets område adskillig foredrags- og undervisningsvirksomhed ved museets personale.

Vigtige undersøgelser: Undersøgelser over forekomsten af nederlandsk keramik i danske samlinger.

Vigtige nyerhvervelser: Moderne sølv fra Cohr, Fredericia.

Nybygninger: I slottets østfløj er vagtstuen bragt under tag og indrettet med nyopstilling af slottets bygningsfragmenter m. m.

Vigtigere konserveringsarbejder: Konservering af bindingsværkkonstruktionerne af Hans Ebbesens gård (1576) og af Vaupells gård (ca. 1600) samt gennemgang af samlingen af norske ovnplader.

EBELTOFT MUSEUM

Besøgstal: 49.000.

Vigtigere nyerhvervelser: Bl. a. et landsby-urmagerværksted fra Mols samt billeder af urmageren, hans hus gennem årene og andre arkivalier.

Nyindretninger: Museumsforeningen har overtaget den tidligere »Teknisk

Skole«, hvor der i det tidligere biblioteks-lokale skal indrettes byhistorisk arkiv og i de to tidligere skolelokaler (hver ca. 70 kvadratmeter) en udstilling – i tilslutning til arkivet – som fortæller om egnen og byen gennem årene.

DJURSLAND MUSEUM

Besøgstal: 3.600.

Udstillinger: Møntskatten fra Kirial ved Grenaa.

Vigtigere undersøgelser: Udgravning af møntskatten fra Kirial ved Grenaa.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Museumsbygningen har fået nyt tag.

HERNING MUSEUM

Besøgstal: 7.645.

Udstillinger: 14.–24. april, Gerard Francheschi, »Billeder fra Kristi Liv«. 1.–14. maj, PH-udstillingen, »Fremtidens Bybolig«. 16. september, »Museets første samling« i anledning af Herning Museums 75 års jubilæum.

Publikationer: Niels Jørgen Tortzen: »På opdagelse i en Blicher-samling«. Blicher-stuen på Herning Museum.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: FOF i forbindelse med en foredragsserie om egnshistorie. Herning Højskoles arkæologihold.

Vigtigere undersøgelser: Undersøgelse af Jensen & Stampes trikotagefabrik i Hammerum.

Vigtigere nyerhvervelser: Ligvogn fra Aulum, fremstillet først i 1930erne. Væv fra Agerskov hede. Siksak maskine fra Victoria værkerne i Tyskland.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Indretning af uudnyttet tagrum til 198 m² stort magasin med indlagt lys og varme.

Vigtigere konserveringsarbejder: Forsøg med konservering af jern ved hjælp af garvesyre som beskrevet i »Conservation« volume II no. 3 aug. 66.

HOLSTEBRO MUSEUM

Besøgstal: 1.250.

MUSEET FOR VARDE BY OG OMEGN

Besøgstal: 3.011.

Udstillinger: I pinsedagene prøveophængning af hedemaleren Chr. Lyngbos billedsamling. I oktober udstilling af ca. 100 træskulpturer af kunstneren Peder Steen, Varde. (Personer og håndværk fra det gamle Varde).

Publikationer: »Mark og Montre« med artikel om ure af H. P. Korsgaard, Varde.

Oplysning og undervisning: Kursus for porcelænsmalere, aftenskole og teknisk skole.

Nyerhvervelser: Et sæt møbler fra halvfemserne med tilhørende porcelæn og fajance.

Undersøgelser: Fund i Roustvej, Varde, af affaldsgrube med en del fragmenter af »svaleredekar«. Endvidere fund af en stor, men spredt jernalderboplads i Vrøgum.

Nybygning: Maleri og undervisningssal 106 m², hvor Chr. Lyngbos malerier med kulturel og særlig egnsprægede motiver er anbragt. Tillige forandring af ældre udstillingslokaler, så de nu findes i kronologisk orden: renæssance, barok, rokoko, empire samt to interiører fra nyere tid. Ialt 37 udstillingsrum.

ØLGOD EGNSMUSEUM

Udstilling: En speciel skolesamling, der har rent undervisningsmæssigt formål, og hvorfra visse ting kan udlånes.

Publikation: Udsendelse af årsberetning, samt artikel i museumsårsskriftet »Mark og Montre«.

Erhvervelser: 68 genstande med specialitet: Landbrugets håndredskaber.

Nyindretninger; en ca. 10 m lang glasvæg foran tekstilsamlingen og en mindre

foran den del af oldtidssamlingen, der er mest udsat for tyveri.

ESBJERG MUSEUM

Besøgstal: 2.700.

Publikationer: I samarbejde med de øvrige museer i Ribe amt: Mark og Montre 1967.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Aftenhøjskole, med arkæologiske og andre kulturhistoriske emner.

Vigtigere undersøgelser: Undersøgelse og udgravning af et overpløjet megalitanlæg »Glunshøj« i Esbjergs nordlige udkant, samt flere overpløjede enkeltgravshøje i byggemodne områder i Esbjergs udkanter. Udgravning af gruber med lerkarskår fra alle perioder af førromersk jernalder i Sædding, Guldager sogn. Undersøgelse af bondegårde i Esbjergs omegn inden nedrivning.

Nyindretninger: Nyopstilling af jydepotteafdelingen med nye montrer. Istandsættelse af oldtidsafdelingen.

FISKERI- OG SØFARTSMUSEET-SALTVANDSAKVARIET, ESBJERG

Besøgstal (fælles med Esbjerg museum): 2.382 personer.

Publikationer: Årsskrift for Fiskeri- og Søfartsmuseet 1967 (35 sider ill.) med artikler om breglefiskeri i midtjyske åer, Vestkystfiskeri i 1760'erne, uddrag af en Esbjerg-fiskers dagbog 1903–04, søretssag i Ribe 1598–1606.

Vigtigere nyerhvervelser: Arbejdet har været koncentreret om supplerende indsamling af fiskerigenstande og fotografier fra hele landet til åbningsudstillingen i det ny museum den 24. april 1968.

DEN ANTIKVARISKE SAMLING I RIBE

Besøgstal: 10.986.

Udstillinger: Billeder af Kristi liv. Fotoudstilling – af middelalderlige kirkelige skulpturer – udført af Gérard Franceschi. Billeder af det gl. Ribe. Keramikerne Gunvor Bilde-Sørensen og N. O. Torkelin-Eriksen (i samarbejde med »Quedens Gaard Kunsthåndværk«, Ribe). Vester Vedsted Sogn i billeder fra 1900–1910. Engelsk fajance. »En fremmed ser på byen«. Fotoudstilling af Gérard Franceschi (i samarbejde med Ribe Turistforening).

Publikationer: »Mark og Montre« 1967 udgivet i samarbejde med de øvrige kulturhistoriske museer i Ribe Amt. Mads Pedersen Rostoch: »Dend gamle og navn-kundig Kiøbstad Ribe«. Udgivet af Mogens Bencard for Historisk Samfund for Ribe Amt.

Oplysnings- og undervisningsvirksomhed: Foredrag i »Antikvarisk Selskab«. Til brug for lærerne er udarbejdet stikordsregistre med tilhørende bebyggelseskort og litteratur vedr. dels Danmarks og dels egnens forhistorie. Desuden er udarbejdet geologiske, antropologiske og kulturhistoriske tidstavler med tegninger.

Vigtige undersøgelser: Under et nedrevet hus i Peder Dovns Slippe i Ribe er fundet en glarmesters »brokkasse« med glasskår. Foruden affaldsglas og alm. rudeglas af forskellige former og farver blev fundet store mængder af bemalet glas. Glasset må dateres til 1500-tallet. Okholm: I samarbejde med Forhistorisk Museum, Århus, er undersøgelserne på vikingetidsbopladsen i Vester Vedsted fortsat. Efterårets udgravning gav relativt store mængder af senvikingetidigt skårmateriale fordelt i 2 kulturlag adskilt af 1 flyvesandslag. På et endnu uudgravet område af denne forholdsvis udbredte bopladsforekomst fandtes i juni af Per Noe Jacobsen en sølvmønt, som af Møntsamlingen foreløbig er bestemt til en hidtil ukendt mønt fra Kong Niels' tid.

Vigtige nyerhvervelser: Fra konservator Brorson Christensen, Nationalmuseet,

er modtaget en del indbo, som har stået i dennes bedstefaders hjem i Ribe. En del indbo fra gamle Ribe-hjem er modtaget fra familien Agerbæk i Ribe, og fra fru Lily Tsherning Iversen, København. Ved køb er erhvervet en flødeske af sølv med ukendt stempel af mester Hans Bützou i Ribe.

Ny- eller ombygninger, nyindretninger: Med tilskud fra Dispositionsbevillingerne er samlingen i gang med indretning af loftsmagasin i Quedens Gaard. Der er foretaget en nyopstilling af samlingens fajancer fra 1700-tallet, og en udstilling som viser strygejernets udvikling gennem tiden.

TØNDER MUSEUM

Besøgstal: 8.700.

Vigtigere nyerhvervelser: Skyttelavsbæger 1801.

Nyindretninger: Indretning af magasinbygning.

HADERSLEV AMTS MUSEUM

Besøgstal: 5.835.

Udstillinger: Carlo Håhr Berntsen, Kai Trier, Ane Brügger, Asger Andersen, Anders Kirkegaard, Kirsten Lundsgaardvig, Freddie Dybris. Kulturhistoriske udstillinger: Fremmedherredømme og genforening, »Det ældste landbrug«.

Oplysningsvirksomhed m. m.: Foredragsrække over antikviteter.

Vigtigere undersøgelser: Vedsted: en gravhøj fra yngre stenalder med dyssekammer, store randsten og mange offerfund.

MUSEET PÅ SØNDERBORG SLOT

Besøgstal: 56.000.

Publikationer: Genoptryk af katalog. Årsberetning i »Fra Als og Sundeved« og »Sønderjyske Årbøger«, 1967.

Oplysning og undervisning: Vejledning og omvisning af 18–20.000 skoleelever, specialomvisning for ungdoms- og højskoler, seminarier og lærerforeninger. Foredrag i aftenhøjskoler, ungdomsforeninger og andre foreninger.

Undersøgelser: Bygningsundersøgelser af slottet under dets restaurering. Udgravning af bygningsrester ved det ældste Gråsten slot. Fortsat registrering af ældre gårde på Als.

Nyerhvervelser: Kiste, egetræsbænk og enkelte stole samt et klunke-møblement. Uniformsdele, dels fra 1. verdenskrig, dels fra grænsegendarmeriets første tid. Fajance og dragtdele fra alsiske folkedragter. Et maleri og en tegning af C. W. Eckersberg, to stik efter C. A. Lorenzen samt nogle tegninger. Som testamentarisk gave et maleri af C. A. Jensen og som gave fra Ny Carlsbergfondet et maleri af Johs. Carstensen.

Ombygninger: Restaureringen af slottet er fortsat i nord- og sydfløj, mens samlingerne er tilgængelige i en meget sammentrængt opstilling i vestfløjen. Kontorer og malerimagasin samt bibliotek er under nyindretning i østfløjen, der er færdigrestaureret. P. gr. af de meget store arbejder er enkelte afd. midlertidigt lukkede, dels kunst- og søfartsafd., dels mindre afsnit af oldtids- og kulturhist. afd.

Konservering: Konservering af malede træfig. fra middelalderen og af malede møbler er fortsat. Konservering af billeder i søfartsafd. er foretaget. Kons. af de store kanoner i slotsgården er påbegyndt.

HJEMSTAVNSMUSEET, ALS

Besøgstal: 174.

AABENRAA MUSEUM

Besøgstal: 7.890.

Udstillinger: Fotografier af stenmeste-

ren Horders arbejder. De nationale sønderjyske foreningers gave til tronfølgerens bryllup. Fotografier af Gérard Franceschi. Gamle brudekjoler og andre dragter. Ved juletid havde museet ved hjælp af børnehaveseminarieelever lavet juletræspynt, som det brugtes i vore oldeforældres tid og havde tændt juletræ hver eftermiddag.

Vigtigere nyerhvervelser: Sølvsukkerskål fremstillet af Aabenraa-guldsmeden Thomas Jensen, inskription 1806. Sølvbæger af Aabenraa-guldsmeden Johannes Schwensen, borgerskab 1743. Ved Ny Carlsbergfondets hjælp en kommode med spejl, fremstillet ca. 1780 af Aabenraa-snedkeren Lorenz Nielsen. Salmebog med sølvspænde af Aabenraa-guldsmeden A. Breundle og billede af barken Catharina af Aabenraa, malet af Aabenraa-maleren R. Clausen. Til søfartsafdelingen er desuden købt et billede af kolonien Unanak fra 1796.

Nyindretninger: I den etnografiske samling har man fået forbedrede lysforhold i montrerne.

RIGSARKIVET

Afleveringer: Størsteparten udgøres af de løbende afleveringer fra centraladministrationens kontorer og af de gennem Udenrigsministeriet fortsatte afleveringer af konsulats- og gesandtskabsarkiver. Herudover kan fremdrages følgende: Rigsdagen har via Folketingets arkiv og bibliotek afleveret den parlamentariske kommissions arkiv. Statsministeriet har afleveret sager vedrørende Færøerne 1935–49. Fra Udenrigsministeriet er modtaget Østrumsudvalgets arkiv. Forsvarsministeriet har afleveret sager vedrørende Holmens kirke fra perioden 1728–1937, og gennem Hærens arkiv er afleveret Krigsministeriets arkiv til 1913 samt regnskabssager fra bogholderikontoret fra 1848 helt frem til 1961. Fra Finansministeriet er modtaget reskontri for erhvervenes lånefond 1928–47 og reskontri for udlån under statshusmandslovgivningen 1907–25. Gennem Justitsministeriet er afleveret arkivet fra udvalget af 1943 om oprettelse af et kriminalasyl og statspolitiets journalsager 1911–54, sekretariatssager 1931–54 og færdselspolitiets sager 1926–54. Fra Indenrigsministeriet er modtaget en del ældre bygningstegninger samt rigsdagsjournaler 1901–47. Gennem Socialministeriet har Direktoratet for Sygekassevæsenet afleveret journaler og journalsager 1893–1960 og Arbejdsdirektoratet indberetninger, stagiairesager m. m. vedrørende den canadiske låneordning 1945–56. Videre er modtaget arkivet fra Ministeriet for særlige anliggender 1945–66. Danmarks Statistik har gennem Økonomiministeriet afleveret diverse statistisk materiale 1801–1950. Fra Handelsministeriet er modtaget arkivalierne fra Tilsynet med den tekniske Undervisning 1919–65 og fra Tilsynet med banker og sparekasser 1940–56. Gennem Ministeriet for offentlige Arbejder har Direktoratet for Vandbygningsvæsenet afleveret diverse sager 1861–1966. Statsbanerne DSB-registraturer 1864–98, og Statsbanernes Tegningsarkiv ældre sporplaner fra perioden 1859–1937. Rigshospitalet har via Undervisningsministeriet afleveret bl. a. Det kgl. Frederiks Hospitals arkivalier 1735–1910, diverse arkivalier fra Den kgl. Fødsels- og Plejestiftelse (1771) 1848–1912 samt egne journaler fra forskellige afdelinger 1910–31.

Privatarkiver: Ved gaver fra private eller ved overdragelse fra institutioner eller selskaber er samlingen vokset med bl. a. følgende: Dele af forfatteren Poul Georg Andræs arkiv, manuskripter og notater m. v. fra missions- og kirkehistorikeren Lorenz Bergmanns arkiv, ældre slægtsarkivalier 1733–1964 fra familien

Bertouch's arkiv samt dele af det Bertouch-Lehnske familiearkiv 1768–1843. Videre lektor Georg Brøndsteds arkiv, arkitekt Axel Buchs arkiv 1901–64, provst Aage Bugges arkiv med bl. a. dagbøger fra Grønland 1922–24 og 1934–36 samt korrespondance fra hans embedstid i Grønland, xeroxkopier af guvernør Edv. J. A. Carstensens optegnelser fra 1842–46 og 1873–75, en del af dr. phil. Vilh. la Cours arkiv, frimenighedspræst Niels Daels arkiv 1900–50, tillæg til gesandt Thomas Døssings arkiv, nemlig manuskripter, notater og breve 1905–64, redaktionssekretær Carl Elnegaards arkiv 1902–50, skovrider, direktør Chr. Emil Flensborgs arkiv, omfattende diverse manuskripter 1923–53 samt xeroxkopier af breve 1900–1905, kommandør Johan Michael Henrik Floridons arkiv 1907–56, fra stadsingeniør Olav Forchhammers arkiv, manuskripter, breve o. l. 1927–60, translatør Anne Friis' arkiv og professor, dr. phil. Astrid Friis' privatarkiv og samlinger, arkitekt Frederik Ferdinand Friis' arkiv, indeholdende 29 tegninger, 1808–48. Fra Aage Friis' arkiv er modtaget materiale vedrørende de radikale vælgerforeninger 1921–49, af dommer Anders Chr. Faartoft's arkiv div. tryksager 1933–66. Desuden er afleveret: højskoleforstander Hjalmar Gammelgaards arkiv 1887–1956, zoolog og politisk forfatter Chr. Carl Aug. Gosch's erindringer m. v. 1835–1913, biskop Johannes Gøtsche's arkiv 1879–1938, biskop Carl Viggo Gøtsche's arkiv 1885–1901, missionær Knud Heibergs arkiv, et maskinskrevet manuskript til erindringer »I min Tid« af major Ernst Ipsens arkiv, kommandør J. H. J. Jegstrups arkiv indeholdende arkivalier fra ophold i Sverige 1943–44, dele af mejeribestyrer Peder Rasmussen Jelsbaks arkiv 1896–1957 og familien Kiørboes privatarkiv 1870–1930. Som tillæg til dr. phil. Lauge Kochs arkiv er modtaget korrespondance hovedsageligt om arktiske og geologiske emner 1934–63. Videre kopier og afskrifter af breve til admiral Henri Konow og hans hustru 1890–1947, lektor Knud Kretzschmers arkiv og historiske samlinger, ambassadør, kmhr. Johan Chr. W. Kruses arkiv 1913–64, major J. W. Gordon Norries arkiv, indeholdende korrespondance, dagbøger, manuskripter 1898–1965, dele af prof., dr. theol. Jens Nørregaards arkiv, nemlig to dagbøger fra 1912–13 og 1946–49, familien Plums arkiv ca. 1750–1950, et tillæg til politikeren Carsten Rafts arkiv fra perioden 1900–1950, redaktør Chr. Reventlows arkiv 1946–50 og dele af skovrider H. C. Rolsteds arkiv 1840–54. Af sognepræst Kaj Ryhedes arkiv er modtaget breve, koncepter, papirer vedrørende ordblinde, manuskripter, notater m. v. 1934–65. Fremdeles palæforvalter Chr. Otto Schlichtkrull's arkiv, indeholdende dagbogsoptegnelser 1936–1942 samt en beretning om begivenhederne på Amalienborg 1940–44, politidirektør Aage Seidenfadens arkiv 1916–50, fru Olga Staunings arkiv, indeholdende breve fra Th. Stauning og kgl. personer 1921–53, kammerherreinde Helga Stemanns arkiv, redaktør Chr. Svarres arkiv 1876–95. Fra lektor P. P. Sveistrups arkiv er modtaget samlinger og manuskripter, familien Thorups arkiv en række familiearkivalier 1780–1885, af arkitekt Holger Tornøes arkiv en del håndskrevet, trykt og tegnet materiale vedrørende landsforbundet Frivillig Drenge-Forbunds historie, dele af arkæologen J. J. A. Worsaaes arkiv 1842–83 og højskoleforstander Frode Aagaards arkiv 1916–66.

Privatinstitutioner: Der er modtaget: Association Franco-Danoise's arkiv 1914–40, Bornholmskommiteens arkiv, Grænseforeningens arkiv 1920–55, Det radikale Venstres folketingsgruppes arkiv 1905–49, dele af Studentersamfundets

arkiv, nemlig den internationale sekretærs arkiv 1964–67 og korrespondancer, regnskaber m. v. fra 1929–67. Endelig har Rigsarkivet modtaget kommandørkaptajn Henning Frisch Kjærs samlinger, C. F. Schiöpffes samlinger vedrørende danske officerer i fremmed krigstjeneste, Severin Sterms håndkolorerede litografiske kort over sogne i Københavns og Frederiksborg amter fra 1844 samt 15 fotografier vedrørende krigen i 1864.

Publikationer: Udsendelse af registraturer over modtagne mikrofilm af Danica i udenlandske arkiver er fortsat med fortegnelser over film fra Haus-, Hof- und Staatsarchiv og fra det østrigske krigsarkiv begge i Wien, samt med tillæg til fortegnelserne over film fra Sächsisches Landeshauptarchiv i Dresden og Public Record Office i London.

Udstillinger: Der har i 1967 været afholdt 3 særudstillinger. Den første koncentreredes om Chr. 5.'s danske matrikel af 1688, den næste omfattede særlige nyerhvervelser fra 1966 og endelig har der været en udstilling af arkivalier vedrørende de tidligere danske besiddelser i Guinea.

Danica-fotografering: Fotograferingen af Danica i udenlandske arkiver er fortsat. Der er som ovenfor nævnt modtaget film fra det østrigske krigsarkiv og Haus- Hof- und Staatsarchiv samt fra Sächsisches Landeshauptarchiv i Dresden. Videre er modtaget knap 100 spoler med materiale fra Deutsches Centralarchiv i Merseburg og løbende indgår danicafilm fra Public Record Office i London. Indsamlingsarbejdet i Vest-Tyskland er fortsat ved arkiverne i Freiburg, Frankfurt og Göttingen, og der er ligeledes arbejdet videre i admiralitetsarkivet i Public Record Office i London.

Sikringsfotografering: Sikringsfotograferingen er fortsat med fotografering af Rentemesterregnskaber og Øresundstoldregnskaber.

LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND M. M.

Læsesalen: 6.706 besøgende, til hvem der er ekspederet ialt 35.858 protokoller og arkivpakker.

Afleveringer: I 1967 har hjemtagningen af de mange arkivalier fra afleveringspligtige embeder taget fart. Man har i første omgang koncentreret sig om hjemtagningen af dommerembedernes arkivalier (også efter 1919) og af kirkebøgerne (kontrabøgerne fra 1891–ca. 1935). Kirkebøgerne hjemtages provstivis, og således er indkommet kirkebogsmaterialet fra Lolland-Falster, Bornholm og enkelte provstier i Roskilde og Helsingør stifter, ialt ca. 1.700 bind. Det har imidlertid vist sig, at en meget stor del af kirkebøgerne er i en så ringe tilstand, at de først må behandles i restaureringsværksted og bogbinderi, før de kan stilles til publikums rådighed. Af yderligere afleveringer kan der være grund til at gøre opmærksom på flg.: Københavns amt (journaler, kopibøger m. m. 1911–23), overtoldinspektoratet for østifterne (hele den del af det nu nedlagte embedes arkiv (1844–1962), der ikke skulle overgå til videreførelse under direktoratet for toldvæsnet), 6. udskrivningskreds (bl. a. land- og søruller 1862–1911), københavnske fængsler (div. protokoller 1815–1932), Østifternes brandforsikring (vurderingsprotokoller ca. 1890–1955). Fra rigsarkivet er overflyttet fødselsanmeldelserne fra København, Frederiksberg og Københavns amtsrådskreds (1896–1961), disse anmeldelser skal fremtidig tilgå landsarkivet fra Danmarks Statistik.

Gaver og deposita: Fra baron Axel Reedtz-Thott har landsarkivet modtaget Gavnøs omfattende godsarkiv (indtil 1927). Med godsarkivet, der går tilbage til 16. årh., fulgte baron Otto Reedtz-Thotts privatarkiv (1785–1862) og baron Tage Reedtz-Thotts privatarkiv (1839–

1923). Baron P. Bertouch-Lehn har afleveret godsarkivalier vedr. baroniet Sønderkarle (Højbygård-Lungholm 1835–1940). Endvidere har landsarkivet modtaget afd. kommandørkaptajn H. F. Kiærs samlinger vedr. Tårnby og St. Magleby på Amager.

Tilvæksten udgør ialt 681 hyldemeter.

Ordnings- og registreringsarbejder: Registreringen af retsbetjentarkiverne indtil 1919 er fortsat med embederne i Frederiksborg amt, desuden er registreringen af det meget store Helsingør rådstuearkiv fortsat. I forbindelse med hjemtagningen af kirkebøgerne foregår en kontinuerlig registrering af hvert enkelt binds ministerialia. Landsarkivets pergamentssamling er i 1967 blevet omlagt og placeret i stålskabe, og man har påbegyndt en nyordning af kortsamlingen, som foregår i forbindelse med restaurering og affotografering af materialet.

Udarbejdelse af registre: Der er udskrevet registersedler til Københavns bytings obligationsprotokoller med pant i fast ejendom 1692–97 og til Gavnø gods fæsteprotokoller 1814–86. Der er desuden arbejdet med udskrivning af register til Garnisons kirkes vielser 1799–1921.

Publikationer: Landsarkivet har udsendt en registratur over »Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872« i serien Foreløbige arkivregistraturer (pris: 9 kr.).

Kursusvirksomhed: Landsarkivet afholdt i marts et et-dages kursus i arkivopbygning og -forvaltning for dommerkontorernes personale.

Udstillinger m. m.: I landsarkivets nye udstillingssal har været arrangeret flg. udstillinger af arkivalier: Landsarkivets bygningshistorie 1890–1966, Københavnske dokumenter og breve (i samarbejde med rigsarkivet og Københavns stadsarkiv) og Kampen om 5. kreds (i samarbejde med Arbejderbevægelsens arkiv). Landsarkivet har foruden udstillingsgæsterne haft over 1.800 besøgende.

Bygningen: Landsarkivets nybygning blev officielt indviet 4. april 1967 af kulturminister Bodil Koch.

LANDSARKIVET FOR FYN

Læsesalen: 2.639 besøgende, til hvem der er ekspederet 12.116 bind og pakker.

Afleveringer: Assens dommer og Sunds-Gudme herreders dommer: udtagne tingbogsblade til 1966. Odense byrets 3. afdeling: Panteregister for St. Knuds sogn 1882. Rudkøbing-Ærøskøbing politimester (Ærøskøbing afdeling): lægdsprotokoller og flygtningesager ca. 1865–1957. Baag herreds provst: embedsarkivalier 1829–1954. Ministerialbøger for Flødstrup 1918–55, Gelsted 1949–57, Nyborg 1932–35, Skellerup 1939–54, Søllinge 1930–49, Sdr. Højrup 1939–54 og Vindinge 1943–53. Stensgaard gods, Langeland: Skifteprotokol 1723–53.

Gaver og deposita: F. D. F., Odense 1. kreds: kredsens arkiv ca. 1905–ca. 1959. Afdøde museumsdirektør Svend Larsens samlinger. Redaktør Laurits Nielsen, Odense: »Arto« 1965–1966. Odense valgmenigheds forhandlingsprotokol 1883–1933. Sognepræst E. Rischel, Kullerup: Dokumenter vedrørende gård i Kullerup 1811–86, F. Baggers oplysninger om Juulskov 1774–76 og F. Baggers udkast til brev til C. D. Reventlow 1749. Egeskov godsarkivalier. Tranekær godsarkivalier (739 bind, 1080 pakker). Tilvæksten udgør ialt 1049 bind, 1246 pakker og 157 læg.

Ordnings- og registreringsarbejder: Der er blevet arbejdet på et jubilæumsskrift for arkivet 1968. – Der er udskrevet registersedler til en lang række kirkebøger og skifteprotokoller, ligesom en lang række alfabetiske registre til kirkebøger er blevet renskrevet.

Kassationer: Kassationer har fundet

sted i Svendborg amtsarkiv samt i Assens og Bogense politimesterarkiv: ialt 2 bind, 126 pakker eller 10,23 meter.

LANDSARKIVET FOR NØRREJYLLAND

Læsesalen: 7.265 besøgende, til hvem der er ekspederet 60.189 bind, pakker og film.

Afleveringer: Der er afleveret 11.624 bind, pakker og læg, hvoraf 294 var gaver. I henhold til Kulturministeriets cirkulære af 21. juni 1967 er foreløbig alle præster i Ålborg stift blevet opfordret til bl. a. at aflevere hovedministerialbøger, der er udskrevet før 1868. Ca. 70 pct. af disse arkivalier var afleveret ved årets udgang. Desuden kan der være grund til at gøre opmærksom på følgende afleveringer: Århus-Hammel-Thorsø jernbanes arkiv, arkivalier fra diverse landboforeninger 1862–1963 (Kjellerup og Omegns Landboforening), arkivalier fra Trinderup gods 1719–1940 (De danske Spritfabrikker) og hospitalsforstander i Ålborg H. P. Barfods arkiv (H. P. Tang Barfod, Randers).

Ordnings- og registreringsarbejder m. m.: Journalsager 1849–62 vedr. Sønderjylland er udtaget af Ribe stiftamts arkiv og afleveret til Landsarkivet i Åbenrå, revisionen af godsarkiverne er fortsat, registreringen og nummereringen af Håndskriftsamlingen er afsluttet, og der er til denne samling udarbejdet topografisk register og samlet materiale til forfatter- og afskriverregister. Der er påbegyndt udarbejdelse af en folioregistratur over de ældste privatarkiver og en del privatarkiver er registreret, bl. a. J. Jørgensen Borups samlinger, forvalter Andreas Peitersens arkiv, slægten Schades arkiv, Aug. F. Schmidts arkiv, landinspektør Ludvig Wesenbergs arkiv og samlinger af breve til Jens og Oluf Worm.

Publikationer og udstillinger: Landsarkivet har udgivet en folder med almindelige oplysninger om arkivet og en duplikeret oversigt over juridiktioner med titlen »De nørrejyske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956«. Arbejdet med udarbejdelse af regester af Viborg landstings dombøger 1617 er fortsat. Landsarkivets permanente udstilling har fået fast åbningstid hver onsdag kl. 14–16 i månederne april til oktober. I den anledning er der udgivet et trykt katalog over udstillingen med titlen »Fortid i skrift«. Ialt har 95 personer aflagt besøg på udstillingen i åbningstiden og 733 personer har fået udstillingen forevist ved skole- og foreningsomvisninger.

Kursusvirksomhed: I samarbejde med Historisk Forening i Århus afholdt Landsarkivet fra 14. til 16. november et arkivkursus for 8 historiestuderende fra Aarhus universitet.

LANDSARKIVET FOR DE SØNDERJYSKE LANDSDELE

Læsesalen: 2.350 besøgende, til hvem der er ekspederet 15.948 protokoller og pakker.

Afleveringer: Fra embeder og andre arkiver er afleveret 232 bd., 116 pk., 502 stk., fra private er modtaget 213 bd., 57 pk., 30 stk. + 30 meter. De fra embederne afleverede sager er næsten udelukkende personregistre, aflyste genparter af skøder og servitutter, ægteskabsbøger og kirkebøger.

Gaver og deposita: Gårdejer Rostgaard Andersen, Jordrup (A/S Bjørnkær Moses arkiv), gårdejer H. C. Bladt, Skovby Als (supplerende aflevering af landdagsmand Nis Nissens og dennes faders, Hans Nissens privatarkiver), Foreningen af dansksindede, sønderjyske Krigsdeltagere (dele af foreningens arkiv, samt Niels Hansen Lustrups optegnelser og erindringer 1914–18), rentier Hans Peter Eskildsen, Feldstedskov (ejendoms- og familiepapirer 1789–1833 samt digte og optegnelser af

Hans Chr. Festersen, Feldsted), lærer P. O. Grau, Hellevad (vandrebøger nr. 10 og 11 fra Haderslev statsseminariums dimittender 1925 og Hellevad-Egvad Sygeplejeforenings arkiv), fru Misse Grau Hansen, Oksbøl (faderen, gårdejer Peter Graus arkiv), overlærer Hasberg, Haderslev (dele af Lebølgård skoles arkiv), lærer Jes M. Holdt, Rugbjerg (forhandlingsprotokol for Hovslund skolekommission, optegnelser vedrørende udvandrede løjtinger m. m), førstelærer H. C. Hummeluhre, tidl. Rens (lidt om skoleforholdene i Rens, 1920–67), statskonsulent Johs. Jensen, Åbenrå (Dansk Mejeriforenings Samvirksomhed til Osteproduktionens Fremme, Sønderjyllandskredsen. 1943–67), overlærer Jørgen Jørgensen, Sønderborg (Familier med børn i Vodder sogn 1759–1864, med slægtshistoriske optegnelser), Zollvorsteher Peter Kall, Flensborg (Die preussische Zollverwaltung in Nordschleswig), redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå (pastor E. Juhlers optegnelser vedrørende embedsmænd og slægter i Åbenrå), gårdejer Paul Krag, Boesgård, Løjt (pastor E. Juhlers optegnelser vedrørende ejendomme og slægter i Løjt sogn), redaktør K. Edv. Larsen, Sønderborg (Sønderjysk Hjælpefonds arkiv), forstander Hans Lund, Tanderupgård (breve til P. Wiuff), Mejeriselskabet Sønderjylland-Vest, Ø. Lindet (arkivalier fra nedlagte mejerier), ingeniør C. Nørgaard Nielsen, Ribe (Niels J. Chr. Sallings erindringsbog m. v.), repræsentant Svend Paulsen, Sønderborg (Sønderborg ungdomsforenings arkiv), lektor Viggo Petersen, Sønderborg (Sager vedrørende frihedsbevægelsen i Sønderborg og Sydslesvig samt opgøret med landsvigerne 1943–45), fhv. førstelærer Spandet, tidligere St. Jyndevad (supplerende aflevering til hans privatarkiv), gårdejer Jes Sørensen og hustru, Sdr. Sejerslev (regnskabsbog for Hans Nielsen Falck m. fl., Emmerlev, 1780–1887), gårdejer Andreas Terp, Klovtoft (Klovtoft tyreholdsforenings forhandlingsprotokol 1913–57), proprietær Kr. Vyff, Vonsild (dele af Chr. J. Wyffs og M. Mørk Hansens privatarkiver) og sparekassen i Åbenrå (ældre kommunale og kredskommunale sparekassesager m. m.).

Ordnings- og registreringsarbejder: Der er udarbejdet maskinskrevne fortegnelser over en del af privatarkiverne og præstearkiverne, og alfabetiske registre til Hostrup og Møgeltønder sognes kirkebøger er renskrevet på maskine.

Kursusvirksomhed m. m.: Der har været 8 rundvisninger med 129 deltagere, og under ledelse af arkivarerne Worsøe og Kargaard Thomsen er påbegyndt en slægtshistorisk aftenhøjskole med 53 deltagere fordelt på 3 hold.

Forskelligt: Med henblik på den kommende udvidelse er en naboejendom købt, og efter at arkivbetjenten har kunnet flytte derind, er der i hans tidligere tjenestebolig indrettet nye arbejdsrum og en frokoststue. I den nye bygning har der endvidere kunnet opsættes ca. 175 meter reol.

ERHVERVSARKIVET, STATENS ERHVERVSHISTORISKE ARKIV

Afleveringerne androg 6.158 bind og pakker, og der er modtaget følgende arkiver:

Organisationsarkiver: Dansk Arbejdsgiverforening, 1908–60 (videreaflevering); Foreningen af arbejdsgivere i Århus, 1897–1965 (småsager); Foreningen af arbejdsgivere ved Århus havn, 1896–1966 (småsager); Foreningen af jyske Landboforeninger, Århus, 1927–66 (videreafleveringer); Havnearbejdernes fagforening, Århus, 1903–33 (småsager); Det kongelige danske Landhusholdningsselskab, 1811–1963 (videreaflevering); Landsforeningen til arbejdsløshedens bekæmpelse (L. A. B.), 1939–67 (fra ho-

vedforeningen og afdelingerne i København-Frederiksberg, Gentofte, Kolding, Lynge sogn, Randers, Ålborg-Nørresundby og Århus); De samvirkende danske Husmandsforeninger, 1954–62 (videreaflevering); Trælasthandlerunionen, 1937–65 (videreaflevering); Århus andels stevedoreklub, Århus, 1922–67; Århus snedkerlaug, Århus, 1873–1955.

Industriarkiver: J. G. A. Eickhoff A/S, maskinfabrik, København, 1848–1962; A/S Carl Flachs garverier, Århus, 1915–66 (videreaflevering); L. Jacobsen, bødkeri og trævarefabrik, København, 1853–1960; tårnurfabrikant Bertram Larsen, København, 1846–1941; møbelsnedkerfirmaet M. Pilegaard & Søn, Svendborg, 1900–66; A/S Thrige-Titan, 1898–1961 (videreaflevering).

Handelsarkiver: Købmand H. H. Brandt, Århus, 1892–1943 (småsager); grosserer T. Baagøe, København, 1854–56 (småsager); købmand M. F. J. Grønbech, Pibe Mølle, 1884–1901 (småsager); købmand A. Chr. Hagensen, Ørsted, 1871–94 (småsager); ejendomshandler H. Iversen, Århus, 1923–32 (småsager); købmand Svend Trøst Jørgensen, Ørting, 1911–64; A/S C. I. S. Knudsen, klæde en gros, København, 1865–1957; maskingrosserer Alfred V. Nielsen, København, 1954–61 (videreaflevering); Nordvestjysk tømmergård A/S, tidl. A/S Jens Christensens trælasthandel, Skive, 1903–64; P. M. Plum, Export-Kompagni A/S, København, 1927–59; P. & S. Plum, København, 1916–21 (småsager); vinhandler Paul Plum, København, 1875 (småsager); S. M. Plum, København, 1917–21 (småsager); Hans Schourup og Jyllands stål- og maskinforretning A/S, Århus, 1894–1960; købmandsfirmaet Kai Simonsen, Løgstør, 1844–1901 (videreaflevering).

Andelsvirksomheder: Andelsmejeriet »Abildgaard«, Abild, 1886–1967; andelsmejeriet »Balskilde«, Astrup, 1886–1964; Bastrup andelsmejeri, Vamdrup, 1897–1967; Ejby mejeri, nu Odense, 1929–36 (småsager); andelsmejeriet Englund, Galten, 1886–1966; Haldum andelsmejeri, Haldum, 1887–1952; Trustrup andelsmejeri, Trustrup, 1925–64; Vissing andelsmejeri, Vissing, 1885–1952; Ålsø andelsmejeri, Ålsø, 1899–1965; Ålsø lokalforening, Ålsø, 1924–51 (småsager). I denne forbindelse retter Erhvervsarkivet en opfordring til alle historisk interesserede landet over om at medvirke til, at arkiverne fra de mange brugsforeninger og andelsmejerier, som nedlægges i disse år, bliver sikret ved aflevering til Erhvervsarkivet. Først ved at samles og vurderes sammen med andre tilsvarende arkiver er der mulighed for en rationel forskningsmæssig udnyttelse af sådanne arkiver.

Andre: Advokat Knud Bjøreng, tidl. N. Bjøreng, Århus, 1934–50; Falcks redningskorps A/S, København, 1927–61 (videreaflevering); rederi- og mæglerfirmaet C. K. Hansen, København, 1860–98 (videreaflevering); sagfører Hans Vilhelm Kragh-Møller, Århus, 1891–1902 (småsager); Københavns fondsbørs, 1872–1939; advokat E. Lund-Sørensen, Århus, 1935–67; Lyngå sogns spare- og lånekasse, Lyngå, 1881–1936 (småsager); Løkken handelsskole, Løkken, 1937–66; I/S Mathiesens planteskole, Korsør, 1875–1966; advokat Jørgen Møller, Ålborg, 1928–63; landsretssagfører, dr. jur. Axel H. Pedersen, 1967; Roslev handelsskole, 1955–60 (småsager); Roslev tekniske skole, 1955–60 (småsager); Østifternes brandforsikring, København, 1888–1937 (videreaflevering); retsbehandlede arkiver fra Frederikssund og Kerteminde, 1891–1925.

Der er udført ordningsarbejde i diverse arkiver.

Fortsat er den løbende registrering af dagspressens artikler om erhvervslivets mænd og udarbejdelsen af det sammenfattende register over brevmodtagere til

D. B. Adlers og Moses & Søn G. Melchiors kopibøger. Under fortsat udarbejdelse er endvidere et person- og stedregister til Landhusholdningsselskabets journaler.

Håndbibliotekets tilvækst udgjorde ca. 3.500 bind, hvoraf en væsentlig del vedrører udenlandsk økonomisk historie.

Erhvervshistorisk årbog 1966 udkom i juni. Den indeholdt første del af en større afhandling af amanuensis ved landsarkivet i Härnösand, Lars Rumar, om brændevinsbrænding i Danmark i 19. årh. Endvidere en behandling af konfektionsindustriens udvikling 1870–1914, der er udarbejdet i fællesskab af sekretær i socialministeriet, cand. oecon Karl Beukel, som tidligere har været knyttet til Erhvervsarkivet, og arkivar John W. Oldam. Endelig meddelte arkivar Ole Degn to selvbiografier fra Ribekøbmænd for årene 1580–1644.

Arkivarerne Finn H. Lauridsen, John W. Oldam og Ole Degn deltog i foråret i tilrettelæggelsen af en af Århus byhistoriske Udvalg arrangeret udstilling: Fra Byens Arkiver. Det udstillede blev fremvist i montrer opstillet på rådhuset og rundt i byens banker. Montrerne cirkulerede mellem opstillingsstederne.

I anledning af Grosserer-Societetets Komités 150 års jubilæum den 5. oktober 1967 havde Erhvervsarkivet arrangeret en udstilling i et af børsbygningens lokaler. Udstillingen bestod af otte montrer med arkivalier og ledsagende billeder og tekster fra Grosserer-Societetets arkiv helt tilbage fra Grosserer-Societetets oprettelse 1742.

I Erhvervsarkivets lokaler har Folkeligt Oplysnings Forbund i vinterhalvåret afholdt kurser i slægtsforskning og arkivbenyttelse. Et af Folkeuniversitetet arrangeret kursus i historieforskning har nogle gange været henlagt til Erhvervsarkivet. Arkivar Finn H. Lauridsen har her undervist i udnyttelse af arkivmateriale.

KØBENHAVNS STADSARKIV

I 1967 havde stadsarkivets fonds en tilgang på 671 bind og 4206 pakker arkivalier. Den københavnshistoriske avisudklipsamling forøgedes med 1097 udklip, og registret til samlingens gruppe personalia fortsattes. I årets løb kasseredes 27 tons arkivalier.

Et personregister til de ældste københavnske laugsprotokoller er fremdeles under udarbejdelse. Omordningen af Opfostringshusets arkiv er afsluttet, det omfatter over 750 bind og pakker. Stadsarkivets kortsamling er overflyttet til rådhusannekset i Njalsgade, hvor der i et af arkivets lokaler er opstillet 5 kortskabe, indeholdende ialt 90 skuffer i A O-størrelse. Skabene er brandsikrede. En omregistrering af kortsamlingen er påbegyndt.

Udlån af arkivalier m. v. til brug uden for arkivet androg ialt 9.342 stk. 1.263 besøgende (herunder telefoniske henvendelser) foranledigede fremtagning af 7.305 stk. arkivalier. Til besvarelse af 45 skriftlige forespørgsler benyttedes 717 stk. arkivalier. Stadsarkivets fotografiske atelier udførte 5.555 fotografiske optagelser og leverede 6.086 forstørrelser m. v.

Under redaktion af stadsarkivaren udsendtes Historiske Meddelelser om København årbog 1967.

SØLLERØD KOMMUNES LOKAL-HISTORISKE BILLEDARKIV

Arkivet leverede fotografier til udstillingen »Søllerød i Billeder«, hvormed Historisk-topografisk Selskab for Søllerød Kommune i februar/marts 1967 markerede sit 25 års jubilæum. Udover gamle fotografier fra Søllerød kommune omfattede udstillingen op mod 100 malerier og grafiske blade fra Søllerød Kommune i forrige århundrede – ting der enten var i kommunens eje eller velvilligst udlånt af museer, institutioner og private. Ud-

stillingen, der fandt sted på rådhuset, varede 14 dage og besøgtes af ca. 5.000 mennesker. Resultatet var: mange afleveringer af billeder, mange oplysninger, mange kontakter – og særdeles mange nyindmeldelser i det historiske selskab, der fordoblede sit medlemstal! Det fotografiske billedmateriale udsendtes som en væsentlig del af årets medlemsbog samt som en selvstændig publikation »Søllerød i Billeder«.

Det lokal-historiske arkiv har tillige arrangeret udstillinger ved et par grundejerforeningers og ved Husmoderforeningens møder. Også her mange afleveringer.

Arbejdet med bibliografien »Litteratur om Søllerød Kommune«, bind 1–2, ved lektor J. B. Friis Hansen under medvirken af bibliotekar Finn Slente, afsluttedes i 1967. Bogen bliver udsendt i løbet af 1968.

KALUNDBORG BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV

Arkivet har modtaget arkivalier fra by og egn, navnlig dokumenter, indrammede billeder, portrætter og postkort. Montren på Ole Lunds gård har vist samlinger af postkort og enkelte billeder. Af særlige arkivalier kan nævnes stamtavler for Ostermann-slægten fra Kjelleklintegård, trykt stamtavle for Hagen og Schnellslægterne, sang fra rådhusets indvielse 1854, 12 billeder ved H. Hansen og Agner Lund, Helsingør, Kalundborg Klubs arkiv 1863–1968, Feltartilleriforeningens arkiv 1943–68, arkivalier ang. Brostrømslægten, Sejlklubben og Røde Kors har fortsat deponering, fra læge frk. Larsens dødsbo erhvervedes Dansk Lægestat fra start til dato, som ikke findes på biblioteket, fa. Chr. Nielsen og Søns privatarkiv.

I »Jul i Kalundborg og omegn« er »Livet i Ole Lunds gård« fortsat til 1850, og »Spaniolerne på Kalundborgegnen« samt Sct. Olai kirkes historie 1035–1796 trykt.

Arkivets støtteforening har afholdt to foredrag.

Endelig er Lerchenborgs historie skrevet.

NÆSTVED BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV

I løbet af de to månedlige registrerings- og arkiveringsaftener har arbejdsudvalgets medlemmer løst en række opgaver. Blandt de mange sager, man har arkiveret, kan nævnes: Sipperup Andelsmejeri (6 bind); Rislev sogns Hesteforsikring 1884–1917 (2 bind); Gelsted Andelsmejeri 1946–56 (4 bind); Billede med personalet på D. F. J. 1916; 100-års jubilæumsskrift for A/S Wilh. Smith; Toksværd sogns kvægforsikrings arkiv 1922–67 (7 bind); Husmandsbrandforsikringen af 1896, Bøgesøkassen, årsregnskaber 1896–1904 og forsikringsprotokol 1920; Personalhistoriske oplysninger om mægler og borgerrepræsentant i Næstved, Søren Knæckenborg; Gårdejer på Rosengården i Spjellerup, J. P. Jensens dagbøger for tidsrummet 1914–59 (17 bind); Toksværd Andelsmejeris arkiv (88 bd. og 29 pakker); Toksværd sogns Hesteforsikring 1890–1963 (6 bind); Snedkerforbundets fagforenings forhandlingsprotokoller 1890–1963 (5 bind); Haldagerlille Brugsforenings 50 års jubilæumsskrift. Hertil kommer et væld af billeder, postkort, skudsmålsbøger, borgerskabsbreve, foreningssager, svendebreve, småtryk m. m.

FAXE HERREDS LOKALHISTORISKE ARKIV

Registreringen af det siden arkivets oprettelse modtagne materiale er nu, bortset fra billedsamlingen, stort set tilendebragt. Avisregistrering af de 3 lokale dagblade er tilrettelagt og vil blive iværksat

snarest muligt. 4 af arkivets medarbejdere har deltaget i et udbytterigt kursus for arkivmedarbejdere i Næstved i dagene 3.–4. februar.

I samarbejde med LOF i Fakse gennemførtes i efteråret 1967 et aftenkursus i slægtsforskning under ledelse af skoleinspektør Strange Nielsen, Toksværd. Kursus havde 14 deltagere.

Af det i årets løb modtagne materiale bør fremhæves: Forhandlingsprotokoller (komplet) samt regnskaber fra det nedlagte Lestrup mejeri, forhandlingsprotokoller fra Rosenkilde mejeri, et righoldigt privatarkiv fra den kendte gårdejer Chr. P. Jacobsen, Alslev, lønoverenskomster mellem fagforeningen og Faxe Kalkbrud og Faxe Bryggeri fra ca. 1900 og til dato og slægtstavler over slægten Langkilde og slægten Sidenius. Endvidere er arkivets samling af personalhistorisk og lokaltopografisk litteratur øget væsentligt ved gaver.

MIDDELFART BY- OG EGNSHISTORISKE ARKIV

Arkivet kan glæde sig ved voksende interesse. Der er i årets løb til dato registreret 67 arkivlæg med 114 akter, og arkivet rummer i dag 1.811 arkivlæg med 2.114 akter. Billedkartoteket er forøget med 89 billeder og portrætter og tæller ialt 2.739 billeder, hvoraf portrætsamlingen er en meget væsentlig del.

FAABORG BYHISTORISKE ARKIV

Arkivet har i årets løb modtaget mange afleveringer, nemlig 2.715 enheder, der fordeler sig således: 726 arkivalier, 964 billeder, 727 fot. negativer, 34 småtryk, 2 bøger og 262 film. En del af gaverne hidrører fra foreninger. Billederne er for største parten afleveret af byens aviser, der hver måned afleverer hvad de ligger med af fotografier. Vi har i årets løb været besøgt af 257 personer, deraf enkelte foreninger. Også udlændinge har aflagt besøg. Der har været udleveret 220 enheder, heraf en del til foreninger der har fejret jubilæum. Samarbejdet med Hjemstavnsmuseet »Den gamle Gaard« og Folkebiblioteket har været frugtbringende.

LOKALHISTORISK SAMLING I HJØRRING

I årets løb er indkommet 68 skoleprotokoller, 50 årgange af Hjørring amtstidende, 82 bøger, 287 billeder samt en større samling arkivalier, bl. a. materiale vedrørende herregården »Bratskov« ved Brovst. Samlingen har registreret artikler fra 25 årgange af Vendsyssel Tidende og Ny Tid, samt 575 fotografier fra Vendsyssel. Samlingen har været besøgt af 295 personer og institutioner og behandlet 38 skriftlige henvendelser.

SÆBY BYHISTORISKE ARKIV

Arkivet har modtaget ca. 200 negativer med lokale motiver fra omkring århundredskiftet af en herboende fotografforretning. Sæby Erhvervsudvalg har afleveret 7 pakker, 2 springbind og 1 klipbog vedrørende udvalgets korrespondance og festarrangementer i tidsrummet 1939–56. Byarkivet har i kalenderåret 1967 fortsat arbejdet med indsamling af billeder af byens borgere samt topografiske billeder, ligesom arkivet har modtaget mange dokumenter af byhistorisk værdi.

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

Arkivet har i efteråret 1967 i samarbejde med A. O. F. genoptaget de samtalemøder for ældre Viborg-borgere, der blev påbegyndt i 1965. Formålet er at indsamle erindringer om det gamle Vi-

borg. Ligeledes i samarbejde med A. O. F. havde arkivet som led i en foredragsrække arrangeret et møde, hvor skoleforholdene i Viborg for 60–70 år siden blev belyst ved ældre Viborgenseres fortælling.

Sammen med byens museer, Centralbiblioteket og Turistforeningen deltager arkivet i udsendelsen af et kvartårligt blad, der giver oplysning om forestående begivenheder på det kulturelle område. Bladet udsendes gratis til alle skoler og biblioteker i Viborg amt samt iøvrigt til alle, for hvem det kan være af interesse, i hele landet.

Endelig har arkivet sammen med Centralbiblioteket, Stiftsmuseet og Turistforeningen indledet et samarbejde med den lokale smalfilmklub om optagelse af arkivfilm.

SKIVE BYHISTORISKE ARKIV

Et arbejdsprogram på 22 punkter er udarbejdet og søges gennemført, bl. a. tilstræbes en komplet samling af trykt lokalhistorisk og topografisk litteratur vedr. Skive, Salling og Fjends, ligesom man arbejder på at fremskaffe en komplet samling af lokale, skønlitterære forfattere (Aakjær, Marie Bregendahl, Johanne Buchardt, Schade m. fl.). Vi har f. eks. alle manuskripter til Marie Bregendahls bøger og artikler, ligesom fru rigsarkivar Sv. Aakjær, Skive, har givet os en del bøger og fotos af Marie Bregendahl. En del af dette materiale har været anvendt til en Marie Bregendahl-udstilling på biblioteket. I juli og august har S. B. A. på Skive museum deltaget i en Skive-udstilling med billeder og andre arkivalier. Udstillingen var godt besøgt.

Ca. 50 skibonitter har i årets løb betænkt os med gaver, mest fotos og billeder. Vi har i årets løb optaget en halv snes båndoptagelser med Skivehistorie og besættelsestidshistorie. Registreringsarbejdet fortsættes.

RANDERS BYHISTORISKE ARKIV

Efter kontorchef Povl v. Spreckelsens død i september 1966 fortsætter byhistorisk arkiv såvidt muligt som i hans tid. 1. april 1967 blev arkivet overdraget til Randers centralbibliotek, efter hidtil at have sorteret under Kulturhisthorisk Museum. Når Centralbiblioteket til efteråret 1968 flytter til det nye »Kulturhus«, flytter arkivet med og suppleres med bibliotekets samling af lokalhistorisk litteratur. (Aviser og bøger).

I det forløbne år har arkivet modtaget mange gaver, billeder og meget andet, bl. a. v. Spreckelsens store efterladte samling af byhistorisk materiale.

Det værdifulde arbejde med teknisk skoles elever fortsætter. Under arkitekt Richardt Larsens ledelse opmåles, fotograferes og gives en meget fyldig beskrivelse af gamle huse i byen, først og fremmest af dem, som står for nedrivning.

ÅRHUS KOMMUNES LOKALHISTORISKE SAMLING

I juni flyttedes fra lokalet på 1. sal til læsesalens tidligere tidsskriftrum. Her har bogsamlingen fået en mere overskuelig opstilling, og der er blevet plads til 12 stålskabe, der kan rumme den hurtigt voksende billedsamling. Ved årets slutning var ordnet og opstillet 22.051 topografiske billeder og 5.190 portrætter.

I anledning af Peter Sabroes 100 års fødselsdag den 23. januar afholdtes i hovedbiblioteket og de to største kredsbiblioteker en udstilling af samlingens bog- og billedmateriale vedrørende Sabroe. Samtidig udsendtes en trykt liste over den sparsomme litteratur, der findes om den kendte politiker og børneven.

Skejby-Lisbjerg sognearkiv er under stadig vækst. Det omfatter nu ca. 600 billeder, ordnet og opstillet i stålskab, samt skøder og andre papirer vedrørende

23 landejendomme. Fra Rigsarkivet er erhvervet xeroxkopier af matriklerne 1664 og 1688, og der er foretaget afskrift af en række fæstebreve og skrifter vedrørende de to sogne.

ESBJERG BYHISTORISKE ARKIV

Arkivet har fortsat sit indsamlingsarbejde af arkivalier og sin udbygning af billedsamlingen, dog især med henblik på havnens virksomheder i anledning af dennes 100-års jubilæum i 1968 og en historisk udstilling, der arrangeres i forbindelse hermed og som iøvrigt det meste af året har beslaglagt en væsentlig del af arkivets arbejdskraft.

Samlingerne er bl. a. forøget med: den lokale frihedsfonds arkiv ved overlæge S. A. Hanssen, forhandlingsprotokoller fra Arbejdsmændenes fagforening 1890–1924, manuskripter og billeder fra overassistent Hans Wulffs optegnelser om Esbjerg og om sin slægt, forskelligt arkivmateriale fra Esbjerg postkontor, billedmateriale fra konsul P. Breinholts arvinger, opmålinger af bygninger på Esbjerg havn, foretaget af Esbjerg bygningskonstruktørskole og en større samling ejendomsskøder fra advokatfa. Permin og Krebs.

Arkivet er flyttet til Centralbibliotekets ovenlyssal og et par mindre rum i tagetagen er stillet til rådighed for magasin og arbejdsplads. Antallet af forespørgsler og henvendelser er i stærk stigning.

GRINDSTED EGNSHISTORISKE ARKIV

Den altoverskyggende begivenhed i 1967 var modtagelsen af afdøde sygehusinspektør (tidligere lokalredaktør) H. C. Larsens meget omfattende lokalhistoriske samlinger – herunder det halvofficielle Grindsted by- og sognearkiv. Af indholdet kan nævnes: Afskrifter af kirkebøger og folketællingslister indtil år 1900 for Grindsted og Grene. Lokalhistorikeren, lærer J. K. Nielsens optegnelser fra tiden inden udviklingen til et bysamfund rigtig tog fart (ialt 70 mapper). Desuden protokoller m. v. fra institutioner, virksomheder, foreninger, udstillinger o. s. v. Næsten overvældende var H. C. Larsens personligt prægede avisudklipsamling og arkiv begyndt ved tiltrædelsen som redaktør i 1923 og fortsat til 1963. Ialt ca. 800 mapper og ringbind.

Med H. C. Larsens samlinger er Grindsted egnshistoriske arkiv kommet i besiddelse af et fyldigt materiale til belysning af ikke alene Grindsted sogns, men også de omliggende sognes historie. Der er udarbejdet en foreløbig registrant, og benyttelse kan ske i særskilt studieværelse i Grindsted biblioteks sædvanlige åbningstid. Hjemlån må ikke finde sted.

Iøvrigt er indsamlingsarbejdet fortsat med gode resultater. Bl. a. enkelte gode lydbåndoptagelser. En mere systematisk indsamling af gamle billeder samt materiale til gårdhistorie er under forberedelse. Som et led i arbejdet kunne også nævnes et 2-dages kursus i lokal- og slægtshistorie, som Historisk samfund for Ribe amt i samarbejde med Grindsted bibliotek afholdt under ledelse af H. K. Kristensen, Varde.

VARDE BYHISTORISKE ARKIV

Varde byhistoriske Arkiv lider stadig af mangel på arbejdskraft, og da dets midler er små, er der ikke råd til at leje. Der er ikke registreret nævneværdigt, men indsamlingen af materiale fortsætter. Der er bl. a. erhvervet afskrifter af Varde brandtaksationsprotokoller 1791–96 og 1818–27.

AABENRAA BYHISTORISKE ARKIV

Tilgangen af arkivalier til arkivet har ikke været så stor som i de forudgående år. Til gengæld har arbejdet med lydbånd været intensiveret. Udover de op-

tagne nye bånd er der således foretaget en bearbejdning og registrering af de tidligere optagelser. Man har derfor nu kunnet opstille en emnefortegnelse over de områder, som man ved interviews vil forsøge at få belyst i den nærmeste fremtid.

Der er som julehilsen til medlemmerne – arkivet er jo en underafdeling under Aabenraa byhistoriske forening – udsendt Holger Jacobsen's »Hjuldamperen, König Christian VIII«. I forbindelse med årsmødet er der afholdt en udstilling af indgåede arkivalier.

Arkivets billeder har i stor udstrækning været anvendt til illustrering af avisartikler m. v. Flere af de lokale aviser har i perioder bragt billeder fra arkivet. Dette har navnlig været af værdi ved identificering af ukendte personer m. v. Endelig bør det nævnes, at arkivet (foreningen) har aktiviseret arbejdet med bevaring af de karakteristiske gadestrøg.

DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Ny- og ombygninger: Bibliotekets nye kontorbygning mod Christians Brygge beregnes at være færdig til indflytning i sommeren 1968. Derefter sætter ombygningen af den nuværende biblioteksbygning ind. Som led i detailplanlægningen heraf foregår der en rationaliseringsundersøgelse, hvortil biblioteket har engageret et svensk/dansk rationaliseringsfirma. Ombygningen vil omfatte følgende hovedtræk: Udfyldning af de indre gårde og Danske sal med compactus-reoler i de nederste etager, udvidelse af læsesalen og indretning af en katalog- og udlånssal i den gamle »arbejdssal«; i et anneks til katalogsalen vil der blive opstillet en lang række bibliografiske værker. Publikum vil efter planen få adgang til et nærmagasin med håndbøger m. v. til supplering af læsesalens håndbibliotek. Endvidere indrettes forskerrum, rum til aflytning af grammofonplader og bånd, en foredragssal og en moderne kantine. Til fremme af ekspeditionen tænkes installeret et transportanlæg, en såkaldt »reptiltransportør«, der udmærker sig ved større fleksibilitet end de sædvanlige transportbånd.

Publikationer: Det kongelige Bibliotek har i 1967 bl. a. udgivet bind XIV af sit årsskrift Fund og Forskning med artikler om dansk og fremmed bogkunst i det 16. århundrede (af Georg Garde), Arild Huitfeldts krønike konfronteret med Anders Sørensen Vedel og eftertiden (af Harald Ilsøe), Det kongelige Biblioteks kataloger for halvandet århundrede siden (af Mogens Weitemeyer), Georg Brandes på kinesisk (af Christian Hermann Jensen), samt »Fra Tivoligarden til Det kongelige Kapel. Uddrag af Anton Hansens erindringer« (ved Niels Schiørring). Blandt bibliotekets øvrige publikationer kan omtales Bidrag til H. C. Andersens Bibliografi I (Sv. Juel Møller: Bøger på færøsk, grønlandsk, finsk, islandsk, norsk og svensk), Auktionsprotokol over Søren Kierkegaards bogsamling (ved H. P. Rohde), Alfabetisk liste over Det kongelige Biblioteks nyerhvervelser af løbende udenlandske periodica og serier i årene 1953–65. Hertil kommer elementære fagbibliografiske oversigter for en række fag, således nordisk arkæologi, nordisk filologi (dansk), historie, studiet af samfundsforhold m. v. Disse oversigter kan erhverves gratis ved henvendelse til bibliotekets kontakt- og oplysningsafdeling. Meddelelser fra Rigsbibliotekaren, der udsendes kvartalsvis, ligeledes fra kontakt- og oplysningsafdelingen, indeholder i sin 18. årgang bl. a. artikler om Det kongelige Biblioteks publikationsvirksomhed, instituttjeneste og studenterkurser, om den nye systematiske katalog, samt om følgende specialsamlinger: den judaistiske afdeling, papirhistorisk samling, inkunabelsamlingen og den boghistoriske samling. Det kongelige Bibliotek lod i

anledning af Københavns byjubilæum fremstille et sæt på 9 prospektkort med motiver fra Slotsholmen gennem de sidste 400 år.

Udstillinger: I bibliotekets forhal har der i årets løb været afholdt 8 udstillinger, blandt hvilke kan fremhæves udstillingerne om Niels W. Gade 1817–1967, Vinlandskortet og nordiske kilder til Amerikas opdagelse (restoplag af udstillingsvejledning foreligger), Dansk Vestindien 1666–1917, den københavnske bog gennem tiderne (restoplag af vejledning foreligger), Martin Luther og Danske Rejser til Orienten. I midten af maj arrangeredes en udstilling af boghistoriske seværdigheder af international interesse for medlemmerne af den amerikanske Grolier-klub under dennes Iter Septentrionalis. Desværre kunne denne udstilling kun enkelte dage holdes åben for bibliotekets sædvanlige publikum, men vil ved lejlighed blive rekonstrueret. – Det kongelige Bibliotek har i 1967 deltaget i forskellige udstillingsarrangementer uden for sin egen bygning, bl. a. om Herman Bang i Glamsbjerg bibliotek, samt om Johs. V. Jensen i Viborg Centralbibliotek i anledning af dettes 50-års jubilæum; ved den sidstnævnte lejlighed vistes tillige for første gang den danske version af Det kongelige Biblioteks nye vandreudstilling om H. C. Andersen (30 plader i størrelsen 80×80 cm). I bibliotekets række af standardvandreudstillinger (14 plader i størrelse 40×80 cm) er i 1967 fremstillet en udstilling om Dansk Vestindien, som er udsendt til 60 større folkebiblioteker og 20 seminarier og højskoler over hele landet.

Kursusvirksomhed m. m.: Det kongelige Bibliotek har i 1967 arrangeret gruppebesøg oftest i form af kurser for ca. 2.500 gæster, fortrinsvis studerende fra universiteter, seminarier, gymnasier m. v. Biblioteket giver i stigende omfang lokal- og slægtshistorisk vejledning for FOF-grupper m. v. Endvidere kan omtales besøg af sammenslutningen af ledere og medarbejdere ved lokalhistoriske arkiver m. v. under ledelse af overbibliotekar Aage Bonde, Viborg, samt af arkivarforeningen.

Danske Afdeling har som sædvanlig modtaget den danske pligtaflevering og har desuden på normal måde fortsat anskaffelserne på afdelingens øvrige accessionsområder (udenlandske danica, norsk og islandsk litteratur og litteratur om Slesvig, Holsten og Lauenborg), ligesom bogbindsamlingen og dedikationsamlingen er blevet forøget.

En del af anskaffelserne er tilgået afdelingen i henhold til udvekslingsaftaler med Landsbókasafn Íslands, en række østeuropæiske biblioteker og et japansk bibliotek. Afdelingen har til gengæld medvirket ved udvælgelse og afsendelse af publikationer til disse biblioteker.

Som gaver er der modtaget 373 bøger foruden et stort antal særtryk af arbejder af danske forfattere i udenlandske publikationer, og ved køb er der indgået 1.233 bøger. Som gaver og ved køb er der desuden erhvervet 815 periodica. Blandt erhvervelserne skal følgende nævnes: »Six Engravings, from Drawings by the Danish Prisoner of War«, stukket i London ca. 1813. Tegningerne til de seks kobberstik (hvoraf fem er kolorerede) er udført af P. F. Wedsted, Jacob Berg og Niels Hansen, medens de sad som krigsfanger om bord på det engelske skib »Bahama« i Chatham. Blandt stikkene skal nævnes fire af Wedsted tegnede folkedragter, af hvilke to ligger meget tæt på forlæg i J. Rieters og J. H. Senns »Danske nationale Klædedragter«. – Et meget sjældent groenlandicum, »Kaladlit assilialiait or Woodcuts, Drawn and Engraved by Greenlanders« (Godthaab 1860), som biblioteket hidtil kun har haft i udgaver med fransk og dansk titel og tekst. Bogen indeholder træsnit af bl. a. den be-

rømte grønlandske kunstner Aron. – Et tilsyneladende ikke tidligere kendt tryk fra Rinks presse i Godthaab, nemlig en beretning fra Holsteinborg forstanderskab fra 1858 (4 sider). – A. M. Ricci: »Anscreonte novissimo del commandatore Alberto Thorvaldsen in XXXI bassorilievi tradotti« I–II (Roma 1836), en samling kobberstik efter Thorvaldsens værker med tilhørende digte som biblioteket hidtil kun har haft en defekt mikrofilm af. – Som gave fra Jurisch's legat har afdelingen modtaget Selskabet for grafisk Kunsts udgave af Blichers »Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog« fra 1933. Bogen er illustreret med træsnit af Povl Christensen og indbundet af August Sandgren i et helbind af alungarvet gedeskind med dekoration i blindtryk. Bindet, der er Sandgrens sidste, omtales i »Bogbinderen August Sandgren« (Kbh. 1952), p. 27 f. – Som gave fra Vilh. Bruuns legat to bøger i helbind af Harry Larsen, nemlig Ernst Mentzes bog om Johannes Larsen og det eneste eksisterende ubeskårne eksemplar af illustrationsantologien »Billedet i bogen«. – »En Ræfue-Bog« (Kbh. 1555) med dedikation til brygger Carl Jacobsen fra en af dennes venner og fra Carl Jacobsen til dennes datter. – En lille samling oversættelser af forskellige bøger af Johannes Jørgensen med dedikation fra forskellige forfattere til Andrée Carof.

Afdelingens indbindings-, ordnings-, katalog- og registreringsarbejder er blevet fortsat i sædvanligt omfang, herunder à jour-føringen af tre periodicaregistranter, i hvilke ca. 14.000 periodica (tidsskrifter, årbøger, årsberetninger og -regnskaber m. m.) er fortegnet, og som tilsammen udgør den fuldstændigste registrering af disse publikationer, der findes. Også mikrofotograferingen af danske bøger fra perioden 1551–1600 er blevet fortsat. Det skal til slut nævnes, at afdelingen fortsat arbejder med en bibliografi over danske provinstryk fra tiden før 1830.

Til *Håndskriftafdelingen* er i 1967 indgået papirer vedrørende en lang række danske kulturpersonligheder, litterater, kunstnere, musikere m. fl., nemlig manuskripter af og breve fra og til Herman Bang, Harald Bergstedt, Georg Brandes, Marinus Børup, August Enna, Niels W. Gade, Emil Hartmann, Peter Heise, Johs. V. Jensen, Johs. Jørgensen, Edvard Lembcke, Kaj Munk, Robert Neiiendam, Valdemar Neiiendam, Anne Marie og Carl Nielsen, Jais Nielsen, Jørgen Nielsen, Nis Petersen, Henrik Pontoppidan, Olaf Rude, Henrik Rung, William Scharff, Jeppe Aakjær, Emil Aarestrup o. a.; der er tillige erhvervet en brevsamling omhandlende Niels Stensens ophold i Paris og en stor samling skyggebilleder af H. C. Andersen-illustratoren Vilhelm Pedersen. Endvidere kan omtales: Danmarks Provsteforenings arkiv 1917–1966 (foreløbig utilgængeligt). Skibsfører Carl V. Sølvers efterladte papirer. En samling brere til daværende regimentsskriver, senere sparekassebogholder Alexander Jacobsen (1844–1915), Fredericia, skrevet i årene 1863–65 af pastor Dines Pontoppidans børn, de fleste af den senere læge Erik Pontoppidan. En stambog for Wilhelm v. Heyligenstädt, 1808–14 premierløjtnant ved Slesvigske Jægerkorps. En del nytårsdigte til sognepræst ved Ålborg Budolfi kirke, dr. theol. Herman Peter Gudme. N. V. Nielsen: Præstø Kjøbstads og Klosters Historie for Størstedelen efter utrykte Kilder (trykt 1899).

Kort og billedafdelingen har i det forløbne kalenderår haft en tilvækst på ca. 56.000 blade, heraf ca. 18.000 portrætter, ca. 5.000 topografiske blade og ca. 800 historiske blade. Af erhvervelserne kan nævnes: Ca. 4.300 portrætfotos af danske, norske og svenske; fotografierne har været anvendt til H. F. Grandjean:

De danske Ridderordener 1903 og er skænket af Ordenskapitlet. Ca. 1.000 billeder af danske og udenlandske kongelige (samt 15.000 udklip fra illustrerede blade) fra grevinde Helle Moltke. 13 kostbare fotografier optaget efter calotypimetoden af dennes opfinder, den engelske fotografipioner Fox Talbot i midten af forrige århundrede. Motiverne er kendte bygninger i London, Oxford og Rom. Desuden 65 fotografier optaget efter samme metode, men af franskmændene Pector, Ragnault, Davanne og Delondre og med motiver fra Frankrig. En stor samling portrætter og topografiske billeder fra Albert Schou jun.s Eftfl., heraf 875 stereoskopnegativer med københavnske motiver fra 1900-tallets begyndelse. Ca. 100 fotografier (30×40 cm) optaget af fotograf Jørgen Schytte og forestillende yngre danske skuespillere samt dansk og udenlandsk topografi. Portrætgrafik af J. F. Willumsen, Kay Christensen, Harald Isenstein og Torben Galle Jensen. 228 stereoskopfotos fra den russisk-japanske krig og Boerkrigen. – Blandede billedsamlinger fra: Tandlæge fru Helga Boers, forfatterinden Karen Stampe Bendix, frk. M. Jonquières (familierne Hartmann, Bardenfleth og Jonquières), læge Kirsten Ammentorp (familierne Arendrup og Krebs), Magnus Sjöbeck (familien Henriques), vicedirektør ved Teknologisk Institut Preben Hempel (familierne Vedel, Høegh-Guldberg og Hempel), Frøkenerne Karen og Gerti Sielle (familierne Sielle og Bøttzauw), fru Dagmar Price Hagen gennem museumsinspektør Anders Enevig (familierne Price og Bendix), professorinde A. Lundbye (familien Lundbye), direktør Johan Hansen (C. K. Hansens slægt og venner), kammerherreinde Johanna von Haffner (familien Haffner), direktør Ove Brusendorff (familien Brusendorff). Desuden fra boerne efter dr. phil. Robert Neiiendam, fru Høst Nerup (familierne Høst og Langballe), kontorchef i overformynderiet Viggo Bülow, fabrikant Svend Bergsøe (familierne Smidth, Benzon og Bergsøe, Vilhelm Bergsøe's skandinaviske venner i Rom samt ca. 3.000 tidlige danske postkort) og rigsantikvar, professor, dr. phil. Johannes Brøndsted (familierne Brøndsted, Hall og Treschow). Af National Scheepvaartmuseum Antwerpen har afdelingen til affotografering lånt et album med 154 ikke tidligere kendte litografier udført af Hubert Meyer og forestillende danske og norske skibskaptajner fra midten af forrige århundrede.

DANMARKS FOLKEMINDER

Foreningen har udsendt Jeppe Aakjær: Jyske Folkeminder, udg. af Bengt Holbek (skriftserie nr. 76), Folkeminder, hft. 12, udg. af L. Bødker & Chr. Lisse og Bibliografi over dansk folkekultur 1963–64, med forfatterregister og stedregister for 1960–64, udg. af G. Henningsen, B. Holbek & Holger Rasmussen.

NORDISK INSTITUT FOR FOLKEDIGTNING

Instituttet har fortsat arbejdet med de nordiske typeregistre over eventyr og skæmtehistorier, med hovedvægt på det danske stof. Instituttets virksomhed er f. t. under omlægning.

INSTITUT FOR DANSK DIALEKTFORSKNING

Instituttets publikationer: UfF.s Publikationer Serie A Nr. 22: Inger Ejskjær: Kortvokalstødet i Sjællandsk. UfF.s Publikationer Serie E Nr. 1: Danske Dialekttekster 1. hefte. Jyske tekster. Med bidrag af Inger Ejskjær, Ella Jensen, Bent Jul Nielsen og Magda Nyberg. 2. hefte. Ømålstekster er under forberedelse. Dialektstudier 2. Bind. Større afhandlinger, med resuméer på engelsk, indeholdende:

Kr. Møller: Ordpar med henholdsvis stemt og ustemt klusil i forlyd. Magda Nyberg: Udvidede verbalkonstruktioner i forbindelse med modalverber. Chr. Lisse: Stætte og stente i danske dialekter. Ella Jensen: Om sproget i Århus 1900–1910. Under trykning er: Poul Andersen: Stand und Aufgaben der dänischen Dialektologie, i Festschrift für Walther Mitzka: Beitrage zur Geschichte der germanischen Dialektologie. Kr. Møller: Kås og Brygge. Betegnelse for anløbsbroer. Bent Jul Nielsen: Et Bjerreherredsmål. Beskrivelse af udtrykssystemet i Barrit, Klakring og As sogne.

Igangværende videnskabelige undersøgelser: Ømålsafdelingen: Den alfabetiske redaktion af ømålsordbogen (i bogstaverne e og f) er genoptaget og videreføres af den med Inger Bévort og Bent Jul Nielsen udvidede medarbejderkreds. Ved siden af redaktionsarbejdet har medarbejderne været beskæftiget med trykningen af de i Dialektstudier 2. bind publicerede undersøgelser og med aflæsninger af dialektprøver til publicering i Danske Dialekttekster 2. hefte. Jørgen Larsen forbereder desuden 2. del af den nord. bibliografi for årene 1956–60 og 1. del af bibliografi for årene 1961–65, og Inger Ejskjær har arbejdet på det afsluttende bind af en beskrivelse af det sjællandske udtrykssystem som forarbejde til ømålsordbogen. Til brug ved sidstnævnte arbejde er der – ved stud. mag. Hanne Louise Geist – fremstillet forskellige sjællandske særsamlinger ved udskrivning fra ømålssamlingen og kopiering af specialsamlinger. Der er udsendt tre suppleringslister (nr. 22, 23 og 24) til ømålsordbogens meddelerkreds og en række provinsblade, en spørgeliste vedrørende verberne blive og vorde (i anledning af Thomas Markeys undersøgelser) til en snævrere kreds, og en del saglige spørgelister til enkelte meddelere. Seddelsamlingen er i det forløbne år forøget med ca. 5.000 sedler og Topografisk Samling med 300 blade. Det ved studenterekskursionen til Bornholm i 1966 indsamlede materiale er behandlet af de i ekskursionen deltagende studenter i en række øvelser i foråret 1967, og resultaterne heraf er blevet redigeret af Chr. Lisse og stud. mag. Karen Groot Rasmussen til publicering i et kommende hefte af Danske Folkemaal. I den jyske afdeling har Ella Jensen og Magda Nyberg arbejdet med redaktion af register til M. B. Ottsens ordbog I–IV. Bent Jul Nielsen har færdiggjort sin monografi over dialekten i Bjerre herred, jf. ovenfor. 3 studenter har under Ella Jensens ledelse foretaget optegnelser på 3 punkter i Jylland og påbegyndt bearbejdelse af materialet herfra. Ved udskrivning af ordlister og af materiale i Topografisk Samling er den jyske seddelsamling forøget med ca. 20.000 sedler. Den topografiske samling er forøget med ca. 50 blade.

Plade- og båndafdelingen: Samlingen er blevet forøget med 39 båndoptagelser, heraf 21 fra øerne fra flg. sogne: Rønne, Turup, Kerteminde, Egense, Bjerreby, Svanninge, V. Skerninge, Hesselager, Revsvindinge, Ellinge, Nr. Ørslev, Væggerløse, Ørslev – 18 fra Jylland fra flg. sogne: Barrit, Ferring, Hemmed, Hjorthede, Århus, Astrup, Tåning, Lunde, Holmsland Klit, Hals, Ulsted, Tapdrup. Desuden er der fremstillet 56 båndkopier til studiebrug, dels til studerende, dels til institutioner.

Manuskriptsamlingen er forøget med 2 numre og omfatter nu 218 numre. Læsesalens bibliotek og de videnskabelige medarbejderes håndbogssamlinger er ved gaver og ved køb forøget med 318 bøger og hefter. Der er foretaget rejser af medarbejdere, enkelt- eller gruppevis, til verificering af optegnelser, indsamling af materiale eller med båndoptagelser for øje.

INSTITUT FOR JYSK SPROG- OG KULTURFORSKNING

Instituttets seddelsamling er ved excerpering af trykt litteratur og manuskripter forøget med ca. 41.000 sedler. Af nye spørgelister er udsendt AX i 538 ekspl. AY i 504 ekspl. og AZ i 474 ekspl. samt to mindre spørgelister i ca. 150 ekspl.; desuden er der udsendt ca. 250 ældre spørgelister til nye meddelere. På grundlag af spørgelistebesvarelserne er der til brug ved ordbogen udarbejdet 47 dialektkort. Båndsamlingen er forøget med optagelser fra Skagen s., Linnerup s. og Hvirring s. Fra lærer Torsten Balle har instituttet modtaget optagelser og aflæsninger af bånd fra Sydthy. Fra Institut for dansk dialektforskning har instituttet modtaget kopi af optagelser fra Nordby s., Thisted lands., Nr. Onsild s., Gylling s., Barrit s. og Asserballe s. Mere omfattende optegnelser af enkeltdialekter foretages af lærer Torsten Balle (Torsted-dialekten), frk. A. M. Nielsen (Hundslund-dialekten), lærer J. Skytte Andersen (Vrove-dialekten) og Chr. Jensen (Skejby-dialekten). Redaktion af ordbogen er nu påbegyndt (bogstavet a). Instituttet har udsendt Sprog og Kultur XXV, hefte 3–4.

INSTITUT FOR NAVNEFORSKNING (STEDNAVNEUDVALGET)

Publikationer og igangværende undersøgelser: Instituttet har udsendt en retskrivningsliste over stednavne i Ribe amt og har fortsat og afsluttet arbejdet med en retskrivningsliste over stednavne i Thisted amt. – I serien Navnestudier er udsendt Ib Lumholt »Sokkelund herreds marknavne«. Til udsendelse i samme serie forberedes John Kousgård Sørensen »Danske sø- og ånavne I«, Gillian Fellows Jensen »Scandinavian Personal Names in Lincolnshire and Yorkshire«, Lis Weise »Efterstillet adjektiv i danske stednavne«, Bent Jørgensen »Dansk Gadenavneskik« og Vibeke Christensen »Danske bebyggelsesnavne på -høj«. – Til udsendelse i serien Danmarks Stednavne forberedes »Odense amts bebyggelsesnavne« ved John Kousgård Sørensen, »Svendborg amts naturnavne I« ved Birte Hjorth Pedersen og Inge Wohlert, »Ringkøbing amts stednavne« ved Gordon Albøge og »Præstø amts stednavne« ved Lis Weise.

Til *marknavnesamlingen* er der udskrevet materiale fra Hammer og Bårse herreder i Præstø amt og Ulborg herred i Ringkøbing amt.

Optegnelser: I Ribe amt har dr. phil. Kristen Møller optegnet Ansager sogn i Ø. Horne herred, sognene V. Starup, Grimstrup, V. Nykirke, Fåborg, Orre, Sneum, Tjæreborg, Skast og V. Nebel i Skast herred, sognene Grindsted, Grene og Vorbasse i Slavs herred, Lindknud sogn i Malt herred og sognene Åstrup, Gørding, Vejrup, Darum, Bramminge, Vilslev, Hunderup og Jernved i Gørding herred. I Ringkøbing amt har stud. mag. Ingrid Eller Thomsen optegnet Studsgård-Havnstrup sogn, Hammerum herred. – Der er foretaget båndoptagelser af stednavne i Ålborg og Randers amter af professor, dr. phil. Anders Bjerrum og afdelingsleder, cand. mag. Christian Lisse.

INSTITUT FOR DANSK KIRKEHISTORIE

Instituttets lokaleforhold har endnu ikke fundet en tilfredsstillende løsning, og det daglige arbejde hæmmes stærkt af pladsmanglen.

Der er anskaffet et lysbilledapparat med diverse fotoudstyr. I årets løb har adskillige udenlandske forskere besøgt instituttet. Forstanderen og afdelingsleder dr. Knud Banning har deltaget i et nordisk kirkehistorisk møde i Lund arrangeret af udvalget for fællesnordisk kirkehistorie-forskning vedrørende stu-

diet af de folkelige vækkelser i forrige århundrede. Den religionssociologiske afdeling (afdelingsleder Per Salomonsen) har med støtte af nordisk kulturfond på Hørsholm højskole været vært for en nordisk konference for religionssociologi, hvor et nordisk samarbejdsudvalg bl. a. fik til opgave at samordne den kirkelige statistik i de nordiske lande. Amanuensis Dahlerup har deltaget i den nordiske historikerkongres i Helsingfors og i Visbysymposiet (på Gotland), begge steder som foredragsholder. Universitetsadjunkt dr. Norn har fra oktober d. å. virket som gæsteprofessor ved Kiels universitet.

I årets løb har instituttet udsendt følgende *publikationer:* Enok Mortensen: The Danish Lutheran Church in America. »At være Menneske«. Udvalgte arbejder af K. Olesen Larsen I–II.

På bestilling af kirkeministeriet har den religionssociologiske afdeling foretaget en undersøgelse af »kirkeligheden i Ålborg stift«. En rapport, forfattet af kandidatstipendiat J. Thorgaard, er tilstillet ministeriet, men er foreløbig ikke offentlig tilgængelig.

Den registrant over religiøse motiver på kalkmalerierne i de danske kirker, som Nationalmuseet og instituttet har udarbejdet i fællesskab, er nu opstillet og kan tages i brug fra forårssemesteret 1968. Registrantens ca. 15.000 kort er fordelt på 3 eksemplarer, hvoraf et, der er opstillet ikonografisk, forbliver på instituttet, og et topografisk ordnet indtil videre kan benyttes her. Arbejdet med at udbygge registranten forestås af instituttet.

Samtidig er den videnskabelige udforskning af det indsamlede materiale kommet i gang, og instituttet håber, at studenter og lærere fra andre fakulteter vil deltage deri.

De hymnologiske og liturgihistoriske studier er blevet fortsat. Det planlagte arbejde med udarbejdelsen af en fuldstændig registrant over danske salmer er påbegyndt. Arbejdet udføres af et studenterhold ledet af salmehistorikeren pastor Anders Malling, under tilsyn af professorerne Billeskov Jansen, Arnholtz og forstanderen.

Den religionssociologiske afdeling fortsætter sit arbejde med at finde brugbare modeller til en skildring af menneskers religiøse adfærd.

INSTITUT FOR DANSK SKOLEHISTORIE

Institut for Dansk Skolehistorie blev oprettet i 1965 som et institut under Danmarks Lærerhøjskole, hvor det har til huse. Instituttets bestyrelse består af Lærerhøjskolens professorer i historie og pædagogik samt enkelte særlig kyndige på området. Bestyrelsens formand, professor, dr. phil. Roar Skovmand er instituttets leder; endvidere arbejder ved instituttet amanuensis, mag. art. Ingrid Markussen, kandidatstipendiat, cand. mag. Gunhild Nissen samt en sekretær. Som lektor i dansk skolehistorie er afdelingsleder, dr. theol. K. E. Bugge knyttet til instituttet. Instituttet er et forskningsinstitut og har endvidere som en nærliggende opgave at vejlede og rådgive skolehistorisk interesserede med hensyn til forskningsopgaver og andre studier vedrørende dansk skolehistorie.

Instituttet er begyndt at opbygge et håndbibliotek. Det har endnu kun et beskedent omfang af ca. 20 hyldemeter.

Ved instituttet har kandidatstipendiat, cand. mag. Gunhild Nissen i det forløbne år fortsat den forskning inden for landsbyskolens historie, som hun påbegyndte efteråret 1965. Projektet sigter mod at belyse forholdet mellem den offentlige skole og befolkningen på landet i perioden ca. 1880–1910. For at kunne behandle større områder landet over har Gunhild Nissen optaget statistiske og sociologiske arbejdsmetoder, sådan at tal-

materiale fra samtidige kilder og talmæssigt bearbejdede spørgeskemaer skal give oplysninger om et stort antal kommuner (fire provstiers kommuner), mens detailundersøgelser af enkelte kommuner (en fra hvert provsti) skal uddybe og nuancere de resultater, der kan opnås gennem tallene.

Gunhild Nissen håber gennem sit arbejde at kunne belyse skolens vilkår under de forskellige egnes og sognes vekslende økonomiske, kirkelige og politiske præg, måske nå til en vis vurdering af, hvad en lærers dygtighed og personlighed formåede og ikke formåede under de givne vilkår. Med hjælp fra en sociolog ved Københavns Universitet er der udarbejdet spørgeskemaer, som skal udsendes til samtlige folkepensionister i de udvalgte provstier og behandles pr. datamaskine. Statistikker over f. eks. forsømmelser, privatundervisning og økonomiske forhold er under udarbejdelse.

Til instituttets planlagte publikationsserie foreligger en dagbog fra et højskoleophold på Vallekilde 1884–86.

Instituttets rådgivende virksomhed har i årets løb givet kontakter både med interesserede privatpersoner, med lærere, lokalhistorikere m. fl. Instituttet har haft flere forespørgsler om aflevering af skolehistorisk materiale.

Instituttets kontakt med Lærerhøjskolens virksomhed har bl. a. fundet udtryk i en studiekreds over mellemkrigstidens skolehistorie. Instituttet har med henblik på studiekredsens arbejde udarbejdet en bibliografi over denne periodes skolehistorie.

DET DANSKE SPROG- OG LITTERATURSELSKAB

Selskabet har udsendt Anders Sørensen Vedel: Den danske Krønicke. Saxooversættelse 1575 (facsimile), Correspondance de Georg Brandes III Allemagne (og afsluttende hefte af IV Notes et références), Ordbog over det danske Sprog 6–11 (fotografisk optryk), Breve fra og til Ole Worm II 1637–1643 (oversættelse, fortsættes), H. C. Andersens eventyr V (fortsættes), Ogier le Dannoys. Roman en prose du XVe siècle (facsimile), Aage Hansen: Moderne dansk I–III, J. P. Traps erindringer III (afsluttet) og Georg Zoëga. Briefe und Dokumente I (fortsættes).

SELSKABET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL DANSK HISTORIE

Selskabet har fortsat arbejdet på følgende udgivelser: Malmø bytings dombøger 1577–90 ved E. Bager, E. Kroman og L. Ljungberg, Det kongelige rettertings domme og rigens forfølgninger i Christian III.s regeringstid ved Troels Dahlerup samt Bilag til geheimestatsrådets protokol 1848 ved Niels Petersen. Alle disse værker kan forventes udsendt i kalenderåret 1968; samtidig forbereder selskabet en række andre udgivelser.

UDVALGET FOR UDGIVELSE AF KILDER TIL LANDBEFOLKNINGENS HISTORIE

Udvalget har i 1967 fortsat udgivelsen af Viborg landstings skøde- og pantebog 1624–1637 ved udsendelse af hæfte 3 med Jens Holmgaard som udgiver.

UDGIVERSELSKAB FOR DANMARKS NYESTE HISTORIE

Den 8. april 1967 holdt amanuensis Henning Poulsen et foredrag i selskabet om DNSAP's stilling i dansk politik i 1940 og 18. november holdt amanuensis Finn Løkkegaard et foredrag om Grønlandstraktaten i 1941.

I slutningen af året blev udgivelsen af P. Munchs erindringer og optegnelser redaktionelt afsluttet med to bind der omhandler tiden fra 1939–1947, dvs. kort før Munchs død. Begge bind var i trykken sidst på året, så de kunne udsendes i begyndelsen af 1968.

Dansk kulturhistorisk Museumsforening

Årsmødet den 5.–8. september indledtes torsdag aften med et møde, hvor ministeren for kulturelle anliggender, K. Helveg Petersen, talte over emnet kulturpolitiske problemer.

Repræsentantmødet fredag den 8. kl. 9 indledtes med, at formanden, museumsdirektør *Knud Klem*, bød velkommen til repræsentanter og gæster. Som gæster deltog kontorchef E. W. Thrane, ministeriet for kulturelle anliggender; rigsantikvar P. V. Glob; direktør Oluf Nielsen og museumskonsulent P. Halkjær Kristensen, Statens Lokalmuseumstilsyn. Følgende museer var repræsenterede: Aabenraa, Aalborg, Bangsbomuseet, Djurslands Museum, Ebeltoft, Esbjerg, Falsters Minder, Fiskeri- og Søfartsmuseet, Forhistorisk Museum Århus, Fredericia, Frederiksborg, Frilandsmuseet, Gilleleje, Grindsted, Haderslev, Handels- og Søfartsmuseet, Helsingør Bymuseum, Herning, Hobro, Holbæk, Horsens, Hørsholm, Jægerspris, Kalundborg, Koldinghus, Købstadsmuseet »Den gamle By«, Landbrugsmuseet, Langeland, Maribo Museum, Nationalmuseet I, Nationalmuseet II, Nationalmuseet III, Nordsjællandsk Folkemuseum, Næstved, Odder, Odense, Orlogsmuseet, Randers, Ribe, Rosenborg, Roskilde, Samsø, Skagens Fortidsminder, Svendborg, Søllerød, Tikøb, Tønder, Vendsyssel, Viborg, Vordingborg og Ølgod.

1. *Til dirigent* blev valgt overinspektør Harald Langberg, Nationalmuseet, og efter navneopråbet oplæste formanden mindeord over følgende kolleger, som i det forgangne år var afgået ved døden: Konservator Poul Larsson, Nationalmuseet, landsretssagfører Niels Larsen, Bangsbomuseet, borgmester Jens Dalgaard Knudsen, Ringkøbing Museum, dr. phil. Anders Bæksted, Nationalmuseet, lensbaron Berner Schilden Holsten, Bogense Museum, samt stationsmester Holger Hansen, Silkeborg Museum.

2. *Formandens beretning.* Til indledning skal jeg meddele, at bestyrelsen fra Vikingeskibshallen i Roskilde samt Musikhistorisk Museum har modtaget begæring om indmeldelse i foreningen. Bestyrelsen anbefaler optagelsen af disse museer, og jeg vil derfor gerne spørge, om nogen har noget at indvende imod dette forslag .... Da dette ikke er tilfældet, er optagelsen sket, og jeg byder velkommen til de nye medlemmer og håber, at de må befinde sig godt i vor kreds.
   Samtidig skal jeg meddele, at bestyrelsen fra Ebeltoft Museum har modtaget udmeldelse. Årsagen er de nuværende kontingentforhold; museet har foreløbig ikke tanker om at søge statsanerkendelse og synes derfor ikke, det har råd til at yde

kontingentet. Jeg har modtaget udmeldelsen og meddelt, at foreningen håber, at Ebeltoft Museum snart igen vil blive medlem. Bestyrelsen forstår udmærket, at det forhøjede kontingent kan spille en rolle, men vi forventer at den nye museumslov, som til efteråret vil blive behandlet i folketinget, vil forbedre museernes økonomi i en sådan grad, at kontingentforhøjelsen ingen kvaler vil volde. Foreningens aktivitet ligger i et sådant plan, at kontingentet er nødvendigt, og der vil utvivlsomt komme sådanne resultater af denne aktivitet, at museerne vil finde det rimeligt at ofre beløbet på dette alter. Da Rewentlow-Museet nu har fået status som kunstmuseum, har dette ligeledes udmeldt sig af foreningen.

For at blive ved denne aktivitet vil jeg gerne fremhæve, at det er umuligt for den valgte sekretær at klare de arbejdsopgaver, som er forbundet med arbejdet. Vi har hjulpet sekretæren så godt vi har kunnet med hjælp til duplikeringer m. m., men opgaverne er så mangfoldige, at man ikke kan forlange dette arbejde af en museumsmand, der først og fremmest har sit museum at passe. Tænk på det arbejde, som er forbundet med etableringen af museumskurset, og indsamling af statistikker. Jeg ved udmærket godt, at disse statistikker volder museerne noget besvær, men de er nødvendige for at give en oversigt over, hvad der sker på museerne og de behov, disse hver især har. Disse oplysninger, der gerne skulle ud til offentligheden, er påkrævede i arbejdet for at skabe en jordbund, som er nødvendig for at museerne såvel fra offentlige institutioner som fra lokale, private kredse kan få den nødvendige støtte, ligesom offentligheden i almindelighed bør få at vide, hvad der sker på museerne, der også derigennem får oplysning om, hvad andre museer laver, hvilket utvivlsomt vil virke inspirerende. Bestyrelsen har under hensyntagen til alt dette under overvejelse på en eller anden måde at etablere et lønnet kontorhold, der ikke skal være mere omfattende end nødvendigt, og vi mener, at vi kan få etableret dette i Ribe. Det er for tiden under drøftelse, men overvejelserne er endnu ikke afsluttet.

Foreningen afholdt i slutningen af juni sit andet *museumskursus* i V. Vedsted. Jeg tror, jeg tør sige, at det var lige så vellykket som det første. Det havde fundet en overordentlig god tilslutning og blev vistnok afviklet på tilfredsstillende måde. Det havde samme arbejdsgrupper som på det første, dog kom hertil to meget væsentlige nydannelser, nemlig et fotografihold og et udstillingshold. Foredragene var indskrænket til et færre antal, og der var i højere grad end før muligheder for at drøfte anliggender i museumsarbejdet. Jeg tror, at disse drøftelser er gavnlige, især fordi det ikke er muligt at komme ind på alle relevante emner under årsmødet. Det kan i høj grad være både oplysende og inspirerende for de folk, der arbejder på museerne, at se, hvad man beskæftiger sig med andre steder inden for vor kreds. Vi skylder kulturministeriet megen tak for dets støtte og velvilje i denne sag. Jeg takker deltagerne ved kurset, herunder såvel elever som lærere for det gode samarbejde vi havde på kurset, denne tak gælder ikke mindst Bencard og Seeberg, som trak det store læs under forberedelserne til kurset og dets afvikling. Vi anerkender ligeledes den gode assistance, vi fik på ungdomshøjskolen, ikke mindst ved fru Else Jønnilds indsats.

Vor udmærkede kollega Palle Friis i Hjørring har sat sig i spidsen for at skabe et *stikordsregister*, som vil være til megen nytte for de kulturhistoriske museer. Registret er færdigt og mangfoldiggjort, men der har i forbindelse med det været ret betydelige udgifter. Bestyrelsen har foreløbig bevilget og udbetalt et lån hertil

på 8.000 kr. Foreningens repræsentanter i tilsynet har desuden rejst spørgsmål om en bevilling til dette arbejde fra fællesbevillingen, og denne anmodning er blevet gunstigt modtaget. Jeg vil gerne takke tilsynet for denne velvilje, men føler også trang til overfor Palle Friis og hans medarbejdere at udtale en varm tak for deres initiativ og for det store arbejde, de har haft dermed. Jeg ved, at andre kredse inden for foreningen arbejder med andre faglige spørgsmål af interesse for os alle, og også de skal have tak. Det vidner om, at vi nok skal leve op til de krav, offentligheden stiller os overfor, herunder ikke mindst de krav og forventninger, som den nye museumslov vil medføre.

De har af det sidste hefte af Nyt og Noter iagttaget, at der er ved at ske noget med *Ørslev Kloster*, mange kendte i forvejen planerne herom. Det drejer sig om, at komtesse Olga von Sponnecks legat har tilbudt brugsretten af Ørslev Kloster med park, skov og eng til Dansk kulturhistorisk Museumsforening med det formål at indrette et kollegium for folk, der har brug for et godt og stilfærdigt sted, hvor de kan gøre et arbejde færdigt, eller hvor de kan bo, mens de driver kildestudier f. eks. i landsarkivet i Viborg, der kun ligger få kilometer fra stedet. Dette emne er sat som et særligt punkt på dagsordenen, og jeg skal derfor ikke komme nærmere ind herpå, udover – til gavn for diskussionen om beretningen – at meddele, at det ikke er bestyrelsens tanke, at den påtænkte institution skal belaste foreningens økonomi, og at jeg iøvrigt – og bestyrelsen med mig – har den opfattelse, at det ville være pragtfuldt, om vor forening kunne være medvirkende til at bevare dette prægtige sted under fornuftige omstændigheder og således, at Ørslev Kloster i fremtiden kan komme til at virke som en kulturel institution, et studie- og arbejdssted og et refugium for åndsarbejdere.

Museumsloven. På årsmødet i Frederikshavn i fjor forelagde bestyrelsen sine tanker om en ny lov til erstatning af museumsloven af 1958, der efter dette tiårs forløb skal til revision. Den hidtidige lov var baseret på et forslag fra det af undervisningsministeriet nedsatte provinsmuseumsnævn. Denne forenings bestyrelse betragtede imidlertid Dansk kulturhistorisk Museumsforening som et så fuldgyldigt udtryk for dansk museumsvæsen, at bestyrelsen dristede sig til i den nuværende situation at udarbejde et forslag såvel til en ny lov som til den tilhørende bekendtgørelse, idet man regnede med, at ministeriet ville sætte pris på at høre museumsfolkenes mening om denne sag og gerne ville drage nytte af de af museerne indvundne erfaringer i det tiår, loven har virket. Da bestyrelsen ved fuldtalligt møde i dec. 1967 afleverede forslaget til kulturministeriet, havde vi også den glæde, at kulturminister Bodil Koch takkede for initiativet. Museernes forslag ville danne grundlag for ministeriets behandling af sagen, idet det dog betonedes, at det jo ikke var sikkert, at ministeriet kunne følge alle forslagets retningslinier. Forinden blev forslaget som nævnt behandlet på sidste årsmøde, hvor jeg desværre selv på grund af sygdom var forhindret i at være til stede. Jeg har forstået, at diskussionen blev meget livlig med fremførelse af en del kritiske bemærkninger, hvad der jo slet ikke var urimeligt, men gennem nogle timers sturm- und drang situation nåede man til den fornuftige betragtning, at bestyrelsen skulle tage de fremførte bemærkninger under sin velvillige overvejelse og optage deraf, hvad man mente var anvendeligt. Dette drøftede bestyrelsen med samme omhyggelighed, som vi havde anvendt under vore drøftelser af vort forslag. Da jeg som sagt ikke overværede diskussionen, ved jeg ikke, om de tilstedeværende bestyrelsesmedlemmer

muligvis var for beskedne til at antyde, at vi faktisk havde anvendt adskillige dag- og nattetimer på at diskutere, hvad vi anså for at være museernes bedste, men skulle det ikke have været tilfældet, vil jeg gerne herved bekræfte, at det faktisk var således. Jeg tvivler på, om nogen tidligere bestyrelse i denne forening har anvendt mere tid og flere kræfter på at drøfte og klarlægge museernes tarv for at opnå det bedst mulige resultat, og jeg vil derfor gerne her takke for den tilslutning, bestyrelsen fik som resultat af diskussionen. Under vore drøftelser havde vi taget hensyn til, at der fra folketingets side var gennemført andre temmeligt avancerede kulturlovskomplekser, f. eks. en vidtgående biblioteks lov, ligesom man havde forelagt planer om kulturcentre med betydelig statsstøtte. Med henvisning til dette foreslog vi derfor, at staten skulle bidrage med 50 % af samtlige driftsudgifter indtil driftsudgifter på indtil 250.000 kr. og derefter faldende tilskudssatser for museer med højere driftsudgifter. Vi foreslog tillige, at landsdelsmuseerne skulle have et pristalsreguleret tilskud på 50.000 kr. med forpligtelse til på disse museer at ansætte en museumspædagog, idet vi formodede, at staten ligesom museerne selv måtte være interesseret i den pædagogiske udnyttelse af museerne. Også andre kulturfremstød end de i egentlig forstand museale burde kunne optages af museerne og modtage tilskud. Vi foreslog endvidere, at minimumstilskuddet fra statens side blev 10.000 kr., således at også de små museer kunne få gode arbejdsvilkår.

Efter vort forslags aflevering er der som bekendt indtruffet et folketingsvalg, der resulterede i et andet flertal, som ønskede at gennemføre en økonomisk politik efter andre retningslinier end de hidtil fulgte. Kort sagt, den økonomiske situation var en helt anden end før, og der kunne derfor være grund til at nære nogen frygt for, hvorledes det nu ville gå med forslaget til en ny museumslov. Denne frygt viste sig at være ubegrundet, idet det lovforslag, som ministeriet har udarbejdet, viser betydelige forbedringer i forhold til den nuværende lov, selvom man ikke har kunnet følge vort forslag, bl. a. fordi man over for de bevilgende myndigheder nøje må kunne dokumentere de udgifter, som en ny lov vil medføre. Efter ministeriets forslag skal der til samtlige statsanerkendte museer ydes et driftstilskud, der udgør 100 % af de tilskudsberettigede, stedlige tilskud. Hvis disse udgør mere end 20.000 kr., kan statstilskuddet dog ikke overstige 125 % af de tilsvarende stedlige tilskud i regnskabsåret 1967–68 eller højst 200.000 kr., medmindre særlig hjemmel opnås på finansloven. Til landsdelsmuseer ydes et særligt tilskud på 25.000 kr. i stedet for 14.000 kr. – i den nuværende lov. Såfremt lokalmuseerne påtager sig anden kulturformidlende virksomhed end det i egentlig forstand museumsmæssige arbejde, yder staten et særligt tilskud på 100 % af de stedlige tilskud til samme formål indtil 10.000 kr., dog ikke over 10 % af statstilskud til alm. museumsarbejde. Denne sidste bestemmelse er ny. Museernes forslag på dette område var ganske vist mere vidtgående, end ministeriet har kunnet gå med til, men der er grund til at anerkende, at ministeriet har optaget vor tanke, og jeg vil tro, at denne bestemmelse om tilskud til udstillings- eller anden kulturel virksomhed vil være meget nyttig for de museer, der kan og vil optage disse virksomheder.

Blandt landsdelsmuseernes forpligtelser efter det nye forslag er, at det skal have »fagligt uddannet personale, herunder en museumspædagog«. Museerne havde i deres forslag ønsket tilskud til lønning af en museumspædagog, idet de anså det

pædagogiske arbejde for meget vigtigt, men vi havde unægtelig regnet med større tilskud hertil. Ganske vist medfører forslaget væsentligt større tilskud til landsdelsmuseerne, hvad jeg senere skal komme tilbage til, men jeg er bange for, at adskillige af dem kun vil få råd til en halv museumspædagog, og denne bestemmelse vil derfor næppe opfylde vore ønsker på et område, hvor jeg synes, man fra statens side måtte være interesseret i at støtte os stærkere. Vi havde også ønsket, at udgifter til bygningsændringer skulle indgå i tilskudsberegningen, men det er ikke tilfældet. Det vil kun kunne ske ved særlig hjemmel på finansloven og vil altså bero på de bevilgende myndigheder i hvert enkelt tilfælde.

I ministeriets oprindelige forslag var basisåret for højeste statstilskud sat til 1966–67. Bestyrelsen var klar over, at dette ville ramme en række museer, der først *efter* 1966–67 havde fået forhøjet sine stedlige tilskud, og vi er derfor glade for, at ministeriet har bøjet sig for vor henstilling om at flytte basisåret, og det er nu flyttet til 1967–68, og det må vi udtale vor anerkendelse af. Der har også været drøftet muligheden af indførelsen af en tredie dispositionsbevilling, der kan benyttes til at hjælpe museer, som er vanskeligt stillede. Jeg håber, at denne tanke stadig møder imødekommenhed. Der er hjemmel til det i lovforslagets § 6, stk. 2, men det skal ske ved særlig bevilling på finansloven.

Foreningen har stillet forslag om indførelse af et minimumsstatstilskud på 10.000 kr., ikke alene i vort oprindelige forslag, men også i det af ministeriet udarbejdede, og denne tanke blev støttet af lokalmuseumstilsynet. Denne idé har imidlertid i ministeriet mødt afvisning ud fra den betragtning, at det ville næsten være en opfordring til de små museer til ikke at anstrenge sig for at få lokale bevillinger. Jeg kan godt se, at 10.000 kr. måske ville være et for stort beløb for de mindste museer, men så kunne man eventuelt finde frem til et mindre beløb. Imidlertid: mindstebeløbet *kan* ikke gennemføres. Så meget mere må man håbe på en tredie dispositionsbevilling, der kan anvendes efter behov, og behovet vil ikke mindst findes hos museer, der har vanskelighed ved at få udført visse nødvendige arbejder, f. eks. registrering, i det omfang, som er nødvendigt. Jeg har indtrykket af, at ministeriet har forståelse for disse tilfælde.

Jeg må samtidig gøre opmærksom på, at den hjælp, som museerne kan få fra museumskonsulenten, skønt han hellere end gerne vil hjælpe, ikke er omfattende nok, fordi han er optaget af kontormæssige forretninger og af sin virksomhed som sekretær i lokalmuseumstilsynet. Dette er understreget i forhandlingerne med ministeriet, og jeg har indtrykket af, at man har fuld forståelse for dette. Derfor vil jeg også gerne udtale håbet om, at det nu i forbindelse med den nye lovs vedtagelse må blive muligt at få staben forøget, således at både museumskonsulentinstitutionens og tilsynets forretninger kan røgtes på tilfredsstillende måde. Der har gentagne gange været gjort forsøg på at få flere ansat, men det har hidtil ikke kunnet gennemføres hos de bevilgende myndigheder. Det må nødvendigvis ske samtidig med den nye lov.

Jeg henleder ligeledes opmærksomheden på, at dispositionsbevillingerne, selv om de er blevet forhøjet i tidens løb, stadig er for små. Både museumsgenstande og alt muligt materiale er steget uhyre i pris, og der er årlig ansøgninger om beløb, der tilsammen omfatter det tre- eller firdobbelte af, hvad dispositionsbevillingerne omfatter. Hertil kommer håbet om en tredie dispositionsbevilling til brug for vanskeligt stillede museer.

Jeg skal nu omtale de forhøjelser i statstilskuddene til museerne, der indeholdes i ministeriets lovforslag. De er opregnet i et skema, som er udarbejdet af ministeriet. De 15 landsdelsmuseer fik i 1967–68 i faste stedlige tilskud 2.203.470 kr. Statstilskuddet til disse museer vil efter gældende lov blive 756.564 kr., men vil efter det af kulturministeriet stillede lovforslag blive 1.999.197 kr., altså få en forøgelse på 1.242.633 kr. Hertil kommer, at der yderligere inden for forslagets rammer kan fremkomme et statstilskud på 389.254 kr. De øvrige 52 statsanerkendte museer havde i 1967–68 i faste stedlige tilskud 852.821 kr., og den gældende lov vil give dem et statstilskud på 541.933 kr. Ministeriets forslag vil i første omgang give dem et tilskud på 852.821 kr., altså en stigning på 310.888 kr. med udsigt til en senere yderligere maksimal forøgelse af statstilskuddet på 711.006 kr. Samtlige statsanerkendte museer inden for museumsloven vil altså i stedet for ifølge den nuværende lov at få et statstilskud på 1.298.497 kr. få 2.852.018 kr. eller en stigning på 1.553.521 kr. og med muligheder for en yderligere stigning på 1.100.260 kr. I denne beregning er medtaget de statstilskud, som lovforslaget kan yde til andre kulturformidlende opgaver end de rent museale. De maksimalt opnåelige beløb er her 274.270 kr., men da formodentlig kun en del af landsdelsmuseerne og et mindre antal andre museer optager sådanne opgaver, regner ministeriet kun med, at der i lovens løbetid vil blive tale om 100.000–125.000 kr. til disse formål.

Spørgsmålet om landsdelsmuseernes antal har også været drøftet. Loven tillader i øjeblikket 17, og der er nu 15. Der har været ønske hos flere museer om at opnå landsdelsanerkendelse. Der kan såvel efter nuværende lov som efter lovforslaget blive to til, idet også det nye forslag taler om 17 landsdelsmuseer. Måske vil det skuffe nogle, men jeg skal her henlede opmærksomheden på, at den kommunale inddeling her i landet, også den amtskommunale, vil undergå en stærk ændring, formentlig allerede i 1970, og det er derfor ikke muligt på nuværende tidspunkt at overse, hvad der vil være behov for. Bestyrelsen har i drøftelserne anmodet om, at loven skal til revision allerede i folketingsåret 1972–73, og dette ønske har man fulgt. Det må da være håbet, at landets økonomiske situation til den tid er så meget forbedret, at der i tiden efter 1972–73 vil blive tale om et godt skridt fremad. Det beror bl. a. på, hvordan museerne vil være i stand til at udnytte de muligheder, som ligger i lovforslaget. Sammenligner man den foreslåede statsstøtte til museerne med de bevillinger, som ydes biblioteker, skolevæsen, højere læreanstalter m. v., kan beløbet endnu synes beskedent, men det er dog et meget væsentligt skridt frem, og jeg håber, at også medlemmerne kan slutte sig til min tak for den interesse og offervilje, som ministeriet har udvist i denne for os så vigtige sag, og jeg håber også, man kan sige, at den omstændighed, at museerne selv først stillede et omfattende lovforslag, har været medvirkende til at skærpe ministeriets interesse for sagen.

Når man taler om statsbevillinger til museerne, vil det være urimeligt ikke at henlede opmærksomheden på, at der findes 31 specialmuseer, herunder Nationalmuseets afdelinger, som ikke falder ind under lokalmuseumsloven. Til adskillige af disse yder staten meget væsentlige tilskud. Ganske vist mangler der nogle, og man må undre sig over, at enkelte af dem ved gentagne henvendelser, hvor det synes ret oplagt, at der bør ydes statsstøtte, endnu ikke, efter hvad jeg forstår, har haft held i deres bestræbelser. Jeg skal ikke nævne navne, men nøjes med at udtrykke håbet om, at den forøgede museumsinteresse, som formentlig nu vil vise sig

i forbindelse med behandlingen af lovforslaget, vil medføre, at disse museer nu kan få en såre nødvendig hjælp.

Sluttelig skal jeg vedrørende museumslovforslaget bemærke, at kulturministeriets embedsmænd har fremført, at det forslag, som jeg her har omtalt, kun er kulturministeriets forslag, og at man langtfra kan vide, om det godtages af de bevilgende myndigheder. Måske skal disse udtalelser give udtryk for, at ministeriet har strakt sig meget vidt, og det erkender vi og takker for, men jeg kan dårligt tro, at den kulturelle interesse hos lovgiverne ikke skulle være så stor, at forslagene kan føres igennem, men under alle omstændigheder vil det være nødvendigt, at samtlige museumsbestyrelser landet over i de nærmeste måneder benytter lejligheden til at henvende sig til deres lokale folketingsmedlemmer og gøre dem begribeligt, at dette må gennemføres. En ny lov efter disse retningslinier vil give muligheder for ny udvikling på museerne. Lovforslaget bør gennemføres, og den kommende lov bør give anledning til, at de lokale tilskud forhøjes i et sådant omfang, at lovens maksimalydelse bliver udnyttet. Så føler jeg mig overbevist om, at vi, når loven skal revideres i folketingsåret 1972–73, kan tage et godt nøk fremover til ny udvikling for museerne.

Denne beretning er min sidste formandsberetning i denne forening. Mit museum har været medlem af foreningen i 40 år, og jeg har med en enkelt undtagelse repræsenteret min institution ved samtlige årsmøder. Hvornår jeg kom ind i bestyrelsen, husker jeg ikke, men det er i hvert fald mange år siden, og siden 1959 har repræsentanterne vist mig den ære og tillid at vælge mig til formand. Jeg har været lykkelig for dette arbejde, der fra den første til den sidste dag har haft min levende interesse, og jeg mindes med glæde samarbejdet med bestyrelsesmedlemmerne gennem tiderne, især de hedengangne formænd Albert Thomsen og Svend Larsen, men med ikke mindre glæde ser jeg tilbage på samarbejdet med Halkjær som sekretær og med den øvrige bestyrelse. De lykkeligste og mest righoldige perioder finder jeg har været drøftelserne i 1957–58 i forbindelse med museumsloven og nu senest arbejdet med de to museumskurser og med oplægget til den kommende museumslov. Jeg har ingensomhelst fortjeneste, hvad kurserne angår. Initiativet hertil er udgået fra andre, der tillige har haft besværet med deres gennemførelse, men til min sidste stund vil jeg med taknemlighed erindre arbejdet i den nuværende bestyrelse med museumsloven. Her har alle deltaget med iver og interesse og i en fortrinlig samarbejdsånd, og jeg føler mig overbevist om, at vi får noget ud af anstrengelserne, under alle omstændigheder har vi haft tilfredsstillelse ved arbejdet med disse for museerne så livsvigtige anliggender. Jeg afslutter derfor denne beretning med tak til alle. Jeg håber, at medlemmerne vil slutte op om foreningen også i de kommende år. Vi går tider i møde, da vi har brug for samarbejde og fodslag. Jeg tror, at museerne står overfor en rig udvikling, og det er denne forenings opgave at være en af formidlerne af denne udvikling.

Diskussion:

Diskussionen i forbindelse med formandsberetningen kom til at dreje sig om kulturministeriets forslag til lokalmuseumsloven.

Hans Neumann anerkendte lovens væsentlige økonomiske forbedringer for museerne, men udtrykte betænkelighed på følgende punkter:

1. Han savnede i forslaget et direkte tilskud til nybygninger, især da et sådant findes i loven om provinsens kunstmuseer. 2. Lovens 125% regel ville for Haderslev museums og formentlig også for andre museers vedkommende betyde, at disse har nået maksimum tilskud allerede ved lovens ikrafttræden. Dette vil betyde, at der i lovens virkeperiode intet vil findes til dækning af prisstigninger og normale udvidelser. Han ønskede denne procentsats forhøjet.

Jørgen Paulsen støttede Neumann ud fra det synspunkt, at museerne sidder inde med værdier, der efterhånden er blevet så store, at man må have betydelig større tilskud for at kunne administrere værdierne hensigtsmæssigt.

Neumanns ønsker om tilskud direkte til udvidelser og nybygninger blev støttet fra forskellig side.

Ulla Thyrring fremførte, at det af loven fastsatte basisår ville have yderst uheldig virkning for Herning museum, der havde opnået anerkendelse som landsdelsmuseum pr. 1. april 1968, men ville få tilskuddene beregnet efter forholdsvis for lave satser.

Østergaard Christensen udtrykte betænkelighed ved klausulen om museumspædagoger på landsdelsmuseer, idet han ikke fandt det muligt at ansætte en museumspædagog på de nævnte tilskudsbetingelser.

Kontorchef Thrane oplyste følgende: 1. Nybygningstilskuddet er generelt udgået af forslaget til kunstmuseumsloven og erstattet af individuelle bevillinger. 2. Herning museums særlige problemer vil kunne løses gennem lovens § 6, stk. 2 (dispositionsbevillingerne), som vil kunne bruges mere frit end tidligere. 3. Loven kræver ikke ansættelse af en heldagsmuseumspædagog, men kun i muligt omfang. Iøvrigt fremhævede han, at en økonomisk forbedring på over 100% må betragtes som helt uhørt gunstigt.

Klem beklagede, at museumspædagoginstitutionen ikke kunne fuldt udbygges med det samme, men fremhævede, at loven er et væsentligt skridt fremad.

Herefter godkendtes formandens beretning.

3. *Kassereren,* Dommer Tage Worsaae, forelagde herefter regnskabet, som balancerede med 74.435,37 kr., og havde et overskud på 4.152,70 kr.

4. *Kontingent* blev vedtaget uforandret som 1/2% af driftsbudgettet eller – udelukkende for specialmuseer – 200 kr.

5. *Ørslev Kloster.* Peter Seeberg forelagde planen, som var nævnt i formandsberetningen. Stiftelsen for klosteret har tilbudt DKM brugsretten af Ørslev Kloster med 30 tdr. land have, eng og skov på følgende vilkår:

1. DKM får ikke skøde på ejendommen.
2. Stiftelsen yder årligt 15.000 kr. til vedligeholdelsen.
3. Stiftelsen har ydet 65.000 kr. til istandsættelse og modernisering.

Et »Ørslev Kloster udvalg« bestående af Ulla Thyrring, Palle Friis, Peter Seeberg og Mogens Bencard har ved arkitekt Hans Langballe ledet en istandsættelse af klosteret. Desuden har man gennem kulturministeriet modtaget forskelligt inventar, som stammer fra det nedlagte Hotel Hammershus. En istandsættelse af selve klosteret med tilhørende portnerbolig er budgetteret til 175.000 kr. Udvalget har søgt forskellige fonds om støtte til dette formål. Man ønsker at indrette et kolle-

gium for museumsfolk og andre repræsentanter for åndsliv. Klosteret rummer 8 dobbeltværelser og køkken samt opholdsfløj. Hvis det er muligt, vil man indrette et gæstgiveri i portnerboligen, hvor en gæstgiver og daglig administrator skal bo. Seeberg understregede, at klosteret ikke skal belaste foreningens økonomi, og foreslog en forening af frivillige bidragydere, som årlig ydede enten 25 eller 100 kr. Udvalget ønskede mandat til at arbejde videre med sagen. Under diskussionen blev det understreget fra flere sider, at sagen skulle køres uafhængigt af foreningen i hvert tilfælde økonomisk, men medlemmerne udtrykte sympati for tanken som sådan og gav bestyrelsen mandat til at arbejde videre med sagen.

6. *Formandsvalg.* På grund af Knud Klems fratræden som formand blev Peter Seeberg valgt i hans sted.

7. *Valg til bestyrelsen.* Holger Rasmussen og Tage Worsaae blev genvalgt og i Peter Seebergs sted blev museumsforstander Hakon Berg, Rudkøbing, valgt.

8. Under *eventuelt* nævnte *Jørgen Paulsen* specialmuseernes stilling i foreningen, og opfordrede bestyrelsen til at tage initiativet til en samlet strukturdebat og til at hjælpe specialmuseerne.

Mogens Bencard

Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver

Årsmødet blev afholdt i tilslutning til Dansk historisk Fællesforenings årsmøde i Svendborg, den 7. september 1968. I årsmødet deltog ca. 35 repræsentanter for 26 lokalhistoriske arkiver foruden en række repræsentanter for statsarkiverne samt andre interesserede.

Formanden, overbibliotekar Aage Bonde, Viborg, bød forsamlingen velkommen, og museumsinspektør, dr. Olaf Olsen blev valgt til mødets dirigent.

1. *Formandsberetning:* Ligesom i forrige beretningsår har foreningen også i år kunnet byde velkommen til en række nye medlemmer. Ialt 8 nye lokalhistoriske arkiver eller samlinger har meldt sig ind i SLA. De er følgende: Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv, Lokalhistorisk arkiv for Sorø og omegn, Dragør folkebiblioteks lokalhistoriske samling, Fruering-Vitved lokalhistoriske arkiv, Beder-Malling lokalhistoriske arkiv, Viby J. lokalhistoriske samling, Vejle byhistoriske arkiv og Nykøbing Mors byhistoriske arkiv. Sammenslutningen vokser efter en stærkt stigende kurve, idet vi i de sidste 5 år har fået 30 nye aktive medlemmer, eller næsten lige så mange som i SLAs forudgående 15 leveår. Det samlede medlemstal udgør nu 75, nemlig 65 aktive og 10 passive. De lokalhistoriske arkiver og bibliotekernes lokalsamlinger er stærkest repræsenteret på Sjælland uden for hovedstadsområdet og i Midtjylland. Den fremgangslinie, der har præget de seneste år, vil uden tvivl fortsætte i de kommende år, ja sandsynligvis vil den blive yderligere forstærket, og de stadigt stigende krav, der stilles specielt til styrelsen m.h.t. afholdelse af

kurser, rådgivnings- og publikationsvirksomhed m. m. vil snart nødvendiggøre radikale strukturforandringer og fremskaffelse af økonomiske midler af en ganske anden størrelsesorden end den, vi er vant til at regne med.

Styrelsens medlemmer har fungeret som konsulenter for de eksisterende og som vejledere ved oprettelsen af nye lokalhistoriske arkiver, navnlig har skoleinspektør Strange Nielsen udført et stort arbejde, og formanden har med værdifuld hjælp af Viborg byhistoriske arkivs daglige leder, fhv. postmester O. K. Rørsted, haft en omfattende konsultationsvirksomhed. Formanden har ført forhandlinger med »Dansk Byplanlaboratorium« om en eventuel fordeling til de lokalhistoriske arkiver m. fl. af institutionens samlinger af billeder, småtryk og avisudklip af lokal art vedrørende byplanlægning. Disse forhandlinger er ikke ført til afslutning, men man har det bedste håb om inden længe at kunne tilbyde medlemmerne af SLA dette materiale.

SLAs vigtigste indsats har formentlig været afholdelse af to gode og velbesøgte kurser, nemlig landskursus i Århus 8.–10. marts 1968 med 29 deltagere under ledelse af formanden og kassereren, samt det første regionalkursus i Næstved, den 3.–4. februar 1968 med 25 deltagere under ledelse af A. Strange Nielsen.

Foruden de øvrige skrifter, der tilgår medlemmerne, har man i år kunnet udsende de to første numre af 2. årgang af SLAs organ *Lokalhistorisk Arkiv* i en meget udvidet og væsentlig forbedret skikkelse under Strange Nielsens dygtige redaktion. På grund af den voksende interesse for bladet har man måttet forhøje det oprindelige oplag på 200 eksemplarer til 350.

SLA har ydet et tilskud på 2000 kr. til udgivelsen af den meget nyttige »arkivfører«, Manuskripter og Arkivalier i danske Samlinger, som i denne måned er udsendt af DHF. – Man håber inden alt for længe at kunne udsende et duplikeret, af A. Strange Nielsen foretaget sammendrag af dr. Jørgen Hæstrups værdifulde foredrag fra forrige årsmøde om indsamling af materiale til besættelsestidens historie. Og ligeledes vil den længe bebudede vejledning i arbejdet i de lokalhistoriske arkiver, udarbejdet af rigsarkivar, dr. Johan Hvidtfeldt, skoleinspektør Strange Nielsen og overbibliotekar Aage Bonde kunne forventes først på vinteren.

Endelig bragte formanden en tak til ministeriet for kulturelle anliggender i anledning af det atter i år modtagne tilskud på 2000 kr. af tipsmidlerne.

2. *Regnskabet.* Kassereren, socialinspektør Olav Christensen, fremlagde regnskabet, der balancerede med 10.325,28 kr. og udviste en kassebeholdning på 768,92 kr. (mod 4.070,42 kr. året før). Regnskabet godkendtes.

3. *Kontingentet.* Efter formandens forslag vedtog man, under hensyn til den anstrengte økonomi, at forhøje kontingentet til 55 kr. for aktive og 25 kr. for passive medlemmer. Endvidere vil medlemmerne ikke mere få tilsendt Fortid og Nutid for kontingentet, og styrelsen anmoder indtrængende medlemmerne om at tegne abonnement på det uundværlige tidsskrift Fortid og Nutid.

4. *Styrelsesvalg.* Som formand genvalgtes overbibliotekar Aage Bonde, Viborg, ligesom socialinspektør Olav Christensen og overlærer O. Warthoe-Hansen genvalgtes til styrelsen. Programleder Aage Petersen, Middelfart, havde ikke ønsket genvalg, og i stedet for nyvalgtes overlærer Niels-Jørgen Hansen, Ringsted.

5. *Under eventuelt* efterlyste redaktør *Ejnar Jacobsen,* Sæby, mere tid til SLAs årsmøde og spurgte efter de lokalhistoriske arkivers tilhørsforhold: museerne eller bibliotekerne. Provst *Holmgård,* Slagelse, nævnte, at der ved kommunesammenlægninger opstod tvivl om, hvad der skulle ske med de gamle arkivsager. Landsarkivar *Jens Holmgaard* oplyste hertil, at der vil fremkomme et cirkulære, der anbefaler at sende bud til landsarkivet, der så vil komme og tage stilling til sagernes fremtidige skæbne, muligvis afhentning. Under diskussionen opstod nogen divergens i meningerne om arkivsagers rette placering, men i sit afsluttende indlæg konstaterede *formanden,* at der reelt ingen modstridende synspunkter var. Ethvert arkiv, officielt eller privat, havde sine opgaver, og alle instanser var interesserede i et samarbejde. Formanden fastslog, at en time til forhandlingerne var for lidt ved SLAs årsmøder.

Efter årsmødet blev der holdt foredrag om arkiv-ordningen i Roskilde af overbibliotekar, cand. mag. *Oluf Abitz,* Roskilde.

O. Warthoe-Hansen

Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger

Ca. 45 repræsentanter var mødt til repræsentantmøde fredag den 6. september 1968 kl. 9–12. Til dirigent valgtes DHF's formand, dr. phil. Olaf Olsen.

1. *Beretning.* Formanden, landsarkivar P. Kr. Iversen, indledte med at byde et nyt medlem, Lokalhistorisk selskab for Gladsaxe kommune, velkommen i SLF, der nu tæller 28 foreninger med et medlemstal på 26.000. 7 foreninger, repræsenterende et medlemstal på op imod 4.000, står endnu uden for sammenslutningen. Med hensyn til et par enkelte foreninger hersker der uklarhed om, hvilken sektion inden for DHF de sorterer under, idet man kun kan være medlem af en af sektionerne.

   Styrelsen havde efter det stiftende møde den 8. september 1967 konstitueret sig med overlærer O. Warthoe-Hansen som kasserer og stadsbibliotekar Annalise Børresen som sekretær. Der var afholdt to styrelsesmøder, hvor aktuelle spørgsmål som f. eks. delingen af arbejdsopgaverne med DHF, herunder kontingentspørgsmålet drøftedes. Man var enige om, at udvælgelse af prismodtager til årbogspræmieringen fremdeles skulle ligge hos DHF, mens man fandt det naturligt, at SLF arrangerede kursus for årbogsredaktører. Indtil det planlagte lokalhistoriske institut ved Københavns universitet er oprettet, må den lokalhistoriske konsulents virksomhed fortsætte, en virksomhed der nu er overtaget af SLF. Konsulentarbejdet har hidtil udelukkende bestået i hjælp ved udarbejdelse af lokalhistoriske afhandlinger, et arbejde der med stor dygtighed er udført af overbibliotekar Aage Bonde. Til fortsættelse af arbejdet er der fornylig indsendt en ansøgning til Kulturministeriet om fortsat støtte, og overbibliotekar Bonde har lovet indtil videre at fortsætte hjælpen ved udarbejdelse og bearbejdelse af manuskripter, mens vejledning ved tilrettelægning af kurser på lokal basis, ved mødevirksomhed, udflugter, hvervekampagner, ansøgninger om tilskud etc. vil blive ydet af SLF's styrelse ved henvendelse til sekretæren. Styrelsen havde bedt rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt

være SLF's repræsentant i redaktionsudvalget for Fortid og Nutid. Den ideelle løsning af spørgsmålet om et meddelelsesorgan for SLF og de andre sektioner ville være, om Fortid og Nutid kunne omdannes til et kvartalsskrift med et par sider i hvert nr. til hver af sektionerne. Herved ville Fortid og Nutid kunne blive et virkeligt bindeled mellem de forskellige foreninger og organisationer, der slutter op om DHF. Denne løsning er imidlertid foreløbig udelukket af økonomiske grunde. Man vil derfor nøjes med at foreslå udgivelse af et duplikeret medlemsblad.

Det første år er der ikke opkrævet kontingent efter aftale med DHF, der i stedet har ydet SLF 2800 kr. til afholdelse af udgifterne.

Styrelsen har for at få et mere pålideligt overblik over de lokalhistoriske foreningers arbejde og økonomiske forhold udsendt spørgeskemaer både til tilsluttede og ikke-tilsluttede foreninger. De oplysninger, som herved fremkom, var nyttige i de forhandlinger, som SLF sammen med DHF senere førte med Kulturministeriet om øget statsstøtte og om refusion af momsafgiften. Formanden havde bearbejdet det indkomne materiale og udsendt en beretning derom til samtlige foreninger; beretningen er trykt i dette hæfte side 390. Denne redegørelse medfulgte som bilag til DHF's redegørelse, som afleveredes til kulturministeren den 18. juli 1968 sammen med alle de publikationer, som samtlige foreninger under DHF havde udsendt i 1967 – en hel reol. Ministeren efterlyste oplysninger om medlemskredsens sociale sammensætning, et forhold der ikke på spørgeskemaet var indhentet oplysninger om. Men af oversigter fra to foreninger, Historisk forening for Værløse kommune og Historisk samfund for Ribe amt, fremgik det klart, at alle sociale lag var repræsenterede. Formanden takkede for den ulejlighed, besvarelsen af spørgeskemaerne måtte have forvoldt, ikke mindst de to foreninger i Værløse kommune og Ribe Amt.

Formanden fremdrog en sag af principiel karakter: spørgsmålet om indlæg af brochurer i årbøger og publikationer. Hidtil havde man fulgt samme retningslinie som DHF, nemlig kun at indlægge brochurer fra foreninger og institutioner, der er medlemmer af DHF, mens man henstillede til foreningerne, at almindelige forlagsbrochurer kun indlægges, når forlagene yder medlemmerne en væsentlig rabat eller betaler en afgift for at få brochuren indlagt, f. eks. 1 kr. pr. medlem. Forlagene må ses som vore konkurrenter, hvis brochurer hæmmer salget af vore egne publikationer. Snart vil medlemmerne blive anmodet om bistand ved udsendelse af en brochure om billedværket »Danmark«, der udsendes af DHF. Der vil blive fremsendt konvolutter til de enkelte foreninger, som anmodes om at lade disse adressere og derefter returnere dem til billedværkets ekspedition. Foreningernes medlemmer vil herved kunne erhverve det smukke billedværk til en langt lavere pris end bogladeprisen. De foreninger, der har indbetalt 1 kr. pr. medlem og yderligere tegnet garantisum på samme beløb, er jo direkte interesseret i godt salg – og dermed følgende andel i et forhåbentlig stort overskud.

Fra en forening er der rettet forespørgsel om udarbejdelse af standardvedtægter for de lokalhistoriske foreninger. Men da foreningernes arbejdsmåder og -områder er så varierende, er man i styrelsen ikke meget stemt for at tage sagen op. Sammen med spørgeskemaerne har mange foreninger imidlertid fremsendt love og vedtægter, og interesserede kan ved henvendelse til sekretæren få en kopi af disse.

Formanden sluttede sin beretning med at udtrykke ønsket om, at de mange tanker

og planer, som styrelsen havde arbejdet med i dette første overgangsår, i de kommende år måtte blive omsat i praksis og betonede, at hele støtte- og moms-sagen, som er så afgørende for foreningernes fremtidige virke, sammen med udsendelsen af spørgeskemaet og bearbejdelsen af de indkomne besvarelser havde lagt så stort beslag på arbejdskraften, at andre opgaver havde måttet vige.

Diskussion:

Den efterfølgende diskussion vedrørte navnlig spørgsmålet om indlæg i årbøgerne af brochurer, der ofte vejede så meget, at de betød forhøjet portoudgift. Direktør *Jens Vibæk* fandt det nyttigt, at medlemmerne gennem indlagte forlagsbrochurer blev holdt orienteret om ny litteratur på området. *Formanden* oplyste, at det faktisk kunne mærkes på foreningernes salg af bøgerne, når fremmede forlagsbrochurer indlagdes, og fandt det helt rimeligt, at forlagene enten betalte for indlægget eller ydede en favørpris på ca. 35%. Vedrørende spørgeskemaet ankedes der over, at så vel det som selve redegørelsen kun var fremsat i ét eksemplar til formanden. I flere bestyrelser var de øvrige medlemmer ikke blevet bekendtgjort med hverken spørgeskema eller redegørelse.
Beretningen godkendtes.

2. *Regnskabet:* De samlede udgifter havde været på 2.096 kr. Regnskabet, der balancerede med 2.812 kr. godkendtes.

3. *Valg:* Formanden, landsarkivar P. Kr. Iversen, de fire styrelsesmedlemmer, overlærer O. Warthoe-Hansen, stadsbibliotekar Annalise Børresen, redaktør Verner Hansen, overlærer Erling Petersen samt revisoren, skoleinspektør Chr. Petersen, genvalgtes.

4. *Kontingent:* Formanden foreslog, at kontingentet, der hidtil havde været 3% af et medlemskontingent på mindst 10 kr., ændredes til 3% af et medlemskontingent på mindst 15 kr., d.v.s. 45 øre pr. medlem. Samtidig foresloges det, at Fortid og Nutid ikke længere skulle leveres gratis, men at medlemmerne under DHF fremtidig måtte betale almindelig abonnementspris. Det ville herefter blive frivilligt, om foreningerne ville abonnere, men formanden opfordrede til at tegne et passende antal abonnementer, så hvert bestyrelsesmedlem kunne få et eksemplar. Efter dette forslag ville der i kontingenter indkomme ca. 12.000 kr., hvoraf 1/3 skulle gå til DHF. Budgetforslaget for de resterende 8.000 kr. forelagdes:

Styrelsesmøder	2.000 kr.
Medlemsskrift	2.000 –
Kursus, møder og foredrag	2.000 –
Administration	1.000 –
Diverse	1.000 –
Ialt	8.000 kr.

Diskussionen vedrørende kontingentet drejede sig hovedsagelig om minimumsbeløbet på 15 kr. i medlemskontingent. Der fremkom både spørgsmål om, hvorledes f. eks. billige hustrumedlemsskaber og billige seminarie- og skoleelevers med-

lemsskaber skulle beregnes, og forslag om at forenkle udregningen af kontingentet ved blot at betale 3% af det indkomne medlemskontingent uden minimumssats. Formanden foreslog, at man kun skulle regne med husstandsmedlemsskaber og med hensyn til de medlemmer, f. eks. skoleelever, der kun betalte 1/2 medlemskontingent, måtte man regne to for én.
Henstillede iøvrigt, at man for det kommende år vedtog styrelsens forslag, for så til næste år, når man havde overblik over, hvad minimumssatsen betød i penge, at tage spørgsmålet op til drøftelse igen. Verner Hansen opfordrede foreningerne til ikke at vige tilbage for at sætte medlemskontingentet op. De steder, hvor man havde gjort det, havde der kun vist sig ubetydeligt frafald. Det vigtigste var, at der skabtes interesse om foreningerne.
Forslaget vedtoges.

5. *Kursus for årbogsredaktører:* Formanden redegjorde for planerne og mente, at den højnelse af årbøgernes kvalitet både indholds- og udstyrsmæssigt, der havde fundet sted i den sidste halve snes år, skyldtes disse kursers eksistens. Der var stort set blandt repræsentanterne enighed om det nyttige i afholdelse af kursus for årbogsredaktører. Også sektionsløse redaktører skulle kunne deltage i kurset.
Aage Bonde henstillede, at man i god tid til foreningerne udsendte en plan for kurset med angivelse af tid og sted og anmodning om tilmeldelse.

6. *Medlemsbladet:* Da Fortid og Nutid ikke foreløbig kan blive et kvartalsskrift havde styrelsen planer om at udsende et internt meddelelsesskrift i retning af »Lokalhistorisk Arkiv« med en leder, orientering om SLF's virksomhed, om nyoprettede foreninger, meddelelser om møder, kurser, kort omtale af ny lokalhistorisk litteratur og lokalhistoriske personalia. Redaktion: Erling Petersen og P. Kr. Iversen. Bladet skulle komme i et oplag på 200 eks. 4 gange årligt. Formanden nævnede muligheden for samarbejde med »Lokalhistorisk Arkiv« om udgivelsen af et fælles kvartalsskrift.
Aage Bonde udtalte, at SLA var villig til at drøfte forslag om samarbejde. Mente iøvrigt, at et oplag på 200 eks. var for lidt, da man burde stræbe efter, at hvert styrelsesmedlem fik et eksemplar i hænde. Konsulent *Aage Lauritsen* kunne tænke sig, at Fortid og Nutid måske havde mulighed for at udkomme som et kvartalsskrift, hvis kun det ene nr. blev holdt i den nuværende form og de øvrige tre i et mindre format. *Olaf Olsen* bemærkede, at en principdiskussion om Fortid og Nutid var forestående i DHF, og at han skulle erindre sig denne diskussion.
Forsamlingen gav formanden bemyndigelse til udgivelse af et kvartalsskrift og til at forhandle med SLA om samarbejde.

7. *Eventuelt:* Diskussionen herunder drejede sig udelukkende om den på grundlag af spørgeskemaet udsendte redegørelse. Skemaet var besvaret af samtlige 35 foreninger, som det var udsendt til. Det fremgik klart af besvarelserne, at foreningerne arbejder på meget uensartede vilkår. Der var således iøjnefaldende forskelle på hovedstadsområdet og det øvrige land med hensyn til offentlige tilskud. Hovedstadsområdet arbejder med store kommunale tilskud og modtager ikke statstilskud. Formanden mente, at arbejdet først og fremmest burde støttes af de lokale myndigheder, og at man skulle arbejde for forhøjelse af de kommunale tilskud. Også

trykkeudgifterne var stærkt divergerende. Prisen var langt billigere i provinsen. Med hensyn til forfatterhonorarer burde man stræbe efter en betaling på 40–50 kr. pr. trykside, et beløb, som ingen foreninger endnu var oppe på. Overraskende havde det været at konstatere de mange arrangementer, som foreningerne satte i gang. Besvarelserne havde givet et levende indtryk af det folkelige kulturarbejde, der fandt sted i foreningerne, som til statskassen, i form af momspenge, måtte betale ca. 100.000 kr. for at få lov til at udføre dette arbejde.

Under diskussionen af redegørelsen blev der gjort opmærksom på, at enkelte aktiviteter inden for foreningernes arbejder ikke var nævnt, således aftenskolearbejdet, foredragsrækker, og *H. K. Kristensen* fremdrog den konsulentvirksomhed, f. eks. de mange forespørgsler om slægtsforhold, der kunne være. *Verner Hansen* beklagede, at kulturministeren i sit foredrag aftenen i forvejen end ikke havde nævnt denne værdifulde redegørelse.

Formanden oplyste, at styrelsen agtede hvert år at udsende mindre spørgeskemaer til medlemmerne, og efter at der fra adskillige repræsentanter var fremkommet interessante indlæg om erfaringer med hensyn til udflugter, arrangementer og udstillinger, aktiviteter der alle virkede fremmende på medlemstilgangen, sluttede mødet med, at direktør *Vibæk* foreslog, at man til næste årsmøde i programmet indlagde et par miniforedrag, hvor en formand kunne få lejlighed til at redegøre for sin forenings virksomhed og problemer, et forslag styrelsen noterede sig.

Annalise Børresen

Dansk historisk Fællesforening

Repræsentantmødet afholdtes lørdag den 7. september 1968 kl. 9.15–11.30. Der var tilmeldt repræsentanter fra statens lokalmuseumstilsyn, rigsarkivet, de fire landsarkiver, erhvervsarkivet, Københavns stadsarkiv, Matrikeldirektoratet, Dansk Folkemindesamling, Institut for dansk Skolehistorie, Det kongelige Bibliotek, Randers Centralbibliotek, Roskilde bibliotek, Sprog- og Litteraturselskabet, Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie, Slægtshistorisk Forening, Landsforeningen for Hjemstavnskultur, Skovhistorisk Selskab, Dansk Historielærerforening, Videnskabernes Selskabs Arkivkommission, Selskabet for Københavns Historie og Topografi samt fra 48 museer, 25 lokalhistoriske arkiver og 21 lokalhistoriske foreninger. Ministeriet for kulturelle anliggender var repræsenteret ved kontorchef Eigil Thrane.

1. Til *dirigent* valgtes dommer Tage Worsaae, Vordingborg, som gav ordet til formanden.

2. *Beretning*: Formanden indledte med at udtale mindeord over en række fagfæller, som er døde i årets løb: lensbaron Hans Berner Schilden Holsten; epigrafikeren og runologen, dr. phil. Anders Bæksted; museumsforstander, fhv. borgmester Jens Dalgaard-Knudsen; landsretssagfører Niels Larsen, Frederikshavn; museumsleder, stationsforstander Holger Hansen, Silkeborg, og marinehistorikeren, fuldmægtig P. G. T. Honnens de Lichtenberg.

Årsberetningens hovedpunkter forelå i duplikeret stand.

11 nye medlemmer blev budt velkommen: Historisk-topografisk selskab for Glad-

saxe kommune, Odense universitetsbibliotek, Vikingeskibshallen i Roskilde, Musikhistorisk Museum samt 7 lokalhistoriske arkiver: Molsbibliotekets lokalhistoriske arkiv, Dragør folkebibliotek, Fruering-Vitved lokalhistoriske arkiv, Beder-Malling lokalhistoriske arkiv, Vejle byhistoriske arkiv, Lokalhistorisk arkiv for Sorø og omegn og Viby lokalhistoriske samling. Det samlede medlemstal er herefter 264, heraf 110 gennem DKM, 62 i SLA, 28 i SLF og 64 udenfor sektionerne.

Styrelsen var konstitueret med rigsarkivar Johan Hvidtfeldt som næstformand, museumsinspektør Povl Eller som sekretær, sognepræst Ove Bruun Jørgensen som kasserer og arkivar Knud Prange som redaktør af Fortid og Nutid. I styrelsens møder har desuden redaktøren af håndbogsserien, lektor Herluf Nielsen deltaget. Ekspeditionen i Hillerød har fru Grethe Petersen forestået på udmærket vis.

Statens tilskud har vist en svagt stigende tendens. Fra kulturministeriet er til driften modtaget ialt 12.000 kr. mod 9.400 sidst, og til trykning af institutionsberetningerne i Fortid og Nutid er modtaget 3.200 kr. af tipsmidlerne som 1. del af en fornyet bevilling. Der var søgt om 4.000 kr. på grund af de stigende trykpriser, og da momsen er kommet til er der her reelt sket et tilbageskridt i forhold til den tidligere bevilling. Til den lokalhistoriske konsulentvirksomhed ydede kulturministeriet 1.600 kr. af tipsmidlerne som 3. del af en 3-årig bevilling. Der er ikke søgt ny bevilling, da denne virksomhed nu skal overgå til SLF. Derimod er der for 2. gang forgæves søgt om 3.000 kr. til hjælp til illustreringen af Bæksteds Danske Indskrifter. Bevillingen er nu søgt for 3. gang, forhåbentlig med større held. Fra undervisningsministeriet er modtaget 2.000 kr. til Fortid og Nutid (uændret) og 2.500 kr. til »den fortsatte udgivervirksomhed« (sidst 1.500 kr.). Også de lokalhistoriske foreninger kan i år notere mindre stigninger i statstilskuddene. Formanden takkede kontorchef Thrane for bevillingerne og for den gode vilje, vi altid er blevet mødt med i ministeriet.

Årets største og vigtigste arbejdsopgave i styrelsen har været *aktionen for kompensation for momsen* på foreningernes bog- og tidsskriftudgivelser. Som fremhævet på sidste årsmøde er det paradoksalt, at de historiske foreninger skal yde langt mere til statskassen, end de modtager fra den. Selv om det synes uværdigt for en kulturnation, at det trykte ord bekattes, må det nok erkendes, at der for tiden ikke er store chancer for at komme af med bog-momsen. Derfor beder vi ikke om fritagelse, men om kompensation for den. På sidste årsmøde anmodede vi om regnskaber fra medlemmerne til brug ved moms-aktionen. Disse blev behandlet statistisk, og en deputation fra DHF, bestående af Kristian Hald, P. Kr. Iversen og formanden, opsøgte kulturminister Bodil Koch, der gav den en velvillig modtagelse. Regeringsskiftet gjorde en ny henvendelse ønskelig. På et møde 25. april 1968 viste kulturminister Helveg Petersen sig tydeligt interesseret og udbad sig et fyldigt materiale. Ministeren fremhævede selv, at de historiske foreninger var et meget bredt forum, hvor folk af alle samfundslag mødtes. Herefter besværedes foreningerne endnu engang, nu med indsendelse af bøger og skrifter udsendt i 1967. SLFs spørgeskema kom til god nytte. 18. juli blev bøgerne afleveret i en reol sammen med en rapport til kulturministeren. Rapporten mundede ud i følgende konkrete forslag:

1) at der direkte eller indirekte blev skaffet foreningerne fuld kompensation for merværdiafgiften af bog- og tidsskriftudgivelser. Dette beløb udgør for tiden efter en skønsmæssig beregning mellem 200.000 og 250.000 kr. årligt.

2) at der som følge af de stærkt stigende priser på bogtryk tilstræbes en betydelig forhøjelse – mindst en fordobling – af den årlige bevilling på finansloven til tidsskrifter og selskaber.
3) at en række historiske foreninger (f. eks. SLA og Heraldisk Selskab), som hidtil har måttet nøjes med ekstraordinære tilskud fra tipsmidlerne, optages med fast årligt tilskud på kontoen for tidsskrifter og selskaber.
En genpart af rapporten blev tilsendt undervisningsminister Helge Larsen, som har lovet at se på undervisningsministeriets bevillinger til disse formål.
Sagen om oprettelse af et *lokalhistorisk institut* ved Københavns universitet, som blev rejst ved DHFs initiativ i 1967, er nu så vidt, at universitetet har ansøgt om instituttet på sit forslag til aktiviteter i finansåret 1969/70. Eftersom der er sikret instituttet gratis lokaler på Landsarkivet for Sjælland og der regnes med at starte beskedent med én videnskabelig medarbejder og én kontorassistent, tør vi nok håbe, at vore politikere vil forstå, at der her kan øves en væsentlig kulturpolitisk indsats for meget små penge.
Den lokalhistoriske konsulentvirksomhed har fortsat været varetaget af overbibliotekar Aage Bonde. Mens der i de foregående år har været en svag nedgang i antallet af henvendelser, kan vi nu notere en stigning til 20 henvendelser mod 14 sidste år, og der har blandt disse været store og omfattende sager. Konsulenten har gennemlæst og kommenteret to store manuskripter til sognehistorier og bistået ved fremskaffelsen af midler til et tredie større lokalhistorisk arbejde. En købstadhistorie, som konsulenten tidligere har haft til behandling i manuskript, vil udkomme til efteråret, og det samme gælder den vejledning i lokalhistorisk arbejde i skolen, som blev omtalt i sidste årsberetning.
Fortid og Nutids 2. hæfte for 1967 (bind XXIII nr. 4) er lige udkommet. Forsinkelsen vil blive søgt indhentet ved udsendelse af et dobbelthefte. Forsinkelsen er beklagelig, fordi der i løbet af året er kommet ikke mindre end ca. 160 ny abonnenter til – ialt 667 abonnenter.
Publikationsvirksomheden. I håndbogsserien er udsendt Anders Bæksted: Danske Indskrifter. En indledning til dansk epigrafik, den hidtil største bog i serien. Herluf Nielsen: Kronologi er udsendt i udvidet udgave.
Desuden har foreningen udgivet Manuskripter og arkivalier i danske samlinger, udgivet af et udvalg ved Helle Linde og Anker Olsen. Til denne nyttige håndbog er modtaget nogle tilskud, 4000 kr. fra kulturministeriet efter indstilling fra statens lokalmuseumstilsyn, 2000 kr. fra SLA og 4000 kr. fra biblioteksdirektøren.
Efter lange fødselsveer er netop udsendt: lysbilledserien til brug ved undervisning i slægts- og personalhistorie, redigeret af Grethe Ilsøe og Hans H. Worsøe og af disse forsynet med et instruktivt teksthefte. Den er fremstillet i to udgaver, en stor serie på 100 og en lille på 50 billeder, der sælges til en pris af henholdsvis 400 og 250 kr. + moms. Registrator Bjørn Fabricius blev takket for hjælp ved den praktiske udførelse.
Bogsalget har været større end nogensinde før og nåede op på ca. 90.000 kr. Årsagen er først og fremmest det store antal udgivelser i sidste regnskabsår, men uden tvivl har den ny og større brochure også virket stærkt salgs-fremmende. Der må endnu kunne gøres meget for at udbrede kendskabet til vore skrifter.
Forberedelsen af det store *danmarkshistoriske billedværk* skrider frem med en moderat forsinkelse. Bind I udsendes ikke som planlagt i 1968, men 1. april 1969.

Salgsmæssigt vil denne forsinkelse formentlig vise sig at være en fordel, idet årets skattechok til den tid må formodes at have fortaget sig noget. Salgskampagnen skal indledes kort efter nytår. Der vil blive udsendt brochurer til samtlige medlemmer af de foreninger, som er tilsluttet DHF. Udsendelsen af brochurerne vil give foreningerne et konvolutudfyldningsarbejde, som forhåbentlig vil blive mødt med forståelse, da det er vigtigt for DHF og de lokalhistoriske foreninger, at salget bliver så stort som muligt. To af de oprindelig udpegede forfattere er faldet fra. I stedet vil overinspektør Finn Askgaard skrive afsnittet 1660–1750 og bibliotekar Kristian Hvidt 1864–1920.

Det er besluttet i 1969 at udsende et nyt *katalog over historisk litteratur,* i hvilket de historiske foreninger, museer, udgiverselskaber o. l. kan reklamere for de skrifter, de har på lager. Det katalog, DHF udgav 1964, gav mange af udgiverne et velkomment ekstrasalg. Inger Bjørn Svensson har også denne gang påtaget sig redaktionen, og cirkulærer blev i juni måned udsendt til medlemmerne.

Under ledelse af Ole Warthoe-Hansen afholdtes i år *sommerkursus* 21.–24. juli på Herning højskole: »Har Danmark været et U-land? U-landsproblematikkens betydning for moderne historisk forskning«. Det lødige og vellykkede kursus havde samlet 24 deltagere, lidt i underkanten af det ønskelige. Til afholdelse 1969 forberedes et kursus i lokalhistorisk optegnelsesteknik under benævnelsen »Sognet«.

Af mindre sager kan nævnes, at der er afholdt et orienterende møde med udgiverselskaberne om tryknings-problemer m. v., samt at udvalget til bevaring af skolehistoriske kilder har fortsat sit arbejde under rigsarkivar Hvidtfeldts forsæde.

Forsamlingen godkendte beretningen uden bemærkninger.

2. Kassereren gennemgik det duplikerede *regnskab for året 1967/68,* der var uddelt til repræsentanterne. Regnskabet blev godkendt uden bemærkninger.

3. *Fastsættelse af kontingent 1968/69.* Formanden fik ordet for at redegøre for de gældende vilkår. I det forløbne år har en foreløbig ordning virket således, at DHF har betalt SLFs udgifter. Formanden foreslog følgende: uændret kontingent fra SLA og DKM, mens SLF afgiver $^1/_3$ af sine kontingentindtægter til DHF. Kontingentindtægterne vil for DHF blive ca.

SLF	4.000 kr. (tidligere ca. 7.000)
DKM	3.700 kr.
SLA	2400 kr.
andre	2.300 kr.
ialt	12.400 kr.

Dette er ikke tilstrækkeligt til at bestride foreningens driftsudgifter med. Derfor foreslås det, at medlemmerne fremtidig betaler Fortid og Nutid med abonnementspris i stedet for som tidligere at modtage et eksemplar frit. Det kan måske håbes, at de større foreninger tegner flere abonnementer til deres styrelsesmedlemmer. Forslaget blev vedtaget uden bemærkninger fra forsamlingen.

4. *Valg.* Formanden, dr. phil. Olaf Olsen, blev genvalgt. På given foranledning redegjorde han derefter for den ændring, der skete i styrelsen, fordi DKM havde valgt Peter Seeberg som formand i stedet for Knud Klem. Seeberg var derfor født med-

lem i DHFs styrelse. På formandens indstilling valgtes nu: Ove Bruun Jørgensen, Povl Eller, Kristian Hald, Knud Prange og Knud Klem til styrelsen i DHF.
Til revisorer valgtes som forhen Hans Neumann og Olav Christensen.
Formanden henledte opmærksomheden på, at hermed trådte rigsarkivar, dr. phil. Johan Hvidtfeldt ud af DHF's styrelse, hvor han siden sin afgang som formand for to år siden havde siddet som næstformand. Det er med vemod, styrelsen tager afsked med Hvidtfeldt, som mere end nogen anden har æren af den store udvikling, som har kendetegnet DHF's virke i den sidste snes år. Han har ikke alene været manden med de mange ideer, han har også energisk og veloplagt ført disse ideer ud i livet. Derfor indstiller styrelsen, at *Johan Hvidtfeldt bliver udnævnt til æresmedlem* af DHF. Dette blev vedtaget med acclamation.

5. Formanden fik ordet for at redegøre for *præmieringen af en artikel,* skrevet af en ikke-faghistoriker og trykt i en af de tilsluttede foreningers og museers tidsskrifter eller årbøger fra årene 1964–1966. Gennemlæsningen af skrifterne har overtydet styrelsen om, at adskillige artikler kunne fortjene præmiering. Dommerkomiteen har imidlertid i fuld enighed kunnet udpege en afhandling til belønning med fællesforeningens årbogspris på 2000 kr., nemlig *Egil Skall: Den engelske tinfabrik* fra Historiske Meddelelser om København for 1965. Formanden oplæste derefter komiteens indstilling:
I afhandlingen skildres de bestræbelser, som kommercekollegiet og Københavns Magistrat i 1740erne gjorde sig for at skabe en hjemlig produktion af varer af såkaldt engelsk tin. De københavnske kandestøberes arbejder fandtes ikke tilfredsstillende, og man var bekymret over den store ulovlige import af udenlandske produkter. En signetstikker, Johan Christian Jönsch, som hævdede at have fundet det engelske tins hemmelighed, blev sat i gang med en fabrikation, som dog aldrig fik større omfang og næppe nogensinde opnåede den lovede kvalitet.
Afhandlingen, som bygger på solide arkiv-studier, giver en klar redegørelse for fabrikkens tilblivelse og korte historie, og man får et udmærket indtryk af brydningerne mellem lav og fabrik og af kommercekollegiets midler. Man kan anke over, at forfatteren ikke gør noget forsøg på at hæve sig over emnet og betragte tinfabrikkens oprettelse og skæbne i lyset af statens almindelige erhvervspolitik og økonomiske målsætning. Denne svaghed opvejes imidlertid rigeligt af andre kvaliteter i afhandlingen, som først og fremmest udmærker sig ved en dyb forståelse af tinfabrikationens teknologiske baggrund.
Forfatteren har til fulde indset, at emnet ikke kan behandles tilfredsstillende, medmindre historikeren selv forstår tinstøbningens teknik. Han har derfor erhvervet sig en god metallurgisk indsigt, og denne viden sætter ham i stand til at tolke dunkle punkter i kilderne og vurdere Jönsch's eksperimenter.
Afhandlingen er velskrevet, omend ikke overalt let tilgængelig for den forudsætningsløse læser. Kilderne anvendes med forsigtighed, og forfatteren udviser en sober dømmekraft. »Den engelske tinfabrik« er et dygtigt og intelligent arbejde, som styrelsen med stor glæde tildeler årbogsprisen.
Egil Skall, som var kommet til stede, fik derefter prisen overrakt.

6. *Eventuelt. Svend Gissel* henstillede, at der blev gjort mere for at gøre Fortid og Nutid kendt blandt historiestuderende, der kunne have god gavn af tidsskriftet,

så dårligt vi endnu er stillede med hensyn til historisk bibliografi. Endvidere opfordrede han til øget indsats for afsætning i udlandet, selv om naturligvis fremmedsprogede resumeer må savnes. Gissel vil selv gøre en indsats på begge punkter.
Prange gjorde opmærksom på, at redaktionen lægger stor vægt på litteraturoversigterne, og at man gerne vil behandle flere emner.
Ejlif Salomonsen berørte muligheden af at lægge Fortid og Nutid sammen med sektionernes små skrifter. Det burde helst ske nu inden etableringen af SLFs blad, senere kunne en sammenlægning blive vanskeligere. Iøvrigt var taleren klar over, at der her ud af kan opstå spændinger i spørgsmålet om, hvad Fortid og Nutid egentlig skal være.
Formanden svarede, at efter udsendelsen af det kommende dobbelthefte var det tanken at optage en principdebat om Fortid og Nutid i styrelsen. Man så derfor helst spørgsmålet udskudt til næste årsmøde.
Aage Lauritsen, Ollerup, havde ønsket at søndagsudflugten var gået til omegnen af Svendborg.
Aage Fasmer Blomberg påtog sig ansvaret for planlægningen af turen og anførte, at sidst årsmødet blev afholdt på Fyn var turen gået til Svendborg amt.
Bjørn Fabricius ønskede, at man fik en bedre kvalitet i gengivelserne af skriftprøverne ved et eventuelt genoptryk af Hjelholts bog.
Svend Nielsen ønskede navneopråbet erstattet af knaphuls-navneskilte, hvilket formanden gav ham medhold i.
Dirigenten rejste spørgsmålet om, hvor næste årsmøde skal holdes. Sidste år var der tale om Hillerød eller Lolland-Falster. Fra salen lød enkelte forslag: Bornholm, Ystad. Beslutning blev ikke taget, og styrelsen må senere tage stilling.

Fredag den 6. september holdt professor, dr. phil. Svend Ellehøj foredrag om: Universiteterne og lokalhistorien.
Søndag den 8. september afsluttedes årsmødet med en udflugt under ledelse af lektor Aage Fasmer Blomberg med besøg på Holckenhavn, i Rynkeby kirke, på Skovsbo og Hverringe samt i landsbyen Viby.

Povl Eller

DANSK HISTORISK FÆLLESFORENINGS REGNSKAB 1967/68

Kasseregnskab 1. april 1967 – 31. marts 1968

INDTÆGTER

Kontingenter		16.159,95
Fortid og Nutid:		
Abonnement	11.949,58	
Tilskud fra Undervisningsministeriet	2.000,00	
		13.949,58
Skriftserien		87.239,14
Tilskud:		
Ministeriet for kulturelle anliggender	5.400,00	
Samme: Til udgivelse af manuskripter i danske samlinger	4.000,00	
Samme: Ekstraordinært tilskud	4.000,00	
Samme: Til lokalhistorisk konsulent	1.600,00	
Undervisningsministeriet: Til fortsat udgivervirksomhed	1.500,00	
Dansk historisk Fællesfond	1.000,00	
Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver	2.000,00	
		19.500,00
Danske Historikere		2.265,90
Diverse:		
Amtskontoret i Svendborg	45,00	
Refusion af papirafgift	94,00	
Årsmøde: Indtægt i 1967	1.146,05	
Årsmøde: Refusion D.H.F. 1966	282,00	
Tilbagebetalt moms	8,00	
Renter af sparekasse	132,43	
Renter af giro	62,22	
		1.769,70
		140.884,27
Saldo pr. 31.3. 1967:		
Sparekasse	13.789,34	
Giro	9.020,47	
		22.809,81
		163.694,08

UDGIFTER

Styrelsen		6.531,86
Lønninger		20.265,28
Kontorhold, herunder forsendelse		14.680,07
Fortid og Nutid:		
Trykning og bogbinding	14.120,80	
Forfatterhonorar	9.116,38	
Administration og redaktion	4.386,82	
		27.624,01
At overføre		69.102,22

Overført		69.102,22
Skriftserien:		
Trykning og bogbinding	53.069,71	
Administration og redaktion	4.465,10	
Forfatterhonorarer	2.934,50	
		60.469,31
Årsmøde		1.704,98
Lokalhistorisk konsulent		1.500,00
Diverse:		
Lysbilledserien	6.489,25	
Omsætningsafgift + moms	7.445,00	
D.K.M., årsmøde 1966	887,53	
Manuskriptfører	350,00	
Afgivet til S.L.F.	2.000,00	
		17.171,78
		149.947,29
Beholdninger pr. 31.3. 1968:		
Checkkonto i Holbæk Amts Sparekasse	2.901,33	
Giro	10.845,46	
		13.746,79
		163.694,08

Status pr. 31. marts 1968

AKTIVER

Checkkonto 30-10-6001, Holbæk Amts Sparekasse	2.901,33
Giro konto nr. 8 62 64	10.845,46
Underskud	5.608,23
	19.355,02

PASSIVER

Ikke betalte regninger pr. 31.3. 1968	19.355,02
	19.355,02

København, den 7. maj 1968

Ove Bruun Jørgensen (sign.)
sognepræst, kasserer

Olaf Olsen (sign.)
formand, museumsinspektør, dr. phil.

Revisionspåtegning:

Regnskabet er revideret, fundet rigtigt og stemmende med bilagene. Beholdningens tilstedeværelse (giro kr. 10.845,46 og sparekasse kr. 2.901,33) er konstateret.

Haderslev, den 15. juli 1968

Hans Neumann (sign.)

Olav Christensen (sign.)

Bøger indsendt til laktionen

Jens Bladt: **Alsiske Minder.** Udg. af Historisk Samfund for Sønderjylland 1967. 212 s. Ill. Indb.

Danmarks Kirker, Frederiksborg amt, 2. bd. hefte 7–10. Udg. af Nationalmuseet ved *Erik Moltke* og *Elna Møller.* Gads Forlag 1967. 384 s.

Alfred Kaae: **Hover.** Sognet ved åen. Udg. af Hover sogneråd pr. Spjald 1967. 336 s. Ill.

Jakob Jakobsen: **Thalia i provinsen.** En programundersøgelse af en dansk provinsscenes repertoire gennem 40 år. Vejle Amts Aarbøgers monografier V (1967). 127 s. Ill. 16,50 kr.

Frithiof Dahlby: **Svensk heraldisk uppslagsbok.** Bonniers Förlag 1964. 235 s. Ill.

Frithiof Dahlby og *Jan Raneke:* **Den svenska adelns vapenbok.** Bonniers Förlag 1967. 259 s. Ill. Indb. 68 sv. kr.

Helmuth Schledermann: **Slesvig/Hedebys tilblivese.** I–II. Særtryk af Sønderjyske Aarbøger 1966/67. 138 s. Ill. 14 kr.

Brandforsikringsarkivalier for købstæder og landbygninger indtil ca. 1872. Udg. af Landsarkivet for Sjælland, Kbh. 1967. 100 s. 11 kr.

Dansk Historisk Bibliografi 1913–42. II. Udg. af Den danske historiske Forening ved *Henry Bruun.* Rosenkilde og Bagger 1967. 472 s. Indb. 49,50 kr.

Hilding Pleijel, Bror Olsson og *Sigfrid Svensson:* **Våra äldsta folkböcker.** Gleerup, Lund 1967. 200 s. 9,50 sv. kr.

En diskussion om sta-namnen. Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie A nr. 18. Lund 1967. 149 s.

Bengt Holbek og *Iørn Piø:* **Fabeldyr og sagnfolk.** Politikens Forlag, Kbh. 1967. 512 s. Ill. Indb. 23,50 kr.

Bent Torben Holm: **Af Melgaards billedbog I.** Det gamle Holstebro i tekst og billeder. Hilmer Thomsens Boghandel 1967. 125 s. Ill. Indb.

Thomas Larsen Borup: **Dødedans.** Fot. genoptryk. Wormianum, Århus 1967. 82 s. Ill. Indb.

Søllerød i billeder. Gamle fotografier fra Søllerød kommune. Historisk-topografisk Selskab for Søllerød kommune 1967. Upag.

Frants Thygesen: **Tysk strafferets indtrængen i Sønderjylland mellem 1550 og 1800.** Juristforbundets Forlag 1967. 235 s. 31,25 kr.

Store Torv. Privattryk fra Holstebro Bogtrykkeri, 1967. Upag. Ill.

Axel Bolvig: **Lyngby kirkes kalkmalerier i tekst og billeder.** Udg. af Historisk-topografisk Selskab for Lyngby-Taarbæk kommune, 1967. 59 s. Ill. 39,50 kr.

Ove Vilmar Høft: **Politik og Kjeltringliv.** Nytårshilsen fra AB-Tryk, Holstebro 1967. 19 s. Ill.

George Nellemann: **Den polske indvandring til Lolland-Falster.** Udg. af Lolland-Falsters historiske samfund, særtryk af dets årbog 1967. 128 s. Ill. 15 kr.

Museer i Vendsyssel. Beretning 1967. Hjørring 1967. 24 s. Ill.

Allan Tønnesen: **Helsingørs Bomærker.** Udg. af Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie. Kbh. 1968. 156 s. Ill.

Anders Bæksted: **Danske Indskrifter.** Dansk historisk Fællesforenings håndbøger. Kbh. 1968. 112 s. + 44 plancher. Indb.

Kaj Birket-Smith: **Strejftog.** Nationalmuseet 1968. 152 s. Ill. 30 kr.

Dieter Feucht: **Grube und Pfahl.** Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Hinrichtungsbräuche. (Juristische Studien 5). J. C. B. Mohr, Tübingen 1967. 223 s. 25 DM.

Sokkelunds herreds tingbøger 1632–34, 4. hefte. Udg. af Udvalget for udgivelse af kilder til landbefolkningens historie ved *Karen Marie Olsen,* 1967. 64 s. 6 kr.

NDHOLD

Kommentar: Johan Hvidtfeldt 353
Kjeld Kayser og *Poul Strømstad:* Vejledning i undersøgelse af købstadbygninger 355
Frank Jørgensen: Brandforsikringsarkivalier i Rigsarkivet vedrørende landbygninger i kongeriget 383
Peter Kr. Iversen: De lokalhistoriske foreningers arbejde i tal 1966–67 .. 390
Rudolph Bertouch, H. K. Kristensen og *Ole Warthoe-Hansen:* Hvad vil vi opnå med den amtshistoriske årbog? 403
Jens Ulf Jørgensen, Kristian Hald og *Axel Steensberg:* Tingbøger 412
Poul Rasmussen: Principper for udarbejdelsen af registre og regester til – samt udtog af – tingbøger og dombøger 422

Anmeldelser 425
Dansk historisk Bibliografi 1913–1942. I–II (C. Rise Hansen) 425 – Familiengeschichtliche Bibliographie, Band 11, 1960–1962 (Hans H. Worsøe) 428 – Iørn Piø: Folkeminder og traditionsforskning (Henning Henningsen) 429 – Allan Rostvik: Har och harg (Bent Søndergaard) 431 – Poul Rasmussen og Aase Rosenborg Rasmussen: De nørrejyske landdistrikters rets- og politikredse indtil 1956 (Harald Jørgensen) 432 – Descriptive list of plans in the Scottish Record Office. Vol. I. (C. Rise Hansen) 433 – J. P. Trap: Danmark. Bd. VIII–IX (Niels Oxenvad) 434 – P. V. Glob: Danske Oldtidsminder (Hans Neumann) 436 – Elof Lindälv: Fornfund och Fornminnen i Norra Halland (Marianne Bro-Jørgensen) 438 – Wolfgang Krause: Die Runeninschriften im älteren futhark (Kristian Hald) 439 – Wolfgang Rudolph: Handbuch der volkstümlichen Boote im östlichen Niederdeutschland (Ole Crumlin-Pedersen) 440 – Vikingen (Olaf Olsen) 441 – Poul Kürstein: Korstolene i Roskilde Domkirke og deres billeder (Ulla Haastrup) 442 – Anders Sørensen Vedel: Den danske krønicke (E. Ladewig Petersen) 443 – Randers bys vilkår og artikler 1609 (Thelma Jexlev) 444 – Johan Jørgensen: Rentemester Henrik Müller (Niels Steensgaard) 445 – J. Boisen Schmidt: Studier over statshusholdningen i kong Frederik IV's regeringstid 1699–1730 (Johan Jørgensen) 447 –Grethe Hartmann: Boliger og bordeller (Aage Jørgensen) 450 – Bredo L. Grandjean: Dansk ostindisk porcelæn (Kristian Jakobsen) 453 – H. Wiese und J. Bölts: Rinderhandel und Rinderhaltung im Nordwesteuropäischen Küstengebiet vom 15. bis zum 19. Jahrhundert (Johan Jørgensen) 455 – Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder. III Band. 1764–1815 (C. Rise Hansen) 457 – Laurids Skaus brevveksling med politiske venner i København (Lorenz Rerup) 458 – Steffen Linvald: Københavnske gadenavne i fortid og nutid (Kristian Hald) 459 – Poul Strømstad: Søerne (Steffen Linvald) 460 – L. Gotfredsen: Gentofte kommunestyre 1942–1967 (Sigurd Jensen) 462 – Ib Gejl: Under værgerådet (Paul G. Ørberg) 463 – Holger Hjelholt m. fl.: Sønderborg bys historie I–II (Lorenz Rerup) 464 – Kegnæs 1615–1965 (Finn Grandt-Nielsen) 466

Historiske noter 468

Institutionernes virksomhed 1967 477

Årsmøderne i Svendborg 1968 515
Dansk kulturhistorisk Museumsforening 515
Sammenslutningen af lokalhistoriske Arkiver 523
Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger 525
Dansk historisk Fællesforening 529
Dansk historisk Fællesforenings regnskab 1967/68 535